O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
ADLIYA VAZIRLIGI HUZURIDAGI
“ADOLAT” MILLIY HUQUQIY AXBOROT
MARKAZI “HUQUQ VA BURCH+” –
“ПРАВО И ДОЛГ+” – “RIGHT AND DUTY+”
IJTIMOIY-HUQUQIY, ILMIY,
ELEKTRON JURNALI

“SUN’IY INTELLEKTNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH: GLOBAL TAJRIBA VA MILLIY YONDASHUVLAR” MAVZUSIDAGI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami

2026-yil 18-iyun

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI HUZURIDAGI
“ADOLAT” MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI
“HUQUQ VA BURCH+” – “ПРАВО И ДОЛГ+” – “RIGHT AND DUTY+”
IJTIMOIY-HUQUQIY, ILMIY, ELEKTRON JURNALI

“SUN’IY INTELLEKTNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH: GLOBAL TAJRIBA VA MILLIY YONDASHUVLAR”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami

2026-yil 18-iyun

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference

“LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: GLOBAL EXPERIENCE AND NATIONAL APPROACHES”

June 18, 2026

Сборник материалов международной научно-практической конференции

«ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ГЛОБАЛЬНЫЙ ОПЫТ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ»

18 июня 2026 года

Toshkent – 2026

UO‘K: 34:004.8(082)
KBK: 67.4+32.813ya43
S 96

“Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish: global tajriba va milliy yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami, (2026-yil 18-iyun) – T.: “Huquq va burch+”, 2026.

ISBN 978-9910-8373-9-5

UO‘K: 34:004.8(082)
KBK: 67.4+32.813ya43

Tashkiliy qo‘mita a’zolari:
A. Karimov, Sh. Abdullayev

Mas’ul muharrirlar:
A. Almardanov, D. Salixova, J. Tojiboyev

Muharrirlar:
Sh. Yadgarov, M. Shambayev, F. Alimardonov

Mazkur to‘plamdan “Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish: global tajriba va milliy yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari o‘rin olgan. Unda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning xalqaro tajribasi, milliy qonunchilikni takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etishning huquqiy asoslari, sun’iy intellekt etikasi, inson huquqlarini himoya qilish hamda intellektual mulk bilan bog‘liq dolzarb masalalar yoritilgan.

To‘plam olimlar, tadqiqotchilar, amaliyotchi huquqshunoslar, davlat organlari mutaxassislari, doktorantlar, magistrantlar va sun’iy intellektning huquqiy jihatlari bilan qiziquvchilar uchun mo‘ljallangan.

ISBN 978-9910-8373-9-5

@ “Adolat” milliy huquqiy axborot markazi, 2026
@ “Huquq va burch+” ijtimoiy-huquqiy, ilmiy, elektron jurnali

MUNDARIJA

Белоусова Снежана Дмитриевна
Правовая охрана объектов, созданных с использованием систем искусственного интеллекта, в Республике Беларусь: проблема разграничения AI-Generated и AI-Assisted результатов 7
Mansur OMONOV, Sherzod ZIYOYEV
Raqamli boshqaruv: davlat boshqaruvini raqamlashtirish va davlat xizmatchilariga ko‘maklashishda sun’iy intellektning ahamiyati (xorij tajribasi tahlili) 14
Mansurova Xulkar Nabiyevna
Sud tizimida sun’iy intellekt: imkoniyatlar, xavflar va rivojlanish istiqbollari 35
Abdufattoyev Yo‘ldoshali Farxodjon o‘g‘li
Sud ishlarini yuritishda sun’iy intellektning ahamiyati va zarurati 38
Berdax DAUMENOV, Makset SAGINDIKOV
Xalq deputatlari kengashlari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligida sun’iy intellektni qo‘llashning huquqiy jihatlari 47
Дауменов Бердах Аймуратович, Баймуратов Тимурбек Орынбекович
Проблемы формирования правовых основ применения искусственного интеллекта в ограничении прав и свобод 52
Mamanazarov Sardor Shuxratovich
Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt: korrupsiyaga qarshi kurashishda yangi imkoniyatlar 58
Борсиева Замират Хасанбековна, Пулатов Сардор Баходирович
Искусственный интеллект в выявлении коррупционных рисков в государственном управлении: риск-ориентированная модель публично-правовых гарантий 71
Филипова Ирина Анатольевна, Кувандиков Зокир Облакулович
Сравнительный анализ правового регулирования искусственного интеллекта в узбекистане и иных странах 87
Djaxongir IBODULLAYEV
Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish masalalari 99
Xabibullayeva Dilfuza Kuanishbay qizi
Davlat xizmatlarini ko’rsatishda axborot tizimlarida maxfiylik va shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlash 106
Shukurova Diyora Anvarovna
State support for artificial intelligence and wto subsidy disciplines: global regulatory experience and implications for Uzbekistan 112
Ibragimova Rayxon Shodmon qizi
Odil sudlovga ko‘maklashuvchi shaxslar tizimida sun’iy intellekt integratsiyasi: kompetensiya va javobgarlik muammolari 128

Samandar ABDIHAKIMOV
Hal qiluv qarorlari barqarorligini ta’minlash va yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinishining oldini olishda sun’iy intellektning o‘rni 135
Durdonabonu ABDUMUTALOVA
Mahalliy davlat hokimiyati qarorlarini qabul qilishda shaffoflik va sun’iy intellekt: “e-qaror” tizimidagi huquqiy muammolar va xalqaro tajriba 144
Nixola MIRZAYEVA
Sun’iy intellekt va axborot makonini moderatsiya qilish: bmt inson huquqlari qo‘mitasining 19-modda bo‘yicha standartlari va O‘zbekiston tajribasi 150
Shoxista SADULLAYEVA
Raqamlashtirish sharoitida inson huquqlari tushunchasining transformatsiyasi va “raqamli inson huquqlari” doktrinasining shakllanishi 154
Soliyeva Kamola Rustamjon qizi
Meros ishlari bo’yicha sud ish yuritishini raqamlashtirish 163
Toxirova Sabina Zoxidjon qizi
Sun’iy intellekt va mualliflik huquqi: zamonaviy huquqiy muammolar va yechimlar 169
Oybek Olim o‘g‘li Mansurov
Improving the appointment and conduct of forensic examinations in state institutions by introducing an ai assistant module to the “e-ekspertise” system 178
Гулимова Дилшода Аллоёр кизи
Правовые проблемы использования искусственного интеллекта при трансграничном обмене цифровыми доказательствами в уголовном судопроизводстве 191
Habibullayev Asliddin Ataullo ugli
The role of artificial intelligence in the exercise and protection of shareholders’ rights in Uzbekistan 201
Berdax JIENBAEV
Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali saksovulzorlar va cho‘llanish jarayonlarini huquqiy monitoring qilishning istiqbollari 208
Muzaffar MUXTOROV
Sud hujjatlarini ijro qilish samaradorligini oshirish: raqamlashtirish va sun’iy intellekt 215
Nuritdinov Jamshidxon Mamutxonovich
Sud-ekspertlik faoliyatida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish va tartibga solish masalalari yuzasidan 222
Mirsulton ABBOSOV
Sun’iy intellekt ishtirokidagi jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish va jinoiy javobgarlik muammolari 229

Robiya ARSLONOVA
Sun’iy intellektning inson huquqlariga ta’siri va raqamli transformatsiya sharoitida bmtning tadbirkorlik faoliyati bo‘yicha dasturilamal tamoyillarining ahamiyati 242
Sitora RAXIMOVA
Atrof-tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatini kvalifikatsiya qilish va o‘xshash jinoyatlardan farqlash masalalari 249
Sanjar SHOMURODOV
Sun’iy intellektning huquqiy tabiati va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilishda shaxsga doir ma’lumotlar operatorini aniqlash masalasi 263
Zarnigor XALILOVA
Ojiz ahvoldagi shaxslarga nisbatan jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish: muammo va yechimlar 268
Shavkatjon VALIJONOV
Elektron to‘lov vositalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik uchun jinoiy javobgarlik masalalari 280
Mustafoyev Maqsud Amrullo o‘g‘li
Mualliflik shartnomasi bilan bog‘liq nizolarda mediatsiyaning ahamiyati ... 288
G‘ayrat ESHBAYEV
Yuridik sohada sun’iy intellektdan foydalanish etikasi 294
Jurayev Zoxidjon Ashurovich
Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish: global tajriba va milliy yondashuvlar (o‘g‘irlik jinoyatiga nisbatan tahlil) 301
Sadoqatxon YO‘LCHIXONOVA
Sun’iy intellektning jinoyatlarni ochish va tergov qilishdagi o‘rni: zamonaviy kriminalistik tendensiyalar va huquqiy muammolar 308
Jabbarova Yulduz Ibrohim qizi
Ensuring human rights in the application of artificial intelligence in prosecutorial bodies: contemporary approaches to legal and ethical regulation 315
Jo‘rabek RAXMANOV
O‘zbekiston Respublikasida mahalliy ijro hokimiyati faoliyatida hisobdorlik shakllarini amalga oshirishda sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy asoslarini takomillashtirish masalalari 326
Baxrombek YARASHEV
Sud tergovida sun’iy intellektni qo‘llashning konseptual asoslari va xalqaro tajriba 332
Опанасюк Ирина Олеговна
Роль технологий (систем) искусственного интеллекта при решении вопросов, связанных с нарушением трудовой дисциплины 341
Mirkomil BAZOROV
Sud – ekspertlik faoliyatida zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati va samarali yechimlari 346

Farrux JURAYEV
Sud ekspertlik faoliyatida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish masalalari 354
Mahmud OCHILOV
Huquqbuzarliklar profilaktikasini huquqiy tartibga solishning ilmiy-texnologik yechimlari xususida 360
Jamshidbek IBROKHIMOV
Converging standards in AI Governance: an international legal analysis 369
Mukhiddinova Dildora Mukhiddinovna
The use of artificial intelligence in international commercial dispute resolution: legal and ethical challenges 373
Муракаева Зухра Ильгизаровна
Влияние искусственного интеллекта на правовое развитие общества: проблемы защиты авторских прав 381
Gulshan SHARIPOVA, Shamsiya SHARIPOVA, Zilola TOLIPOVA,
Sun’iy intellekt davrida inson huquqlarini ta’minlash: etik tamoyillar, huquqiy mexanizmlar va xalqaro tajriba 389
Nilufar XOLLIYEVA
Neyrotexnologiyalar va jinoyat huquqi: kognitiv erkinlik va neyrohuquqlarni himoya qilishning xalqaro standartlari 396
Muzaffarova Xusniobod Muhiddin qizi
Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish: global tajriba va milliy yondashuvlar 412
Irisa SHODIYEVA
Sun’iy intellekt davrida yangi jinoyatlar va ularning huquqiy bahosi 427

ПРАВОВАЯ ОХРАНА ОБЪЕКТОВ, СОЗДАННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СИСТЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА, В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ AI-GENERATED И AI-ASSISTED РЕЗУЛЬТАТОВ

Белоусова Снежана Дмитриевна,
младший научный сотрудник отдела исследований в области гражданского, экологического и социального права Института правовых исследований Национального центра законодательства и правовой информации Республики Беларусь

Аннотация. Статья посвящена проблеме правовой охраны объектов, созданных с использованием систем искусственного интеллекта, в Республике Беларусь. Анализируется различие между результатами, автономно сгенерированными системами искусственного интеллекта (AI-generated), и объектами, созданными с помощью системы искусственного интеллекта (AI-assisted). Показано, что в рамках антропоцентрической модели белорусского авторского права охрана предоставляется только AI-assisted объектам при наличии творческого вклада человека. Делается вывод о необходимости выработки собственных критериев на основе опыта зарубежных правопорядков для определения охраноспособности таких объектов интеллектуальной собственности в Беларуси.

Ключевые слова: система искусственного интеллекта, правовая охрана, интеллектуальная собственность, авторское право, AI-generated, AI-assisted.

Annotatsiya. Mazkur maqola Belarus Respublikasida sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanib yaratilgan obyektlarning huquqiy himoyasi masalasiga bag‘ishlangan. Unda sun’iy intellekt tizimlari tomonidan mustaqil ravishda yaratilgan natijalar (AI-generated) hamda sun’iy intellekt tizimi yordamida inson ishtirokida yaratilgan obyektlar (AI-assisted) o‘rtasidagi farqlar tahlil qilinadi. Belarus mualliflik huquqining antropotsentrik modeli doirasida faqat insonning ijodiy hissasi mavjud bo‘lgan AI-assisted obyektlargina huquqiy himoyaga ega bo‘lishi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, Belarusda bunday intellektual mulk obyektlarining huquqiy himoyaga layoqatliligini aniqlash uchun xorijiy huquqiy tajribalarni hisobga olgan holda milliy mezonlarni ishlab chiqish zarurligi haqida xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt tizimi, huquqiy himoya, intellektual mulk, mualliflik huquqi, AI-generated, AI-assisted.

Abstract. This article examines the legal protection of objects created using artificial intelligence systems in the Republic of Belarus. It analyzes the distinction between works autonomously generated by artificial intelligence systems (AI-

generated) and objects created with the assistance of artificial intelligence systems (AI-assisted). The study demonstrates that, within the anthropocentric model of Belarusian copyright law, legal protection is granted only to AI-assisted objects, provided that they contain a human creative contribution. The article concludes that Belarus should develop its own criteria for determining the protectability of such intellectual property objects, taking into account the experience of foreign legal systems.

Keywords: artificial intelligence system, legal protection, intellectual property, copyright, AI-generated, AI-assisted.

Генеративные системы искусственного интеллекта (далее – ИИ) (ChatGPT, Midjourney, GigaChat и др.) способны самостоятельно генерировать тексты, изображения, музыкальные композиции, а также предлагать технические решения, внешне неотличимые от результатов человеческого труда. Внедрение искусственного интеллекта в различные секторы национальной экономики обозначено в качестве одной из актуальных задач в Программе социально-экономического развития Республики Беларусь на 2026–2030 годы, утвержденной Решением Всебелорусского народного собрания от 19 декабря 2025 № 1. Данное обстоятельство ставит перед правовой доктриной и законодателями принципиально новые вызовы, связанные с определением возможности предоставления правовой охраны таким объектам в соответствии с законодательством об авторском праве [1].

В Республике Беларусь в настоящее время отсутствует комплексный нормативный правовой акт в сфере регулирования технологий искусственного интеллекта. Законодательство в сфере интеллектуальной собственности в данной части не претерпело изменений, несмотря на то, что Стратегия Республики Беларусь в сфере интеллектуальной собственности до 2030 года, утвержденная постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 24 ноября 2021 г. № 672, в качестве одной из актуальных задач обозначила определение правовой природы созданных ИИ объектов интеллектуальной собственности, а также определение субъектов прав на них. Несмотря на постановку данной задачи в указанной Стратегии внесение изменений в

белорусское законодательство в сфере интеллектуальной собственности представляется преждевременным. Изначально в Беларуси должен быть принят базовый нормативный правовой акт, регулирующий отношения в сфере технологий искусственного интеллекта, в котором будет определена терминологическая основа. Без закрепления понятийного аппарата любые точечные изменения в законодательстве об интеллектуальной собственности будут несистемными. Следовательно, оптимальным является последовательное правовое регулирование: сначала принятие базового закона об ИИ, затем – синхронизированное внесение изменений в законодательство об интеллектуальной собственности.

В научной среде предлагается различать объекты, созданные автономно системами ИИ (AI-generated), и объекты, созданные с помощью систем ИИ (AI-assisted). В обоих случаях при создании объектов используется генеративный ИИ. Однако в первом случае объекты появляются в результате самостоятельного разрешения системой ИИ какой-либо задачи, поставленной перед ней человеком, при этом участие пользователя минимально и выражается, собственно, только в самой постановке задачи; во втором случае творческий вклад человека в создание объекта с помощью системы ИИ предполагается значимым [2]. От того, к какой из этих категорий будет отнесен конкретный объект, напрямую зависит возможность его правовой охраны по действующему национальному законодательству.

В Республике Беларусь, как и в большинстве стран мира [1], авторское право исходит из традиционной атропоцентрической концепции: автором признается только физическое лицо, творческим трудом которого создан охраняемый результат. Указанный тезис находит отражение в п. 2 ст. 993 Гражданского кодекса Республики Беларусь, в которой установлена «презумпция творчества для объектов авторского права, усиливающая значимость творческого труда при создании произведений науки, литературы и искусства» [3, с. 421].

Исходя из этого, в Беларуси авторско-правовая охрана AI-generated результатам не предоставляется, поскольку наделение их охраноспособностью «вступает в противоречие с фундаментальными основами права интеллектуальной собственности и связано с крайне негативными последствиями для сформировавшейся системы общественного признания и поощрения творческой деятельности человека» [4, с. 20].

В ряде зарубежных правопорядков прямо закреплено, что правовой охране подлежат только объекты, созданные с помощью ИИ. Так, пункт 1 ст. 23 Закона Республики Казахстан от 17 ноября 2025 г. № 230-VIII «Об искусственном интеллекте» устанавливает, что произведения, созданные с использованием систем ИИ, охраняются авторским правом только в случае наличия творческого вклада человека в их создание. Статья 1 Закона об авторском праве Италии (Legge 22 aprile 1941, n. 633 Protezione del diritto d'autore e di altri diritti connessi al suo esercizio) предоставляет защиту творческой деятельности, относящейся к литературе, музыке, изобразительному искусству, архитектуре, театру и кинематографии, независимо от способа или формы выражения (в том числе если они созданы с помощью инструментов ИИ, при условии, что они являются результатом интеллектуальной работы автора) [5]. Однако данные законы не определяют четких критериев для разграничения творчества человека и работы систем ИИ, оставляя, по сути, данный вопрос на разрешение правоприменительных органов, которые должны будут определять необходимый уровень творческого участия человека в создании объекта с помощью систем ИИ для предоставления ему правовой охраны.

Несмотря на отсутствие в национальном законодательстве прямого указания о предоставлении правовой охраны объектам, созданным с помощью систем ИИ, действующие нормы обеспечивают авторско-правовую охрану AI-assisted результатов, т. е. в тех случаях, когда система ИИ используется в качестве инструмента при создании объекта интеллектуальной собственности [6].

В то же время белорусским регулятором и правоприменителем до настоящего времени не выработаны какие-либо конкретные критерии разграничения AI-generated и AI-assisted объектов. В этой части заслуживает внимания опыт Южной Кореи, представившей Руководство по регистрации авторских прав на произведения, созданные с использованием генеративного ИИ (생성형 인공지능 활용 저작물의 저작권 등록 안내서). Хотя указанный документ не имеет юридической силы, он является важным ориентиром для правоприменителей в части разграничения объектов, созданных человеком с помощью системы ИИ или сгенерированных автономно системой ИИ. Исходя из его содержания, объекты, созданные автономно системой ИИ, правовой охране не подлежат, хотя имеется необходимый уровень участия человека в создании объекта с помощью генеративного ИИ. В частности, для признания объекта охраноспособным требуется, чтобы человек вносил творческий вклад, выходящий за рамки простого ввода запроса (промпта). К такому вкладу, например, относится творческая переработка полученного от ИИ результата, оригинальный отбор и компиляция нескольких результатов либо использование ИИ для трансформации собственного предварительно созданного произведения [7]. Данный подход, основанный на четком разграничении «произведений, созданных с помощью системы ИИ» и «объектов, автономно сгенерированных системой ИИ», перекликается с правовыми позициями США и Китая, где судебная практика также исходит из того, что авторское право может принадлежать только человеку, использующему систему ИИ в качестве инструмента. При этом требования к степени участия человека различаются: в Китае она сведена до минимума, «выразившегося в определении задачи и подборе данных для ее решения системой ИИ» [4, с. 10, 12].

Таким образом, правовая охрана объектов, созданных с использованием систем ИИ, в Республике Беларусь в настоящее время возможна лишь для AI-assisted результатов, где присутствует творческий вклад человека, тогда как

AI-generated объекты не подлежат авторско-правовой защите в силу антропоцентрической модели национального законодательства. Ключевой проблемой правоприменения является отсутствие четких критериев разграничения AI-generated и AI-assisted объектов. Перспективным представляется дальнейшее изучение опыта в данной части, а также актуальной судебной практики и методических документов, в которых предлагаются конкретные критерии охраноспособности AI-assisted объектов, такие как творческая переработка, отбор или комбинация сгенерированных результатов, а также указание на наличие минимального, но достаточного уровня творческого вклада человека, выходящего за рамки простого ввода запроса (промпта).

Список использованных источников:

1. Furqan, T. Global laws governing intellectual property rights for AI-generated works / T. Furqan, H. M. Aleissaee, N. Ghenimi, Alya A. Arabi // Discover Artificial Intelligence. – 2026. – № 6 (449). – URL: **https://link.springer.com/article/10.1007/s44163-026-01165-8#article-info** (date of access: 08.06.2026).
2. Рожкова, М. А. Объекты, сгенерированные ИИ, и объекты, создаваемые человеком с использованием ИИ, – суть различий / М. А. Рожкова // Закон.ру. – 2025. – URL: https://zakon.ru/blog/2025/2/12/obekty_sgenerirovannye_ii_i_obekty_sozdavaemye_chelovekom_s_ispolzovaniem_ii__sut_razlichij (дата обращения: 08.06.2026).
3. Свадковская, Е. А. Интеллектуальная собственность и искусственный интеллект / Е. А. Свадковская // Белорусская правовая наука: к 100-летию юридического факультета Белорусского государственного университета: сб. науч. тр. / Бел. гос. ун-т, Юридический факультет, ООО «Юрспектр» ; редкол.: А. В. Шидловский (гл. ред.) [и др.]. – Мн., 2025. – С. 417–424.
4. Лосев, С. С. К вопросу о правовом статусе объектов, создаваемых системами искусственного интеллекта. Часть 2 / С. С. Лосев // Интеллектуальная собственность в Беларуси. – 2026. – № 1 (116). – С. 7–21.
5. Legge 22 aprile 1941, n. 633 Protezione del diritto d’autore e di altri diritti connessi al suo esercizio. – URL: **https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1941-04-22;633!vig** (date of access: 08.06.2026).
6. Можно ли передать в коллективное управление Национального центра интеллектуальной собственности (НЦИС) произведение, созданное с

помощью искусственного интеллекта? // Национальный центр интеллектуальной собственности Республики Беларусь. – URL: **https://ncip.by/otvety-na-chastye-voprosy/mozhno-li-peredat-v-kollektivnoe-upravlenie-ntsis-proizvedenie-sozdannoe-s-pomoshchyu-iskusstvennogo/** (дата обращения: 08.06.2026).

7. Korean Government Publishes Copyright Guidelines on AI-Generated Content. **https://www.ip.kimchang.com/en/insights/detail.kc?sch_section=4&idx=32927** (date of access: 10.04.2026).

RAQAMLI BOSHQARUV: DAVLAT BOSHQARUVINI RAQAMLASHTIRISH VA DAVLAT XIZMATCHILARIGA KO‘MAKLASHISHDA SUN’IY INTELLEKTNING AHAMIYATI (XORIJ TAJRIBASI TAHLILI)

Mansur OMONOV,
DSc, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt bo‘yicha texnika fanlari doktori PhD, raqamli innovatsiya va sun’iy intellekt yo‘nalishi falsafa doktori, “El-yurt umidi” jamg‘armasi stipendianti
“Green University” – Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim o‘zgarishi tadqiqotlari universiteti O‘quv uslubiy boshqarma boshlig‘i

Sherzod ZIYOYEV,
PhD, xalqaro munosabatlar va tarix yo‘nalishi falsafa doktori, “Green University” – Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim o‘zgarishi tadqiqotlari universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola davlat boshqaruvida zamonaviy texnologiyalar xususan, AI dan foydalanish imkoniyatlari, boshqaruvda mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni hal etishdagi rolini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida davlat xizmatlaridan foydalanuvchilar jumladan, davlat xizmatchilari ishtirokida so‘rovnoma ham o‘tkazilgan. Shu bilan birga, ilg‘or xalqaro tajribalar tahlili, boshqaruvni takomillashtirish va samaradorlikni oshirish bo‘yicha sun’iy intellektga asoslangan yangicha Raqamli boshqaruv – AI Governance 1.0 (AIGov1.0) modeli ham taklif qilingan bo‘lib, kelgusida mazkur model davlat boshqaruvi va xizmatini takomillashtirishda ham hissa qo‘shishini e’tirof etish joiz.

Kalit so‘zlar: raqamli innovatsiya, algoritmik boshqaruv, sun’iy intellekt, administrativ xizmatlar, davlat boshqaruvi, O‘zbekiston.

Аннотация: Данная статья имеет особую значимость благодаря анализу результатов опроса государственных служащих, посвящённого роли технологий искусственного интеллекта в сфере государственного управления. В частности, рассматриваются их восприятие, возможности применения ИИ, потенциал для эффективного решения проблем в административных услугах и пути их совершенствования. Следует подчеркнуть, что статья также включает исследование передового международного опыта и предлагает новую модель AI Governance 1.0 (AIGov1.0), предназначенную для эффективного внедрения и интеграции искусственного интеллекта в государственные услуги. Данная модель может быть адаптирована и к другим сферам управления.

Ключевые слова: цифровые инновации; алгоритмическое управление; искусственный интеллект; административные услуги; государственное управление; Узбекистан.

Abstract: This article is also significant for its analysis of a survey conducted among public servants on the role of AI technologies in public administration services, in particular, perceptions, the possibilities of using AI, effectively solving problems in administrative services, and improving them. It should also be noted that the article includes an analysis of international best practices, and proposes a new AI Governance1.0 (AIGov1.0) model for the effective adoption and integration of AI into public administration services. This model can also be applied to other areas of governance.

Keywords: digital innovation; algorithmic governance; artificial intelligence; administrative services, public administration, Uzbekistan.

Kirish (Introduction)

Bugungi tezkor global o‘zgarishlar va yangi zamonaviy texnologiyalar har bir davlat oldiga muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar har bir davlat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanib ulgurdi. Yangi texnologiyalar davlat va fuqarolar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Jumladan, rivojlangan davlatlar boshqaruvni samarali tashkil etish va yangi davr talablari asosida uni takomillashtirish, davlat xizmatlarini yaxshilash, mamlakat resurslari (tabiiy boyliklari, geografik imkoniyatlari, inson kapitali va boshq.)dan oqilona foydalanish, katta ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish uchun davlat boshqaruvi tizimlarida yangi texnologiyalar, algoritmlarni qo‘llashda yangi usullar, yondashuvlarni topish va joriy etishga intilmoqdalar.

Bugungi raqamli dunyoda ushbu algoritmlarning qo‘llanilish doirasi nihoyatda kengayib ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda har bir davlat va davlat tashkiloti [2] samarali faoliyat yuritishi va yangi loyihalar, xizmatlar va mahsulotlarni ishga tushirish uchun innovatsiyalarga muhtojdir. Dastavval, sun’iy intellekt – artificial intelligence (SI/AI)ga izoh berish zarur. SI/AI – kompyuter tizimlarini avtomatik ravishda ishlashi va inson aqliy vazifalarini bajara oladigan mashinalar/texnologiyalar bo‘lib, u katta hajmdagi ma’lumotlar asosida bashorat va qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan yangi tizimdir.

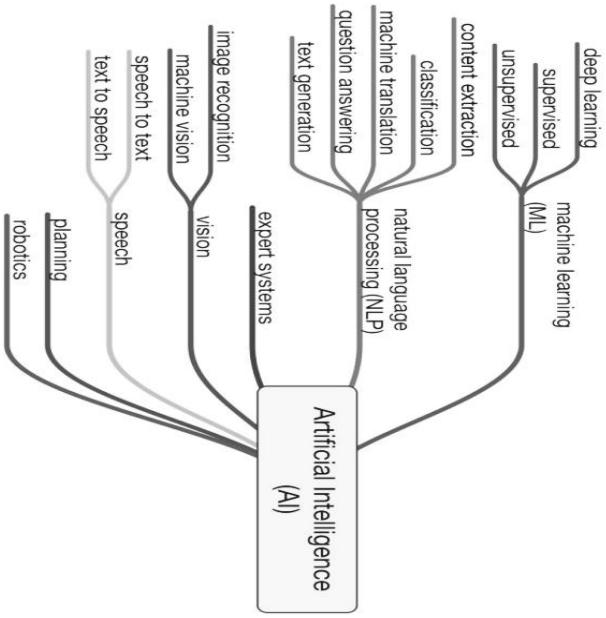

1-rasm: SI/AI daraxti/tree

Tadqiqot maqsadi – davlat boshqaruvi va xizmatlarining muammolarini hal etish va davlat boshqaruvini takomillashtirishda yangi zamonaviy texnologiyalar xususan, sun’iy intellekt (AI)ning ahamiyati, uning davlat xizmatini rivojlantirishdagi rolini tahlil qilish va yangi usullarni taklif qilishdan iborat. Shuningdek, maqolada oldingi tadqiqot va tajribalarimiz asosida davlat boshqaruvida sun’iy intellektga asoslangan yangicha yondashuv Raqamli boshqaruv–AI Governance1.0 (AIGov1.0) modeli ham taklif qilinadi. Shu bilan birga, davlat boshqaruvi xizmatlari sohasida O‘zbekiston imkoniyatlari va istiqboli uchun mos keladigan boshqa mamlakatlarning ilg‘or tajribalari va amaliyotlari ham tahlil qilinganligi, O‘zbekistonning istiqbolli kelajagi uchun ilmiy va amaliy nuqtayi nazardan muhim bo‘lib xizmat qiladi. Qolaversa, bu kelajakda yosh mutaxassislar, talabalar va davlat organlari xodimlari tomonidan boshqaruvda innovatsiyalar, raqamli innovatsion yondashuv bo‘yicha ishlarga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Usuli (Methodology)

Mazkur bo‘limda, davlat boshqaruvining zamonaviy muammolarini hal etish, davlat boshqaruvini takomillashtirish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish, hamda davlat xizmatchilarini qo‘llab-quvvatlashda AI texnologiyalarini qo‘llashning zarurati nuqtayi nazaridan adabiyotlar, tadqiqotlar va

ilg‘or tajribalar o‘rganib chiqildi. Shuningdek, davlat xizmatchilari ishtirokida onlayn so‘rovnoma ham o‘tkazilib, tahlil qilindi.

2-rasm: tadqiq etish metodi

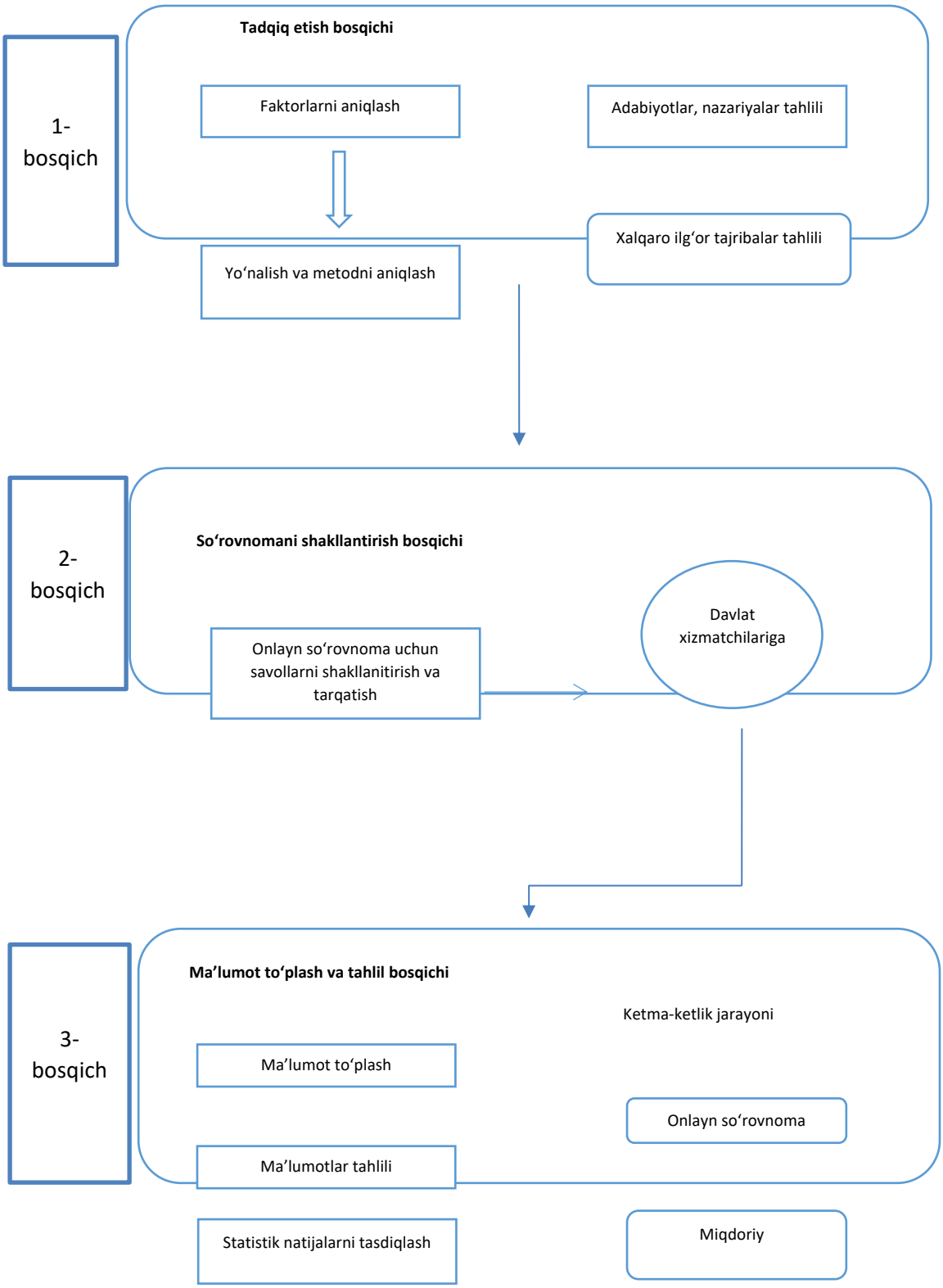

Adabiyotlar tahlili (Literature review)

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar, xususan, AI raqamli boshqaruvda ahamiyati tobora oshib bormoqda. Xususan, u katta ma’lumotlar to‘plamini tezkor tahlil qilish orqali samarali qarorlar qabul qilish, samaradorlik, shaffoflikni oshirishga va adolatli boshqaruvni ta’minlashga katta natijaga erishmoqda [3]. Bir guruh olimlar, Montaya [4], Tanja [5], Ojo [6], Yanchin Duan [7]ning fikriga ko‘ra, bugungi kunda butun dunyo mamlakatlari davlat xizmatlari sifatini oshirish, fuqarolar ishonchini mustahkamlash, xizmatlar ko‘rsatish samaradorligini yaxshilashda AI texnologiyalariga ko‘proq e’tibor qaratmoqdalar. Darhaqiqat, raqamli algoritmik boshqaruvni ma’lumotlar fani (Data Science) sohasida ilk tadqiq etgan Zeynep Engin [8], AI texnologiyalarini kompyuter algoritmlaridan foydalanish qoidalariga, huquqni muhofaza qilish organlariga va umuman kundalik hayotning har qanday jabhasiga qo‘llaniladigan hukumat yoki ijtimoiy buyurtmaning muqobil shakli sifatida taklif qilgan. Shuningdek, u hukumatlarga sun’iy intellekt texnologiyalarini mas’uliyatli yo‘llar bilan tatbiq etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham berib o‘tadi. Yana bir boshqa olim, Ahn va Chen [9] boshqaruvda sun’iy intellektdan foydalanishning to‘qqiz xil xususiyatini ta’riflab beradi. Bularga davlat xizmatlarini yaxshilash, resurslarni oqilona taqsimlash va boshqarish, AI chatbotlari yordamida raqamli xizmatlar ko‘rsatish, namunalarni identifikatsiyalash va bashoratli tahliliy modellar, avtomatlashtirish va aqlli davlat xizmatlari, aqlli energiya va narsalar/qurilmalar yohud jihozlar interneti (IoT), robototexnika syensorlari, avtonom texnikalar kabilarni keltirib o‘tadi. Bernd Virtz va boshq. [10] esa AI ilovalari va ularning davlat sektorida samaradorlikni oshirishi, davlat boshqaruvida AIni davlat xizmatchilarini qo‘llab-quvvatlash va fuqarolarga tezkor xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashga ega ekanligini ta’kidlaydi. Gomes de Sousa [11] AIga asoslangan ilovalarning ahloqiy tamoyillari, jumladan, sun’iy intellekt texnikasi, davlat xizmatchilarini qo‘llab-quvvatlash uchun sun’iy intellekt yechimlarida boshqaruvning haqiqiy funksiyalari muhimligini ta’kidlaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektning paydo bo‘lishiga dunyo siyosatidagi jahon

urushlaridan hozirgi davrga qadar juda ko‘p ulkan ma’lumotlar (yozishmalar, rasmlar, ovozli va video tasmalar) mavjudligi ammo ularni tahlil qilish va foydalanish uchun esa yangi texnologiyaga ehtiyoj sezilganligi sabab bo‘lganligini ko‘rish mumkin. Keyinchalik, buning yechimi yangi model sifatida Alan Turing test dasturi ko‘rinishida ishlab chiqildi. Uning maqsadi insonlarga ulkan datalarni oson va tezkor tahlil qilish, hamda insonlarni samarali qarorlar qabul qilishlariga yordam bo‘lgan. Shu asosida 1950-yilda, Makkarti, Minskiylar Turing dasturi asosida texnologiya yaratishdi va bu sun’iy intellekt AI deb nomlandi. Ayni paytda uning Norrow AI, Generative AI, va kelajakda taxmin qilinayotgan Super AI turlari yaratilmoqda.

Xalqaro ilg‘or tajribalar tahlili

Hozirgi tezkor yangi texnologiyalar davrida, AIga asoslangan texnologiyalar davlat boshqaruvi muammolarini hal etish va uni takomillashtirishda xususan, davlat xizmatlarini yaxshilash, davlat xizmatchilarini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqola doirasida rivojlangan davlatlarning ilg‘or tajribalari tahliliy ko‘rib chiqildi. Jumladan:

Davlatlar	Tajriba, amaliyot va ustuvor vazifalari
Amerika Qo‘shma Shtatlari	AQShda bir qator administrativ vazifalar, davlat xizmatlari jarayonlari avtomatlashtirilgan bo‘lib, uni SIga asoslangan texnologiyalar amalga oshiradi. Bularga masalan, soliq deklaratsiyasini qayta ishlash, ijtimoiy sug‘urta imtiyozlarini berish, raqamli xizmat ko‘rsatish kabilarda ko‘rish mumkin. Ushbu avtomatlashtirish, jarayonlarni soddalashtirgan va fuqarolarga ma’lumot berish vaqti va sarfini ham qisqartirib, davlat xizmatchilarining ham ish vaqtini tejab samaradorlikni oshirishga xizmat qilgan [12].
Xitoy	Xitoy AI siyosatida asosan yangi texnologiyalarni rivojlantirishni tezlashtirish, ma’lumotlar yig‘ish va tajribalarni amaliyotga joriy etish, xavflarni boshqarish, ma’lumotlar maxfiyligi va javobgarlikka katta ahamiyat beradi. Jumladan, kuzatuv va yuzni aniqlash tizimlari jamoat xavfsizligini oshirishga xizmat qilmoqda[1].

[1] China AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/China

Rossiya	Rossiya AI sohasida Milliy davlat standartini yaratish, tartibga solish va uni rivojlantirish, insonga yo‘naltirilgan SI (human-centered approach), raqamli iqtisodiyot (Digital Economy), boshqaruvni takomillashtirish kabi xususiyatlarga katta e’tibor qaratmoqda[2].
Hindiston	AIdan mamlakatda arzon tibbiy asboblarni ishlab chiqish, shaxsiy ta’lim berish va qishloq xo‘jaligi hosildorligini oshirishga e’tibor qaratgan[3].
Buyuk Britaniya	Davlatda milliy ma’lumotlar tahlili tuzilmasi (National Data Analytics Solution) jinoyatlarning faol nuqtalarini bashorat qilish va politsiya resurslari taqsimotini xabardor qilish uchun AI algoritmlarini qo‘llanadi. Ushbu bashoratli politsiya yondashuvi jinoyatchilik darajasining pasayishiga yordam bergan [13].
Germaniya	Germaniyada AIdan ishlab chiqarish sektorini avtomatlashtirish va Industry 4.0 tashabbusini amalga oshirishga e’tibor qaratilgan. Natijada, AIga asoslangan robotlar va aqlli tizimlar mahsuldorlik, sifat nazorati va ta’minot zanjiri boshqaruvini yaxshilagan[4].
Fransiya	Transchegaraviy hamkorlik va ma’lumot almashishni osonlashtirish uchun AIga asoslangan tarjima vositalaridan foydalanadi[5].
Kanada	Kanada sun’iy intellektni tadqiq qilish va rivojlantirish habi/markazi bo‘lib, kuchli hukumat yordami va o‘sib borayotgan AI qobiliyatlari maydoniga aylanmoqda. Masalan, fuqarolar ishtirokini yaxshilash uchun AI chatbotlar keng faoliyat yuritib, so‘rovlarga tezkor javob berish, davlat xizmatchilariga xizmat ko‘rsatishga 24/7 formatida yordam beruvchi ishlash tizimi yo‘lga qo‘yilgan[6].
Avstraliya	Avstraliya AIdan asosan sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi va tog‘-kon sanoatida keng qo‘llashga e’tibor qaratgan hamda AI tadqiqotlari va ishlanmalariga katta sarmoya kiritmoqda[7].
Estoniya	Estoniya boshqaruvni elektronlashtirish sohasida jahonda yetakchi davlatlardan sanaladi va AIni davlat xizmatlariga muammosiz integratsiyalashtirolgan davlat hamdir. Mamlakatda X-Road ma’lumotlar almashinuv platformasi joriy etilgan bo‘lib, u davlat idoralari o‘rtasida xavfsiz ma’lumotlar almashishni osonlashtirgan. Qolaversa, bu xizmatlar ko‘rsatishni yaxshilash uchun chatbotlar, bashoratli tahlillar qilishga mo‘ljallangan AI ilovalar ham joriy etilgan[8].

[2] Russia AI “On the Development of Artificial Intelligence in the Russian Federation,” October 10, 2019
[3] India AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/India
[4] Germany AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Germany
[5] France AI https://oecd.ai/fr/dashboards/countries/France
[6] Canada AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Canada
[7] Australia AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Australia
[8] Estonia AI: AI-Kratt Strategy. https://e-estonia.com/ai-strategy-feb2023.pdf

Singapur	Smart Nation Initiative asosida AIdan shaharsozlik, transport va sog‘liqni saqlashni yaxshilashda keng foydalanadi. Ya’ni yo‘llar tirbandligini boshqarish, transport oqimini optimallashtirish, boshqaruv kadrlar siyosatida, sog‘liqni saqlash bo‘yicha chatbotlar orqali samarali va tezkor shaxsiy tibbiy maslahatlar berish kabilar shular jumlasidan[9].
Birlashgan Arab Amirligi (BAA)	BAAning Smart Dubai tashabbusi va Abu-Dabi sun’iy intellekt strategiyasi davlatni AI sohasida jahon yetakchisiga aylantirishga e’tibor qaratilgan. Bu boshqaruvni raqamlashtirish, vizalar va pasport berish tizimi, shaxsiylashtirilgan ta’lim, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, shaharsozlik, tirbandlikni kuzatish va muammolarni hal qilish, boshqaruvni takomillashtirish, davlat xizmatlari samaradorligini oshirish kabilar ustuvor vazifalar sifatida qaraladi [14].
Saudiya Arabistoni	Saudi Vision-2030 va Milliy transformatsiya dasturi doirasida Saudiya Arabistonini bilimga asoslangan iqtisodiyot (Knowledge based Economy)ga aylantirish maqsad qilinmoqda. Ustuvor vazifalar sifatida esa AIdan davlat xizmatlari samaradorligini oshirish, tadbirkorlik litsenziyalari va ijtimoiy imtiyozlar uchun arizalarni ko‘rib chiqish, shaxsiylashtirilgan sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish, jinoyatlarni aniqlash va oldini olish kabi jamoat xavfsizligi va davlat xavfsizligini yaxshilashga e’tibor qaratmoqda[10].
Misr	AI texnologiyalariga katta sarmoya kiritib, uni davlat boshqaruvi xizmatlarida joriy etishga katta e’tibor qaratmoqda. Masalan, AIdan milliy ID tizimini ishlab chiqish va soliq deklaratsiyasini ishlashni avtomatlashtirish uchun keng foydalanmoqda[11].
Italiya	AIdan madaniy meroslarni saqlash, tarixiy hujjatlar va artefaktlarni tahlil qilish uchun aniq tushunchalarni olish va yaxshilash uchun foydalanilmoqda[12].
Norvegiya	Atrof-muhit monitoringi, sun’iy yo‘ldosh tasvirlari va sensor ma’lumotlarini tahlil qilish, o‘rmonlarning kesilishi, ifloslanish darajasi va iqlim o‘zgarishi ta’sirini kuzatish kabilarda AI texnologiyalaridan foydalanadi. Ushbu ma’lumotlar qarorlar qabul qilish va aniq strategiyalar ishlab chiqishda muhim o‘rin tutadi[13].
Koreya Respublikasi	AI bo‘yicha Milliy strategiyasi asosida AIni sanoatdan boshlab, barcha sohalarda qo‘llamoqda. Masalan, "Smart City" tashabbusi shulardan biri bo‘lib, tirbandlikni nazorat qilish, tartibga solish va boshqarish, energiyani optimallashtirish, jamoat xavfsizligini

[9] Singapore AI Smart Nation Strategy https://www.smartnation.gov.sg/
[10] Saudia Arabia AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/SaudiArabia
[11] Egypt AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Egypt
[12] Italy AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Italy
[13] Norway AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Norway

	oshirish, jinoyatlar ustidan nazoratni ta’minlash va davlat xizmatlarini raqamlashtirishga e’tibor qaratgan. Koreyada AIdan foydalanishdagi ustuvor vazifalar AI ekotizimi, AIdan foydalanishni kuchaytirish va insonga yo‘naltirilgan AIni yaratish sanaladi. Shuningdek, 2020-yilda SIning potensial imkoniyatlarini ishlab chiqarish va ta’lim sohasida ham keng foydalanishni ko‘zda tutuvchi Digital New Deal dasturi qabul qilinib, hukumat beshta universitetni aynan SI muhandislik maktabi sifatida belgilab, AI bizneslarini rivojlantirishga yordam beruvchi AI startap-inkubatorlarni yaratishni qo‘llab-quvvatlashni boshladi[14].

Shu bilan bir qatorda, AI sohasida xalqaro strategiyalar ham o‘rganib chiqilib, ba’zilarining asosiy jihatlari ham maqolada keltirib o‘tildi.

AQSh AI strategiyasi doirasida sohada yetakchilikni egallash, xususiy sektorning avtonom raqobatbardoshligini oshirish va ilmiy-tadqiqot va inson kapitaliga uzoq muddatli va faol investitsiyalar kiritishga ustuvor ahamiyat bermoqda. Bu orqali xususiy sektor tomonidan amalga oshiriladigan yangi ilmiy-tadqiqot ishlanmalardan va harbiy xavfsizlikda foydalanishga e’tibor qaratadi [American AI Initiative Executive Order. Feb, 2019].

Xitoy AI strategiyasi doirasida hukumat tomonidan boshqariladigan keng ko‘lamli sarmoya va inson resurslarini rivojlantirishga ko‘maklashish, mahalliy kompaniyalardan foydalanib, yangi platformalar qurish va davlat rahbarligida ulkan ma’lumotlarni to‘plash hamda shu orqali AI raqobatbardoshligini ta’minlashga e’tibor qaratmoqda [Next Generation AI Development Plan. July, 2017].

Yaponiya AI strategiyasi esa sanoat raqobatbardoshligini ta’minlash va ijtimoiy muammolar (aholining past o‘sishi va qarishi)ni hal qilish uchun AI texnologiyalaridan foydalanishni tezlashtirish va har yili 250 mingta AI kadrlarini, 2 mingta yuqori malakali kadrlarni va 100 ta yuqori sifatli kadrlarni tayyorlash zarur bo‘lgan asosiy vazifalar sifatida qaraladi [AI Strategy. March, 2019].

Buyuk Britaniya AI strategiyasi doirasida global korxonalarni jalb qilish, AI muhitini yaratish va sanoat unumdorligini oshirish uchun inson resurslarini

[14] Korea AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/SouthKorea, Korean National Strategy for Artificial Intelligence, Oct.2019

rivojlantirish kabi beshta AI bilan bog‘liq siyosatni amalga oshirishga e’tibor qaratgan [UK AI Sector Deal. April, 2018].

Germaniya AI strategiyasi kichik va o‘rta ishlab chiqarish sektorida sanoat raqobatbardoshligini ta’minlash uchun AIdan foydalanadi va bu mehnat bozorlaridagi o‘zgarishlarga (kasb-hunar ta’limi va boshq.) javob berishiga e’tibor qaratgan [AI Strategy of the Germany Federal Government 2020].

Fransiya SI/AI strategiyasini kelajakdagi raqamli iqtisodiyotining asosi deb qarab, AI ekotizimini yaratish, ma’lumotlarni boshqarish, u orqali ijtimoiy muammolarni hal qilish, strategik hududlarni sanoatlashtirish, ish o‘rinlari, bandlik, axloqiy va boshqa masalalarni hal qilishga intilmoqda [French AI Recommendation March, 2018].

Raqamli boshqaruv – AI Governance 1.0 (AIGov1.0)

Bugungi jadal rivojlanayotgan yangi zamonaviy texnologiyalar har bir soha singari davlat boshqaruvi xizmatini takomillashtirishda ham muhim o‘rin tutadi. Mazkur bo‘limda, davlat va fuqarolar o‘rtasida qulay, xavfsiz, samarali, smart davlat xizmatlarini ko‘rsatish, fuqarolar va davlat xizmatchilarini qo‘llab-quvvatlashda yangicha yondashuv sifatida AIga asoslangan Raqamli boshqaruv–Digital AI Governance 1.0 (DAIG1.0) modeli bayon etiladi. Ushbu yondashuv oldingi tadqiqotlar va xalqaro ilg‘or tajribalar tahlili asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, bugungi tezkor texnologiyalar davrida davlat boshqaruvi xizmatlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali davlat xizmatchilarini qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi. Mazkur yangi yondashuv asosan ikki katta “qanot”, bitta mediator va bitta fundamental asosdan iborat. Ikki asosiy ustunlar o‘z ichiga boshqaruvni takomillashtirishda eng zarur bo‘lgan muhim faktorlarni qamrab olgan bo‘lib, bu taklif etilayotgan yondashuvning asosi sanaladi.

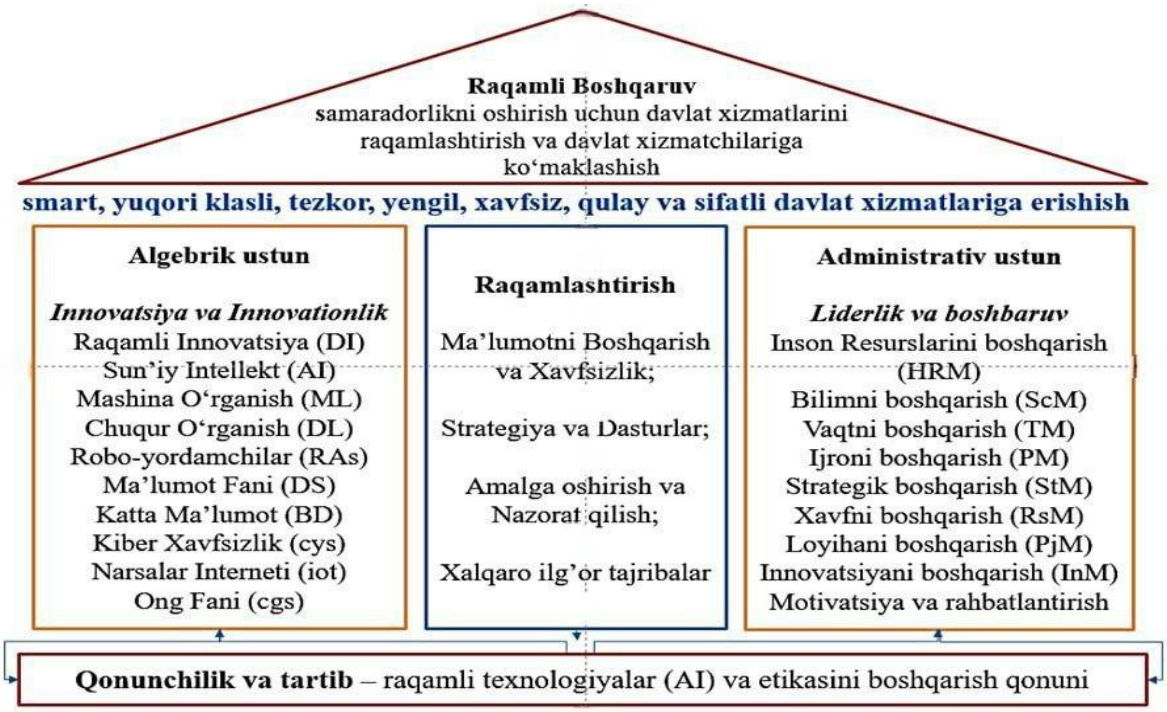

3-rasm: raqamli boshqaruv yondashuv modeli strukturasi

Algoritmik boshqaruv yondashuvi va uning asosiy faktorlari (AlgB=Inn+DInn+AI+ML+DL+BiD+DSc+CyS)

Innovatsiya (Innovation (Inn)) “innovatsiya” so‘zi lotincha “yangilash, yangilanish” degan ma’noni anglatadi. Innovatsiya – bu yangilanadigan jarayon, mahsulot yoki xizmatdir. U shuningdek, yangi texnikalar va yangi kreativ g‘oyalarni, mahsulot va xizmatlarni taqdim etishdir. Bu samaradorlikni oshirish, yangi va sifatli xizmatlar ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi [15]. *Raqamli innovatsiya (Digital innovation (Dinn))* – mavjud jarayonlar va samaradorlikni oshirish, va yangi mahsulotlar yoki xizmatlarni joriy etishda raqamli texnologiyalar, yangi ilovalar, yondashuvlardan foydalanishdir. Bunga yangi qurilmalardan tortib suhbat chatbotlari, vurtual yordamchi ilovalargacha bo‘lgan raqamli innovatsiyani kiritish mumkin [16]. *Sun’iy intellekt (Artificial Intelligence (SI/AI))* odamlar kabi fikrlay oladigan mashina va tizimdir. SI/AI ma’lumotlar fani (Data Science)ning muhim bir bo‘limi sifatida 1950-yillarda Jon Makkarti va Marvin Minski tomonidan fanga kiritilgan. AI rivojlanayotgan texnologiyalarning asosiy drayveri sifatida tavsiflanadi va odatda inson aql-zakovati singari vazifalarni bajara olish

imkoniyatiga egadir. SI/AI sog‘liqni saqlash (tashxis qo‘yish), moliya (firibgarlikni aniqlash), transport (avtonom avtomobillar), mijozlarga xizmat ko‘rsatish (chatbotlar, virtual va robo-yordamchilar) va boshqa shu kabi ko‘plab texnologiyalar vositasida sohalarni modernizatsiya qilish uchun qo‘llaniladi [17]. AI darajalari (1). Tor yoki zaif SI (Norrow or weak AI): bu hozirgi davr SI bo‘lib, u asosan ovoz, yuz tasvirlarni aniqlash, marshrutni rejalashtirish, internet qidiruvi va avtonom transport vositalari kabi tor vazifalarni bajarishga qaratilgan. (2). Umumiy yoki kuchli (General or strong AI) AI bo‘lib, yaqin kelajakda odamlar kabi deyarli barcha intellektlarni, aqliy va jismoniy vazifalarni bajarishi mumkin bo‘lgan texnologiyalardir, masalan, tanib olish, tahlil qilish, qaror qabul qilish, o‘rganish, muammolarni hal qilish va kelajakni rejalashtirish, tavsiyalar berish shular jumlasidandir. (3). Super yoki juda kuchli (Super or very strongAI) bu AI kelajagi sanalib, u odamlardan ko‘ra ko‘proq qobiliyatlarga ega bo‘lishi mumkin. Ushbu tizim AIning eng yuqori bosqichi bo‘lib, u ulkan xotira, kam vaqt ichida katta ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish, tavsiyalar berish qobiliyatiga ega bo‘lishi tufayli ko‘p xususiyatlarga ega bo‘lishi e’tirof etilgan.

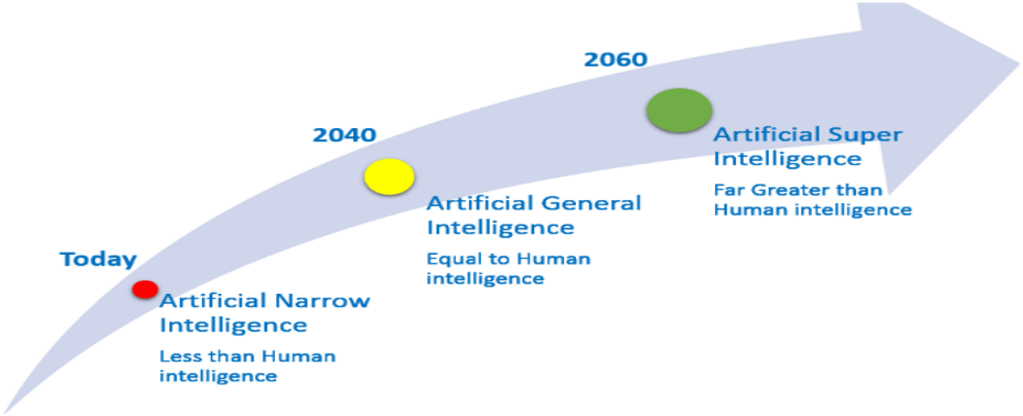

4-rasm: Future of AI by Ziyad Mohammed, 2018

Mashina o‘rganishi (Machine Learning (ML) – bu ma’lumotlarga asoslanib o‘rganish va bashorat qilishga qaratilgan SI sohasining bir bo‘limi sanaladi. Bu tizimlardagi katta hajmdagi ma’lumotlarni tez va aniq tahlil qilish, qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilash va murakkab vazifalarni samarali avtomatlashtirish imkonini beradi. Mazkur tushuncha Artur Samuyel [18] tomonidan birinchi bo‘lib

"Mashinani o‘rganish" atamasini fanga kiritgan. *Chuqur tahlil qilish (Deep Learning (DL))* – bu esa mashinani o‘rganishning yana bir sohasi bo‘lib, u sun’iy neyron tarmoqlarni avtomatik ravishda o‘rganish va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish natijasida bashorat qilish yoki qaror qabul qilishga o‘rgatishga ixtisoslashgan tizimdir. Bu mashinaga matn, tasvir, audio va boshqalar kabi katta hajmdagi ma’lumotlarni o‘rganib chiqish imkonini beradi [19]. *Katta ma’lumotlar (Big Data (BiD)* ulkan va murakkab ma’lumotlar to‘plamlari demakdir. Katta ma’lumotlar tushunchasi 2000-yillarning boshlarida tahlilchi Dug Leyni katta ma’lumotlarning uchta V: kattalik, tezlik va xilma-xillik ta’rifini e’lon qilganidan so‘ng fanda keng yoyilgan. Katta ma’lumotlar an’anaviy ma’lumotlar bazalarida tuzilgan, raqamli ma’lumotlardan tuzilmagan matnli hujjatlar, elektron pochta xabarlari, videolar, audiolar, birja ma’lumotlari, moliyaviy operatsiyalargacha bo‘lgan barcha formatlarda namoyon bo‘ladi[15]. *Data Science (DSc)* – kompyuter fanining ko‘p tarmoqli sohasi bo‘lib, u tuzilgan va tuzilmagan ma’lumotlardan bilim va tushunchalarni olish uchun ilmiy usullar, jarayonlar, algoritmlar va tizimlardan foydalanish yo‘nalishidir. Ma’lumotlar fanining kalitlari ma’lumotlarni yig‘ish, tozalash, tahlil qilish, modellashtirish, sharhlash, vizualizatsiya va mashinani o‘rganishdir[16]. *Kiber xavfsizlik (Cyber Security (CyS)* – bu tizimlar, tarmoqlar, dasturlar, qurilmalar va ma’lumotlarni boshqarish va himoya qilishga qaratilgan himoya tizimlari texnologiyalaridir. U kiberhujumlar xavfini kamaytirish va tizimlar, tarmoqlar va texnologiyalardan ruxsatsiz foydalanishdan himoya qilishga qaratilganligi bilan tezkor raqamlashayotgan davrda muhim ahamiyat kasb etmoqda[17].

Administrativ boshqaruv yondashuvi va uning asosiy faktorlari (AdmB=Ldp&SmM+HCM+PM+StM+TM+PjM+RcM+RsM+MotInc)

Liderlik va smart boshqaruv (Leadership & Smart Management (Ldp&SmM)) – strategik maqsadlarga erishishda samarali ta’sir qilishning asosiy jihatlaridir.

[15] Big Data. 2022. What it is and why it matters. https://www.sas.com/en_us/big-data/what-is-big-data.html
[16] Data Science. 2023. https://www.baeldung.com/cs/data-science
[17] Cyber security: https://www.itgovernance.co.uk/what-is-cybersecurity

Rahbar yangi yondashuvlar, g‘oyalar va ijodkorlikni amaliyotga joriy etishda muhim o‘rin tutadi. Rahbarlik tashkilot yaxshiroq natijalarga erishishi uchun avvalo yangi texnologiyalardan oqilona foydalanishi zarur. Samarali rahbar o‘z tashkiloti va fuqarolariga ko‘maklashishi uchun aniq yo‘nalish, yondashuvlar yaratadi [20]. Olib borilgan tadqiqotlarimiz asosida quyidagi boshqaruv turlari muhimlik darajasidan kelib chiqib tanlab olindi: *Inson kapitalini boshqarish (Human Capital Management (HCM)* davlat tashkilotlari ish jarayonida juda muhim hisoblanib, shaxsiy xususiyatlar, ko‘nikmalar (muomala, fikrlash, professionallik, jamoada ishlash, mehnat etikasi, moslashuvchanlik, muammolarni hal qilish) orqali samaradorlikni oshirishda namoyon bo‘ladi[18]. *Ijro boshqaruvi (Performance Management (PM)* inson resurslarining muhim funksiyasi bo‘lib, u mas’uliyat va natijalarni yaxshilashga xizmat qiladi. Bu ish faoliyatni yaxshilash, xodimlarni rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish va yutuqlarni mukofotlash uchun obyektivlik, muloqot formatini ishlab chiqadi. PM tashkilotdagi samaradorlikni yaxshilashga qaratilgan jarayonlarni boshqarish tizimi sifatida tavsiflanadi[21]. *Strategik boshqaruv (Strategic Management (StM))* – bu tashkilotning barcha bo‘linmalari uchun muhim dastur bo‘lib, u har bir ma’muriy tizim va tashkilotning innovatsion jarayonlarini boshqarishni qamrab oladi. Bu davlat sektorining innovatsiyalar va innovatsionlik maqsadlariga erishish qobiliyatini tekshirish va yuksaltirishga xizmat qiladi[22]. *Vaqtni boshqarish (Time Management (TM))* aniq chora-tadbirlarga, xususan, ish jarayonida samaradorlik va mahsuldorlikni oshirish uchun sarflanadigan vaqtni oldindan rejalashtirish, tartibga solish va uni oqilona nazorat qilishda muhim o‘rin tutadi. Administrativ vaqtni boshqarish esa bu tashkilot ichidagi vaqt sarfini aniqlash, baholash va kamaytirishda muhimdir. A. Maslovning POSEC usuli[19] ham ayni muhim tamoyillardan bo‘lib, ehtiyoj/maqsadlar iyerarxiyasi ustuvorligini belgilash, tashkil etish, tartibga solish (ish/vazifalarni), iqtisod qilish va hissa qo‘shishdan iborat. *Loyihani boshqarish (Project*

[18] Human capital management. 2022. https://www.adp.com/resources/articles-and-insights/articles/w/what-is-human-capital-management.aspx
[19] Maslow‘s Hierarchy of Needs. 2010. https://www.researchhistory.org/2012/06/16/maslows-hierarchy-of-needs/?print=1

Management (PjM) – bu loyihaning barcha tarkibiy qismlarini tartibga solish fani va san'atidir. Bu boshqaruv yondashuvi belgilangan parametrlar doirasida loyihani qabul qilish mezonlariga muvofiqligini, loyihaning aniq maqsadlariga erishish uchun jarayonlarni, usullar, ko'nikmalar, bilim va tajribalarni qo'llashda muhim ahamiyat kasb etadi. *Resurslarni boshqarish (Resource Management (RcM)* loyihani boshqarishning bir qismi sifatida kamroq imkoniyat bilan ko'proq natijaga erishish demakdir. Bu loyihani boshqarish optimallashtirish va samaradorlikka qaratilganligi bilan muhimdir[20]. *Risklarni boshqarish (Risk Management (RsM)* potensial xavflarni aniqlash, monitoring qilish va oldindan boshqarish, hamda xavflarni minimallashtirish, imkoniyatlar va natijalarni maksimal darajada oshirish orqali muvaffaqiyatga erishishda muhim sanaladi[21]. *Ruhlantirish va rag'batlantirish (Motivation and Incentives (MotInc)* Motivatsiya "motiv" so'zidan olingan bo'lib, ehtiyojlar, istaklar yoki harakatlarni anglatadi. Bu odamlarni maqsadlarga erishish uchun ruhlantirish, ilhomlantirishdir. Samaradorlik uchun motivatsiyaning asosiy vositasi rag'batlantirish sanaladi. *Rag'batlantirish* esa samaradorlikning oshishi va katta harakatlar, natijalar uchun potensial energiya, kuch bo'lib xizmat qiladi. Bu unumdorlikni ham oshiradi va yangi harakat, ishtiyoqlarni keltiradi [23].

Natijalar (Results)

Davlat boshqaruvi muammolarini bartaraf etish va boshqaruvni takomillashtirishda AIga asoslangan texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tahlillar natijasi ham Zeynep Enjin tomonidan tadqiq etilgan oldingi tadqiqotni qo'llab-quvvatlaganligini ko'rsatadi [24]. Tadqiqot bo'yicha ma'lumotlar bazalarida mavjud bo'lgan maqolalar, adabiyotlar PRISMA protokolidan foydalangan holda ko'rib chiqildi va jami 210 ta tadqiqotdan 60 ta eng mos keladigan maqola tadqiqot doirasida tanlab olindi. Tahlillar natijalari shuni ko'rsatadiki, Singapur, AQSh, Xitoy, Buyuk Britaniya, Hindiston, Yaponiya, Koreya kabi davlatlar davlat boshqaruvi va xizmatlarida AIga asoslangan texnologiyalarni keng joriy etishda

[20] Project Management. 2020 https://www.pmi.org/about/learn-about-pmi/what
[21] Risk management. 2020 https://www.apm.org.uk/resources/what-is-project-management/what-is-risk-management/

tobora ildamlab bormoqda. Shuningdek, 220 nafar davlat xizmatchisi ishtirokida o‘tkazilgan so‘rovnomaning tegishli savollari natijalari ham davlat boshqaruvini takomillashtirishda AI texnologiyalaridan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

5. Jadval: o‘tkazilgan so‘rovnoma tahlili

Tasniflanishi	Soni	Ko‘rsatgich
Q. Sun’iy intellekt (SI) haqida eshitganmisiz?		
Ha	216	98.2%
Yo‘q	4	1.8%
Q. Sizningcha davlat boshqaruvi va xizmatlarida SIdan foydalanish uchun aniq qonun va qat’iy tartib qoida ishlab chiqish kerakmi?		
Ha, kerak	187	85%
Yo‘q, kerak emas	23	10.5%
Betaraf	10	4.5%
Q. SI texnologiyalari (chatbotlar, virtual yordamchi tizimlar) davlat boshqaruvida davlat xizmatchilariga ko‘maklashadi va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilaydi		
Ha	171	78.1%
Yo‘q	4	1.4%
Betaraf	45	20.5%
Q. Davlat boshqaruvi tizimining samarali faoliyatida SI texnologiyalaridan foydalanish ko‘proq foydalimi yoki yuqori zararlimi?		
Ko‘proq foydali	90	34.4%
Yuqori risk	6	2.7%
Inson va SI o‘rtasida tartibli hamkorlikni yaratish kerak	124	62.9%
Q. SIni joriy etish uchun xalqaro tajribalar, amaliyot, strategiyalarni o‘rganish kerakmi		
Ha	195	87.6%
Yo‘q	4	1.8%
Balki	21	10.6%
Q. SIni joriy etish uchun Algoritmik va Administrativ yondashuvi samarali deb hisoblaysizmi?		
Ha	110	55.5%
Yo‘q	18	3.0 %
Balki	92	41.5%
Q. Sizningcha, davlat boshqaruvida SIni joriy etish qanday foyda keltiradi (multiple select)?		
Samaradorlik	199	90.5%
Raqamli boshqaruv	151	68.6%
Natijadorlik	123	55.9%
Ishonch	75	34.1%
Ochiqlik va mas’uliyat	111	50.5%

Ma’lumotlar xavfsizligi	107	48.6%
Tenglik	95	43.2%
Q. Sizningcha, davlat boshqaruvida SIni joriy etish qanday muammolar keltiradi?		
Inson/ish o‘rnini almashtirilishi	153	69.2%
Shaxsiy hayotning buzilishi	100	45.2%
Yuqori xarajat/High costs	147	66.5%
Kiber xavfsizlik xavfi	166	75.1%
Avtomatlashtirilgan qurollar	106	75.1%
Axloqiy masalalar	144	65.2%
Boshqalar	62	28.1%
Q. Malakali davlat xizmatchilar davlat boshqaruvi faoliyatida SIning samarali integratsiyasida muhim faktor sanaladi		
Ha	119	53.4%
Yo‘q	5	2.3%
Balki	96	44.3%
Qatnashuvchilarning demografik holati		
Erkak	151	68.5%
Ayol	69	31.5%
Mehnat faoliyati		
0-5	48	21.9%
6-10	71	32.0%
11 yildan ortiq	101	46.1%

(Online survey, March. 2025)

Xulosa va tavsiyalar (Conclusions and Recommendations)

Mazkur tadqiqot bugungi kunda olib borayotgan doktorlik tadqiqot ishimizning bir qismi sanalib, tadqiqot doirasida qator tahlillar va o‘rganishlar olib borilmoqda va dastlabki natijasiga ko‘ra, davlat boshqaruvi tizimida AIga asoslangan texnologiyalardan foydalanish O‘zbekiston davlat boshqaruvi xizmatida hali boshlang‘ich bosqichda ekanligini ko‘rish mumkin. Bu jarayon biznes boshqaruv sohasida juda ilgarilab ketayotganligi ma’lum bo‘ldi. Shuningdek, mazkur o‘rganishlar asosida taklif qilingan DAIG1.0 yondashuv modeli quyidagi formula asosida qo‘llanilganida davlat boshqaruvi va xizmatlarini yangi zamonaviy texnologiyalar xususan, AIni joriy etish samaradorligi oshishi, natijadorligi ortishini e’tirof etish mumkin.

AlgB=Inn+DInn+AI+ML+DL+BiD+DSc+CyS

+

AdmB=Ldp&SmM+HCM+PM+StM+TM+PjM+RcM+RsM+MotInc

+

Digi+Legis=DGov&Scy+StrL+AdvExpn

= Natija:

Fuqarolarga = smart, xavfsiz, tezkor, samarali va qulay xizmat ko‘rsatish;

Davlat xizmatchilariga = rag‘batlantirish (keng ko‘lamli), ishonch, ishdan qoniqish (satisfaction), ish samaradorliai, natiiadorlikni oshirishaa olib keladi.

6-rasm: raqamli boshqaruv modeli formulasi

Bundan tashqari, ushbu model zamonaviy davlat boshqaruvida samaradorlikka erishishda va davlat xizmatlarini samarali rivojlantirishda yangicha yondashuv bo‘lib xizmat qiladi. *Algoritmik ustun* – odamlarning ongi, dunyo qarashini yangi davr talablari asosida rivojlantirish, davlat xizmatlari sifatini oshirishda muhim o‘rin tutsa; *Administrativ ustun* – davlat xizmatchilari faoliyati samaradorligi va natijadorligini oshirishda; raqamlashtirish va qonunchilik qismlari esa fundamental asoslar sifatida zamonaviy boshqaruvda AI etikasi va qoidalarini qo‘llashdagi zaruriy talablarni inobatga olishda muhim o‘rin tutadi. Qisqacha qilib aytganda, AI texnologiyalarining asosiy afzallari shundaki, oylab qilinadigan ishlarni soatlarda, soatlab qilinadigan ishlarni esa minutlarda bajarish imkonini berishidir.

Davlat boshqaruvi tizimida AI texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha tavsiyalarimiz quyidagilardan iborat: Davlat sektorlarini birma-bir muhim, zaruriy jihatlaridan kelib chiqib raqamlashtirish va avtomatlashtirish; Ta’lim orqali AIning ijobiy va salbiy jihatlarini keng ommaga yetkazish, xizmatlarning sifati va samaradorligini oshiradi; Kelajak uchun AI, ML, DL, Data Science mutaxassislari, menejerlari va dasturiy ta’minot ishlab chiquvchilar, kognitiv olimlar, kognitiv xavfsizlik tahlilchilari, ma’lumotlar tahlilchilari va raqamli marketologlar, AIga asoslangan bilimlarni boshqarish dasturlari va dasturchilari, AI ilovalari, AI jarayonlarini avtomatlashtirish tizimlari, virtual agentlar, bashoratli tahlillar,

avtonom tizimlar, aqlli raqamli yordamchilar, bulutli hisoblash kabi sohalarda mutaxassislarni tayyorlash juda muhim sanaladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Bingham, L. B., Nabatchi, T., & O'Leary, R. The new governance: Practices and processes for stakeholder and citizen participation in the work of government. Public Administration Review of Policy Research, 65, 2005. P.58.
2. Zeynep Engin and Philip Treleaven. Algorithmic Government: Automating Public Services and Supporting Civil Servants in Using Data Science Technologies. The Computer Journal, Vol. 62. No. 3, 2019. pp. 10-22.
3. Montoya and Rivas. Government AI Readiness Meta-Analysis for Latin America And The Caribbean. 2019. IEEE International Symposium on Technology and Society (ISTAS) **DOI:** 10.1109/ISTAS48451.2019.8937869
4. Tanja. Sophia Gesk, Michael Leyer. Artificial intelligence in public services: When and why citizens accept its usage. Government Information Quarterly. Vol.39, 2022, https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101704
5. Ojo, A., Mellouli, S., Ahmadi Zeleti, F. A realist perspective on AI-era public management. Dubai United Arab Emirates. 2020. P.38.
6. Yanqin Duan, John S. Edwards, Yogesh K Dwivedi. Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data – evolution, challenges and research agenda. International Journal of Information Management. Volume 48, October 2019, P.63.
7. Zeynep Engin and Philip Treleaven. Algorithmic Government: Automating Public Services and Supporting Civil Servants in Using Data Science Technologies. The Computer Journal, Vol. 62. No. 3, 2019. pp. 10-22.
8. Ahn, M. J., Chen, Y. C. Artificial Intelligence in Government: Potentials, Challenges, and the Future. The 21st Annual International Conference on Digital Government Research 2020. P.55.
9. Bernd Wirtz, Paul Langer, Carolina Fenner. Artificial Intelligence in the Public Sector - a Research Agenda. August 2021. International Journal of Public Administration 44 (510): pp.12.
10. Gomes de Sousa et al. How and where is artificial intelligence in the public sector going? A literature review and research agenda. Government Information Quarterly 36(4):101392. 2019. P.4.
11. Cath, C., Wachter, S., Mittelstadt, B., Taddeo, M., & Floridi, L. Artificial intelligence and the "good society": The US, EU, and UK approach. Science and Engineering Ethics, 24(2), 2018. P. 52
12. David F. Engstrom, Daniel E. Ho, Catherine M. Sharkey, Mariano-Florentino, Cuellar. Government by Algorithm: Artificial Intelligence in Federal Administrative Agencies. 2020.
13. Ojo, A., Mellouli, S., Ahmadi Zeleti, F. A realist perspective on AI-era public management. Dubai United Arab Emirates. 2020. P.38.

14. Innovative governance in the 21st century: Brookings Institution Press. 2008. Innovation in Public Sector https://unece.org/publications/Innovation_in/Public
15. Criado, J., & Gil-Garcia, J. Creating public value through smart technologies and strategies: From digital services to artificial intelligence and beyond. International Journal of Public Sector Management, *32*(5), 2019. P.38.
16. McCarthy, J. A proposal for a research program in artificial intelligence. In Proceedings of the 1st West Coast Summer Conference on Artificial Intelligence 1955. (pp. 7-9).
17. Samuel, A. L. Some studies in machine learning using the game of checkers. IBM Journal of Research and Development, 3(1), 1959. P.210
18. **Ivakhnenko, A.G., & Lapa, V.G. Induction from scattered data: A theory for modeling complex systems.** Progress in Systems and Cybernetics, 1977. P.14.
19. **Robert Cote. Vision of Effective Leadership. International Journal of Business Administration Vol. 8, No. 6; 2017.**
20. Trevor C. Brown, Paula O'Kane and Martin McCracken. Volume 18, Performance Management: A Scoping Review of the Literature and an Agenda for Future Research. https://doi.org/10.1177/1534484318798533
21. *Alkhafaji, Abbass F. Strategic Management: Formulation, Implementation, and Control in a Dynamic Environment. New York: Routledge. 2013.*
22. Michelle Baddeley. Motivation and Incentives. On January, 2017. https://doi.org/10.1093/actrade/9780198754992.003.0002
23. Zeynep Engin and Philip Treleaven. Algorithmic Government: Automating Public Services and Supporting Civil Servants in Using Data Science Technologies. The Computer Journal, Vol. 62. No. 3, 2019. pp. 10

Internet manbalar:

1. China AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/China
2. Russia AI "On the Development of Artificial Intelligence in the Russian Federation," October 10, 2019
3. India AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/India
4. Japan AI https://oecd.ai/en/dashboards/ countries/Japan
5. Germany AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Germany
6. France AI https://oecd.ai/fr/dashboards/countries/France
7. Canada AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Canada
8. Australia AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Australia
9. Estonia AI: AI-Kratt Strategy. https://e-estonia.com/ai-strategy-feb2023.pdf
10. Singapore AI Smart Nation Strategy https://www.smartnation.gov.sg/
11. Saudi Arabia AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/SaudiArabia
12. Egypt AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Egypt
13. Italy AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Italy
14. Norway AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Norway

15. Sweden AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Sweden
16. Korea AI https://oecd.ai/en/dashboards/countries/South Korea, Korean National Strategy for Artificial Intelligence, Oct.2019
17. Big Data: What it is and why it matters. https://www.sas.com/en_us/big-data/what-is-big-data.html
18. Data Science. 2023. https://www.baeldung.com/cs/data-science
19. Cyber security: https://www.itgovernance.co.uk/what-is-cybersecurity
20. Human capital management. 2022. https://www.adp.com/resources/articles-and-insights/articles/w/what-is-human-capital-management.aspx
21. Maslow‘s Hierarchy of Needs. 2010. https://www.researchhistory.org/2012/06/16/maslows-hierarchy-of-needs/
22. Project Management. 2020 https://www.pmi.org/about/learn-about-pmi/what
23. Risk management. 2020 https://www.apm.org.uk/resources/what-is-project-management/what-is-risk-management/

SUD TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKT: IMKONIYATLAR, XAVFLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Mansurova Xulkar Nabiyevna,
O‘zbekiston Respublikasi Transport
prokurorining katta yordamchisi, Huquqni muhofaza
qilish akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada sudlar faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning huquqiy va amaliy jihatlari tahlil etilgan. Sud ishlarini yuritishda sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari, xorijiy davlatlar tajribasi, ayniqsa Xitoy Xalq Respublikasi sud tizimi misolida erishilgan natijalar yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellektni qo‘llash bilan bog‘liq huquqiy, axloqiy va axborot xavfsizligiga oid muammolar ko‘rib chiqilib, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sud tizimi, fuqarolik sud ishlari, raqamlashtirish, sudya, axborot xavfsizligi, inson huquqlari, huquqiy tartibga solish.

Аннотация. В статье анализируются правовые и практические аспекты внедрения технологий искусственного интеллекта в деятельность судов. Освещены преимущества использования искусственного интеллекта в судопроизводстве, опыт зарубежных стран, в частности результаты, достигнутые результаты на примере судебной системы Китайской Народной Республики. Также были рассмотрены правовые, этические и информационные проблемы, связанные с применением искусственного интеллекта, и выдвинуты предложения по совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: искусственный интеллект, судебная система, гражданское судопроизводство, цифровизация, судья, информационная безопасность, права человека, правовое регулирование.

Abstract. The article analyzes the legal and practical aspects of implementing artificial intelligence technologies in the activities of courts. The advantages of using artificial intelligence in judicial proceedings, the experience of foreign countries, especially the results achieved, are highlighted on the example of the judicial system of the People’s Republic of China. Legal, ethical, and informational issues related to the application of artificial intelligence were also considered, and proposals for improving national legislation were put forward.

Keywords: artificial intelligence, judicial system, civil litigation, digitalization, judge, information security, human rights, legal regulation.

Kirish

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga jadal kirib kelmoqda. O‘zbekistonda ham sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, mazkur yo‘nalishda qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Xususan, mamlakatda sud va huquqni muhofaza qilish tizimini raqamlashtirish, ish yuritish samaradorligini oshirish hamda aholiga qulay huquqiy xizmatlarni taqdim etish maqsadida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Sud tizimida sun’iy intellektning afzalliklari

Sud ishlarini yuritishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bir qator ijobiy natijalarni ta’minlaydi. Jumladan, hujjatlar bilan ishlash jarayonlari tezlashadi, sudyalar va sud xodimlarining yuklamasi kamayadi, ishlarni ko‘rib chiqish muddatlari qisqaradi hamda sud qarorlarining yagona amaliyoti shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish, huquqiy hujjatlarni tayyorlash va sud amaliyotini umumlashtirish imkonini beradi. Bu esa sudlov faoliyatining samaradorligi va sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xorij tajribasi

Xitoy sud tizimida sun’iy intellekt texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Xususan, “Smart Court” konsepsiyasi doirasida ishlarni elektron shaklda qabul qilish, sud hujjatlarini tayyorlash, sud majlislarini tashkil etish va sud qarorlari loyihalarini ishlab chiqish jarayonlari avtomatlashtirilgan. Natijada sudyalar mehnat unumdorligi oshgan, ishlarni ko‘rib chiqish muddatlari qisqargan hamda sud xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari kengaygan. Bu tajriba sun’iy intellekt sud qarorini qabul qiluvchi emas, balki sudyaga yordam beruvchi vosita sifatida samarali natija berishini ko‘rsatmoqda.

Mavjud muammolar va xavflar

Sud tizimida sun’iy intellektdan foydalanish bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Avvalo, sudyaning ichki ishonchi va insonparvarlik mezonlarini sun’iy intellekt to‘liq almashtira olmaydi. Fuqarolik protsessual qonunchiligiga

muvofiq dalillarga baho berish sudyaning ichki ishonchiga asoslanadi. Bu esa inson tafakkuri, huquqiy ong va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq jarayondir.

Bundan tashqari, shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish, kiberxavfsizlikni ta’minlash, algoritmik kamsitish xavfini bartaraf etish hamda sun’iy intellekt tomonidan berilgan tavsiyalar uchun javobgarlik masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yana bir muhim muammo – malakali kadrlar yetishmasligi hisoblanadi. Sud tizimida sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun sudyalar va sud xodimlarining raqamli ko‘nikmalarini oshirish talab etiladi.

Xulosa

Sud tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish sudlov faoliyati samaradorligini oshirish, ish yuritish jarayonlarini soddalashtirish va raqamlashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq mazkur texnologiyalar sudyaning mustaqilligi, ichki ishonchi va insonparvarlik mezonlarini almashtirmasligi lozim. Shu munosabat bilan sun’iy intellektni sud qarorlarini qabul qilishda asosiy emas, balki yordamchi vosita sifatida qo‘llash, axborot xavfsizligi va inson huquqlarini ta’minlovchi huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, sud sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning aniq huquqiy asoslarini yaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shuningdek, Yevropa Kengashining Yevropa odil sudlov samaradorligi komissiyasi (CEPEJ) tomonidan belgilangan inson huquqlarini hurmat qilish, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, ochiqlik va shaffoflik, xavfsizlik va sifatni ta’minlash hamda inson nazoratini saqlab qolish kabi prinsiplarni milliy fuqarolik protsessual qonunchiligida ham mustahkamlash maqsadga muvofiqdir. Bu esa sud ishlarini yuritishda sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy kafolatlarini kuchaytirish, fuqarolarning odil sudlovga bo‘lgan huquqlarini ishonchli ta’minlash hamda mamlakatimizda zamonaviy, shaffof va samarali sud tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

SUD ISHLARINI YURITISHDA SUN’IY INTELLEKTNING AHAMIYATI VA ZARURATI

Abdufattoyev Yo‘ldoshali Farxodjon o‘g‘li,
Farg‘ona viloyati prokuraturasi Jinoiy sud ishlarini yuritishda prokuror vakolatini taminlash bo‘limi boshlig‘i, Huquqni muhofaza qilish akademiyasi mustaqil izlanuvchisi
E-mail: Abdufattoyev1988@gmail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada sud ishlarini yuritishda sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning nazariy-huquqiy asoslari, uning rivojlanish omillari, ahamiyati va zarurati tahlil qilingan. Shuningdek, sun’iy intellektning huquqiy sohada, xususan, sud faoliyatida qo‘llanilishining afzalliklari, xalqaro tajriba hamda ushbu sohani huquqiy tartibga solish masalalari yoritilgan. Sud ishlarini yuritish jarayonida sun’iy intellektdan foydalanishning samaradorlik, adolatlilik, tezkorlik va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiluvchi jihatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sud ishlarini yuritish, raqamli texnologiyalar, huquqiy texnologiyalar, sud tizimi, elektron adolat, avtomatlashtirish, huquqiy tahlil, sud amaliyoti, raqamli transformatsiya.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретико-правовые основы применения технологий искусственного интеллекта в судопроизводстве, факторы их развития, значение и необходимость использования. Рассматриваются преимущества внедрения искусственного интеллекта в правовую сферу, в частности в деятельность судебных органов, анализируется зарубежный опыт и вопросы правового регулирования данной области. Обосновывается, что использование искусственного интеллекта в судебном процессе способствует повышению эффективности, объективности, оперативности рассмотрения дел и снижению судебных издержек.

Ключевые слова: искусственный интеллект, судопроизводство, цифровые технологии, правовые технологии, судебная система, электронное правосудие, автоматизация, правовой анализ, судебная практика, цифровая трансформация.

Abstract: This article examines the theoretical and legal foundations of the use of artificial intelligence technologies in judicial proceedings, the factors contributing to their development, their significance, and the necessity of their application. The study analyzes the advantages of implementing artificial intelligence in the legal field, particularly in the activities of judicial bodies, as well as international experience and legal regulation issues in this area. It is substantiated that the use of artificial intelligence in judicial proceedings contributes to greater efficiency, objectivity, promptness in case resolution, and reduction of judicial costs.

Keywords: artificial intelligence, judicial proceedings, digital technologies, legal technology, judicial system, e-justice, automation, legal analysis, judicial practice, digital transformation.

XXI asrda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Turli texnologiyalar insonlarning mehnatini yengillashtirdi.

Dastlab hayotimizga yozish malardagi imloviy xatolarni aniqlaydigan aqlli dasturlar kirib kelgan bo‘lsa, bugungi kunda sun’iy intellekt ancha keng imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Masalan, aeroportlarda yuzni tanish orqali shaxsni identifikatsiya qilish, manzilga tez yo‘lni tavsiya etish, yo‘ldagi tirbandlik va to‘siqlar haqida ogohlantirish, shuningdek, mobil qurilmalar orqali turli savollarga tezkor javob berish imkoni yaratildi. Ayrim hollarda esa muloqot madaniyatiga rioya qilish bo‘yicha ham tavsiyalar bera oladi.

O‘zbekiston milliy axborot agentligi zamon bilan hamnafas holda sun’iy intellekt asosida “Sobira Xoldorova” nomli maxsus robot-muxbir yaratdi. Mazkur muxbir 9 tilda (o‘zbek, ingliz, rus, fransuz, arab, xitoy, nemis, ispan, qozoq) rasmiy axborot va tezkor yangiliklarni yetkazib turishi, sinov tarzida ishga tushirilgan sun’iy intellekt videoreportajlar tayyorlash ko‘lamini bosqichma-bosqich kengaytirib borishi haqida ma’lumotlar berilgan[22]. Darhaqiqat, mutaxassislar ham sun’iy intellekt media sohasiga shiddat bilan kirib kelganligini ta’kidlamoqda[23]. Shu o‘rinda sun’iy intellektga ta’rif beradigan bo‘lsak, u kompyuter va boshqa texnik tizimlarni insonga xos aqliy vazifalarni bajarish qobiliyati bilan ta’minlovchi texnologiyalar va usullar majmuasidir. Bunday vazifalarga ma’lumotni tushunish, o‘rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va qaror qabul qilish kiradi.

Sun’iy intellektning asosiy maqsadi inson aqliga xos jarayonlarni avtomatlashtirish va ularni kompyuter hamda robotlar yordamida amalga oshirishdan iborat. Sun’iy intellektning ideal xususiyati aniq maqsadga erishish

[22] Sun’iy intellekt yordamida yaratilgan O‘zA muxbiri ish boshladi // https://uza.uz/uz/posts/suniy-intellekt-yordamida-yaratilgan-oza-muxbiri-ish-boshladi_626944

[23] Sun’iy intellekt qanchalik xavfli yoki foydali? // https://kun.uz/kr/news/2024/01/09/suniy-intellekt-qanchalik-xavfli-yoki-foydali

uchun eng yaxshi imkoniyatga ega bo‘lgan harakatlarni baholay olish va amalga oshirish qobiliyatidir[24].

“Sun’iy intellekt” tushunchalar sun’iy intellekt bo‘yicha yozgi Dartmut tadqiqot loyihasi konferensiyasini tashkil etishadi[25]. Ushbu tashabbus bashoratli tahlillar kabi ko‘p ixtirolar qilinishiga olib keldi. Undan tashqari, bu tashabbus yangidan-yangi sohani – ma’lumotshunoslikni keltirib chiqardi.

Tadqiqotlarga ko‘ra, 2024-yilga kelib, dunyodagi kompaniyalarning yarmidan ko‘pi sun’iy intellektdan foydalanmoqda. Besh milliarddan ortiq inson ushbu texnologiyalardan turli darajada foydalanadi. Generativ sun’iy intellektning paydo bo‘lishi insoniyat hayotida elektr energiyasi, yadro texnologiyalari va kosmosni o‘zlashtirish bilan teng darajadagi yangilik bo‘ldi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh assambleyasi 2024-yil 21-mart kuni “Barqaror rivojlanish uchun xavfsiz, himoyalangan va ishonchli sun’iy intellekt tizimlarining imkoniyatlaridan foydalanish” nomli A/78/L.49-rezolyutsiyani qabul qildi[26]. Unda hech kim sun’iy intellektdan tinchlikka tahdid solish yoki inson huquqlarini poymol etish uchun foydalanishga haqli emasligi alohida uqtirilgan. Sun’iy intellektni tartibga solish va innovatsiyalar bir-birini inkor qilmasligi, aksincha, uyg‘un hamda chambarchas bog‘liq tushunchalar ekanligi ta’kidlangan.

O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish va qo‘llash, raqamli ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatini hamda ularning yuqori sifatini ta’minlash borasida qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Binobarin, O‘zbekiston Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 4996-qarorida “Sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyasi”ni ishlab chiqish nazarda tutilgan edi[27]. O‘zbekiston Prezidentining

[24] https://kun.uz/news/2021/02/23/ozbekistonda-suniy-intellektni-rivojlantirish-boyicha-chora-tadbirlar-asdiqlandi
[25] https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_artificial_intelligence ; https://en.wikipedia.org/wiki/John_McCarthy_(computer_scientist)
[26] https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F78%2FL.49&Language=E& DeviceType=Desktop&LangRequested=False
[27] O‘zbekiston Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori // https://president.uz/uz/lists/view/4195

2024-yil 14-oktabrdagi 358-qarori bilan “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi” tasdiqlandi[28].

Bu borada xorijiy davlatlar tajribasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, masalan, Irlandiyaning “Accenture” kompaniyasi olib borgan tahlillarda G20 ro‘yxatidagi davlatlarda (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya va Koreya Respublikasi kabi) 2035-yilga qadar sun’iy intellektning o‘sish sur’ati 2 martaga ortishi ta’kidlanmoqda[29]. Bu, albatta, ushbu davlatlar uchun sun’iy intellekt iqtisodiy rivojlanish va davlat boshqaruvini takomillashtirishdagi asosiy vositalaridan biri ekanini ko‘rsatadi.

2017-yilda sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyalarini qabul qilgan davlatlar qatoriga Kanada, Singapur, BAA, Finlandiya, Yaponiya va Xitoy kirgan bo‘lsa, 2020-yil boshiga kelib bunday mamlakatlar soni 8 baravar oshdi. 2019-yilda esa Italiya, Tunis, Buyuk Britaniya, AQSh, Shvetsiya, Meksika, Keniya, Daniya, Fransiya, Avstraliya, Koreya Respublikasi, Hindiston va Germaniya kabi ko‘plab davlatlar ham milliy sun’iy intellekt strategiyalarini e’lon qildi.

Yevropa davlatlarida sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyalari bor bo‘lishiga qaramay, kuch va imkoniyatlarni birlashtirish va jahon hamjamiyatida yuqori natijalarni qo‘lga kiritish maqsadida 2018-yilning 10-aprelida Yevropaning 25 ta davlati Sun’iy intellektni rivojlantirishdagi hamkorlik deklaratsiyasini imzoladi[30]. Ushbu strategiyaning asosiy maqsadlari Yevropaning sun’iy intellekt sohasidagi salohiyatini oshirish, texnologiyalarni keng joriy etish, global ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga sun’iy intellekt asosida hamkorlikda yechim topish, mazkur soha uchun huquqiy va axloqiy me’yorlarni ishlab chiqish hamda yutuqlarini davlat boshqaruviga tatbiq etishdan iborat.

Sun’iy intellektning insoniyat ravnaqi uchun xizmatini oshirish va rivojlantirish maqsadida 2018-yil may oyida 10 ta davlat ishtirokida Shimoliy Boltiq

[28] O‘zbekiston Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi 358-qarori bilan tasdiqlangan “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi” // https://www.lex.uz/docs/7158604
[29] AI research how AI boosts industry profits and innovation.
[30] https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-artificial-intelligence.

hududida sun’iy intellekt deklaratsiyasi imzolandi[31]. Deklaratsiyada sun’iy intellektdan biznes va davlat boshqaruvida samarali foydalanishni kengaytirish maqsadida mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, hududlarda namunaviy xizmatlarni yo‘lga qo‘yish, ma’lumotlar ochiqligini ta’minlash, axloqiy va shaffof standartlarni ishlab chiqish hamda sun’iy intellekt infratuzilmasining ishonchliligi, xavfsizligi va daxlsizligini kafolatlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.

2019-yil iyul oyida Yaponiyada G20 davlatlarining uchrashuvida “G20 sun’iy intellekt tamoyillari” bo‘yicha kelishuv imzolandi[32]. Kelishuv sun’iy intellektdan foydalanishda adolat va shaffoflik tamoyillariga tayanilishi, shuningdek, qonun ustuvorligi, shaxsiy qadriyatlar, tenglik va xalqaro mehnat huquqlarini hurmat qilishga chaqiradi.

Germaniya sun’iy intellektni rivojlantirish ertangi kun imkoniyat va muvaffaqiyat eshiklarining “oltin kaliti” ekaniga alohida urg‘u bergan va hozirga qadar sun’iy intellekt sohasidagi 15 ta siyosiy tashabbusni ketma-ket amalga oshirib kelmoqda[33].

2019-yil iyun oyida AQSh Milliy sun’iy intellekt ilmiy tadqiqot va rivojlantirish strategik rejasini ma’qulladi[34]. AQShda bugunga qadar sun’iy intellekt sohasini rivojlantirishga qaratilgan jami 36 ta siyosiy tashabbus ro‘yxatga olindi.

Qozog‘iston hozirga qadar sun’iy intellekt sohasini rivojlantirishda o‘zining milliy strategiyasiga ega bo‘lmasa-da, biroq Markaziy Osiyo davlatlari ichida sun’iy intellekt sohasini rivojlantirishda dunyo hamjamiyati tomonidan alohida e’tirof etilayotgan davlatdir. Nazarbayev universiteti 2019-yilda dunyoning yetakchi sun’iy intellekt texnologiyalari yechimlarini ishlab chiquvchilarini jalb etish maqsadida Sun’iy intellekt ilmiy tadqiqot va rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasini tashkil etdi. Jamg‘armaning asosiy maqsadi Qozog‘istonda ta’lim, ilmiy tadqiqot,

[31] https://www.norden.org/en/declaration/ai-nordic-baltic-region.
[32] https://www.g20-insights.org/related_literature/g20-japan-ai-principles/
[33] OECD.AI (2020), powered by EC/OECD (2020), STIP Compass database, accessed on 21/02/2020, http://oecd.ai.
[34] https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2019/06/National-AI-Research-and-Deve-lopment-Strategic-Plan-2019-Update-June-2019.

madaniyat, texnika, innovatsiya, boshqaruv sohalari va boshqa manfaatli sohalarda sun’iy intellektni rivojlantirishdan iborat[35].

Sun’iy intellekt zamonaviy huquqiy tizimda muhim o‘rin tutib, huquq sohasida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, u huquqiy hujjatlarni tezkor va samarali tahlil qilish, ularni avtomatik saralash hamda qonunlar va qarorlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash jarayonini tezlashtirib, inson omili bilan bog‘liq xatolar ehtimolini kamaytiradi.

Ayrim mamlakatlarda sun’iy intellekt algoritmlari huquqiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ham joriy etilgan. Jumladan, ular shartnoma shartlarini avtomatik baholash yoki kredit oluvchilarning to‘lov qobiliyatini tahlil qilishda qo‘llanmoqda. Shuningdek, sun’iy intellektning sud va huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatidagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. U sud ishlarini yuritish jarayonlarini avtomatlashtirish, ayrim ishlarni dastlabki tahlildan o‘tkazish hamda ma’lumotlarni tizimlashtirish va tezkor baholashda sudyalar hamda prokurorlarga ko‘mak beradi.

“DailyMail” bergan xabarga ko‘ra, 2019-yilning fevral oyida Buyuk Britaniyada bo‘lgan sud tinglovi tarixga kiradi. Chunki unda ilk bor sudlanuvchiga sun’iy intellekt, ya’ni robot maslahat berib turdi. “DoNotPay” kompaniyasi yaratgan dunyoda birinchi robot-advokat sudlanuvchining smartfonida ishlaydi va majlis chog‘ida mijoziga o‘zini himoya qilishi uchun nima deyishi kerakligini aytib turadi[36]. Hatto ayrim mutaxassislar xalqaro tajribada sun’iy intellektdan qonun ijodkorligi jarayonida ham faol foydalanib kelinayotganini e’tirof etishadi[37]. Masalan, Niderlandiya Vakillar palatasi “Speech2Write” tizimini joriy qildi. Bu parlamentning Hisobot idorasiga ovozni matnga aylantirish va yig‘ilishlarning yozma bayonnomalarini avtomatik tahrirlash imkoniyatini beradi[38]. 2020-yilning

[35] pdf 14 https://nu.edu.kz/ru/zakupki/kf-fond-podderzhki-issledovanij-razrabotok-v-sfere-iskusstven-nogo-intellekta

[36] 15 Robot lawyer takes its first court case: Hearing next month will see the defendant get advice from artificial intelligence using a smartphone app // https:// www.dailymail.co.uk/sciencetech /article-11599805/Robot-lawyer-takes-case-Hearing-month-defendant-advice-AI.html

[37] Hotamov H.S. Senat faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish istiqbollari // Yurist axborotnomasi | Вестник юриста | Lawyer herald. 2023. №5. 18-19-betlar.

[38] Васильева Т. А. Внедрение информационных технологий в парламентскую деятельность // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. – 2022. – №. 9 (97). Стр. 93-101.

kuzidan Estoniya parlamenti Tallin texnologiya universiteti texnologik ishlanmalari asosida Estoniyaning “Finestmedia” IT kompaniyasi tomonidan yaratilgan HANS sun’iy intellekt tizimidan ham foydalanmoqda. Bunda yalpi majlislar stenogrammalarini tayyorlash uchun nutq va ma’ruzachini aniqlash tizimi qo‘llanadi[39].

AQSh Kongressida qonun loyihalari, tuzatishlar va amaldagi qonunlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash jarayonini avtomatlash tirish uchun sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalaniladi. Ushbu vosita qonun loyihalaridagi havolalarni sharhlashi, tegishli qoidalarni chiqarishi va tuzatishlar bo‘yicha ko‘rsatmalarga amal qilishi mumkin[40].

2025-yilning 2-fevral kunidan boshlab, Yevropa ittifoqida “Sun’ iy intellekt to‘g‘risida”gi qonun (the Artificial Intelligence Act) bosqichma-bosqich amalga kiritila boshladi[41]. Ushbu qonunning dastlabki bosqichi sun’iy intellektning ayrim xavfli qo‘llanish usullarini taqiqlash va sun’iy intellekt bo‘yicha savodxonlikni oshirish talablarini ichiga oladi.

Yevropa ittifoqining “Sun’iy intellekt to‘g‘risida”gi qonuni sun’iy intellektni ishlab chiqish, bozorga chiqarish va qo‘llashni nazorat qiluvchi keng qamrovli me’yoriy-huquqiy hujjatdir. Qonunning asosiy maqsadi sun’iy intellekt tizimlarining xavfsizligini ta’minlash, inson huquqlari va fundamental erkinliklarni himoya qilish hamda ularning Yevropa ittifoqi qadriyatlariga muvofiq rivojlanishi va qo‘llanishini kafolatlashdan iborat[42].

Mazkur qonun muayyan xavfli holatlarda sun’iy intellektdan foydalanishni qat’iy taqiqlaydi. Ular quyidagilarni ichiga oladi:

[39] Estonian parliament uses speech recognition technology to create verbatim records // e-Estonia. 24 September 2020. // URL: https://e-estonia.com/ estonian-parliament-usesspeech-recognition-technology-to-create-verbatim-records.
[40] Artificial Intelligence: Innovation in Parliament // Innovation tracker. 2020. Is. 4. InterParliamentary Union. // URL: https://www.ipu.org/innovation tracker/story/artificial intelligence-innovation-in-parliaments.
[41] The EU's AI Act Starts to Apply as of February 2, 2025 // https://www.wsgr.com/en/insights/ the-eus-ai-act-starts-to-apply-as-of-february-2-2025.html.
[42] The EU AI Act: What it means for your business // https://www.wsgr.com.

- foydalanuvchilarni, ayniqsa, yosh bolalar, nogironlar yoki iqtisodiy nochor insonlarni manipulyatsiya qilish yoki ulardan foydalanish uchun mo‘ljallangan sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanish;

- ish beruvchilarga vebkameralar, ovoz tanish tizimlari yoki boshqa vositalar orqali xodimlarning his tuyg‘ularini kuzatish yoki baholash maqsadida sun’iy intellektdan foydalanish;

- vebsaytlar va onlayn xizmatlar foydala nuvchilarni moliyaviy yoki boshqa muhim qarorlarni qabul qilishga majburlash uchun sun’iy intellektdan foydalanish;

- odamlarning shaxsiy ma’lumotlari (millati, kelib chiqishi yoki ijtimoiy holati) asosida, ayniqsa, ijtimoiy himoya xizmatlari qo‘llaydigan baholashga asoslangan sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanish;

- huquqtartibot organlariga jinoyatni faqat biometrik ma’lumotlardan foydalanib bashorat qilish uchun sun’iy intellektdan foydalanish;

- huquqtartibot organlari tomonidan ayrim istisno holatlardan tashqari, mobil kuzatuv kameralari orqali yuzni tanish texnologiyalaridan foydalanish taqiqlanadi.

Qonunga ko‘ra, sun’iy intellekt tizimlarini ishlab chiquvchi va ulardan foydalanuvchi tashkilotlar xodimlarining ushbu soha bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishini ta’minlashi lozim. Qonun talablariga rioya etilishini qo‘llab-quvvatlash maqsadida esa Yevropa komissiyasi sun’iy intellektning xavfli va taqiqlangan amaliyotlariga oid yo‘riqnomalarni e’lon qiladi. Mazkur hujjatlar huquqiy tushunchalarga aniqlik kiritib, qonun normalarining qo‘llanishini misollar orqali tushuntiradi hamda zaruratga qarab muntazam yangilanib boradi.

Yuqoridagi fikrlar va tahlillar asosida sun’iy intellektni sud ishlarini yuritishda qo‘llash zarurati mavjudligini ko‘rsatadigan bir qator muhim omillar bor degan xulosaga kelish mumkin.

Jumladan, ular quyidagilardan iborat:

1. Samaradorlikni oshirish imkoniyati yaratiladi. Sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni tez tahlil qiladi. Bu sud ishlarini vaqtida, tez ko‘rib chiqish va hujjatlarni tayyorlash jarayonlarini jadallashtiradi. Huquqiy hujjatlar va ish

materiallarini tez topish va tahlil qilish imkoniyati orqali sud ishlarini ko‘rish muddatlari qisqaradi.

2. Adolatni ta’minlashga ko‘maklashiladi. Sun’iy intellektning imkoniyatlari inson omili ta’sirini kamaytirishga yordam beradi. Buning natijasida sud qarorlari ko‘proq obyektiv va haqqoniy bo‘lishi ta’minlanadi.

3. Sudning ish yuritishida mavjud bo‘lgan ma’lumotlar va ish materiallarining aniqligi ta’minlanadi. Sud ishlarini yuritishda to‘g‘ri va yangilangan ma’lumotlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Sun’iy intellekt algoritmlari insonga xos bo‘lgan xatolarni kamaytirishi mumkin. Bu sud qarorlarini qabul qilishda aniqlikni oshiradi.

4. Sud xarajatlarini kamaytirishga imkon beradi. Sun’iy intellektdan foydalanish orqali sud jarayonlarining iqtisodiy jihatdan tejamkor bo‘lishiga erishiladi. Sud ishlarini yuritishdagi avtomatlashtirish jarayonlari inson resurslariga bo‘lgan ehtiyojni qisqartirishi mumkin. Bu sud tizimi xarajatlarini kamaytiradi.

5. Xavfsizlik va maxfiylikni ta’minlashga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt ma’lumotlarni shifrlash va himoya qilish tizimlarini takomillashtirish orqali sud ishlari bilan bog‘liq ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlashga yordam beradi. Xulosa qilib aytish mumkinki, sud ishlarini yuritishda sun’iy intellektni qo‘llash sudlar faoliyatida umumiy samaradorlikni oshirish, adolatni ta’minlash va inson omili ta’sirini kamaytirish uchun muhim qadam hisoblanadi.

XALQ DEPUTATLARI KENGASHLARI VA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI HAMKORLIGIDA SUN'IY INTELLEKTNI QO'LLASHNING HUQUQIY JIHATLARI

Berdax DAUMENOV,
Innovatsion texnologiyalar universiteti "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasi professori

Makset SAGINDIKOV,
Qoraqalpoq davlat universiteti mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Maqolada xalq deputatlari Kengashlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'zaro hamkorligida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy jihatlari tahlil qilinadi. Sun'iy intellektning mahalliy boshqaruvda ochiqlikni ta'minlash, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va qarorlar qabul qilish sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shu bilan birga, shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish, algoritmik shaffoflik, inson nazorati va huquqiy javobgarlik masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, sun'iy intellekt, jamoatchilik nazorati, raqamli boshqaruv, algoritmik shaffoflik.

Аннотация. В статье анализируются правовые аспекты использования технологий искусственного интеллекта во взаимодействии Кенгашей народных депутатов и институтов гражданского общества. Освещается роль искусственного интеллекта в обеспечении открытости в местном управлении, усилении общественного контроля и повышении качества принятия решений. Также рассматриваются вопросы защиты персональных данных, алгоритмической прозрачности, человеческого контроля и правовой ответственности.

Ключевые слова: гражданское общество, искусственный интеллект, общественный контроль, цифровое управление, алгоритмическая прозрачность.

Abstract. The article analyzes the legal aspects of using artificial intelligence technologies in the interaction between People's Deputies' Councils and civil society institutions. It highlights the role of artificial intelligence in ensuring openness in local governance, strengthening public control, and improving the quality of decision-making. Issues of personal data protection, algorithmic transparency, human control, and legal liability are also considered.

Keywords: civil society, artificial intelligence, public control, digital governance, algorithmic transparency.

O‘zbekiston Respublikasida mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini demokratlashtirish jarayoni, ularning fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlik mexanizmlarini mustahkamlash bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur yo‘nalish davlat siyosatining ustuvor strategik vazifalaridan biri sifatida namoyon bo‘lib, ijtimoiy boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada davlat organlari faoliyatining ochiqligi, hisobdorligi hamda inson huquq va erkinliklarini ta’minlash prinsiplari huquqiy jihatdan yanada mustahkam asosga ega bo‘ldi.

O‘zbek huquqshunos olimlari ham davlat hokimiyati va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarda ochiqlik, qonuniylik hamda institutsional muvozanat masalalariga alohida e’tibor qaratadilar. Xususan, H.T. Odilqoriyev davlat hokimiyati organlari faoliyatida huquqiy davlat prinsipi, jamoatchilik manfaatlari va qonun ustuvorligi o‘zaro uzviy bog‘liq holda amal qilishi lozimligini ta’kidlaydi[43]. Z.M. Islomov esa davlat va huquq rivojida ijtimoiy ehtiyojlar, huquqiy madaniyat hamda huquqiy institutlar samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslab beradi[44]. Mazkur nazariy yondashuvlar sun’iy intellektni mahalliy Kengashlar faoliyatiga joriy etishda texnik imkoniyatlardan ko‘ra huquqiy maqsad va prinsiplar ustuvor ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi mahalliy boshqaruv tizimiga sun’iy intellekt vositalarini keng joriy etish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar aholi murojaatlarini tahlil qilish, jamoatchilik fikrini o‘rganish hamda qaror qabul qilish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq ularni amaliyotga tatbiq etish tegishli huquqiy kafolatlar bilan ta’minlanishi zarur. Sun’iy intellekt inson tafakkuriga xos ayrim vazifalarni avtomatlashtirishga qaratilgan texnologiyalar majmuasidir. Davlat boshqaruvida uni qo‘llash xususiy sektordan farqli ravishda inson huquqlari, qonuniylik va hisobdorlik prinsiplariga qat’iy rioya etgan holda amalga oshirilishi lozim.

[43] Odilqoriyev H.T. Davlat va huquq nazariyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2010.
[44] Islomov Z.M. Davlat va huquqning umumnazariy muammolari: huquqni tushunish, huquqiy ong va huquq ijodkorligi. − Toshkent: TDYUI, 2005.

Fuqarolik jamiyati va davlat munosabatlari haqidagi nazariy qarashlar ham mazkur sohani baholashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, A. de Tokvil, Yu. Habermas va R. Patnem asarlarida fuqarolar ishtirokining demokratiya samaradorligini ta’minlashdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Xalq deputatlari Kengashlari aholi murojaatlari, jamoatchilik takliflari va hududiy muammolarni o‘rganish jarayonida katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlaydi. Sun’iy intellekt ushbu ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish, muammolarni tasniflash hamda ustuvor yo‘nalishlarni belgilash imkoniyatini yaratadi. Masalan, ichimlik suvi, avtomobil yo‘llari, kommunal xizmatlar yoki ekologik muammolar bo‘yicha kelib tushgan murojaatlarni tahlil qilish orqali Kengash komissiyalari o‘z faoliyatini aniq ma’lumotlarga asoslangan holda tashkil etishi mumkin. Biroq sun’iy intellekt mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt hisoblanmaydi. Uning asosiy vazifasi tahliliy yordam ko‘rsatishdan iborat bo‘lib, yakuniy qaror deputatlar tomonidan qabul qilinishi lozim. Shu sababli “inson nazorati ustuvorligi” prinsipini huquqiy jihatdan mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, sun’iy intellekt jamoatchilik nazoratini amalga oshirish samaradorligini ta’minlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning huquqiy asoslarini belgilaydi[45].

Sun’iy intellekt ochiq ma’lumotlar, davlat xaridlari hamda mahalliy byudjet ijrosini tahlil qilish orqali jamoatchilik nazorati samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, byudjet mablag‘larining maqsadli sarflanishi yoki ijtimoiy obyektlar qurilishidagi kechikishlarni avtomatik tarzda aniqlash imkoni mavjud. Shu bilan birga, algoritmik tahlil natijalari inson tomonidan tekshirilishi va baholanishi shart. Aks holda, noto‘g‘ri ma’lumotlarga asoslangan asossiz xulosalar chiqarilishi ehtimoli saqlanib qoladi.

Sun’iy intellekt ijtimoiy sheriklik munosabatlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. U fuqarolar va nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan bildirilgan takliflarni

[45] https://lex.uz/docs/3679092

umumlashtirish, asosiy muammolarni aniqlash hamda ularni qaror qabul qilish jarayoniga taqdim etish imkonini beradi. Biroq algoritmlar aksariyat hollarda koʻpchilik fikrini ifodalaydi. Bu esa nogironligi boʻlgan shaxslar, chekka hududlar aholisi yoki raqamli imkoniyatlari cheklangan ijtimoiy guruhlar manfaatlarining yetarlicha inobatga olinmasligiga sabab boʻlishi mumkin. Shu bois sunʼiy intellekt tahlillari anʼanaviy jamoatchilik muhokamalari bilan uygʻunlashtirilgan holda qoʻllanilishi lozim.

Sunʼiy intellekt tizimlari aholi murojaatlari va boshqa ijtimoiy maʼlumotlar bilan ishlashi sababli shaxsga doir maʼlumotlarni himoya qilish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Oʻzbekiston Respublikasining “Shaxsga doir maʼlumotlar toʻgʻrisida”gi Qonuniga muvofiq maʼlumotlar qonuniy maqsadlarda, zarur xavfsizlik choralari taʼminlangan holda qayta ishlanishi lozim[46].

Fuqarolarning davlat organlariga boʻlgan ishonchini mustahkamlash maqsadida maʼlumotlarni anonimlashtirish, ulardan foydalanish huquqini cheklash hamda mustaqil audit mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, sunʼiy intellekt algoritmik shaffoflikni taʼminlash va diskriminatsiya xavfining oldini olishda ham muhim ahamiyatga ega. Huquqiy davlat sharoitida har qanday qarorning qabul qilinishi asoslari tushunarli va asoslangan boʻlishi lozim. Agar Kengash qaror qabul qilish jarayonida sunʼiy intellekt tavsiyalaridan foydalansa, algoritm qaysi maʼlumotlarga asoslangani haqida yetarli axborot taqdim etish imkoniyati mavjud boʻlishi kerak. Shu bilan birga, algoritmik diskriminatsiya xavfi ham mavjud. Masalan, tahlil jarayonida faqat internet faolligi yuqori boʻlgan hududlar maʼlumotlari inobatga olinsa, boshqa hududlar muammolari eʼtibordan chetda qolishi mumkin. Shu sababli tenglik va kamsitishga yoʻl qoʻymaslik prinsiplari sunʼiy intellekt tizimlarini ishlab chiqish va qoʻllashning barcha bosqichlarida taʼminlanishi lozim.

Sunʼiy intellekt mahalliy Kengashlar qarorlari loyihalarini tahlil qilish jarayonida ham samarali qoʻllanilishi mumkin. U huquqiy ziddiyatlarni aniqlash,

[46] https://lex.uz/docs/4396419

korrupsiyaviy xavflarni baholash hamda jamoatchilik fikrlarini umumlashtirish imkoniyatini yaratadi. Biroq algoritm huquqiy baholashni to‘liq amalga oshira olmaydi. Shuning uchun u huquqshunoslar va boshqa ekspertlar faoliyatini almashtiruvchi emas, balki ularning ishini qo‘llab-quvvatlaydigan yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim. Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanishda javobgarlik masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Agar algoritm tavsiyasi asosida qabul qilingan qaror natijasida fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlariga zarar yetkazilsa, davlat organining huquqiy mas’uliyati saqlanib qolishi lozim.

Shu munosabat bilan xalq deputatlari Kengashlari huzurida raqamli tahlil bo‘yicha ekspert guruhlarini tashkil etish, algoritmik audit tizimini joriy qilish hamda fuqarolarning algoritmik qarorlar yuzasidan e’tiroz bildirish huquqini ta’minlash maqsadga muvofiq. Xorijiy tajriba ham sun’iy intellektdan foydalanish inson huquqlari, qonuniylik va hisobdorlik prinsiplari asosida huquqiy tartibga solinishi zarurligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, xalq deputatlari Kengashlari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligida sun’iy intellektdan foydalanish ijtimoiy taraqqiyotning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. U aholi murojaatlarini tahlil qilish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda qabul qilinayotgan qarorlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi, tenglik, qonuniylik va hisobdorlik prinsiplariga muvofiq qo‘llanilishi shart. U mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt emas, balki inson faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОГРАНИЧЕНИИ ПРАВ И СВОБОД

Дауменов Бердах Аймуратович,
профессор кафедры «Истории и общественных наук» Университета инновационных технологий.

Баймуратов Тимурбек Орынбекович,
соискатель Каракалпакского государственного университета

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем формирования правовых основ применения искусственного интеллекта (ИИ) в контексте ограничения прав и свобод человека. Особое внимание уделяется научной полемике относительно допустимости алгоритмизации публичной власти, степени автономности ИИ и его влияния на конституционные гарантии прав человека. Рассматриваются противоположные подходы: от признания ИИ эффективным инструментом повышения объективности государственного управления до критики его как источника новых форм дискриминации и цифрового контроля. Обосновывается необходимость выработки сбалансированной правовой модели, учитывающей риски алгоритмической непрозрачности и обеспечивающей приоритет прав человека.

Ключевые слова: искусственный интеллект, права человека, ограничение прав, правовые основы, алгоритмическое управление, цифровой контроль, дискриминация, правовая ответственность, пропорциональность.

Annotatsiya. Mazkur maqola inson huquq va erkinliklarini cheklash kontekstida sun’iy intellekt (SI)dan foydalanishning huquqiy asoslarini shakllantirish muammolarini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Unda ommaviy hokimiyat faoliyatini algoritmlashtirishning maqbulligi, sun’iy intellektning avtonomlik darajasi hamda uning inson huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlariga ta’siri yuzasidan mavjud ilmiy munozaralarga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada sun’iy intellektni davlat boshqaruvi obyektivligini oshirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etuvchi yondashuvlar bilan bir qatorda, uni diskriminatsiya va raqamli nazoratning yangi shakllari manbai sifatida tanqid qiluvchi qarashlar ham tahlil qilingan. Algoritmik shaffoflikning yetarli emasligi bilan bog‘liq xavflarni hisobga oluvchi hamda inson huquqlari ustuvorligini ta’minlaydigan muvozanatli huquqiy modelni ishlab chiqish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, inson huquqlari, huquqlarni cheklash, huquqiy asoslar, algoritmik boshqaruv, raqamli nazorat, diskriminatsiya, huquqiy javobgarlik, proporsionallik.

Abstract. This article examines the challenges of developing the legal framework for the use of artificial intelligence (AI) in the context of restrictions on human rights and freedoms. Particular attention is paid to the academic debate concerning the admissibility of algorithmic governance in public administration, the degree of AI autonomy, and its impact on the constitutional guarantees of human rights. The paper analyzes contrasting approaches ranging from the recognition of AI as an effective tool for enhancing the objectivity of public administration to criticism of AI as a source of new forms of discrimination and digital surveillance. It substantiates the need to develop a balanced legal model that takes into account the risks of algorithmic opacity while ensuring the primacy of human rights.

Keywords: artificial intelligence, human rights, restriction of rights, legal framework, algorithmic governance, digital surveillance, discrimination, legal liability, proportionality.

Развитие искусственного интеллекта (ИИ) стало одним из наиболее дискуссионных факторов трансформации современного правового государства. Если ранее ограничение прав и свобод осуществлялось исключительно посредством решений, принимаемых человеком, то в условиях цифровизации значительная часть таких функций делегируется алгоритмическим системам.

В научной литературе по этому вопросу сложились диаметрально противоположные позиции. Одни исследователи рассматривают ИИ как инструмент повышения эффективности и объективности государственного управления, другие – как угрозу фундаментальным правам человека и принципам демократии. В этой связи особую актуальность приобретает проблема формирования правовых основ, способных обеспечить баланс между технологическим развитием и защитой прав личности.

Одним из центральных вопросов является определение правовой природы ИИ. В доктрине выделяются два основных подхода. Первый – инструменталистский. Согласно данной позиции, ИИ представляет собой лишь инструмент, используемый субъектами права. Н. Бостром подчеркивает, что ИИ не обладает самостоятельной волей, а лишь усиливает возможности применяющего его субъекта [1]. Аналогичной позиции придерживается Л.

Флориди, рассматривающий ИИ исключительно как элемент информационной инфраструктуры [2].

Второй подход – автономистский. Ряд исследователей допускает возможность признания ИИ относительно автономным субъектом, способным к принятию решений, не полностью контролируемых человеком. Так, Р. Калло указывает на необходимость разработки новых правовых категорий, учитывающих «поведенческую автономию» алгоритмов [3]. Однако критики данного подхода (в частности, Ф. Паскуале) утверждают, что признание автономности ИИ может привести к размыванию ответственности и уходу от юридической ответственности как разработчиков, так и пользователей [4]. Таким образом, отсутствие единой позиции по вопросу правовой природы ИИ остается одной из ключевых проблем регулирования.

Отдельного внимания заслуживает дискуссия о допустимости использования ИИ для ограничения прав. Сторонники широкого внедрения ИИ в сферу публичной власти приводят следующие аргументы в его пользу: повышение объективности решений за счет исключения человеческого фактора, снижение коррупционных рисков и повышение эффективности управления в целом. Д. Кей отмечает, что алгоритмы способны принимать более последовательные и предсказуемые решения по сравнению с человеком [5]. В ряде исследований также подчеркивается, что ИИ может способствовать более справедливому распределению ресурсов.

Противники такого подхода указывают на фундаментальные риски, среди которых: отсутствие прозрачности («black box problem»), невозможность учета индивидуальных обстоятельств и усиление структурной дискриминации. К. О’Нил утверждает, что алгоритмы часто лишь воспроизводят социальные предубеждения, изначально заложенные в данных [6]. С. Зубофф рассматривает ИИ как инструмент формирования «надзорного общества» [7]. Ю. Харари идет еще дальше, предупреждая о риске утраты человеком контроля над процессами принятия решений [8]. Очевидно, что

консенсус относительно допустимости использования ИИ в вопросах ограничения прав на данный момент отсутствует.

Дискуссионным остается и применение принципа пропорциональности в условиях алгоритмизации. Данный принцип является ключевым при оценке правомерности ограничения прав, однако его реализация с помощью ИИ вызывает споры. Существует оптимистичный взгляд на эту проблему: так, А. Барак полагает, что любые ограничения прав могут быть оценены с точки зрения пропорциональности, независимо от формы их реализации [9]. Сторонники этой позиции считают, что алгоритмы могут даже повысить точность такой оценки. Критики же, например, Р. Алекси, указывают, что применение принципа пропорциональности требует рационального и аргументированного обоснования [10]. В условиях «черного ящика» это становится крайне проблематичным. Ф. Паскуале также подчеркивает, что отсутствие «объяснимости» алгоритмов делает невозможным полноценный судебный контроль. Следовательно, возникает явное противоречие между формальной применимостью принципа и фактической невозможностью его реализации.

Острой остается и проблема дискриминации и равенства. Сторонники тезиса о нейтральности алгоритмов полагают, что ИИ объективен, поскольку основан на математических моделях. Д. Кей отмечает, что при использовании корректных данных ИИ способен минимизировать дискриминацию. Противоположная точка зрения сводится к тому, что алгоритмы, напротив, усугубляют существующее социальное неравенство. Как отмечают К. О’Нил и В. Майер-Шёнбергер, алгоритмы обучаются на исторических данных, уже содержащих системную предвзятость. В результате дискриминация приобретает скрытый и труднообнаружимый характер [11].

Отдельная полемика разворачивается вокруг моделей международного и национального регулирования. Европейский союз предлагает жесткую модель, основанную на классификации рисков. Сторонники этого подхода считают, что он обеспечивает высокий уровень защиты прав человека. Ей

противостоит либеральная модель (которая преобладает, в частности, в США) с более гибким подходом, ориентированным на развитие инноваций. Критики европейской модели указывают, что чрезмерное регулирование может затормозить технологический прогресс.

Особого внимания требуют национальные вызовы. В странах с развивающимися правовыми системами, включая Узбекистан, возникает сложная задача – необходимость одновременного развития как самих технологий, так и их правового регулирования. Отечественные ученые подчеркивают, что заимствование зарубежных моделей должно осуществляться с обязательным учетом национальных особенностей правовой системы.

Анализ научной полемики позволяет выделить несколько ключевых направлений формирования правовых основ применения ИИ:

- признание ИИ инструментом, а не субъектом права;
- обязательность человеческого контроля за принятием решений;
- обеспечение прозрачности и объяснимости алгоритмов;
- создание механизмов предотвращения дискриминации;
- развитие судебного контроля за алгоритмическими решениями.

Синтез противоположных позиций позволяет выработать компромиссную модель регулирования, гармонично сочетающую защиту прав человека и развитие технологий.

В заключение следует отметить, что проблемы формирования правовых основ применения искусственного интеллекта в механизмах ограничения прав и свобод обусловлены глубокой неопределенностью – как научной, так и практической. С одной стороны, ИИ рассматривается как эффективный инструмент повышения качества государственного управления, с другой – как источник принципиально новых угроз правам человека. Разрешение данного противоречия возможно только при условии разработки комплексного правового регулирования, неукоснительно соблюдающего принципы верховенства права, прозрачности и приоритета прав человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Bostrom N. Artificial Intelligence. – Oxford, 2016.
2. Floridi L. The Ethics of Information. – Oxford, 2013.
3. Calo R. Robotics and the Lessons of Cyberlaw. – California Law Review, 2015.
4. Pasquale F. The Black Box Society. – Harvard, 2015.
5. Кей Д. Алгоритмы и право.
6. O‘Neil C. Weapons of Math Destruction. – New York, 2016.
7. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. – New York, 2019.
8. Harari Y.N. Homo Deus. – London, 2017.
9. Barak A. Proportionality. – Cambridge, 2012.
10. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. – Oxford, 2002.
11. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data. – Boston, 2013.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN'IY INTELLEKT: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA YANGI IMKONIYATLAR

Mamanazarov Sardor Shuxratovich,
PhD, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti Ingliz huquqi va Yevropa Ittifoqi huquqi kafedrasi mudiri
E-mail: sardormamanazarov@gmail.com
s.mamanazarov@tsul.uz
ORCID: 0009-0004-5855-6498

Annotatsiya. Maqolada raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning korrupsiyaga qarshi kurashdagi imkoniyati huquqiy-institutsional nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Korrupsiya tushunchasiga doir xalqaro huquqiy, milliy va ilmiy yondashuvlar qiyosiy o'rganilib, muallif tomonidan korrupsiyaning umumlashtirilgan ta'rifi taklif etiladi. An'anaviy korrupsiyaga qarshi mexanizmlarning inson omili, salohiyat va reaktivlik bilan bog'liq tizimli kamchiliklari ko'rsatib o'tiladi hamda e-hukumat, blockchain, ochiq davlat ma'lumotlari va sun'iy intellektga asoslangan vositalarning ushbu kamchiliklarni bartaraf etishdagi o'rni xorijiy davlatlar tajribasi misolida yoritiladi. Top-down va bottom-up yondashuvlar tahlil qilinib, "jamiyatni tizimga kiritish" (society-in-the-loop) prinsipi asosida xavflarni minimallashtirish zarurligi asoslanadi. Shuningdek, sun'iy intellekt tizimlarining ma'lumotlar sifati, shaffoflik, hokimiyat markazlashuvi va texnologik determinizm bilan bog'liq to'rt turdagi tizimli muammosi ochib beriladi. O'zbekistondagi raqamli islohotlar tahlil qilinib, ularning yutuqlari va mavjud tizimli muammolari va ularga maqbul yechimlar ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, korrupsiyaga qarshi kurash, e-hukumat, blockchain, ochiq davlat ma'lumotlari, shaffoflik, algoritmik adolatsizlik.

Аннотация. В статье с правовой и институциональной точки зрения анализируется потенциал цифровых технологий и искусственного интеллекта в противодействии коррупции. Проведён сравнительный анализ международно-правовых, национальных и научных подходов к понятию коррупции, на основе которого автором предложено обобщённое определение данного явления. Раскрываются системные недостатки традиционных антикоррупционных механизмов, связанные с человеческим фактором, ограниченным потенциалом и реактивностью реагирования, а также на примере опыта зарубежных стран показана роль электронного правительства, технологии блокчейн, открытых государственных данных и инструментов на основе искусственного интеллекта в преодолении этих недостатков. Анализируются подходы «сверху вниз» и «снизу вверх», обосновывается необходимость минимизации рисков на основе принципа «общество в контуре» (society-in-the-loop). Также раскрываются четыре типа системных

проблем систем искусственного интеллекта, связанных с качеством данных, прозрачностью, централизацией власти и технологическим детерминизмом. Анализируются цифровые реформы Узбекистана, их достижения, существующие системные проблемы и оптимальные пути их решения.

Ключевые слова: коррупция, искусственный интеллект, цифровые технологии, противодействие коррупции, электронное правительство, блокчейн, открытые государственные данные, прозрачность, алгоритмическая несправедливость.

Abstract. The article analyzes, from a legal and institutional perspective, the potential of digital technologies and artificial intelligence in combating corruption. International legal, national and scholarly approaches to the concept of corruption are comparatively examined, on the basis of which the author proposes a generalized definition of the phenomenon. The systemic shortcomings of traditional anti-corruption mechanisms related to the human factor, capacity and reactivity are identified, and the role of e-government, blockchain, open government data and AI-based tools in overcoming these shortcomings is illustrated through the experience of foreign countries. Top-down and bottom-up approaches are analyzed, and the necessity of minimizing risks on the basis of the “society-in-the-loop” principle is substantiated. The article further reveals four types of systemic problems of artificial intelligence systems related to data quality, transparency, centralization of power and technological determinism. Uzbekistan’s digital reforms are analyzed, highlighting their achievements, existing systemic problems and optimal solutions to them.

Keywords: corruption, artificial intelligence, digital technologies, anti-corruption, e-government, blockchain, open government data, transparency, algorithmic injustice.

Ilm-fan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida sun’iy intellekt (SI) bugun davlat boshqaruvi va huquq-tartibot sohalariga ham tobora keng kirib kelmoqda. Biroq bu jarayon yangi imkoniyatlar bilan birga yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan, jamiyatning eng qadimiy va murakkab kasalliklaridan biri hisoblangan korrupsiya SI texnologiyalari bilan to‘qnashganda butunlay yangi xususiyat kasb etadi. Korrupsiya davlat g‘azinasiga moddiy zarar yetkazibgina qolmaydi. U fuqarolar bilan hokimiyat o‘rtasidagi ishonchni yo‘qotishi, iqtisodiy rivojlanishni sekinlashishi va demokratik institutlarni zaiflashtirib, adolatli boshqaruv tizimini tubdan izdan chiqarishining asosiy omillaridan sanaladi. Shu sababli, raqamli texnologiyalar va SI vositalari

korrupsiyaga qarshi kurashda qanday rol o‘ynashi mumkinligi, bu yo‘lda qanday imkoniyatlar va to‘siqlar mavjudligi bugungi kunda dolzarb masalaga aylandi.

Xalqaro shaffoflik tashkiloti (Transparency International)ning 2025-yilgi korrupsiya holati indeksi (Corruption Perceptions Index 2025) hisobotiga ko‘ra, 182 ta davlat va hudud o‘rtasida o‘tkazilgan baholashda global o‘rtacha ko‘rsatkich o‘n yildan ortiq vaqt ichida birinchi marta pasayib, 42 ballga tushdi. Mamlakatlarning uchdan ikki qismidan ko‘prog‘i 50 balldan past, 122 davlat esa 2012-yildan buyon turg‘unlikda yoki pasayish tendensiyasida (Transparency International, 2026a). Bu esa milliardlab odamlar korrupsiya yashash sharoitlarini barbod qiladigan, inson huquqlarini poymol qiladigan davlatlarda istiqomat qilib kelayotganini ko‘rsatadi. Bu raqamlar korrupsiyaga qarshi kurashishda an’anaviy yondashuvlarning yetarliligi va samaradorligiga jiddiy shubha tug‘diradi.

Korrupsiya tushunchasiga xalqaro huquqiy hujjatlar, milliy qonunchilik va ilmiy adabiyotlarda turlicha ta’riflar berilgan bo‘lib, ularning barchasi ushbu hodisaning ko‘p qirrali tabiatini turli rakursdan ochib beradi.

Xalqaro huquq nuqtai nazaridan, BMTning Korrupsiyaga Qarshi Konvensiyasi (UNCAC, 2003) korrupsiyaning yagona universal ta’rifini bermagan bo‘lsa-da, u pora olish va berish, mansab vakolatidan suiste’mol qilish, nufuzdan g‘ayriqonuniy foydalanish, davlat mulkini o‘zlashtirish kabi ko‘rinishlarni jinoiy javobgarlikka tortiluvchi qilmishlar sifatida belgilaydi (UNODC, 2004). Xalqaro shaffoflik tashkiloti esa korrupsiyani qisqacha “ishonib topshirilgan vakolatni shaxsiy manfaat yo‘lida suiiste’mol qilish” deb ta’riflaydi (Transparency International, 2026b). Jahon banki ham shunga yaqin yondashuv bilan korrupsiyani “davlat hokimiyati va vakolatlaridan shaxsiy boylik orttirish maqsadida foydalanish” sifatida izohlaydi (World Bank, 1997).

Milliy qonunchilikda esa O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunining 3-moddasida, korrupsiya – mansabdor shaxs tomonidan o‘z mansab yoki xizmat mavqeidan moddiy yoki nomoddiy naf ko‘rish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda mansabdor shaxsga taqdim etish, deb belgilangan (O‘zbekiston

Respublikasi, 2017). Ushbu ta’rif korrupsiyaning ikki tomonini, ya’ni uni amalga oshiruvchi (mansabdor shaxs) va ta’minlovchi (naf taqdim etuvchi) tomonlarini bir vaqtda qamrab olganligi milliy huquq tizimida amaliy qo‘llanish uchun aniq va lo‘nda ifodadir.

Ilmiy adabiyotda korrupsiya tushunchasini tahlil qilgan olimlar orasida Robert Klitgaard alohida o‘rin tutadi. Uning mashhur formulasiga ko‘ra: K = M + I − H, ya’ni korrupsiya monopoliya (M) va ixtiyoriylik (diskretsion vakolat) (I) katta bo‘lib, hisobdorlik (H) kuchsiz bo‘lgan joyda yuzaga keladi (Klitgaard, 1988, p. 75). Bu formula korrupsiyaning nafaqat axloqiy, balki tizimli-institutsional hodisa ekanini ko‘rsatadi. Italiyalik tadqiqotchilar Donatella della Porta va Alberto Vannucci esa korrupsiyani “yashirin bozorlar” orqali davlat qarorlarini sotib olish jarayoni sifatida talqin qilib, uning ijtimoiy tarmoq mexanizmlariga asoslanishini ta’kidlaydi (della Porta & Vannucci, 1999, p. 16). Siyosatshunos Joseph Nye esa korrupsiyani “rasmiy majburiyatlardan shaxsiy manfaat, ya’ni pul, maqom, ta’sir uchun chetlashish” deb ta’riflagan (Nye, 1967, p. 419).

Yuqoridagi ta’riflarni qiyosiy tahlil qilganda ularning umumiy mantiqiy yadrosi vakolat, shaxsiy manfaat va qonunga zidlik uchburchagi markaziy o‘rinni egallaydi. Shu asosda muallifning fikricha:

korrupsiya deganda – davlat yoki jamoat vakolatiga ega shaxsning ushbu vakolatini qonun va ijtimoiy manfaatga zid tarzda, o‘z yoki uchinchi shaxsning shaxsiy manfaati yo‘lida qasddan ishlatishi, shu orqali jamiyat, davlat yoki alohida fuqarolarga moddiy, huquqiy yoki ma’naviy zarar yetkazishi tushuniladi.

Ushbu ta’rif raqamli texnologiyalar kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi. Qayd etish lozimki, an’anaviy korrupsiyaga qarshi mexanizmlarning uchta tizimli kamchiligi mavjud. Birinchidan, inson omili muammosi, ya’ni korrupsiyaga qarshi kurashuvchi tekshiruv organlari xodimlari ham o‘zlari korrupsiyaga moyil bo‘lishi mumkin. Nazorat qiluvchi tizimning o‘zi nazoratga muhtoj bo‘lib qoladi. Bu esa butun mexanizmning ishonchliligini ichidan yemiradi. Ikkinchidan, bugungi kunda moliyaviy korrupsion sxemalar shunchalik murakkablashib ketganki, ularni an’anaviy tekshiruv usullari bilan aniqlash deyarli imkonsiz. Bu esa salohiyat

muammosini yuzaga keltiradi. Minglab tranzaksiya, ko‘plab kompaniya va yashirin moliyaviy zanjirlarni inson miyasi va oddiy tahlil vositalari real vaqtda qayta ishlash va shubhali jihatlarni ajratib ko‘rsatishga qodir emas. Uchinchidan, reaktivlik (javob munosabati) muammosi mavjud bo‘lib, an’anaviy tizimlar korrupsion holat sodir bo‘lgandan keyingina ishga tushadi. Buzilish aniqlanguncha zarar allaqachon yetkazilgan, mablag‘lar o‘g‘irlangan yoki tizim ishdan chiqqan bo‘ladi, ya’ni tizim oldini olish o‘rniga faqat oqibatlar bilan shug‘ullanadi.

Yuqorida keltirilgan uchta tizimli kamchilik an’anaviy korrupsiyaga qarshi mexanizmlarning nima uchun yetarli emasligini ko‘rsatadi. Raqamli texnologiyalar esa aynan shu bo‘shliqlarni to‘ldirish uchun quyidagi asosiy vositalar orqali ishga tushadi. Jumladan, E-hukumat tizimlari bevosita inson omili muammosiga qarshi ishlaydi. Davlat xizmatlari raqamli shaklga o‘tkazilganda, fuqaro va mansabdor shaxs o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa zaruriyati yo‘qoladi hamda o‘z-o‘zidan pora berish imkoniyati u bilan birga kamayadi. Zero, fuqaro xodim yuzini ko‘rish zaruriyatidan xalos bo‘lsa, pora berish imkoni ham yo‘qoladi. O‘zbekiston bu yo‘nalishda ma’lmum sezilarli yutuqlarga erishdi, deyish mumkin. Xususan, my.gov.uz interaktiv davlat xizmatlar portali hozirda 700 dan ortiq elektron xizmatni taqdim etmoqda, mamlakat esa BMTning 2024-yilgi E-Hukumat rivojlanish indeksida (EGDI) 63-o‘ringa ko‘tarilib, EGDI balli 0,7999 ga yetdi va birinchi marta “juda yuqori” toifasiga kirdi (UN DESA, 2024).

Blockchain texnologiyasi salohiyat muammosini hal etishga xizmat qiladi. Murakkab moliyaviy zanjirlarni inson kuchi bilan kuzatib borish qiyin bo‘lgan sharoitda, blockchain har bir tranzaksiyani tarqatilgan reestrda qayd etadi va uni keyinchalik o‘zgartirishni texnik jihatdan tamomila imkonsiz qiladi. Bu texnologiyaning korrupsiyaga qarshi salohiyati uning arxitekturasida mujassamlashgan. Retroaktiv o‘zgartirishga chidamlilik tizimga dastlab qurilgan xususiyat sifatida kiradi. Gruziya hukumati yer kadastrini blockcheynga o‘tkazgach, yer-mulk ro‘yxatini qalbakilashtirish texnik jihatdan imkonsiz bo‘ldi (Benbunan-Fich & Castellanos, 2018). Estoniya esa “x-Road” infratuzilmasi orqali tibbiy yozuvlardan tortib saylov tizimiga qadar milliy ma’lumotlarni himoya ostiga olib,

fuqarolarga o‘z ma’lumotlariga kim kirganligini tekshirib ko‘rish imkonini berdi (Nortal, 2021).

Ochiq davlat ma’lumotlari prinsipi reaktivlik muammosini yumshatadi. Hukumat byudjeti va shartnomalar ommaga ochiq formatda e’lon qilinganda, jamoatchilik nazorati proaktiv tus oladi, ya’ni zarar yetkazilishini kutmasdan turib shubhali holatlarga e’tibor qaratish mumkin bo‘ladi. Braziliyada jurnalistlar aynan shu ochiq ma’lumotlardan foydalanib, Petrobras korporatsiyasidagi milliardlab dollarlik korrupsion sxemalarni fosh etgan (Transparency International, 2017). Bu esa fuqarolik jamiyati nazoratining real samaradorligini ko‘rsatuvchi yorqin misol bo‘ldi. Raqamli davlat xaridlari tizimlari uchala muammoga bir vaqtning o‘zida ta’sir ko‘rsatadi. Insoniy aloqani kamaytiradi, murakkab xarid zanjirlarini kuzatishni avtomatlashtiradi va jarayonlarni real vaqtda shaffof qiladi.

Sun’iy intellektga asoslangan korrupsiyaga qarshi vositalar tushunchasi so‘nggi yillarda ilmiy muomalaga keng kirib keldi. Biroq, korrupsiyaga qarshi kurashda sun’iy intellektni qo‘llashga oid ko‘plab tashabbuslar mavjud bo‘lishiga qaramay, uning siyosiy va ijtimoiy oqibatlarini empirik jihatdan o‘rgangan tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Ushbu bo‘shliq korrupsiyaga qarshi vosita sifatida sun’iy intellektning hali shakllanish bosqichida ekanligini ko‘rsatadi va shu sababli mazkur yo‘nalishda yangi empirik tadqiqotlar o‘tkazish ilmiy jihatdan dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Köbis va boshqalar (2022) korrupsiyaga qarshi vosita sifatida sun’iy intellekt tizimlarini ikki asosiy yondashuvga ajratadi. Bular - yuqoridan-pastga (top-down) va pastdan-yuqoriga (bottom-up) (Kobis et al., 2022.). Yuqoridan-pastga yondashuvda sun’iy intellekt texnologiyasi hukumat idoralari tomonidan fuqarolar va davlat xodimlari ustidan nazorat o‘rnatish maqsadida qo‘llaniladi. Pastdan-yuqoriga yondashuvda esa SI fuqarolar, nodavlat tashkilotlar va jurnalistlar tomonidan hukumat faoliyatini nazorat qilish uchun ishlatiladi. Bu yondashuv fuqarolarga hukumat va byurokratik amaldorlarni nazorat qilishda misli ko‘rilmagan imkoniyatlar taqdim etadi.

Top-down yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilib, korrupsiya xavfini oldindan bashorat qila oladi. Bundan tashqari, SI yangi paydo bo‘layotgan murakkab korrupsiya sxemalarini, jumladan, kleptokratlar (davlat boyliklarini o‘zlashtiruvchi amaldorlar) qo‘llayotgan yashirin kompaniyalarni kuzatib borishda muhim rol o‘ynaydi. Bunga misol qilib, Xitoyning Zero Trust loyihasi keltirish mumkin. Loyiha 60 milliondan ortiq davlat amaldorlari orasidagi korrupsiyani aniqlashga qaratilgan bo‘lib, bunda 150 ta ma’lumotlar bazasi, jumladan bank hisobotlari, mulk o‘tkazmalari va shaxsiy xaridlar o‘zaro solishtirilgan (Corruption Watch, 2025). Biroq, ushbu yondashuvning ikki tomonlama xavfi ham mavjud. Birinchidan, ma’lumot va kodni kim nazorat qilsa, hokimiyat ham o‘shaning qo‘lida bo‘ladi. Ikkinchidan, hukumat bu texnik infratuzilmani siyosiy raqiblarni kuzatish va jilovlash uchun ishlatishi mumkin.

Bu holat top-down yondashuvning nafaqat texnik, balki siyosiy jihatdan ham qanchalik nozik va qarama-qarshi oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatadi. Qonun ustuvorligi zaif bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy muhitda sun’iy intellektga asoslangan korrupsiyaga qarshi kampaniyalar asosan mavjud hokimiyat tomonidan siyosiy raqiblarni nishonga olish uchun ishlatiladi, ya’ni algoritmlar hukumatlarga tanqidchilarni yanada samaraliroq jilovlash imkonini berishi mumkin.

Pastdan-yuqoriga yondashuvning imkoniyati esa Ukraina va Braziliya kabi mamlakatlar tajribasida namoyon bo‘lmoqda. Ukrainada “Dozorro” portali sun’iy intellekt yordamida davlat xaridlarida korrupsiya xavfini aniqlaydi va natijalarni jamoatchilikka yetkazadi (Transparency International Ukraine, 2016). Braziliyada esa “Rosie da Serenata” nomli tweetbot deputatlarning shubhali xarajatlarini avtomatik ravishda aniqlab, ularni keng jamoatchilik e’tiboriga havola etadi (Musskopf et al., 2016). Shu bilan birga, bunday raqamli jamoaviy harakatlar samarali amalga oshirilishi uchun smartfon, internet va texnik ko‘nikmalar zarur bo‘lib, bu imkoniyatlar jamiyatda notekis taqsimlanganligi pastdan-yuqoriga yondashuvning universalligini cheklaydi.

Ushbu tizimlar o‘zini oqlashi uchun xavflarni bartaraf etish uchun Kobis va boshqalar “jamiyatni tizimga kiritish” (society-in-the-loop) prinsipini ilgari suradi. Korrupsiyaga qarshi vosita sifatida sun’iy intellekt tizimlari fuqarolarning qarashlari va manfaatlarini hisobga olgan holda loyihalashtirilishi kerak, aks holda texnologiya “katta birodar” kuzatuvining yangi shakliga aylanib qolishi mumkin. Bu prinsip O‘zbekiston uchun alohida ahamiyatga ega. Raqamli tizimlarni joriy etishda faqat texnik samaradorlikni emas, balki fuqarolik ishtirokini ham ta’minlash zarur. Boshqacha aytganda, texnologiyaning o‘zi emas, balki uni boshqarish tizimi va fuqarolik nazorati mexanizmlari korrupsiyaga qarshi samaradorlikning asosiy kafolati bo‘lib xizmat qilishi kerak.

SI tizimlarining eng kuchli tomoni – bu anomaliyalarni, ya’ni g‘ayritabiiy holat va belgilarni aniqlash qobiliyatidir. Bugungi zamonaviy sun’iy intellekt tizimlari mashinali o‘rganish (ML), chuqur o‘qitish (deep learning), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va katta til modellari (LLM) kabi ilg‘or texnologiyalarga tayanadi. Mashinali o‘rganish algoritmlarining davlat xaridlari sohasida muvaffaqiyatli qo‘llanilganini ko‘rsatdi. Chuqur tahlil usullari soxta yetkazib beruvchilarni fosh eta oladi, ML modellari esa xususiy kompaniyalar bilan davlat idoralari o‘rtasidagi shubhali aloqalarni va boshqa korrupsiya belgilarini ishonchli tarzda aniqlay oladi. Braziliyada 2015-yilda Bosh nazorat idorasi (CGU) joriy etgan “Alice” tizimi ma’lumotlarni qazib olish (Data mining), ML va matn tahlili usullarini birlashtirib, tender hujjatlari, takliflar va shartnomalarni tekshiradi hamda korrupsion amaliyotlarni aniqlaydi (Menke et al., 2024). Jahon banki sinov sifatida ishga tushirgan Boshqaruv xavfini baholash tizimi (GRAS) ham xuddi shu yo‘nalishda faoliyat yuritadi (World Bank, 2023).

Kelajakni bashorat qiluvchi tahlil sohasidagi eng muhim empirik tadqiqot sifatida Lopez-Iturriaga va Pastor-Sanz (2018) tadqiqotlarini keltirish mumkin. Ular sun’iy neyron tarmoqlarga asoslangan erta ogohlantirish tizimini ishlab chiqib, Ispaniyada 2000–2012-yillar oralig‘ida sudda isbotlangan korrupsiya holatlari asosida uni sinovdan o‘tkazdilar. Bu tadqiqotning asosiy metodologik afzalligi shundaki, mualliflar korrupsiyaning xalq orasidagi tasavvuriga emas, balki haqiqiy,

isbotlangan holatlarga oid ma’lumotlarga tayandilar. Bu esa natijalarning amaliy ishonchliligini sezilarli darajada oshiradi (Lopez-Iturriaga & Pastor-Sanz, 2018, p. 993). Tadqiqotning eng diqqatga sazovor xulosasi shundaki, tizim korrupsiya rasman aniqlanishidan 3 yil oldin uni bashorat qila oldi (Lopez-Iturriaga & Pastor-Sanz, 2018, p. 993). Bu esa bashorat qiluvchi yondashuvning muammoga reaktiv emas, proaktiv munosabatda bo‘lish imkonini berishini amalda isbotlaydi. Tadqiqot shuningdek statistik jihatdan kuchli bir qator omillarni ham aniqladi. Bular ko‘chmas mulkka solinadigan soliq darajasi, iqtisodiy o‘sish sur’ati, ko‘chmas mulk narxlarining ko‘tarilishi, moliya muassasalari va tijorat firmalar sonining ortishi, hamda bir siyosiy partiyaning hokimiyatda uzoq muddat qolishi kabilar.

Ushbu misollardan kelib chiqib aytish mumkinki, sun’iy intellekt tizimlari juda katta hajmdagi ma’lumotlarga va maxsus texnik quvvatlarga tayanadi. Agar davlat o‘zining ichki IT-infratuzilmasi, ma’lumotlar bazalari va xavfsizlik tizimlarini rivojlantirmasa, davlat sektorini raqamlashtirish uchun xorijiy kompaniyalar yoki global texnologiya gigantlariga tayanib qoladi. Bu masala O‘zbekiston uchun ham bevosita tegishli bo‘lib, raqamli islohotlarni orqaga surish nafaqat samaradorlikni pasaytiradi, balki strategik mustaqillikka ham tahdid soladi.

O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi raqamli sohadagi islohotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasi doirasida amalga oshirilmoqda (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2020). Bu islohotlarning dastlabki samarasi allaqachon xalqaro ko‘rsatkichlarda o‘z aksini topdi. Xususan, Transparency International CPI 2023 hisobotida ta’kidlanganidek, O‘zbekiston 2014–2023-yillar oralig‘ida eng katta ijobiy siljishni ko‘rsatgan davlat bo‘ldi (+15 ball), 2017-yildagi 22 balldan 2023-yildagi 33 ballga yetdi va 182 davlat ichida 121-o‘rinni egalladi (Transparency International, 2024). Shu bilan birgalikda, 2024-yil 14-oktabrda qabul qilingan PQ-358-son Qaror bilan “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi” tasdiqlangan bo‘lib (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2024), unda SI texnologiyalari bo‘yicha etika qoidalarini ishlab chiqish va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish ko‘zda

tutilgan bo‘lib, bu sun’iy intellekt sohasida ham muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq yutuqlar bilan bir qatorda tizimli muammolar ham mavjud. Birinchidan, raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanishi, shahar va qishloq joylardagi internet qamrovi sifatidagi farq barcha fuqarolarga elektron xizmatlardan teng foydalanish imkoniyatini bermayapti. Ikkinchidan, SI va raqamli tahlil sohasidagi ixtisoslashgan kadrlar tanqisligi tizimlarga to‘laqonli xizmat ko‘rsatishni qiyinlashtiradi. Uchinchidan va eng muhimi, huquqiy bazaning zamonaviy raqamli voqelikdan ortda qolishi jiddiy muammolar tug‘diradi. Algoritmik qarorlarning huquqiy maqomi, SI tomonidan aniqlangan faktlarning sud dalili sifatidagi qiymati kabi masalalar hali to‘liq tartibga solinmagan. Bu kabi kamchiliklar bartaraf etilmasa, eng ilg‘or texnologik tizimlar ham amaliyotda samarasiz bo‘lib qolishi mumkin.

Korrupsiyaga qarshi vosita sifatida sun’iy intellekt tizimlarining to‘rt turdagi tizimli muammosi farqlanadi. Birinchisi – ma’lumotlar sifati muammosi. To‘liqsiz, noizchil yoki noxolis ma’lumotlar to‘plamlari algoritmning noto‘g‘ri xulosalarga kelishiga olib kelib (Transparency International, 2025), soxta ijobiy (begunoh mansabdorni gumon ostiga olish) yoki soxta salbiy (haqiqiy korrupsionerning aniqlana olmasligi) natijalarda namoyon bo‘ladi. Kobis va boshqalar (2022) bu muammoni “algoritmik adolatsizlik” deb ataydi. Agar ma’lumotlar bazasida tarixiy noxolislik belgilari mavjud bo‘lsa, tizim bu belgilarni takrorlaydi va ba’zi mansabdor toifalarini nohaq gumon ostiga olish xatari paydo bo‘ladi.

Ikkinchisi – shaffoflik muammosi. Chuqur o‘qitish algoritmlarining ko‘pchiligi “qora quti” (black box) xususiyatiga ega bo‘lib, nima uchun ma’lum bir qarorga kelinganini tushuntirish qiyin yoki imkonsiz. Bu esa Xitoyning Zero Trust loyihasi singari qanchalik natijalar mantiqiy bo‘lmasin, noaniqligi sababli muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Bu esa huquqiy nuqtai nazaridan jiddiy muammo tug‘diradi. Mansabdor shaxs nimaga asoslanib ayblanyapti, qanday algoritmik mantiq ishlatildi kabi savollarga javob bo‘lmasa, sudlov jarayoni adolatli bo‘la olmaydi. Bu esa o‘z navbatida, davlat sektorida qo‘llaniladigan SI tizimlari tushunarli bo‘lishi kerakligini talab etadi. Ushbu talab fuqarolar ishonchini

ta’minlashning ham zaruriy sharti bo‘lib, O‘zbekiston qonunchiligida ham mustahkamlanishi zarur sanaladi.

Uchinchisi – hokimiyat markazlashuvi xavfi. Hukumat tomonidan qo‘llaniladigan korrupsiyaga qarshi vosita sifatida sun’iy intellekt tizimlari hokimiyat strukturalarini yanada mustahkamlashi va yangi korrupsion xatarlarni keltirib chiqarishi mumkin. To‘rtinchisi – “texnologik determinizm” xavfi. Bu raqamli tizimlar mavjud bo‘lsa, siyosiy iroda, mustaqil sud va erkin matbuot zaruriyati yo‘qoladi deb hisoblaydigan yanglish tasavvur. Holbuki SI korrupsiyaga qarshi kurashda mavjud mexanizmlarni to‘ldirishi mumkin, lekin ularni almashtira olmaydi. SI to‘g‘ri yo‘naltirilganda va jamiyat nazorati ostida qo‘llanilganda korrupsiyaga qarshi kuchli qurolga aylanishi mumkin, biroq texnologiya siyosiy irodani o‘rnini bosa olmaydi, u siyosiy irodani kuchaytiruvchi vosita, xolos (Odilla, 2023, p. 28). O‘zbekiston uchun bu xulosa ayniqsa muhim hisoblanib, raqamli vositalar institutsional islohotlar bilan parallel olib borilgandagina o‘z samarasini to‘liq ko‘rsata oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, korrupsiya yagona sababi yoki yagona yechimi bo‘lmagan tizimli ijtimoiy kasallik. Shu sababli unga qarshi kurash ham tizimli talab etadi. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt bu kurashda shaffoflikni oshirish, inson omilini kamaytirish va muammoni sodir bo‘lishidan oldin aniqlash orqali amaliy imkon beradi.

Biroq texnologiya o‘z-o‘zicha yetarli emas. Qaysi ma’lumotlar asosida ishlashi, kim tomonidan boshqarilishi, fuqarolik nazorati ta’minlanganligi masalalari muhim. Algoritmlar adolatli bo‘lmagan ma’lumotlardan adolatsiz xulosalar chiqaradi. Shaffof bo‘lmagan tizim fuqaro ishonchini emas, shubhasini oshiradi. Yuqoridan joriy etilgan nazorat mexanizmi esa bir korrupsiya shaklini boshqasiga almashtirish xavfini tug‘diradi. O‘zbekiston bu yo‘lda ma’lum yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, sun’iy intellekt qarorlarining huquqiy maqomini belgilash, tushunarli algoritmlar orqali fuqaro ishonchini ta’minlash va raqamli vositalar yordamida mustaqil fuqarolik nazoratini kuchaytirish kun tartibidagi dolzarb masalalardir.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar korrupsiyani bir zumda bartaraf eta olmaydi va siyosiy irodaning o‘rnini bosa olmaydi. Biroq, korrupsioner uchun yashirinish maydonini toraytiradi, fuqaro uchun nazorat imkonini kengaytiradi. Bu esa, o‘z navbatida, adolatli va shaffof boshqaruvni qurishda davlat va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlarini texnologik jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Transparency International. (2026a). Corruption Perceptions Index 2025. https://www.transparency.org/en/cpi/2025
2. UNODC. (2004). United Nations Convention Against Corruption (UNCAC, 2003). United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html
3. Transparency International. (2026b). What is corruption? https://www.transparency.org/en/what-is-corruption
4. World Bank. (1997). Helping countries combat corruption: The role of the World Bank. World Bank. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/469281468762925990
5. O‘zbekiston Respublikasi. (2017). “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun (03.01.2017-y., O‘RQ-419-son), 3-modda. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi. https://lex.uz/docs/3088198
6. Klitgaard, R. (1988). Controlling corruption. University of California Press. https://doi.org/10.1525/9780520911185
7. della Porta, D., & Vannucci, A. (1999). Corrupt exchanges: Actors, resources, and mechanisms of political corruption. Aldine de Gruyter. ISBN: 978-0-202-30600-7
8. Nye, J. S. (1967). Corruption and political development: A cost-benefit analysis. American Political Science Review, 61(2), 417–427. https://doi.org/10.2307/1953254
9. UN DESA. (2024). UN e-government survey 2024. United Nations Department of Economic and Social Affairs. https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024
10. Benbunan-Fich, R., & Castellanos, A. (2018). Digitalization of land records: From paper to blockchain. Proceedings of the International Conference on Information Systems 2018 (ICIS 2018), 1–9. https://aisel.aisnet.org/icis2018/governance/Presentations/15
11. Nortal. (2021). X-Road: Estonia’s digital backbone. Nortal Insights. https://nortal.com/insights/x-road-estonias-digital-backbone
12. Transparency International. (2017). Brazil open data just made investigating corruption easier. Transparency International News.

https://www.transparency.org/en/news/brazil-open-data-just-made-investigating-corruption-easier
13. Kobis, N., Starke, C., & Rahwan, I. (2022). The promise and perils of using artificial intelligence to fight corruption. Nature Machine Intelligence, 4(5), 418–424. https://doi.org/10.1038/s42256-022-00489-1
14. Corruption Watch. (2025). Artificial intelligence in anti-corruption: Opportunities and challenges. https://www.corruptionwatch.org.za/artificial-intelligence-in-anti-corruption-opportunities-and-challenges/
15. Menke, W., Gomes, R., & Xavier, F. (2024). Impacts of AI-based anti-corruption audits on risk aversion in decision-making: A case study of the Brazilian ALICE tool. Global Perspectives on Public Governance, 4, 273–286. https://doi.org/10.1007/s43508-024-00098-1
16. World Bank. (2023). Governance Risk Assessment System (GRAS): Advanced data analytics for detecting fraud, corruption, and collusion in public expenditures. World Bank. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099110723040010259
17. Transparency International Ukraine. (2016). DOZORRO: End-to-end feedback platform for public procurement monitoring. OECD Observatory of Public Sector Innovation. https://oecd-opsi.org/innovations/dozorro/
18. Musskopf, I., Cuducos, E., Pazzim, B., & Open Knowledge Brasil. (2016). Operação Serenata de Amor: Artificial intelligence for social control of public administration. GitHub Repository / Open Knowledge Brasil. https://github.com/okfn-brasil/serenata-de-amor
19. Lopez-Iturriaga, F. J., & Pastor-Sanz, I. (2018). Predicting public corruption with neural networks: An analysis of Spanish provinces. Social Indicators Research, 140(3), 975–998. https://doi.org/10.1007/s11205-017-1802-2
20. Transparency International. (2024). Corruption Perceptions Index 2023. https://www.transparency.org/en/cpi/2023
21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida (05.10.2020-y.). O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi. https://lex.uz/docs/5031048
22. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024). PQ-358-son Qarori. “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” (14.10.2024-y.). O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi. https://lex.uz/docs/7158604
23. Transparency International. (2025). Harnessing artificial intelligence (AI) for anti-corruption. Knowledge Hub. https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/harnessing-artificial-intelligence-ai-for-anti-corruption

Odilla, F. (2023). Bots against corruption: Exploring the benefits and limitations of AI-based anti-corruption technology. Crime, Law and Social Change, 80(4), 1–44. https://doi.org/10.1007/s10611-023-10091-0

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ВЫЯВЛЕНИИ КОРРУПЦИОННЫХ РИСКОВ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ: РИСК-ОРИЕНТИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ ГАРАНТИЙ

Борсиева Замират Хасанбековна,
Старший прокурор научно–образовательного
центра противодействия коррупции
Правоохранительной академии Республики
Узбекистан, доцент, младший советник юстиции,
майор Правоохранительной академии
Республики Узбекистан.
E-mail: z.borsieva@proacademy.uz

Пулатов Сардор Баходирович,
Докторант: Правоохранительной академии
Республики Узбекистан
E-mail: Pulatov14@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-6236-022X

Аннотация. В статье исследуется правовая допустимость применения искусственного интеллекта для выявления коррупционных рисков в государственном управлении. Обосновано, что алгоритмический анализ может выполнять только вспомогательную функцию ранней сигнализации, ранжирования и сопоставления данных, но не функцию самостоятельной юридической квалификации коррупционного правонарушения. На основе сравнительно-правового анализа Регламента ЕС об искусственном интеллекте, Рамочной конвенции Совета Европы об искусственном интеллекте, методологии HUDERIA, а также законодательства Республики Узбекистан сформулирована авторская риск-ориентированная модель публично-правовых гарантий. Научная новизна выражается в разграничении понятий «коррупционный риск», «алгоритмический сигнал» и «юридически значимое решение», а также в разработке матрицы гарантий для антикоррупционных ИИ-систем в публичном секторе. Предложены специальные нормы о законности цели, человеческом контроле, оценке воздействия, журналировании, уведомлении, праве на пересмотр и обжалование.

Ключевые слова: искусственный интеллект, коррупционный риск, государственное управление, публично-правовые гарантии, human oversight, оценка воздействия, персональные данные, Узбекистан.

Annotatsiya. Maqolada davlat boshqaruvida korrupsiyaviy xavflarni aniqlashda sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy jihatdan maqbulligi tadqiq etilgan. Algoritmik tahlil faqat erta ogohlantirish, xavflarni ustuvorlik darajasiga

ko‘ra saralash va ma’lumotlarni o‘zaro taqqoslash kabi yordamchi funksiyalarni bajarishi mumkinligi, biroq korrupsiyaga oid huquqbuzarlikni mustaqil ravishda yuridik malakalash funksiyasini bajara olmasligi asoslab berilgan. Yevropa Ittifoqining Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi reglamenti, Yevropa Kengashining Sun’iy intellekt bo‘yicha doiraviy konvensiyasi, HUDERIA metodologiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligining qiyosiy-huquqiy tahlili asosida muallifning tavakkalchilikka yo‘naltirilgan ommaviy-huquqiy kafolatlar modeli ishlab chiqilgan. Tadqiqotning ilmiy yangiligi «korrupsiyaviy xavf», «algoritmik signal» va «yuridik ahamiyatga ega qaror» tushunchalarini o‘zaro farqlash, shuningdek, davlat sektorida korrupsiyaga qarshi sun’iy intellekt tizimlari uchun kafolatlar matritsasini ishlab chiqishda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, maqsadning qonuniyligi, inson nazorati (human oversight), ta’sirni baholash, jurnal yuritish (loglash), xabardor qilish, qarorni qayta ko‘rib chiqish hamda shikoyat qilish huquqiga oid maxsus huquqiy normalarni joriy etish taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, korrupsiyaviy xavf, davlat boshqaruvi, ommaviy-huquqiy kafolatlar, inson nazorati (human oversight), ta’sirni baholash, shaxsga doir ma’lumotlar, O‘zbekiston.

Abstract. The article examines the legal admissibility of using artificial intelligence to detect corruption risks in public administration. It argues that AI may serve as an auxiliary tool for early warning, prioritisation and data matching, but not as an autonomous mechanism for legal qualification or adverse administrative decisions. The author proposes a risk-based model of public-law safeguards for anti-corruption AI systems, combining purpose limitation, data quality, explainability, human review, logging, audit and effective remedies.

Keywords: artificial intelligence, corruption risk, public administration, safeguards, human oversight, impact assessment, Uzbekistan.

Введение

Цифровизация публичного управления постепенно переносит антикоррупционный контроль из режима последующего реагирования в режим предварительного обнаружения аномалий. Для государства это означает возможность сопоставлять данные закупок, деклараций, обращений граждан, административных процедур и внутренних журналов информационных систем. Однако именно здесь возникает главный публично-правовой вопрос: допустимо ли использовать ИИ для выявления коррупционных рисков так, чтобы алгоритм не превратился в скрытую форму автоматизированного государственного усмотрения?

Актуальность темы для Республики Узбекистан обусловлена тем, что искусственный интеллект уже включён в стратегический контур цифрового развития. Постановлением Президента Республики Узбекистан от 14 октября 2024 года № ПП-358 утверждена Стратегия развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года, предусматривающая формирование нормативно-правовой базы, совершенствование стандартов и расширение использования ИИ в социально-экономических сферах [7]. Ранее постановлением от 26 августа 2021 года № ПП-5234 был введён специальный режим применения технологий искусственного интеллекта для экспериментальных проектов [8].

Новым этапом стало принятие Закона Республики Узбекистан от 21 января 2026 года № ЗРУ-1115, которым в Закон «Об информатизации» включено легальное определение искусственного интеллекта и закреплено правило о недопустимости опоры исключительно на выводы ИИ-систем при принятии юридически значимых решений, затрагивающих права и свободы человека [5]. Данный шаг существенно снижает риск полной автоматизации публичного усмотрения, но не решает всех специальных вопросов антикоррупционного risk-scoring: цели применения, состав данных, проверяемость модели, статус risk flag, порядок уведомления и качество средств защиты требуют дальнейшей доктринальной и нормативной конкретизации.

Цель исследования состоит в разработке риск-ориентированной модели правового регулирования применения ИИ для выявления коррупционных рисков в государственном управлении. Для достижения цели решаются следующие задачи: разграничить алгоритмический сигнал и юридически значимое решение; определить типовые сферы применения ИИ в антикоррупционной аналитике; провести сравнительный анализ международных стандартов и законодательства Узбекистана; предложить матрицу гарантий и модельную норму для публичного сектора.

Методологическую основу составляют сравнительно-правовой, формально-юридический, системно-структурный, функциональный и риск-ориентированный методы. Дополнительно используется метод правового моделирования, позволяющий перевести общие принципы «этичного ИИ» в конкретные административно-процессуальные обязанности государственного органа.

Теоретико-правовая постановка проблемы: коррупционный риск, алгоритмический сигнал и юридический факт

Научная сложность темы заключается в том, что коррупция как правонарушение устанавливается в юридической процедуре, тогда как ИИ обычно работает с вероятностными паттернами. Алгоритм не «видит» взятку, конфликт интересов или злоупотребление полномочиями непосредственно; он обнаруживает статистически необычные связи: повторяющиеся победы одного поставщика, краткие сроки подачи заявок, аффилированность участников, резкие отклонения в сроках оказания государственных услуг, несоразмерный рост активов или аномальную концентрацию жалоб.

Поэтому исходная научная позиция статьи состоит в следующем: коррупционный риск является вероятностным индикатором, алгоритмический сигнал является информационным поводом для проверки, а юридически значимое решение должно оставаться результатом человеческой правовой оценки. Смешение этих уровней ведёт к двум ошибкам. Первая ошибка – технологический максимализм, при котором скоринг воспринимается как доказательство. Вторая ошибка – технологический скептицизм, при котором ИИ отвергается как несовместимый с правом. Более продуктивна третья позиция: ИИ допустим при условии жёсткого процессуального «ограждения» его результатов.

Антикоррупционная литература по публичным закупкам уже показывает, что электронные данные могут использоваться для построения объективных индикаторов риска. М. Фазекаш и Г. Кочиш выделяют такие прокси-показатели, как единственная заявка в конкурентной процедуре и

совокупность tender red flags [12]. Однако даже валидизированный индикатор остаётся лишь индикатором. Его правовая функция – приоритизация внимания контролирующего органа, а не автоматическое признание лица недобросовестным или виновным.

Таблица 1.
Матрица сфер применения ИИ для выявления коррупционных рисков

Сфера	Данные и AI-операция	Типовые red flags	Правовое ограничение
Государственные закупки	Данные о заказчиках, поставщиках, цене, сроках, конкуренции; выявление аномалий и сетевых связей.	Один участник, дробление закупок, повторяющиеся победы, отклонение цены от медианы, аффилированность.	Risk flag не равен доказательству; решение о проверке должно быть мотивировано человеком.
Декларации и конфликт интересов	Сопоставление деклараций, реестров компаний, недвижимости, родственников и бенефициаров.	Рост активов без объяснимого источника, активы на близких лиц, пересечение с подрядчиками.	Нужны законная цель, минимизация данных, защита персональных данных и право исправления.
Государственные услуги	Анализ маршрута заявления, сроков, ручных override-решений, отказов и одобрений.	Концентрация решений у одного исполнителя, прохождение вне очереди, различия между филиалами.	ИИ выявляет локус дискреции, но не заменяет административное расследование.
Жалобы и обращения	NLP-анализ текстов, кластеризация повторяющихся сюжетов и территориальных всплесков.	Связка «задержка–посредник–платёж», массовые жалобы на один орган, резкое расхождение жалоб и проверок.	Жалоба сохраняет самостоятельное юридическое значение; ИИ только группирует и ранжирует.
Надзор и инспекции	Риск-профилирование объектов и должностных лиц на основе истории проверок и административных данных.	Избирательность проверок, необычная частота согласований, устойчивые исключения из общих процедур.	Запрещена дискриминационная прокси-логика; необходима проверка bias и альтернативных объяснений.

Международные стандарты: от риск-ориентированного регулирования к правозащитной оценке воздействия

Сравнительно-правовой анализ показывает, что современные модели регулирования ИИ сходятся вокруг четырёх требований: risk-based classification, human oversight, data governance и effective remedies. Регламент Европейского союза об искусственном интеллекте 2024 года закрепляет риск-ориентированную архитектуру, различая недопустимые практики, высокорисковые системы и иные уровни применения ИИ [1]. Для высокорисковых систем важны требования к качеству данных, технической документации, журналированию, прозрачности для deployer, человеческому надзору, точности, устойчивости и кибербезопасности.

Рамочная конвенция Совета Европы об искусственном интеллекте, правах человека, демократии и верховенстве права усиливает не рыночный, а публично-правовой аспект: жизненный цикл ИИ-систем должен быть совместим с правами человека, демократией и rule of law [2]. Для антикоррупционного ИИ это особенно важно, поскольку государственный орган использует информационную асимметрию и властные полномочия, а значит обязан обеспечивать прозрачность, подотчётность, возможность оспаривания и защиту персональных данных.

Методология HUDERIA Совета Европы переводит общие принципы в практическую процедуру оценки. Она предлагает context-based risk analysis, stakeholder engagement, risk and impact assessment, а также mitigation plan [3]. Для рассматриваемой темы это означает, что риск должен оцениваться не только по технической модели, но и по институциональному контексту: кто является владельцем системы, какие органы получают результат, какие права затронуты, как срабатывание алгоритма влияет на вероятность проверки, санкции или включения в реестр.

В качестве дополнительного универсального ориентира может использоваться Рекомендация ЮНЕСКО об этике искусственного интеллекта 2021 года, закрепляющая ценностный словарь trustworthy AI: достоинство

человека, справедливость, недискриминация, прозрачность, безопасность, ответственность и устойчивое развитие [4]. Однако для национального правопорядка наибольшую практическую ценность имеют именно операционные гарантии: кто обязан объяснить вывод модели, кто вправе от него отступить, как фиксируется ошибка и как лицо может добиться пересмотра.

Таблица 2.
Сравнительная матрица гарантий для антикоррупционных ИИ-систем

Блок гарантий	**Международный ориентир**	**Состояние в Узбекистане на 10.06.2026**	**Авторское предложение для антикоррупционного ИИ**
Легальное определение и цель	EU AI Act: risk-based approach; CoE: rule of law и accountability.	ЗРУ-1115 вводит определение ИИ; ПП-358 предусматривает развитие нормативной базы.	Закрепить специальную цель: только предварительное выявление и ранжирование коррупционных рисков.
Запрет solely automated adverse decisions	CoE: challenge/remedies; EU AI Act: human oversight для high-risk.	ЗРУ-1115 запрещает опираться исключительно на выводы ИИ при юридически значимых решениях, затрагивающих права и свободы.	Прямо указать, что AI output не может быть единственным основанием проверки, санкции, отказа или включения в риск-реестр.
Human oversight	EU AI Act: эффективный человеческий надзор; CoE: accountability.	Этические правила № 3787 предусматривают человеческий контроль и принятие итогового решения человеком.	Ввести мотивированный human review: проверка фактов, контекста, альтернативных объяснений и права отступления от модели.

Блок гарантий	Международный ориентир	Состояние в Узбекистане на 10.06.2026	Авторское предложение для антикоррупционного ИИ
Data governance and privacy	EU AI Act: data governance; CoE: privacy and personal data protection.	ЗРУ-1115 устанавливает ответственность за незаконную обработку персональных данных с использованием ИИ; действует Закон о персональных данных.	Установить data minimisation, перечень источников, сроки хранения, доступы, процедуру исправления и запрет secondary use.
Документация и журналирование	EU AI Act: logging and technical documentation.	Общий специальный AI dossier для антикоррупционных систем прямо не детализирован.	Обязать вести AI dossier: версия модели, признаки, датасеты, срабатывания, override, ошибки, жалобы, correction history.
Impact assessment и аудит	HUDERIA: risk and impact assessment, mitigation plan; HRIA-подход.	ПП-358 ориентирует на стандарты и нормативную базу, но sector-specific audit для corruption risk scoring не урегулирован.	Ex ante оценка воздействия + ежегодный bias/error audit + аудит после существенного обновления модели.
Уведомление и remedy	CoE: достаточная информация для оспаривания, complaint to competent authorities.	Общие механизмы защиты прав существуют, но специальная процедура пересмотра AI risk flag не раскрыта.	Explanation sheet, human reconsideration, административная и судебная жалоба, приостановление неблагоприятного эффекта.

Национальное регулирование Узбекистана: достижения и специальные пробелы

Закон № ЗРУ-1115 имеет принципиальное значение для темы, поскольку впервые на уровне закона вводит общую юридическую рамку применения ИИ. В частности, он дополняет Закон «Об информатизации» определением ИИ как комплекса технологических решений, способных имитировать знания и навыки человека, самостоятельно обучаться, искать решения и выполнять конкретные задачи [5]. Кроме того, новая статья 7^1 устанавливает, что

информационные ресурсы и системы, созданные или функционирующие на основе ИИ, не должны нарушать жизнь, здоровье, свободу, честь, достоинство и иные неотъемлемые права человека, а также запрещает при принятии юридически значимых решений, связанных с правами и свободами человека, опираться исключительно на выводы ИИ-систем [5].

Для антикоррупционного ИИ данный запрет означает нормативную фиксацию принципа «AI as signal, not final act». Это совпадает с центральной идеей настоящего исследования: государственный орган может использовать ИИ для обнаружения риска, но обязан самостоятельно установить факты, применить нормы права и мотивировать итоговое решение. В противном случае статистическая вероятность начнёт выполнять функцию юридического факта, что противоречит требованиям законности и презумпции добросовестности.

Вместе с тем общий запрет полной автоматизации не решает вопрос о том, как именно должен быть организован антикоррупционный risk-scoring. Например, если система присваивает должностному лицу или поставщику высокий риск, это может не быть «итоговым решением», но фактически увеличить вероятность проверки, репутационного ущерба, отказа в участии в закупке или иного неблагоприятного воздействия. Поэтому регулирование должно охватывать не только финальный акт, но и предшествующую стадию алгоритмического формирования административного внимания.

Приказом Министра цифровых технологий Республики Узбекистан № 284-мҳ от 24 февраля 2026 года, зарегистрированным Министерством юстиции за № 3787, утверждены этические правила создания, внедрения и использования решений на основе ИИ. В правилах закреплены принципы законности, ответственности и контроля, справедливости и недопущения дискриминации, открытости и прозрачности, защиты данных, надёжности и безопасности [6]. Для рассматриваемой темы особенно значимо положение о том, что решения, принимаемые посредством ИИ, должны находиться под

человеческим контролем, пересматриваться человеком, а итоговое решение должно приниматься человеком [6].

Однако этические правила по своей природе задают общий стандарт поведения участников ИИ-отношений. Для антикоррупционного применения в государственном управлении требуется дополнительный процедурный слой: реестр государственных ИИ-систем, предварительная оценка воздействия, обязательный AI dossier, механизм уведомления проверяемого лица, порядок human reconsideration, независимый аудит и критерии допустимого обмена данными между ведомствами. Без такого слоя даже формально «вспомогательный» ИИ может превратиться в закрытый фильтр публичной власти.

Диссертационная модель публично-правовых гарантий

В рамках диссертационного исследования автора предлагается четырёхуровневая модель гарантий для антикоррупционного ИИ в публичном секторе. Первый уровень – ex ante legal design: до запуска должны быть определены законная цель, владелец системы, категория обрабатываемых данных, правовое основание межреестрового обмена, круг затрагиваемых лиц, риск ошибки, риск дискриминации и порядок прекращения использования системы.

Второй уровень – algorithmic accountability: система должна формировать не только risk score, но и explanation sheet, содержащий основные признаки риска, источники данных, дату и версию модели. Должен фиксироваться журнал срабатываний, ложноположительных и ложноотрицательных результатов, ручных override-решений, жалоб и последующих исправлений. Такая документация имеет не техническое, а правовое значение: она делает возможным аудит, административное обжалование и судебный контроль.

Третий уровень – mandatory human review. Уполномоченное должностное лицо обязано проверить исходные данные, оценить контекст, запросить дополнительные сведения при необходимости, рассмотреть

альтернативные объяснения и письменно мотивировать, почему алгоритмический сигнал достаточен либо недостаточен для дальнейшего действия. Именно на этой стадии проходит граница между статистикой и правом.

Четвёртый уровень – remedy and learning loop. Лицо, чьи права или законные интересы затронуты использованием ИИ, должно получать уведомление о факте применения системы, краткое объяснение факторов риска и доступный порядок человеческого пересмотра. Ошибки, выявленные в ходе жалобы или аудита, должны возвращаться в систему как основание для корректировки данных, признаков, модели и организационных правил.

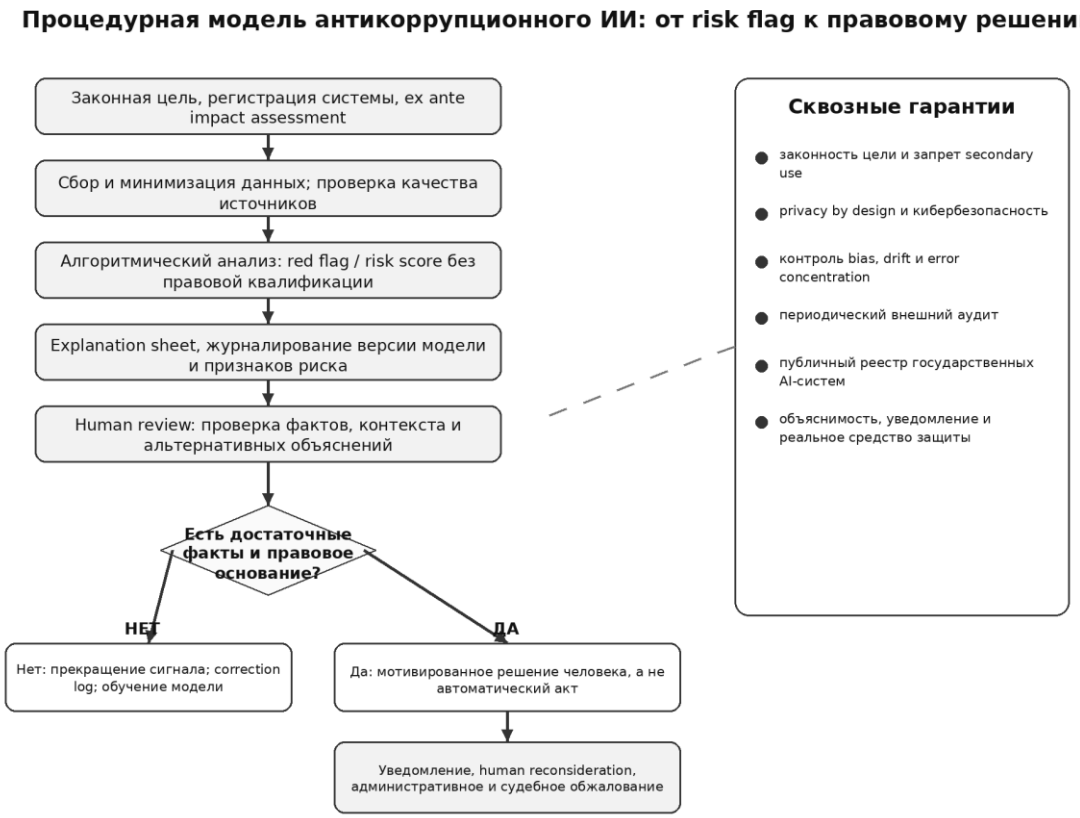

Рисунок 1. Процедурная модель перехода от алгоритмического risk flag к юридически значимому решению

Нормативная конструкция специальной гарантии

Предлагаемая модель может быть реализована либо через специальную главу в законодательстве о противодействии коррупции, либо через межотраслевую норму в цифровом законодательстве с отсылками к

административной процедуре, персональным данным и государственным закупкам. Содержательно такая норма должна фиксировать не только право государства применять ИИ, но и пределы этого права.

Модель статьи закона:

Статья X. Использование систем искусственного интеллекта для выявления коррупционных рисков в государственном управлении

1. Государственные органы вправе применять системы искусственного интеллекта исключительно для предварительного выявления, сопоставления и аналитического ранжирования коррупционных рисков в случаях и целях, прямо предусмотренных законодательством.

2. Вывод системы искусственного интеллекта, включая risk score, red flag, рекомендацию или прогноз, имеет вспомогательный информационно-аналитический характер и не является доказательством коррупционного правонарушения, конфликта интересов, недобросовестности участника закупки или иного юридически значимого факта.

3. Не допускается принятие на основе исключительно автоматизированной обработки данных неблагоприятных для лица решений, включая отказ в предоставлении государственной услуги, инициирование проверки без дополнительного правового основания, применение меры ответственности, ограничение права, включение в риск-реестр или передачу материалов для преследования.

4. Любое действие, способное повлечь неблагоприятные последствия для лица, подлежит обязательной проверке уполномоченным должностным лицом, которое оценивает исходные данные, контекст, альтернативные объяснения и принимает мотивированное решение.

5. До ввода системы в эксплуатацию проводится оценка правового, антикоррупционного и правозащитного воздействия, включающая анализ законности цели, качества данных, рисков дискриминации, ошибок модели, угроз персональным данным, кибербезопасности и доступности средств защиты.

6. Государственный орган обеспечивает ведение технической и правовой документации системы, журналирование срабатываний и человеческих пересмотров, независимый периодический аудит, уведомление затрагиваемого лица о применении ИИ и возможность административного и судебного обжалования.

Данная конструкция согласуется с действующим направлением законодательства Узбекистана, поскольку развивает уже закреплённый запрет опоры исключительно на выводы ИИ при юридически значимых решениях [5]. Вместе с тем она делает регулирование более пригодным именно для антикоррупционного risk-scoring, где неблагоприятный эффект часто возникает не в момент финального решения, а на стадии распределения внимания, проверки и межведомственной передачи информации.

Практические рекомендации по внедрению

Для внедрения антикоррупционного ИИ в государственном управлении целесообразно использовать поэтапную модель. На первом этапе формируется реестр государственных ИИ-систем с указанием цели, владельца, источников данных, правового основания и категории затрагиваемых лиц. На втором этапе проводится ex ante impact assessment, включающий тест на необходимость и пропорциональность: нельзя собирать больше данных, чем требуется для конкретного коррупционного риска.

На третьем этапе создаётся протокол качества данных: источник, актуальность, полнота, верифицируемость, частота обновления, правила исправления и ответственность за ошибку. На четвёртом этапе утверждается стандарт explanation sheet, понятный не только разработчику, но и юристу, аудитору, судье и затронутому лицу. На пятом этапе вводится аудит: ежегодная проверка bias, drift, error concentration, ложноположительных и ложноотрицательных срабатываний, а также выборочная проверка несработавших кейсов, иначе система будет видеть только подтверждённые ею же риски.

Особое значение имеет обучение должностных лиц, поскольку human oversight не должен быть формальным. Сотрудник, проверяющий вывод модели, должен понимать вероятность automation bias, уметь запросить объяснение, отступить от алгоритма, зафиксировать мотивы и нести персональную ответственность за итоговое решение. Поэтому правовой режим ИИ должен сопровождаться профессиональным стандартом для государственных deployer-ов.

Заключение

Искусственный интеллект обладает значительным антикоррупционным потенциалом в тех сферах государственного управления, где существуют большие массивы структурированных и сопоставимых данных: государственные закупки, декларационный контроль, конфликт интересов, оказание государственных услуг, обращения граждан и надзорные процедуры. Его главная функция – не «доказать коррупцию», а выявить аномалию, повысить чувствительность контроля и рационально распределить ресурсы проверки.

Научно и практически оправданным является не запретительный, а гарантийный режим регулирования. Такой режим исходит из того, что ИИ может формировать risk flag, но не final act. Юридически значимое неблагоприятное решение должно приниматься человеком, способным объяснить его по фактам дела и нормам права. Для Узбекистана это особенно важно, поскольку Закон № ЗРУ-1115 уже заложил базовый запрет исключительно автоматизированной опоры на выводы ИИ, а этические правила № 3787 закрепляют человеческий контроль, прозрачность, недискриминацию и защиту данных.

Предложенная в статье диссертационная модель развивает этот нормативный фундамент и переводит его в специальный режим антикоррупционного применения: законная цель, минимизация данных, explanation sheet, AI dossier, mandatory human review, impact assessment, аудит, уведомление и эффективное обжалование. Правовая допустимость ИИ в

выявлении коррупционных рисков определяется не самим фактом использования алгоритма, а наличием процедур, которые не позволяют превратить риск-скоринг в скрытую форму автоматизированного государственного усмотрения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата обращения: 10.06.2026).
2. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. 2024. URL: https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence (дата обращения: 10.06.2026).
3. Council of Europe. HUDERIA: Methodology for the Risk and Impact Assessment of Artificial Intelligence Systems from the Point of View of Human Rights, Democracy and the Rule of Law. URL: https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/huderia-risk-and-impact-assessment-of-ai-systems (дата обращения: 10.06.2026).
4. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021. URL: https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics (дата обращения: 10.06.2026).
5. Закон Республики Узбекистан от 21.01.2026 № ЗРУ-1115 «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с регулированием отношений, возникающих при применении искусственного интеллекта». URL: https://lex.uz/docs/8011377 (дата обращения: 10.06.2026).
6. Приказ Министра цифровых технологий Республики Узбекистан № 284-мҳ от 24.02.2026, рег. № 3787 от 14.03.2026 «Об утверждении этических правил создания, внедрения и использования решений на основе искусственного интеллекта». URL: https://lex.uz/docs/8083233 (дата обращения: 10.06.2026).
7. Постановление Президента Республики Узбекистан от 14.10.2024 № ПП-358 «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года». URL: https://lex.uz/docs/7158604 (дата обращения: 10.06.2026).
8. Постановление Президента Республики Узбекистан от 26.08.2021 № ПП-5234 «О мерах по внедрению специального режима применения технологий искусственного интеллекта». URL: https://lex.uz/docs/5603319 (дата обращения: 10.06.2026).
9. Закон Республики Узбекистан от 03.01.2017 № ЗРУ-419 «О противодействии коррупции». URL: https://lex.uz/docs/3088008 (дата обращения: 10.06.2026).

10. Закон Республики Узбекистан от 02.07.2019 № ЗРУ-547 «О персональных данных». URL: https://lex.uz/docs/4396419 (дата обращения: 10.06.2026).
11. Закон Республики Узбекистан от 22.04.2021 № ЗРУ-684 «О государственных закупках». URL: https://lex.uz/docs/5382974 (дата обращения: 10.06.2026).
12. Fazekas M., Kocsis G. Uncovering High-Level Corruption: Cross-National Objective Corruption Risk Indicators Using Public Procurement Data // British Journal of Political Science. 2020. Vol. 50, No. 1. P. 155–164. DOI: 10.1017/S0007123417000461.
13. Fazekas M., Tóth I. J., King L. P. An Objective Corruption Risk Index Using Public Procurement Data // European Journal on Criminal Policy and Research. 2016. Vol. 22. P. 369–397.
14. Coglianese C., Lehr D. Regulating by Robot: Administrative Decision Making in the Machine-Learning Era // Georgetown Law Journal. 2017. Vol. 105. P. 1147–1223.
15. Leslie D., Burr C., Aitken M., Katell M., Briggs M., Rincon C. Human rights, democracy, and the rule of law assurance framework for AI systems: A proposal. 2022. URL: https://arxiv.org/abs/2202.02776 (дата обращения: 10.06.2026).
16. Mantelero A., Esposito M. S. An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. URL: https://arxiv.org/abs/2407.20951 (дата обращения: 10.06.2026).
17. Veale M., Zuiderveen Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act // Computer Law Review International. 2021. Vol. 22, No. 4. P. 97–112. DOI: 10.9785/cri-2021-220402.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УЗБЕКИСТАНЕ И ИНЫХ СТРАНАХ

Филипова Ирина Анатольевна,
Самаркандский государственный университет имени Ш. Рашидова, юридический факультет, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин, руководитель Центрально-Азиатского исследовательского центра регулирования искусственного интеллекта

Кувандиков Зокир Облакулович,
Самаркандский государственный университет имени Ш. Рашидова, юридический факультет, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин, сотрудник Центрально-Азиатского исследовательского центра регулирования искусственного интеллекта

Аннотация. В статье проводится анализ законодательства Республики Узбекистан, касающегося разработки и использования искусственного интеллекта, в сравнении с зарубежным законодательством по данному вопросу. Авторами выделены достоинства и недостатки национального законодательства, сформулированы предложения по учету международного опыта в целях совершенствования правового регулирования искусственного интеллекта в Узбекистане.

Ключевые слова: искусственный интеллект, законодательство об искусственном интеллекте, проект закона об искусственном интеллекте, система искусственного интеллекта, классификация систем искусственного интеллекта, модель искусственного интеллекта, юридическая ответственность

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida sun’iy intellektni ishlab chiqish va undan foydalanishni tartibga soluvchi qonunchilik xorijiy davlatlarning ushbu sohadagi qonunchiligi bilan qiyosiy tahlil qilingan. Mualliflar milliy qonunchilikning afzalliklari va kamchiliklarini yoritib, O‘zbekistonda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishni takomillashtirish maqsadida xalqaro tajribani inobatga olish bo‘yicha takliflarni ilgari surgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonunchilik, sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonun loyihasi, sun’iy intellekt tizimi, sun’iy intellekt tizimlarining tasnifi, sun’iy intellekt modeli, yuridik javobgarlik.

Abstract. The article analyzes the legislation of the Republic of Uzbekistan concerning the development and use of artificial intelligence, in comparison with foreign legislation on this issue. The authors highlight the advantages and

disadvantages of national legislation and formulate proposals for taking into account international experience in order to improve the legal regulation of artificial intelligence in Uzbekistan.

Keywords: artificial intelligence, artificial intelligence legislation, draft law on artificial intelligence, artificial intelligence system, classification of artificial intelligence systems, artificial intelligence model, legal liability

Разработка правового регулирования в сфере искусственного интеллекта сегодня выступает одним из наиболее актуальных направлений правотворческой деятельности, которое вызывает серьезные споры среди законодателей и представляет повышенный интерес для ученых-правоведов из разных стран[47]. Законодательство Узбекистана в этой области только начало формироваться. 21 января 2026 года вступил в силу Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-1115 «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с регулированием отношений, возникающих при применении искусственного интеллекта» (*далее* – Закон Узбекистана об ИИ), ставший первым национальным законодательным актом, который непосредственно посвящен регулированию использования технологий искусственного интеллекта и продуктов на основе указанных технологий.

Новый Закон Узбекистана об ИИ состоит из четырех статей. Первая из них вносит поправки в Закон Республики Узбекистан от 11 декабря 2003 года № 560-II «Об информатизации», вторая – в Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности, третья статья касается необходимости приведения подзаконных нормативных актов в соответствие с принятым Законом Узбекистана об ИИ, а четвертая – вступления этого закона в силу. Помимо Закона Узбекистана об ИИ было опубликовано также Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 10 июля 2025 года № 425 «О мерах по реализации приоритетных проектов в области технологий

[47] *Davies M.S.* Artificial Intelligence: Law & Litigation. LexisNexis, 2023. 265 p.; *Garon J.* Artificial Intelligence Law and Regulation in a Nutshell. West Academic Publishing, 2025. 709 p.; *Novelli C., Hacker P., Morley J., Trondal J., Floridi L.* A Robust Governance for the AI Act: AI Office, AI Board, Scientific Panel, and National Authorities // European Journal of Risk Regulation. 2025. Vol. 16. P. 566–590 и т.д.

искусственного интеллекта в 2025-2026 годах». Данным документом запланирована реализация более 80 проектов в сфере искусственного интеллекта до конца 2026 года. Эти проекты связаны со здравоохранением, транспортом, безопасностью, мониторингом аэрокосмической отрасли, экологией, промышленностью, коммунальными услугами и т.д., что в целом свидетельствует о высокой скорости распространения искусственного интеллекта в различных сегментах национальной экономики и требует учета правовым регулированием.

Об интенсивности внедрения и о быстром расширении использования искусственного интеллекта в Узбекистане упоминается в преамбуле Закона Узбекистана об ИИ, целью принятия которого стало обеспечение защиты прав граждан при одновременном стимулировании развития искусственного интеллекта, то есть создание правовой основы антропоцентрического характера, но не препятствующей развитию технологий. Именно этим вызвана необходимость четкого формулирования понятия «искусственный интеллект» на уровне закона и установления общих правил использования искусственного интеллекта, включающих введение юридической ответственности за незаконную обработку персональных данных с помощью искусственного интеллекта.

Согласно статье 1 Закона Узбекистана об ИИ, искусственный интеллект – это комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека (в том числе самообучение и поиск решений) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые с результатами интеллектуальной деятельности человека. Данная дефиниция понятия «искусственный интеллект» теперь включена в статью 3 Закона Узбекистана «Об информатизации», кроме того, указанный законодательный акт дополнен новой статьей 71, касающейся возможностей использования искусственного интеллекта для создания информационных ресурсов и в работе информационных систем. Подобные информационные ресурсы и информационные системы не должны наносить вред человеку, его жизни,

здоровью, свободе, чести, достоинству, не должны нарушать иные неотъемлемые права личности. Запрещено вынесение юридически значимых решений, затрагивающих права и свободы человека, только на основе заключения, полученного вследствие использования информационных ресурсов и информационных систем, которые созданы и функционируют с помощью технологий искусственного интеллекта. Равным образом, согласно новой редакции статьи 121 Закона Республики Узбекистан «Об информатизации», не допускается противозаконная обработка и распространение персональных данных с использованием технологий искусственного интеллекта. Нарушение этого требования влечет административную ответственность, предусмотренную теперь статьей 462 Кодекса Республики Узбекистан об административной ответственности. Ответственность проявляется через обязанность заплатить штраф в размере от пятидесяти до ста базовых расчетных величин с конфискацией предметов административного правонарушения.

Положения Закона Узбекистана об ИИ открывают новую страницу в правовом регулировании Узбекистана в условиях построения информационного общества с повышающимся уровнем цифровой трансформации, проникающей во все сферы жизнедеятельности общества. Безусловно, положительными моментами, связанными с принятием Закона Узбекистана об ИИ, являются:

1) закрепление в законодательстве дефиниции понятия «искусственный интеллект», что позволяет четко понимать: какие искусственно созданные системы, обладающие определенными вычислительными мощностями, могут быть отнесены к искусственному интеллекту, а какие – нет;

2) запрет нарушения прав человека вследствие функционирования информационных систем и ресурсов на основе искусственного интеллекта;

3) признание недопустимости вынесения полностью автоматизированных решений, затрагивающих права человека;

4) установление ответственности за нарушение порядка обработки

персональных данных с применением систем искусственного интеллекта.

Решение каждого из перечисленных выше вопросов имеет огромное значение в эпоху информационного общества. Это подтверждается и почти синхронным принятием другим государством, расположенным также в Центральной Азии, законодательного акта, посвященного искусственному интеллекту. Речь идет о Законе Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК «Об искусственном интеллекте» (*далее* – Закон Казахстана об ИИ). Как и в Законе Узбекистана об ИИ, в Законе Казахстана об ИИ (статья 1) сформулировано определение понятия «искусственный интеллект», под которым понимается функциональная способность к имитации когнитивных функций, характерных для человека, обеспечивающая результаты, сопоставимые с результатами интеллектуальной деятельности человека или превосходящие их. Помимо понятия искусственного интеллекта в Законе Казахстана об ИИ даны определения понятий «модель искусственного интеллекта» и «система искусственного интеллекта». Под моделью понимается программный продукт, разработанный для выполнения специализированных задач, способный адаптироваться к изменяющимся условиям, обучаться на основе накопленного опыта и оптимизировать процессы и результаты своей деятельности, а под системой – объект информатизации, функционирующий на основе одной или нескольких моделей искусственного интеллекта. Следует подчеркнуть, что в первом принятом в мире законодательном акте по данному вопросу – Регламенте Европейского союза об искусственном интеллекте, утвержденном 21 мая 2024 года (*далее* – Регламент ЕС об ИИ), – искусственный интеллект сразу определяется через понятие системы искусственного интеллекта, то есть некого продукта соответствующих технологий, используемого на практике, при этом обладающего достаточной степенью автономности.

Для сравнения, в Законе Казахстана об ИИ содержится 31 статья и, что немаловажно, отдельные статьи посвящены каждому из основных принципов регулирования общественных отношений в сфере искусственного интеллекта:

законности, справедливости и равенству, прозрачности и объяснимости, ответственности и подконтрольности, приоритету благополучия человека, свободе воли в принятии им решений, безопасности и защищенности, а также защите данных и конфиденциальности. Кроме раскрытия принципов регулирования, Закон Казахстана об ИИ включает главы о:

- компетенции государственных органов по вопросам, связанным с внедрением и использованием искусственного интеллекта;
- правах и обязанностях собственников, владельцев и пользователей систем искусственного интеллекта;
- системах искусственного интеллекта, особенностях их правового режима;
- национальной платформе искусственного интеллекта и т.д.

Системы искусственного интеллекта, в соответствии со статьей 17 Закона Казахстана об ИИ, подразделяются:

- во-первых, по степени воздействия на безопасность пользователей, общества и государства – на системы минимальной, средней и высокой степени риска (высокий риск связан с тем, что нарушение функционирования этих систем может привести к чрезвычайной ситуации социального и/или техногенного характера, к значительным негативным последствиям для обороны, безопасности, международных отношений, экономики, отдельных сфер хозяйства и т.д.);
- во-вторых, по степени независимости в принятии решений и воздействия на пользователя – на системы низкой, средней и высокой автономности (в последнем случае корректировка или отмена решений таких систем человеком полностью исключена либо технически невозможна);
- в-третьих, по режиму использования – на системы открытые, закрытые и локальные.

Отдельно в Законе Казахстана об ИИ упомянуто, что запрещаются

создание и эксплуатация систем искусственного интеллекта, применяющих подсознательные, манипулятивные или иные методы, искажающие поведение людей, а также использующих моральную и/или физическую уязвимость человека в силу возраста, наличия инвалидности или социального положения. Не допускаются оценка и классификация отдельных людей, их групп на основе социального поведения, биометрических данных и т.д.

Распределение систем искусственного интеллекта по группам в Законе Казахстана об ИИ было произведено с учетом уже доступного для ознакомления опыта Европейского союза. Принятый в 2024 году Регламент ЕС об ИИ предусмотрел подход к регулированию в этой сфере, основанный на оценке рисков. В зависимости от уровня рисков, связанных с использованием искусственного интеллекта, системы искусственного интеллекта поделены в данном акте на системы неприемлемого, высокого, умеренного и минимального риска. Критериями для определения уровня риска от использования конкретной системы искусственного интеллекта выступают область ее применения и характер применения[48]. Как видим, казахстанский законодатель пошел дальше и выделил в обособленные группы системы искусственного интеллекта не только по уровню риска, но также по уровню автономности этих систем и по режиму их использования. Стоит отметить, что само определение понятия «искусственный интеллект» в Регламенте ЕС об ИИ не встречается, приводится лишь определение понятия «система искусственного интеллекта». Так, в статье 3 Регламента ЕС об ИИ говорится о машинных системах, которые:

- созданы для работы с различными уровнями автономности;
- могут демонстрировать адаптивность;
- делают выводы на основе получаемых ими входных данных о том, как генерировать выходные данные (прогнозы, контент, рекомендации или решения, которые в состоянии повлиять на

[48] *Филипова И.А., Ахатов А.Р., Кувандиков З.О.* Плюсы и минусы европейского подхода к регулированию искусственного интеллекта // Право и государство. 2024. № 4(105). С. 75.

физическую или виртуальную среду) для достижения явных или неявных целей[49].

Акцент на системах искусственного интеллекта в тексте Регламента ЕС об ИИ можно объяснить тем, что на практике человек сталкивается обычно не с каким-то абстрактным искусственным интеллектом, а именно с носителем искусственного интеллекта в виртуальной или физической форме. Примером первого может служить искусственный интеллектуальный агент, а примером второго – робот с искусственным интеллектом.

Несмотря на появление общего для всех государств – членов Европейского союза Регламента ЕС об ИИ, отдельные страны уже разрабатывают и принимают национальные законы об искусственном интеллекте. Такие законы не могут противоречить общеевропейскому акту, но позволяют детализировать его положения и адаптировать их к национальным условиям. Образцом подобного закона может служить уже действующий Закон Италии № 132 от 23 сентября 2025 года «О положениях и делегировании полномочий правительству в области искусственного интеллекта». Италия стала первой страной Европейского союза, которая приняла национальный закон, непосредственно посвященный искусственному интеллекту, комплексно регулирующий указанную сферу, в том числе вносящий поправки в Гражданский процессуальный и Уголовный кодексы Италии, а также содержащий статьи, которые регулируют вопросы здравоохранения, труда, государственного управления и судебной деятельности. Следующим государством на территории Европейского союза, которое примет национальный закон, может стать Испания. Проект такого закона уже разработан, в конце мая 2026 года он был одобрен испанским правительством и передан на рассмотрение в Генеральные кортесы (парламент) Испании. В случае принятия упомянутого законопроекта:

- любые изображения, аудио- и видеоматериалы, созданные или

[49] *Филипова И.А.* Правовое регулирование искусственного интеллекта: учебное пособие, 3-е издание, обновленное и дополненное. Нижний Новгород, 2025. С. 17.

измененные с помощью генеративного искусственного интеллекта, будут обязаны иметь четкую маркировку, указывающую на синтезирование контента;

- расширяются полномочия национального Агентства по надзору за искусственным интеллектом – специально созданного еще в 2023 году органа, в задачи которого входит надзор за использованием искусственного интеллекта в стране;
- устанавливаются штрафы за несоблюдение требований к использованию искусственного интеллекта, например, за применение или распространение запрещенных систем предусмотрен штраф до 35 млн евро.

Перечень государств, в которых уже действуют законы об искусственном интеллекте или разработаны и обсуждаются соответствующие законопроекты, быстро увеличивается. Национальные законы об искусственном интеллекте, помимо уже названных выше стран, приняты во Вьетнаме, Тайване, Южной Корее и Японии, а подготовленные законопроекты обсуждаются в Аргентине, Бразилии, Канаде, Малайзии, Мексике, Польше, России, Турции и иных странах.

Возвращаясь к содержанию Закона Узбекистана об ИИ, следует упомянуть, что несмотря на положительное воздействие данного закона на общественные отношения, в которых все чаще будет использоваться искусственный интеллект, некоторые важные вопросы еще не нашли отражения в законодательстве Республики Узбекистан, в частности, пока отсутствуют:

1) четкое выделение принципов регулирования в сфере искусственного интеллекта, которые должны лежать в основе создания соответствующего массива правовых норм как новой области законодательства;

2) определение понятия «система искусственного интеллекта», хотя именно системы – носители искусственного интеллекта по нарастающей используются в общественных отношениях;

3) разделение систем искусственного интеллекта на группы (в первую очередь в зависимости от уровней риска, так как риск-ориентированный подход признан наиболее оправданным и в той или иной степени уже воспринят законодательством в сфере искусственного интеллекта целым рядом стран);

4) закрепление основных прав и обязанностей субъектов, использующих системы искусственного интеллекта (собственников этих систем, их владельцев, распространителей, пользователей и т.д.), а также разработчиков новых моделей искусственного интеллекта.

Устранению перечисленных пробелов с учетом особенностей национального правового регулирования поможет обращение к Модельному закону «О технологиях искусственного интеллекта», принятому 18 апреля 2025 года Межпарламентской ассамблеей Содружества Независимых Государств (*далее* – Модельный закон СНГ). Указанный акт носит рекомендательный характер и предлагает создание гармонизированных правил использования технологий искусственного интеллекта на всем пространстве Содружества Независимых Государств. Модельный закон СНГ включает 38 статей, он затрагивает все технологии и системы искусственного интеллекта, кроме тех, которые разрабатываются в военных целях. Модельный закон СНГ содержит перечень принципов регулирования отношений в сфере искусственного интеллекта, подробно раскрывая каждый из них (глава 3 Модельного закона СНГ), и аналогично Регламенту ЕС об ИИ рекомендует риск-ориентированный подход к регулированию, выделяя в статье 21 Модельного закона СНГ:

- *запрещенные* технологии искусственного интеллекта и системы, на их основе созданные;
- *высокорисковые* технологии и системы искусственного интеллекта;
- технологии и системы искусственного интеллекта *с ограниченным риском*;

- технологии и системы искусственного интеллекта *со специальными требованиями к прозрачности*;
- технологии и системы искусственного интеллекта *с малым или минимальным риском*.

Выделение в самостоятельную группу технологий и систем искусственного интеллекта со специальными требованиями к прозрачности обусловлено уже имеющимся к настоящему времени опытом Европейского союза, который был вынужден скорректировать разработанный в 2021 году проект Регламента ЕС об ИИ в процессе его доработки из-за выявленных позднее повышенных рисков, исходящих от генеративных моделей искусственного интеллекта.

Глава 5 Модельного закона СНГ посвящена правам и обязанностям субъектов отношений в сфере искусственного интеллекта. Эти субъекты обозначены как лица, взаимодействующие с технологиями искусственного интеллекта (последнее кажется не совсем верным, представляется, что правильнее было бы говорить о взаимодействии с носителями искусственного интеллекта, то есть с системами искусственного интеллекта, а не с технологиями, как это нашло отражение в Регламенте ЕС об ИИ). В числе прочего упоминаются и специальные обязанности, возлагаемые на разработчиков искусственного интеллекта.

Главы 6 и 7 Модельного закона СНГ касаются обработки данных, используемых в целях обучения систем искусственного интеллекта и иных целях, связанных с применением соответствующих цифровых технологий, а также ответственности за нарушение требований законодательства в сфере искусственного интеллекта, при этом упоминается о необходимости дифференциации юридической ответственности, которая должна устанавливаться нормами уголовного, административного, гражданского и трудового законодательства конкретного государства.

Обращение к Модельному закону СНГ при разработке новых положений законодательства Республики Узбекистан позволит сделать правовое

регулирование в сфере искусственного интеллекта более детализированным, охватывающим широкий круг вопросов и в то же время непротиворечивым. Одновременно это сократит период времени, требуемый для формулирования новых норм права. В заключение следует признать, что обращение к международному опыту является необходимым условием подготовки проектов национальных законов и подзаконных нормативных актов, по качеству не уступающих лучшим образцам зарубежного законодательства, но учитывающих специфику узбекского общества и, тем самым, обеспечивающих устойчивое технологическое и экономическое развитие страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Davies M.S. Artificial Intelligence: Law & Litigation. LexisNexis, 2023. 265 p.
2. Garon J. Artificial Intelligence Law and Regulation in a Nutshell. West Academic Publishing, 2025. 709 p.
3. Novelli C., Hacker P., Morley J., Trondal J., Floridi L. A Robust Governance for the AI Act: AI Office, AI Board, Scientific Panel, and National Authorities // European Journal of Risk Regulation. 2025. Vol. 16. P. 566–590.
4. Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта: учебное пособие, 3-е издание, обновленное и дополненное. Нижний Новгород, 2025. 321 с.
5. Филипова И.А., Ахатов А.Р., Кувандиков З.О. Плюсы и минусы европейского подхода к регулированию искусственного интеллекта // Право и государство. 2024. № 4(105). С. 71–82.

SUN’IY INTELLEKTNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MASALALARI

Djaxongir IBODULLAYEV,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti yuridik fakulteti fuqarolik-huquqiy
fanlar kafedrasi dotsenti
E-mail: ibodullayevj1948@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt tizimining rivojlanishi bilan bog‘liq jarayonlar, davlatlar va ilmiy jamoatchilikning ushbu hodisaga munosabati, shuningdek milliy va xalqaro miqyosda tizimning huquqiy asoslarini har tomonlama aniqlashga qaratilgan faoliyat tahlil etiladi. Olimlarning mazkur sohaga oid nuqtayi nazarlari e’tiborga olinib, muallifning qarashlari va xulosalari bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar. Sun’iy intellekt, texnologiya, strategiya, reja, huquq, qaror, qonun, deklaratsiya, konvensiya, javobgarlik.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы, связанные с развитием систем искусственного интеллекта, отношение государств и научного сообщества к этому явлению, а также деятельность, направленная на всестороннее определение правовых основ данной системы на национальном и международном уровнях. С учётом мнений учёных в этой области излагаются взгляды и выводы автора.

Ключевые слова. Искусственный интеллект, технология, стратегия, план, право, решение, закон, декларация, конвенция, ответственность.

Abstract. This article analyzes the processes related to the development of artificial intelligence systems, the attitudes of states and the scientific community toward this phenomenon, as well as activities aimed at comprehensively defining the legal foundations of this system at national and international levels. Taking into account the opinions of scholars in this field, the author’s views and conclusions are presented.

Keywords. Artificial intelligence, technology, strategy, plan, law, decision, law, declaration, convention, responsibility.

Sun’iy intellekt dunyo muammolarini hal etishda inson ongli faoliyatiga tayangan eng yuqori bosqichlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, u bilan bog‘liq yechimini kutayotgan masalalar hali talaygina. Inson ishtiroki bilan hal etiladigan har qanday muammo ma’lum tartib-qoidalarga asoslanadi. Mazkur qoidalar, avvalo, davlatlarning tarixiy tajribasi va amaliyotida shakllanib, huquqiy hamda institutsional mexanizmlar orqali mustahkamlanadi.

Bugun sun’iy intellekt tizimini huquqiy tartibga solish nafaqat milliy davlatlarning, balki butun dunyoning yirik muammolaridan biriga aylangan. Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi g‘oyalar va qarashlar turlicha, uning parametrlari to‘liq shakllanmagan, yagona ta’rif yaratilmagan. Shunga qaramay, bugungi kunda o‘ttizdan ortiq davlatda sun’iy intellekt kabi murakkab tizimning huquqiy tartibini aniqlashga qaratilgan jarayon faol davom etmoqda. Bu davlatlar, asosan, texnologiya sohasida taraqqiy etgan va sezilarli muvaffaqiyatlarga erishgan mamlakatlardir. Mazkur masala O‘zbekiston uchun ham dolzarbdir. Chunki mamlakatimizda 2021-yilda “Sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyasi” qabul qilinib, sohada dastlabki qadamlar qo‘yilgan edi. 2024-yilda esa Prezidentning “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilinib, ushbu yo‘nalishda izchil huquqiy va institutsional asoslar yaratildi.

Yevropa Ittifoqi bu borada eng faol harakat qilayotgan mintaqa. 2021-yil Bryusselda “AI act” – Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonun loyihasi taqdim etildi. Shu tariqa ilk bor sun’iy intellekt faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solishga qaratilgan yirik xalqaro hujjat ishlab chiqildi. Shunga qaramay, texnologiya qonunchilikdan ancha tez sur’atlarda rivojlanmoqda. Ko‘plab davlatlarda sun’iy intellektdan foydalanish, uning faoliyatini tartibga solish yoki nazorat qilish bo‘yicha aniq huquqiy asoslar hali to‘liq shakllanmagan. Bunday masalalar bugungi kunda AQSh, Germaniya, Yaponiya va boshqa texnologik jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarda ham dolzarbligicha qolmoqda. Ya’ni, texnologiya mavjud, biroq uni boshqaradigan yaxlit huquqiy hujjat hali yaratilmagan.

Sun’iy intellekt tizimini huquqiy tartibga solish borasida ishlab chiqilgan dastlabki xalqaro hujjatlar asosan uning ayrim jihatlariga e’tibor qaratadi. Xususan, 2017-yil fevral oyida Yevropa Parlamenti “Robototexnika bo‘yicha fuqarolik huquqi qoidalari”ga oid 2015/2103(INL) rezolyutsiyasini qabul qilgan. Mazkur hujjat asosan robototexnika sohasiga taalluqli bo‘lsa-da, uning mazmuni va mantig‘i sun’iy intellekt texnologiyalarini ham qamrab oladi. Rezolyutsiyada yetkazilgan zarar uchun javobgarlikni tartibga solish yondashuvlari bayon etilgan hamda “aqlli”

robotlar uchun Yevropada ro‘yxatga olish tizimini yaratish taklifi ilgari surilgan. Ushbu hujjat, ayniqsa, sun’iy intellekt robotlariga elektron shaxs maqomini berish g‘oyasi bilan alohida mashhurlikka erishgan.

Sun’iy intellektni mas’uliyatli rivojlantirish bo‘yicha Monreal deklaratsiyasi 2017-yilda qabul qilingan bo‘lib, ushbu hujjat global miqyosda etik tamoyillarni belgilashga qaratilgan dastlabki tashabbuslardan biridir. Shuningdek, tegishli xalqaro hujjatlar qatoriga Yevropa Kengashining Yuqori darajadagi mutaxassislar guruhi tomonidan ishlab chiqilgan “Ishonchli sun’iy intellekt uchun axloqiy ko‘rsatmalar” (2018), Rossiyada qabul qilingan “Robototexnika va sun’iy intellekt bo‘yicha namunaviy konvensiya” (2018), Fransiyaning milliy sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyasi (2018), Kanadaning Pan-Kanada sun’iy intellekt strategiyasi (2018), Xitoyning Keyingi avlod sun’iy intellektni rivojlantirish rejasi (2017) hamda Daniyaning Milliy sun’iy intellekt strategiyasi (2019) kiradi.

Aksar mamlakatlarda avtomatlashtirilgan transport vositalari, sog‘liqni saqlash, aqlli shahar konsepsiyalari va moliya sohasida ishlatiladigan sun’iy intellekt tizimlarining muayyan turlariga bag‘ishlangan qonunlar mavjud. Sun’iy intellekt texnologiyalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tartibga solishning dastlabki misollari tibbiyot va davlat boshqaruviga tegishli. E’tiborga loyiq boshqa qonunlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

– yuqori avtomatlashtirilgan transport vositalaridan foydalanish bo‘yicha Germaniyaning “Yo‘l harakati to‘g‘risida”gi Qonuniga o‘zgartirishlar (2017);

– avtomatlashtirilgan transport vositalarini sinovdan o‘tkazish bo‘yicha ko‘rsatmalar (Avstraliya, 2017);

– Xitoyda avtonom transport vositalarini sinovdan o‘tkazish bo‘yicha sinov amaliyoti kodeksi (2018);

– o‘limga olib keladigan avtonom qurol tizimlaridan foydalanishni taqiqlash to‘g‘risidagi rezolyutsiya (Belgiya, 2018);

– Federal agentliklar uchun avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish bo‘yicha direktiva (Kanada, 2019).

Ushbu hujjatlarda texnik imkoniyatga urg‘u berilgan, axloqiy va huquqiy jihatlar yetarli darajada tahlil qilinmagandek. Aslida bu ikki jihat texnologiya taraqqiyotining muhim tarkibiy qismidir. Agar bular e’tiborga olinmasa, inson huquqi, shaxsga doir ma’lumotlarning maxfiyligi yoki ijtimoiy tenglik kabi prinsiplarning kafolati xavf ostida qoladi. Demak, sun’iy intellekt faqat algoritm, kod va dastur yig‘indisigina emas, jamiyatning axloqiy, madaniy va huquqiy tizimi bilan chambarchas bog‘liq murakkab hodisa. Shu bois “sun’iy intellektning axloqiy va huquqiy muammosi”ni muhokama va tahlil qilish nafaqat ilm-fan, balki dunyoning barqaror kelajagi uchun ham dolzarb mavzu bo‘lib qolaveradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2025-yil 21-oktyabr kuni davlat boshqaruvi, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarda sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish masalalari yuzasidan videoselektor yig‘ilishida: “Bugun insoniyat yangi sivilizatsiya bosqichiga – sun’iy intellekt davriga dadil qadam qo‘ymoqda. Qaysi soha bo‘lmasin, kim bu jarayonda qattiq izlanib, aniq natija qilsa, bir qadam oldinda yursa, marra shuniki bo‘ladi”, degan edi.

O‘zbekistonda sun’iy intellekt tizimlarini davlat tomonidan huquqiy tartibga solish va jilovlash mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Maqsad – texnologiyalar rivojini cheklash emas, balki ularni milliy xavfsizlik va inson huquqlariga zarar yetkazmaydigan darajada nazorat qilishdir. Shu o‘rinda turli savollar paydo bo‘lishi tabiiy, chunki yaratilayotgan dasturlarning xalqaro talablarga mos kelishi, fuqarolar shaxsiy hayoti daxlsizligining, ishsizlik xavfining oldini olish, mudofaa va umumiy xavfsizlikka oid soxta ma’lumotlar, milliy hamda tarixiy faktlarni qalbakilashtirish va kiberhujumlarga qarshi javobgarlikni kuchaytirish kabi o‘nlab masalalarning qonuniy yechimi umumiy manfaatlar xavfsizligini ta’minlaydi.

2026-yilning yanvar oyida dunyoda birinchilardan bo‘lib Koreya Respublikasi “Sun’iy intellekt to‘g‘risida”gi qonunni ishlab chiqib, kuchga kiritganini e’lon qildi. Qonunning asosiy mazmuni “yuqori xavfli” sun’iy intellekt tushunchasini joriy etishdan iborat. Bunga yadroviy xavfsizlik, ichimlik suvi ishlab chiqarish, transport, sog‘liqni saqlash, moliyaviy dasturlar, kreditni baholash va

kredit arizalarini tekshirishda qo‘llaniladigan modellar kiradi. Kompaniyalar bunday modellardan foydalanganda inson nazoratini ta’minlashga majbur etiladi.

Bozor ishtirokchilari foydalanuvchilarga “yuqori xavfli” yoki generativ sun’iy intellektdan foydalanadigan mahsulotlar va xizmatlar haqida oldindan xabar berishlari shart. Generativ sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentda uning kelib chiqishini ko‘rsatuvchi suv belgilari bo‘lishi majburiydir. Shuningdek, texnologik kompaniyalar ayrim hollarda Janubiy Koreyada filiallarini ochishga majbur qilinadi. Ushbu talab mamlakatda kuniga 1 milliondan ortiq foydalanuvchi xizmatlardan foydalanadigan yoki bozor daromadi 10 milliard vondan oshadigan tashkilotlarga nisbatan qo‘llaniladi. Qonun bilan sun’iy intellekt bo‘yicha yangi qaror qabul qiluvchi organ – Milliy sun’iy intellekt strategiyasi bo‘yicha Prezident kengashi tashkil etildi. Qonunning maqsadi sun’iy intellektni joriy etishni rag‘batlantirish, xavfsizlik va ishonch uchun mustahkam poydevor yaratishdir. Qoidalarni buzish ma’muriy javobgarlikka olib keladi. Masalan, generativ kontentga yorliq qo‘ymaslik 30 million vongacha jarima bilan jazolanadi.

O‘zbekistonda yuqorida tilga olingan davlat rahbarining qarorlari bilan birgalikda 2026-yil 21-yanvardan kuchga kirgan “Sun’iy intellektni qo‘llash orqali yuzaga keladigan munosabatlar tartibga solinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni va 2026-yil 17-iyundagi “Sun’iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo‘yicha etika qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi raqamli texnologiyalar vazirining buyrug‘i ham amal qilmoqda.

Amaldagi “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonunga kiritilayotgan qo‘shimchalarda sun’iy intellekt ta’rifi, undan foydalanish tartiblari, davlat organlarining vakolatlari, investitsiyalar jalb qilish, ma’muriy javobgarlik kabi masalalar ko‘zda tutilgan bo‘lib, ushbu qonun sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning umumiy asoslarini belgilashga hamda mazkur sohada yuzaga keladigan munosabatlarda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga xizmat qiladi. Vazirlik

buyrug‘ida esa, sun’iy intellekt texnologiya va tizimlaridan foydalanishda quyidagi etika tamoyillari belgilangan:

- qonuniylik;
- shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari hamda atrof-muhitni himoya qilishning ustuvorligi;
- tushunarlilik;
- mas’uliyat, javobgarlik va nazorat;
- adolatlilik va kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik;
- ochiqlik va shaffoflik;
- ma’lumotlar himoyasi;
- ishonchlilik va xavfsizlik.

Quyidagi qarorlarni qabul qilishda faqat sun’iy intellektdan foydalanib yaratilgan sun’iy intellekt texnologiyalari asosida ishlaydigan axborot tizimlari xulosalariga tayanmaslik talabi belgilangan:

- inson huquq va erkinliklariga aloqador yuridik ahamiyatga ega qarorlar;
- sog‘liqni saqlash (kasalliklarni tashxislash, davolash usullarini belgilash va boshqalar) va boshqa sohalardagi qarorlar.

Sun’iy intellekt texnologiya va tizimlarini ishlab chiquvchi va joriy etuvchi foydalanuvchilarga:

- ulardan qanday maqsadda foydalanish mumkinligi yoki taqiqlanishi,
- sun’iy intellektga asoslangan yechimlar yoki qarorlar doim to‘g‘ri bo‘lmasligi;
- ularning natijalaridan tavsiyaviy yoki ma’lumot uchun foydalanish mumkinligi haqida ma’lumot berishi lozim.

Shu bilan birga, qoidalarda sun’iy intellekt ishtirokchilarining bugungi kundagi huquq va majburiyatlari ham belgilab berildi. Sun’iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo‘yicha ushbu etika qoidalari Adliya vazirligi tomonidan davlat ro‘yxatidan o‘tkazildi. Dunyo davlatlari tomonidan sun’iy intellekt sohasida erishilayotgan yutuqlar va jamlanayotgan ilmiy-texnologik tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, yaqin kelajakda sun’iy intellektni yaxlit

normativ-huquqiy aktlar orqali tartibga solish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa har bir davlatning o‘z milliy qonunini qabul qilishi bilan birga, xalqaro miqyosda universal hujjatning shakllanishiga olib kelishi mumkinligidan dalolat beradi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, SIdan foydalanish ommaviy savodsizlikka, ilmning boshqa manbalariga e’tiborsiz bo‘lishga, inson huquq va manfaatlarini mensimaslikka, isbot-talab qilinmaydigan faktlar va holatlarni buzib ko‘rsatishga, milliy va diniy qadriyatlarning toptalishiga xizmat qilmasligi zarur. Aksincha, SI tahliliy javoblari uning ishtirokchilari uchun qo‘shimcha, tezkor manba sifatida qaralib, undan foydalanishda asl manbalarga qiyoslash orqali haqiqatni aniqlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2024-yil 14-oktyabrdagi PQ-358-son qarori. https://lex.uz/acts/7158604.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-avgustdagi PQ-5234-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha maxsus rejimni joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Sun’iy intellektni qo‘llash orqali yuzaga keladigan munosabatlar tartibga solinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-1115-son Qonuni. https://lex.uz/uz/docs/-8008401
5. “Sun’iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo‘yicha etika qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi raqamli texnologiyalar vazirining 284-mh-son buyrug‘i. 17.06.2026. https://lex.uz/uz/docs/8083233
6. Рамочная конвенция Совета Европы об искусственном интеллекте, правах человека, демократии и верховенстве права. Принята 24 мая 2024 года.
7. “Основной закон о развитии искусственного интеллекта и создании фундамента для доверия” (Framework Act on the Development of Artificial Intelligence and the Establishment of a Foundation for Trustworthiness) https:// aibasicact.kr.
8. Марченко А.Ю. Правовой анализ новейшего законодательства ЕС о применении технологий искусственного интеллекта. Дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. –Москва, 2022. – 208 с.
9. Musulmon Ziyo. Sun’iy intellekt: axloqiy va huquqiy muammo. 23.10.2025.

DAVLAT XIZMATLARINI KO‘RSATISHDA AXBOROT TIZIMLARIDA MAXFIYLIK VA SHAXSIY MA’LUMOTLARNI QAYTA ISHLASH

Xabibullayeva Dilfuza Kuanishbay qizi,
Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekison Respublikasi
Milliy markazi mustaqil tadqiqotchisi (PhD)
E-mail: xabibullayeva.dilfuza@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada davlat xizmatlari tizimlarida maxfiylikni ta’minlash va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha nazariy yondashuvlar tadqiq etilgan. Tadqiqotchilarning ilmiy yondashuvlariga, me’yoriy qoidalarni tahlil qilishga va amaldagi huquqiy himoya mexanizmlarining samaradorligini baholashga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, “raqamli maxfiylik”ning yaxlit tushunchasini ishlab chiqish zarurligi to‘g‘risida xulosalar qilingan.

Kalit so‘zlar: qonun, maxfiylik, shaxsiy ma’lumotlar, davlat xizmatlari, raqamli davlat, huquqiy himoya.

Аннотация. В статье исследуются теоретические подходы к обеспечению конфиденциальности и защите персональных данных в информационных системах государственных услуг. Особое внимание уделено научным подходам исследователей, анализу нормативно-правовых положений, а также оценке эффективности действующих механизмов правовой защиты. Кроме того, сделан вывод о необходимости разработки целостной концепции «цифровой конфиденциальности».

Ключевые слова: закон, конфиденциальность, персональные данные, государственные услуги, цифровое государство, правовая защита.

Abstract. This article examines theoretical approaches to ensuring confidentiality and protecting personal data within public service information systems. Particular attention is paid to scholarly approaches, the analysis of legal and regulatory provisions, and the assessment of the effectiveness of existing legal protection mechanisms. The study also concludes that there is a need to develop a comprehensive concept of digital privacy.

Keywords: law, confidentiality, personal data, public services, digital government, legal protection.

Davlat boshqaruvini raqamlashtirish zamonaviy davlatlar rivojlanishining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Elektron hukumat, idoralararo axborot tizimlari, davlat xizmatlarini ko‘rsatishning raqamli platformalari va katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari davlat va fuqaro o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar xususiyatini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Biroq, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, davlat xizmatlaridan

foydalanuvchilarning maxfiyligini ta’minlash va shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bilan bog‘liq yangi huquqiy muammolar paydo bo‘ldi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda shaxsiy ma’lumotlarga ishlov berish muammosi nafaqat axborot xavfsizligining texnik masalasi, balki raqamli asrda insonning fundamental huquqlarini amalga oshirishning eng muhim kafolati sifatida ham ko‘rib chiqilmoqda.

So‘nggi o‘n yillikda xorijiy huquqiy doktrinada shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish inson huquqlari tizimining mustaqil elementi ekanligi haqidagi yondashuv shakllandi. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, raqamli davlat fuqarolar haqidagi ma’lumotlarni to‘plash, saqlash, tahlil qilish va ulardan foydalanish bo‘yicha misli ko‘rilmagan imkoniyatlarga ega bo‘lmoqda. Shu munosabat bilan ma’lumotlarga ishlov berishning qonuniyligi masalalari elektron davlat boshqaruvini huquqiy tartibga solishning markaziy elementiga aylanmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, elektron hukumat tizimlarining rivojlanishi davlat organlari tomonidan to‘planadigan ma’lumotlar hajmining doimiy o‘sishi bilan birga kechmoqda. 2025-yilda e’lon qilingan elektron hukumatda ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik bo‘yicha adabiyotlarning tizimli sharhida ta’kidlanishicha, davlat xizmatlarini raqamlashtirish davlat boshqaruvining samaradorligi, shaffofligi va qulayligini oshiradi, biroq shu bilan birga ma’lumotlarning sizib chiqishi, axborotdan ruxsatsiz foydalanish va fuqarolarning maxfiylik huquqining buzilishi kabi jiddiy xavflarni keltirib chiqaradi. Mualliflarning ta’kidlashicha, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish aholining elektron davlat xizmatlariga bo‘lgan ishonchining zaruriy shartiga aylanmoqda [1].

Shuningdek, o‘ziga xos zamonaviy ilmiy yo‘nalishlardan biri Privacy by Design (“Loyiha bo‘yicha maxfiylik”) konsepsiyasidir. Ushbu yondashuv aynan so‘nggi yillarda davlat xizmatlarining keng ko‘lamli raqamlashtirilishi munosabati bilan yangicha rivojlandi. Zamonaviy tadqiqotlarga ko‘ra, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish davlat axborot tizimlarini loyihalashtirish bosqichidayoq ta’minlanishi lozim, balki qonunbuzilishlari yuzaga kelganidan keyin emas. “Digital Governance and Personal Data Protection: Proposals for an Ethical Public

Transformation through the Privacy-by-Design Approach” (2025) tadqiqot ishida ta’kidlanishicha, davlat boshqaruvining raqamli transformatsiyasi axborotni qayta ishlashning axloqiy va huquqiy standartlariga rioya etilishini ta’minlaydigan o‘rnatilgan ma’lumotlarni himoya qilish mexanizmlari bilan birga amalga oshirilishi kerak. Unga ko‘ra mualliflar maxfiylik tamoyillarini bevosita davlat platformalari arxitekturasiga integratsiya qilmasdan turib, samarali elektron davlatni yaratish mumkin emas, degan xulosaga kelgan [2].

Zamonaviy huquq nazariyasi uchun Yevropa ittifoqining Ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha umumiy reglamenti (GDPR)ning 25-moddasi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unga asosan “Data Protection by Design and by Default” tamoyili mustahkamlangan [4]. Ushbu normaga ko‘ra, operator faqat aniq qonuniy maqsadga erishish uchun haqiqatan ham zarur bo‘lgan shaxsiy ma’lumotlarga ishlov berishni ta’minlaydigan texnik va tashkiliy choralarni qo‘llashi shart [3]. Bundan tashqari, to‘planadigan ma’lumotlar hajmi, ularni saqlash muddatlari va axborotdan foydalanish imkoniyati zaruriyat tamoyili bilan cheklanishi kerak. So‘nggi yillardagi ilmiy adabiyotlarda davlat axborot tizimlarida fuqarolar haqidagi ma’lumotlarning haddan tashqari to‘planishi muammosiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, zamonaviy elektron hukumat platformalari idoralararo ma’lumotlar almashinuvi asosida faoliyat yuritadi.

Bunday integratsiya xizmat ko‘rsatishni tezlashtirish va fuqaroni bir xil hujjatlarni qayta-qayta taqdim etish zaruratidan xalos qilish imkonini beradi. Biroq, bir vaqtning o‘zida inson hayotining deyarli barcha jihatlari haqidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan shaxsning yagona raqamli profilini shakllantirish xavfi yuzaga keladi. “An Operational Architecture for Privacy-by-Design in Public Service Applications” (2020) ilmiy ishida davlat reyestrlari va yirik ma’lumotlar bazalari axborotdan maqsadli foydalanish tamoyilining buzilishi xavfini keltirib chiqarishi ta’kidlangan. Mualliflarning ta’kidlashicha, bitta xizmatni taqdim etish uchun to‘plangan shaxsiy ma’lumotlardan yetarli huquqiy asoslarsiz boshqa maqsadlarda foydalanish mumkin. Shu munosabat bilan tadqiqotchilar tomonidan mustaqil

nazorat mexanizmlarini joriy etishni, ma’lumotlardan foydalanishni cheklashni va axborotni minimallashtirish tamoyiliga majburiy rioya qilishni taklif etilgan [5].

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda fuqarolarning raqamli davlat xizmatlariga bo‘lgan ishonchi muammosi muhim o‘rin tutadi. “Trust, Risk, Privacy and Security in e-Government Use” (2024) tadqiqot ishida foydalanuvchilarning elektron davlat platformalariga bo‘lgan ishonch darajasi fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlari ishonchli himoyalanganligiga bo‘lgan ishonchiga bevosita bog‘liqligi aniqlangan. Mualliflarning ta’kidlashicha, axborot sizib chiqishi xavfini idrok etish aholining elektron davlat xizmatlaridan foydalanishga tayyorligini sezilarli darajada pasaytiradi. Bundan tashqari, agar fuqarolar davlat axborot tizimlarini kiberhujumlar yoki ma’lumotlardan noqonuniy foydalanish oldida zaif deb hisoblasalar, raqamli davlatga bo‘lgan ishonch darajasi keskin pasayadi [6].

So‘nggi yillarda ilmiy hamjamiyat davlat tomonidan amalga oshiriladigan raqamli kuzatuv muammosini faol tadqiq etmoqda. “Digital Surveillance Governance” (2026) ishida davlat boshqaruvida qo‘llaniladigan katta ma’lumotlarni qayta ishlash, sun’iy intellekt va bashoratli tahlilning zamonaviy texnologiyalari tahlil qilingan. Mualliflarning ta’kidlashicha, bunday texnologiyalardan foydalanish davlat organlariga yanada samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi, biroq ayni paytda fuqarolarning shaxsiy hayotiga haddan tashqari aralashish xavfini tug‘diradi. Shaxsiy ma’lumotlarga yetarli darajadagi shaffoflik va jamoatchilik nazoratisiz avtomatlashtirilgan ishlov berish alohida xavf tug‘diradi [7]. Davlat axborot tizimlarining axborot xavfsizligi muammosi alohida e’tiborga loyiqdir. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ma’lumotlarning ishonchli texnik himoyasiz maxfiylikni ta’minlash mumkin emas. “Data Security and Privacy in the Digital Era: Challenges for Modern Governments” (2024) tadqiqot ishida ta’kidlanishicha, davlat axborot tizimlariga kiberhujumlar nafaqat shaxsiy ma’lumotlarning sizib chiqishiga olib kelishi, balki jamiyatning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchiga putur yetkazishi mumkin. Mualliflar axborotni kriptografik himoya qilish, foydalanuvchilarni ko‘p omilli autentifikatsiya qilish, axborot

tizimlarini doimiy nazorat qilish va xavfsizlikni muntazam ravishda tekshirishni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuv zarur degan xulosaga kelishgan [8].

Ma’lumotlarni qayta ishlashni huquqiy tartibga solish nazariyasi ham sezilarli darajada rivojlandi. Yevropa Ma’lumotlarni himoya qilish kengashining Yevropa ittifoqining ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha umumiy reglamenti 25-moddasini qo‘llash bo‘yicha qo‘llanmasida ta’kidlanishicha, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ma’lumotlarni qayta ishlashning butun hayotiy tsiklini qamrab oluvchi uzluksiz jarayon sifatida qaralishi kerak: ma’lumotlar to‘plangan paytdan boshlab ularni o‘chirib tashlagunga qadar. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, davlat organlari axborot tizimlari faoliyatining barcha bosqichlarida maxfiylik masalalarini inobatga olishlari shart, qonunchilik talablariga shunchaki rioya qilish bilan cheklanmasliklari lozim.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda shaxsning axborot suvereniteti konsepsiyasi ham rivojlanmoqda. Ushbu yondashuvga ko‘ra, fuqaro o‘z shaxsiy ma’lumotlaridan foydalanishni nazorat qilish, davlat organlarining o‘z ma’lumotlari bilan amalga oshirayotgan harakatlari to‘g‘risida ma’lumot olish va qoidabuzarliklarni bartaraf etishni talab qilish bo‘yicha real imkoniyatga ega bo‘lishi kerak.

“The Shifting Value of Personal Data” (2024) tadqiqotida ta’kidlanishicha, shaxsiy ma’lumotlar mustaqil ijtimoiy va huquqiy resursga aylanib bormoqda, shuning uchun insonning o‘z ma’lumotlarini nazorat qilish huquqi bugungi kunning asosiy raqamli huquqlaridan biri sifatida qaralishi lozim [9].

O‘zbekiston Respublikasida shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish masalalari O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni bilan tartibga solinadi. Qonun shaxsiy ma’lumotlarga ishlov berishning huquqiy asoslarini belgilaydi, ma’lumotlar subyektlarining huquqlarini va shaxsiy ma’lumotlar bazalari operatorlarining majburiyatlarini belgilaydi [10]. Shu bilan birga, elektron hukumatni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari davlat xizmatlari sohasida, ayniqsa, davlat axborot tizimlari integratsiyasi va idoralararo ma’lumotlar almashinuvining kengayishi sharoitida axborotni himoya qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Shunday qilib, so‘nggi o‘n yillikdagi zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi va himoyasi raqamli davlat boshqaruvining ajralmas qismi hisoblanadi. Zamonaviy olimlar shaxsiy ma’lumotlarni insonning shaxsiy hayot, axborot o‘zligini belgilash va inson qadr-qimmatini himoya qilish huquqi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan huquqiy muhofaza obyekti sifatida ko‘rib chiqmoqda. Ilmiy doktrina shuni ko‘rsatadiki, davlat xizmatlarini samarali raqamlashtirish faqat ma’lumotlarni qayta ishlashning qonuniyligi, axborotni minimallashtirish, davlat organlari faoliyatining shaffofligi, texnologik xavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlardan foydalanish ustidan doimiy nazorat tamoyillariga rioya qilingan taqdirdagina mumkin bo‘ladi. Aks holda, raqamlashtirish fuqarolarning imkoniyatlarini kengaytirishga emas, balki davlat nazorati va shaxsning asosiy huquqlari buzilishi xavflarining kuchayishiga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Systematic Literature Review on Data Security and Privacy for e-Government. 2025.
2. Digital Governance and Personal Data Protection: Proposals for an Ethical Public Transformation through the Privacy-by-Design Approach. 2025.
3. Regulation (EU) 2016/679 (GDPR), Art. 25.
4. European Data Protection Board. Guidelines 4/2019 on Article 25 Data Protection by Design and by Default. Version 2.0. Brussels, 2020.
5. Agrawal P., Kharrazi H., Moosavi S.R. et al. An Operational Architecture for Privacy-by-Design in Public Service Applications // 2020.
6. Trust, Risk, Privacy and Security in e-Government Use // Information Systems Frontiers. 2024.
7. Digital Surveillance Governance: Understanding Developments in the Use of Big Data and AI // Public Management Review. 2026.
8. Data Security and Privacy in the Digital Era: Challenges for Modern Governments // Journal of Information Administration. 2024.
9. The Shifting Value of Personal Data. Centre for International Governance Innovation (CIGI). 2024.
10. Закон Республики Узбекистан «О персональных данных» от 2 июля 2019 года № ЗРУ-547.

STATE SUPPORT FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND WTO SUBSIDY DISCIPLINES: GLOBAL REGULATORY EXPERIENCE AND IMPLICATIONS FOR UZBEKISTAN

Shukurova Diyora Anvarovna,
PhD Researcher, Lecturer at the Department of International Law and Public Law, University of World Economy and Diplomacy
E-mail: diyora.shukurova10@gmail.com

Abstract. The development of artificial intelligence has become a defining priority of contemporary state policy. Governments are directing substantial public financial support toward artificial intelligence through research grants, tax incentives, preferential loans, state investment in computing infrastructure and government data-sharing mechanisms. The WTO Trading with Intelligence report (2024) and the World Trade Report 2025 confirm that this race to nurture AI through government subsidies risks exacerbating the technological divide between high-income and developing economies, with over 98 per cent of AI-related subsidy measures concentrated in high-income and upper middle-income economies. This article demonstrates that such support measures may, under certain conditions, satisfy the requirements of financial contribution, benefit and specificity under the Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (SCM Agreement). It argues that the SCM Agreement applies to AI-enabled goods and hardware, but not to AI software or services as such. It further shows that Uzbekistan, as an acceding developing country implementing an ambitious national AI agenda, faces specific legislative challenges in aligning its AI support measures with future WTO obligations. The article concludes with three legally precise recommendations: introducing WTO subsidy-compatibility screening, designing AI support measures on objective and non-discriminatory criteria, and supporting renewed WTO discussions on a limited safe harbour for public-interest AI research and development.

Keywords: WTO; SCM Agreement; artificial intelligence; state support; subsidy disciplines; digital industrial policy; research and development subsidies; Uzbekistan; WTO accession; technology transfer.

Annotatsiya. Sun’iy intellektni rivojlantirish zamonaviy davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Hukumatlar ilmiy-tadqiqot grantlari, soliq imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, hisoblash infratuzilmasiga davlat investitsiyalari va davlat ma’lumotlaridan foydalanish mexanizmlari orqali sun’iy intellekt sohasiga katta hajmdagi moliyaviy ko‘mak yo‘naltirmoqda. JSTning “Trading with Intelligence” (“Intellekt bilan savdo qilish”) hisoboti (2024) va “Jahon savdo hisoboti” (2025)da ta’kidlanganidek, sun’iy intellektni subsidiyalar orqali rivojlantirish poygasi yuqori daromadli va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar o‘rtasidagi texnologik tafovutni yanada kuchaytirishi mumkin. Ushbu maqolada bunday

qo‘llab-quvvatlash choralari muayyan sharoitlarda Subsidiyalar va kompensatsiya choralari to‘g‘risidagi bitimda belgilangan moliyaviy hissa, foyda va xoslik mezonlariga javob berishi mumkinligi ko‘rsatiladi. Maqolada SCM bitimi sun’iy intellekt bilan bog‘liq tovarlar va apparat vositalariga nisbatan qo‘llanishi, biroq sun’iy intellekt dasturiy ta’minoti va xizmatlariga bevosita tatbiq etilmasligi asoslanadi. O‘zbekiston JSTga a’zo bo‘lish jarayonidagi rivojlanayotgan mamlakat sifatida milliy sun’iy intellekt siyosatini shakllantirar ekan, davlat qo‘llab-quvvatlash choralarini kelajakdagi JST majburiyatlari bilan muvofiqlashtirish zarurati yuzaga keladi. Maqola uchta aniq tavsiya bilan yakunlanadi: JST subsidiyalar intizomiga muvofiqlikni tekshirish mexanizmini joriy etish, sun’iy intellektni qo‘llab-quvvatlash choralarini obyektiv va kamsitmaydigan mezonlar asosida ishlab chiqish hamda sun’iy intellekt sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyati uchun cheklangan xavfsiz rejim bo‘yicha JST doirasidagi muhokamalarda faol ishtirok etish.

Kalit so‘zlar: JST; SCM bitimi; sun’iy intellekt; davlat ko‘magi; subsidiyalar intizomi; raqamli sanoat siyosati; ilmiy-tadqiqot subsidiyalari; O‘zbekiston; JST a’zoligi; texnologiya transferi.

Аннотация. Развитие искусственного интеллекта стало одним из приоритетных направлений современной государственной политики. Государства направляют значительные публичные ресурсы на поддержку ИИ через исследовательские гранты, налоговые льготы, льготные кредиты, инвестиции в вычислительную инфраструктуру и механизмы предоставления государственных данных. Согласно докладам ВТО «Торговля с интеллектом» (2024) и «Доклад о мировой торговле» (2025), такая конкуренция в сфере государственной поддержки ИИ может усилить технологический разрыв между высокодоходными и развивающимися экономиками. В статье показано, что подобные меры при определённых условиях могут соответствовать критериям финансового содействия, выгоды и специфичности, предусмотренным Соглашением ВТО о субсидиях и компенсационных мерах. В статье обосновывается, что Соглашение СКМ применяется к товарам и аппаратным средствам, связанным с ИИ, но не распространяется непосредственно на программное обеспечение ИИ или услуги как таковые. Отдельное внимание уделяется Узбекистану как присоединяющейся развивающейся стране, реализующей амбициозную национальную повестку в сфере ИИ. Делается вывод о необходимости включения проверки совместимости с правилами ВТО в процесс разработки мер государственной поддержки ИИ. В заключении предлагаются три рекомендации: внедрение механизма проверки совместимости с дисциплинами ВТО о субсидиях, разработка мер поддержки на основе объективных и недискриминационных критериев, а также участие Узбекистана в обсуждении ограниченного безопасного режима для поддержки исследований и разработок в сфере ИИ.

Ключевые слова: ВТО; Соглашение СКМ; искусственный интеллект; государственная поддержка; дисциплины субсидирования; цифровая

промышленная политика; субсидии на НИОКР; Узбекистан; присоединение к ВТО; передача технологий.

Introduction

The emergence of artificial intelligence as a general-purpose technology has prompted governments around the world to deploy large-scale public financial support in favour of AI development. Research grants, preferential tax treatment, state-backed loans, government equity investment and state-operated data-sharing mechanisms have become standard instruments of national AI strategies. The WTO Trading with Intelligence report (2024) projects that global real trade growth could increase by almost 14 percentage points through 2040 under an optimistic scenario of broad AI adoption [1]. The World Trade Report 2025 refines this estimate, projecting that AI could boost global trade by 34 to 37 per cent by 2040, with digitally deliverable services growing by 42 per cent [2]. These projections underscore the economic significance of AI for international trade and, by extension, the legal significance of state support for AI development.

This development raises a legal question that has received limited doctrinal attention: when may state support for artificial intelligence constitute a subsidy covered by the Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (SCM Agreement) [3]? The SCM Agreement applies where there is a financial contribution by a government or public body, a benefit is conferred on the recipient, and the measure is specific to particular enterprises or industries [4]. It contains no express exception for technology policy, digital infrastructure or artificial intelligence. The WTO report itself acknowledges that the SCM Agreement can play a crucial role in addressing the dual challenge of AI development: supporting technological innovation while preventing negative spillovers arising from government financial support [1]. Yet the doctrinal literature has not systematically examined how the SCM Agreement's tripartite test applies to the specific forms of AI state support now in widespread use.

For Uzbekistan, this question has immediate practical significance. The Republic of Uzbekistan is actively pursuing WTO accession while simultaneously

implementing an ambitious national AI development agenda through presidential instruments adopted in 2021, 2024 and 2025 [5]. The measures authorised by these instruments may become subject to WTO subsidy disciplines upon accession, to the extent that they fall within the scope of the SCM Agreement. Building WTO compatibility into their design from the outset is considerably less costly than retrofitting them after accession, particularly because accession Working Parties examine industrial-support frameworks closely. Uzbekistan is a particularly useful case study because its AI policy framework is being developed before WTO accession, allowing subsidy-compatibility concerns to be incorporated ex ante rather than corrected after membership.

This article makes two original contributions. First, it systematically applies the SCM Agreement's core subsidy criteria to specific categories of AI state support now in use, including research grants, tax incentives, preferential financing, data provision and domestic-sourcing conditions. Whereas WTO reports [1, 2] and emerging scholarship [6] acknowledge that subsidy disciplines may apply to AI-related goods, this article examines how each limb of the SCM test operates in relation to concrete AI-support instruments. Second, it applies this framework to Uzbekistan as an acceding developing country, a context that has not yet received sufficient attention in the scholarship on WTO accession, AI regulation or digital industrial policy in Central Asia. In doing so, it builds on the existing analysis of government data-sharing offered by Shang and Du [7] and extends that analysis to the acceding-country context.

Three legal research methods are employed. Formal-legal analysis is applied to SCM Agreement Articles 1, 2, 3 and 8, as interpreted in Appellate Body jurisprudence on the definition, specificity and legal consequences of subsidies. Comparative analysis surveys the AI support programmes of the European Union, the United States and China, identifying which forms of support satisfy SCM criteria and which do not. Case study analysis assesses Uzbekistan's three presidential AI instruments against the framework developed in the comparative section. The article proceeds in four parts: Section II surveys major economies' AI support programmes

and the AI divide risk; Section III applies SCM disciplines to AI state support; Section IV analyses Uzbekistan's national framework; Section V concludes with precise recommendations.

State Support for Artificial Intelligence: The Global Picture and the AI Divide Risk

The WTO Trading with Intelligence report documents that the number of economies having implemented AI strategies increased from three in 2017 to 75 in 2023 [1]. Major economies have adopted wide-ranging public support measures for AI development, differing in form and scale but sharing a common feature: they involve public financial resources directed toward particular sectors, enterprises or research programmes. The World Trade Report 2025 provides empirical data on the resulting concentration: the share of global subsidies targeting AI-related products exceeded 15 per cent of all implemented subsidy measures at its 2019 peak (Figure C.14), and high-income and upper middle-income economies account for over 98 per cent of cumulative AI subsidy measures since 2010 (Figure C.15, WTR 2025, p.82) [2]. This concentration directly demonstrates that SCM disciplines are being tested by real and large-scale government behaviour.

The European Union's approach combines direct grant funding through the Horizon Europe research programme, regulatory support through the AI Act implementation framework and state investment coordination through the European Investment Bank [8]. The AI Act creates a risk-differentiated regulatory framework. Public resources used for regulatory sandboxes, conformity assessment infrastructure or implementation support may become subsidy-relevant only where they confer a selective financial advantage on specific enterprises or industries [9]. The United States has deployed support for AI-enabling infrastructure through the National AI Initiative Act 2020 and the CHIPS and Science Act 2022, particularly by supporting semiconductor manufacturing capacity, the physical infrastructure on which AI computing depends [10]. China's New Generation AI Development Plan, adopted in 2017, set out a state-led roadmap implemented through direct state equity

investment, preferential financing through policy banks, government procurement preferences and subsidised access to AI industrial parks [11].

The WTO Trading with Intelligence report is explicit about the competitive risk this creates. It warns that the AI development gap between high-income and lower-income economies could be further exacerbated by the use of government subsidies, and specifically identifies measures raising WTO concerns: AI factory programmes giving start-ups access to supercomputers, and subsidies for firms that purchase domestically produced AI chips where the measures appear to limit opportunities to domestic entities or provide incentives conditioned on the use of domestic products [1]. This last category directly implicates the SCM Agreement's prohibition on import-substitution subsidies under Article 3.1(b). The World Trade Report 2025 further notes that government provision of data as an AI development input raises unresolved questions about the applicability of WTO disciplines -- a legal gap this article addresses in Section III [2].

WTO Subsidy Disciplines Applied to AI State Support

The SCM Agreement defines a subsidy as a financial contribution by a government or public body that confers a benefit on the recipient, where the measure is specific to particular enterprises or industries (Articles 1 and 2) [3, 4]. This structure applies to AI-directed state support in the same way as it applies to other forms of industrial support. The Agreement contains no exception for technology policy, no digital-policy carve-out and no technology-neutrality principle [3].

The WTO report draws a foundational legal distinction for the analysis. The SCM Agreement applies to goods, not to services or intellectual property as such. Consequently, it is essential to distinguish hardware components and AI-enabled products classified as goods from AI software itself. As the report states, to the extent that the AI component in a given good -- the AI in an autonomous vehicle or advanced robotics system -- benefits from subsidies covered by the SCM Agreement, further analysis may be required to determine whether those subsidies can be attributed to the goods and become subject to countervailing measures [1]. The World Trade Report 2025 confirms this limitation directly: the Agreement

applies only to subsidies on AI-related goods such as hardware and excludes services and intellectual property essential to AI technologies, meaning that many AI subsidies are not covered by WTO disciplines, potentially widening technological and economic gaps [2]. This goods/software distinction has immediate design implications for any AI support framework, including Uzbekistan's.

Government data-sharing mechanisms present a distinct and important dimension of the financial contribution analysis. Shang and Du argue that state-operated programmes through which governments provide data pools to private AI firms as training material may fall within SCM Agreement Article 1.1(a)(1)(iii), which covers the provision of goods or services other than general infrastructure. [7]. This remains an arguable rather than settled position. WTO law does not expressly classify data as a good, a service or a non-monetary resource for SCM purposes. [2] The stronger view is therefore not that all government data provision automatically constitutes a subsidy, but that preferential access to state-held data may create a subsidy-like advantage where the data is provided selectively, on non-market terms, and to a limited group of AI enterprises. The argument is supported by Appellate Body reasoning in US - Large Civil Aircraft, where shared scientific information and rights over data were treated as non-monetary resources capable of forming part of a financial contribution (paras 608-609). It is also supported by the economic reality that government-held datasets may be unavailable on ordinary commercial markets, particularly where they include data collected through public authority. Where such access is confined to AI enterprises or certain sectors, the de facto specificity requirement under Article 2 may also be satisfied, depending on the design, eligibility criteria and actual use of the programme.

Direct financial transfers to AI companies present the clearest actionable subsidy case. A government grant to a specific AI company or a preferential loan from a state policy bank satisfies all three SCM elements: it is a financial contribution by a government or public body; it confers a benefit because it is provided on terms more favourable than those available in the market, applying the market-comparator methodology established in Canada - Aircraft (para 157); and it

is specific because it is limited to particular enterprises or a defined sector [13]. Such measures are actionable where they cause adverse effects to another Member's interests, namely injury to the domestic industry of another Member, nullification or impairment of benefits, or serious prejudice.

Where AI support is channelled through state-owned banks, sovereign investment vehicles or state-invested enterprises rather than directly through ministries, the prior question is whether the grantor qualifies as a public body under SCM Article 1.1(a)(1). The Appellate Body has rejected a purely ownership-based test, holding that a public body must be an entity that possesses, exercises or is vested with governmental authority [14]. In the AI context, an industrial-policy mandate, government-directed technology objectives and state control over financing decisions may be relevant to assessing whether a state-owned financial institution or investment vehicle exercises governmental authority. Where such authority is established, support provided by that entity may be attributed to the Member. By contrast, where support is routed through genuinely private entities, the higher evidentiary threshold of entrustment or direction under Article 1.1(a)(1)(iv) applies.

The specificity analysis is particularly complex for broad AI programmes. The WTO report identifies the core difficulty: a subsidy intended for general AI development and utilised across diverse sectors such as healthcare diagnostics and autonomous driving may appear to support broad technological advancement and therefore be non-specific, while in practice disproportionately benefiting certain industries engaged in AI-enabled goods production. The report further notes that the dual-use nature of AI technologies and their rapid evolution complicate this assessment [1]. By contrast, subsidies directed specifically toward production of AI integrated hardware or AI-enabled goods present less ambiguity regarding specificity [1]. Tax measures require separate analysis: a general R&D tax credit available to all industries on objective criteria is unlikely to satisfy Article 2.1(b)'s specificity requirement, whereas a preferential corporate rate applicable only to enterprises in designated AI industrial parks would clearly be sector-specific [16].

The Article 3.1(b) prohibition on import-substitution subsidies is directly implicated by several current AI support programmes. A subsidy is prohibited under Article 3.1(b) where its availability is conditioned, in law or in fact, upon the use of domestic over imported goods. Chen illustrates this with a concrete example: a subsidy programme conditioning support on the use of domestically developed AI natural language processing tools, even where framed as an employment-protective AI transition measure, satisfies the import-substitution logic [6]. Critically, the prohibition applies to the conditionality, not to the fact that the subsidy goes only to domestic producers. It is important to distinguish domestic eligibility from domestic-sourcing conditionality. A government may grant subsidies exclusively to its own domestic AI producers; the SCM Agreement does not require Members to extend subsidies to foreign competitors. However, a Member may not condition the availability of a subsidy on the use of domestic over imported goods.

The goods/software distinction does not mean that AI subsidies directed at services escape WTO discipline altogether. Rather, it shifts the analysis from the SCM Agreement to the General Agreement on Trade in Services (GATS). The GATS contains no general definition of subsidy, and the negotiating mandate in Article XV:1 on services subsidies remains unfulfilled [17]. Nevertheless, discriminatory support for AI-powered services may fall within GATS Article XVII on national treatment where three conditions are met: the Member has scheduled national treatment commitments in the relevant sector; the measure affects the relevant mode of supply; and the Member has not entered a limitation reserving subsidy eligibility for domestic suppliers [18]. The operative question for AI services support is therefore not whether the SCM Agreement applies (it does not), but whether the relevant GATS commitments discipline discriminatory treatment in the sector concerned.

Former SCM Agreement Article 8.2(a) is relevant for reform purposes. It previously protected certain research and pre-competitive development subsidies as non-actionable, but this category expired at the end of 1999 and has not been renewed [19]. As a result, specific AI research and development grants may be

challenged under the actionable subsidy rules where adverse effects are established. This creates a policy tension: governments may need to support socially beneficial AI research, but WTO law no longer contains an express safe harbour for such support. For this reason, renewed WTO discussion on a limited and carefully conditioned R&D safe harbour would be particularly relevant for AI policy.

Uzbekistan's National AI Framework and WTO Subsidy Disciplines

Uzbekistan has adopted a structured legal and policy framework for AI development through several presidential instruments. Presidential Resolution No. RP-5234 dated 26 August 2021 introduced a special regime for the application of artificial intelligence technologies [5]. Presidential Resolution No. RP-358 dated 14 October 2024 approved the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030 [5]. The Presidential Decree dated 8 September 2025 further extended the use of AI in proactive legal information services [5]. Together, these instruments demonstrate Uzbekistan's intention to promote AI as part of broader digital transformation and public-sector modernisation. From a WTO perspective, the central question is not whether Uzbekistan may support AI development, but how such support should be designed so that it remains compatible with future WTO subsidy disciplines.

The 2021 special regime presents the most immediate WTO-compatibility question. Preferential treatment limited to enterprises operating in the AI sector may satisfy the specificity requirement under SCM Article 2 because it is not available to all industries on objective and neutral criteria within the meaning of Article 2.1(b). Where such treatment involves direct transfers, reduced fees, below-market provision of state resources or other forms of quantifiable financial advantage, the financial contribution and benefit elements of Article 1.1 may also be satisfied [4]. The decisive question is whether the benefits attach to AI-enabled goods and hardware, which may fall within SCM coverage, or to AI software and services, which are outside the SCM Agreement as such. This distinction requires a measure-by-measure assessment of the specific instruments adopted under the special regime.

The 2024 AI Development Strategy until 2030 envisages public investment in AI infrastructure, support for AI research institutions and the development of AI-based software products and services [5]. Direct financial transfers from the state to selected AI enterprises or institutions are the clearest category of potentially actionable subsidy, provided that the SCM Agreement's definitional and specificity requirements are met. However, not every public AI programme will automatically fall within the SCM Agreement. General infrastructure, broad research support and cross-sectoral digitalisation measures may fall outside SCM disciplines where they are not specific to particular enterprises or industries. The main risk arises where support is limited to selected AI firms, tied to AI-enabled goods, or conditioned on domestic sourcing. Any support measure that conditions eligibility on the use of domestic over imported goods, including AI hardware or other physical inputs, would constitute a prohibited import-substitution subsidy under SCM Article 3.1(b) upon WTO accession and would likely attract scrutiny during the accession process. Similar domestic-preference conditions for software, data or services should also be avoided because they may raise concerns under GATS, procurement rules, accession commitments or broader non-discrimination principles.

The data governance dimension of Uzbekistan's AI framework also raises WTO-relevant questions. Where the state provides preferential access to government-held data pools to selected domestic AI enterprises on terms unavailable to foreign firms or to non-AI sectors, such access may create a selective economic advantage [7] . If the recipients produce AI-enabled goods, the measure may be analysed under the SCM Agreement, subject to the unresolved question of how data should be characterised under Article 1.1(a)(1)(iii). If the recipients are suppliers of AI-powered services, the relevant discipline is more likely to arise under GATS Article XVII, provided Uzbekistan schedules national treatment commitments in the relevant sector and does not reserve subsidy eligibility for domestic suppliers [17, 18]. This makes the design of Uzbekistan's future services schedule directly relevant to its AI policy.

Uzbekistan currently appears to lack a systematic WTO compatibility review mechanism for new legislative instruments involving state financial support for particular sectors. This may constitute a structural legislative gap. The World Trade Report 2025 explicitly identifies the SCM Agreement's Article 25 notification obligation as a transparency mechanism that reduces the risk of hidden subsidy escalation [2]. Uzbekistan's accession process provides the right institutional moment to address this gap: other recently acceded Members, including Viet Nam and Kazakhstan, established inter-agency WTO compliance review procedures as part of their accession commitments [20]. SCM Agreement Article 27 provides certain special and differential treatment flexibilities for developing country Members [21]. These flexibilities are meaningful, but they are not unlimited. Their practical availability depends on the legal category of subsidy, the Member's status, and the specific commitments undertaken during accession. They do not remove the need for Uzbekistan to design AI support measures consistently with the core disciplines on financial contribution, benefit, specificity and prohibited subsidies.

Conclusion

State support for artificial intelligence represents an emerging frontier of WTO subsidy disciplines. The legal framework that disciplines solar energy subsidies, semiconductor grants and electric vehicle support may also apply to AI-directed public financial support, subject to a foundational distinction: the SCM Agreement covers AI-enabled goods and hardware, but not AI software or services as such. This distinction is not a complete gap in WTO law. Rather, it determines which legal instrument applies. Where AI support concerns goods, the SCM Agreement is central. Where it concerns services, the relevant analysis may shift to GATS commitments, particularly national treatment under Article XVII [17, 18].

For Uzbekistan, this issue has immediate practical significance. The country is pursuing WTO accession while developing a national AI policy framework through presidential instruments adopted in 2021, 2024 and 2025. This creates both a risk and an opportunity. The risk is that AI support measures may later be found inconsistent with WTO subsidy disciplines if they meet the SCM definition of a

subsidy or contain prohibited domestic-sourcing conditions. The opportunity is that Uzbekistan can design its AI-support framework before accession in a way that incorporates WTO compatibility from the outset.

This analysis leads to three concrete legal recommendations.

First, Uzbekistan should establish a mandatory WTO subsidy-compatibility screening mechanism within its legislative drafting process [20]. This mechanism should review each proposed AI support measure before adoption and assess four questions: whether the measure involves a financial contribution under SCM Article 1.1(a)(1); whether it confers a benefit under Article 1.1(b); whether it is specific under Article 2; and whether it contains any prohibited export-contingent or import-substitution condition under Article 3. The mechanism should also apply the goods/software distinction to determine whether the SCM Agreement applies, and should prepare Uzbekistan for future transparency obligations, including subsidy notification under SCM Article 25.

Second, Uzbekistan's AI support measures should, where possible, be designed on the basis of objective and neutral eligibility criteria. Support schemes based on general R&D expenditure, technology certification, productivity improvement, digital transformation or innovation capacity, and available to enterprises across sectors, are less likely to be specific under SCM Article 2.1 (b). By contrast, support limited to a closed group of AI firms, designated industrial parks or selected producers of AI-enabled goods is more likely to satisfy the specificity requirement. Most importantly, no AI support measure should condition eligibility on the use of domestic over imported goods. Such local-content conditionality would create the highest WTO risk and, upon accession, may fall within the prohibition in SCM Article 3.1(b). Domestic-preference conditions attached to software, data or services should also be avoided, although they would be analysed under different legal frameworks, including GATS commitments, procurement rules or accession-specific obligations.

Third, Uzbekistan should support WTO discussions on modernising subsidy disciplines for AI-related research and development. As a reform proposal, a

carefully limited safe harbour for public-interest AI R&D could help reconcile innovation policy with subsidy discipline. Such a safe harbour should be subject to strict conditions: advance notification, a defined R&D or human-capital objective, a cost cap, time limitation, transparency of beneficiaries and the absence of export-contingency or local-content requirements. This approach would preserve policy space for developing countries while reducing the risk of trade-distortive AI subsidy competition. Taken together, these measures would allow Uzbekistan to pursue AI industrial development while reducing the risk of future inconsistency with WTO subsidy disciplines.

REFERENCES

1. WTO. Trading with Intelligence: How AI Shapes and Is Shaped by International Trade. WTO Publishing, Geneva, 2024. 118 p. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trading_with_intelligence_e.pdf (accessed: 10.06.2026).
2. WTO. World Trade Report 2025: Making Trade and AI Work Together to the Benefit of All. WTO Publishing, Geneva, 2025. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr25_e.pdf (accessed: 20.05.2026).
3. Agreement on Subsidies and Counervailing Measures, Annex 1A to the Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization (adopted 15 April 1994, entered into force 1 January 1995) 1869 UNTS 14 (SCM Agreement). URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf (accessed: 01.05.2026).
4. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, arts 1.1, 2.1 and 14; Appellate Body Report, Canada - Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft WT/DS70/AB/R, adopted 20 August 1999, para 157. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds70_e.htm (accessed: 07.05.2026).
5. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. RP-5234 “On measures to introduce a special regime for the use of artificial intelligence technologies” dated 26 August 2021; Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. RP-358 “On approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030” dated 14 October 2024; Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On measures to further increase the efficiency of the proactive legal information delivery system” dated 8 September 2025. URL: https://lex.uz (accessed: 10.06.2026).

6. Chen T-f. AI, Job Displacement, and the WTO: Identifying Legal Gaps and Charting a Worker-Centered Path // Yale Journal of International Law Online. 2025. November 10. URL: https://yjil.yale.edu/posts/2025-11-10-ai-job-displacement-and-the-wto-identifying-legal-gaps-and-charting-a-worker (accessed: 23.06.2026).
7. Shang KK, Du RR. Disciplining Artificial Intelligence Policies: World Trade Organization Law as a Sword and a Shield // Artificial Intelligence and International Economic Law: Disruption, Regulation, and Reconfiguration / Shin-yi Peng, Ching-Fu Lin, Thomas Streinz (eds.). Cambridge University Press, 2021. Pp. 274-292.
8. European Commission. Horizon Europe Work Programme 2023-2024: Digital, Industry and Space. Brussels, 2023. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-7-digital-industry-and-space_horizon-2023-2024_en.pdf (accessed: 10.06.2026).
9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act) [2024] OJ L 2024/1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689 (accessed: 17.05.2026).
10. CHIPS and Science Act 2022 (Pub L 117-167). URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4346/text (accessed: 10.06.2026); National Artificial Intelligence Initiative Act 2020 (Pub L 116-283).
11. State Council of the People's Republic of China. New Generation Artificial Intelligence Development Plan (2017). URL: https://www.gov.cn/zhengce/content/2017-07/20/content_5211996.htm (accessed: 18.05.2026).
12. Goldfarb A, Trefler D. Artificial Intelligence and International Trade // The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda / Ajay Agrawal, Joshua Gans, Avi Goldfarb (eds.). University of Chicago Press, 2019. Pp. 463-492.
13. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, art 1.1(a)(1); Hoekman B, Nelson D. Rethinking International Subsidies Disciplines // Journal of World Trade. 2020. Vol. 54. Pp. 681, 687-691.
14. Appellate Body Report, United States - Definitive Anti-Dumping and Countervailing Duties on Certain Products from China WT/DS379/AB/R, adopted 25 March 2011, paras 317-318. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds379_e.htm (accessed: 19.05.2026).
15. Zhou W, Fang MM. Subsidizing Technology Competition: China's Evolving Practices and International Trade Regulation in the Post-Pandemic Era // Washington International Law Journal. 2021. Vol. 30, No. 3. Pp. 1-49.
16. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, art 2.1(b); Rubini L. Ain't Wastin' Time No More: Subsidies for Renewable Energy, the SCM Agreement, Policy Space, and Reform // Journal of International Economic Law. 2012. Vol. 15. Pp. 525, 549.

17. Soprana M. Governing Artificial Intelligence: The Role of International Trade Law. PhD Thesis, Bocconi University, PhD School, Legal Studies, Cycle 34. Milan, 2022. 323 p.
18. Sauvé P, Soprana M. Disciplining Service Sector Subsidies: Where Do We Stand and Where Can We (Realistically) Go? // Journal of International Economic Law. 2018. Vol. 21, No. 3. Pp. 599-618.
19. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, arts 8.2(a) and 31; Bigdeli SZ. Resurrecting the Dead? The Expired Non-Actionable Subsidies and the Lingering Question of "Green Space" // Manchester Journal of International Economic Law. 2011. Vol. 8. P. 2. URL: https://www.wti.org/media/filer_public/95/fe/95fe7812-471d-46ca-b1b2-523b3dbae005/2011-32_lr.pdf (accessed: 10.06.2026).
20. WTO Secretariat. WTO Accession: A Guide to the Process. WTO Publishing, 2021. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/cbt_course_e/c4s1p1_e.htm (accessed: 28.05.2026).
21. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, art 27; WTO. Doha Ministerial Declaration WTO Doc WT/MIN(01)/DEC/1 (20 November 2001), para 44. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm (accessed: 01.05.2026).

ODIL SUDLOVGA KO‘MAKLASHUVCHI SHAXSLAR TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI: KOMPETENSIYA VA JAVOBGARLIK MUAMMOLARI

Ibragimova Rayxon Shodmon qizi,
Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti.
E-mail: rayxonibragimova135@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellektning fuqarolik protsessida odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslar tizimiga integratsiyalashuvi jarayonida yuzaga keluvchi kompetensiya va javobgarlik muammolari tahlil qilinadi. Xorijiy davlatlar tajribasi, xususan, Argentina, Germaniya, AQSh va Yevropa Ittifoqi misolida sun’iy intellekt texnologiyalarining sud tizimiga joriy etilishining huquqiy va amaliy jihatlari o‘rganiladi. Maqolada xalqaro va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari tahlil qilinib, tadqiqotchining ushbu jarayonga doir o‘z sharhlari va pozitsiyasi ifodalanadi. Shuningdek, sun’iy intellekt integratsiyasi sharoitida odil sudlovga ko‘maklashuvchi shaxslarning kompetensiyasini oshirish va javobgarlik mas’uliyatini aniq belgilash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslar, javobgarlik, kompetensiya, fuqarolik protsessi, sud tizimini raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы компетенции и ответственности, возникающие в процессе интеграции искусственного интеллекта в систему лиц, содействующих отправлению правосудия в гражданском процессе. Будут изучены правовые и практические аспекты внедрения технологий искусственного интеллекта в судебную систему на примере опыта зарубежных стран, в частности, Аргентины, Германии, США и Европейского Союза. В статье анализируются научные взгляды международных и отечественных ученых, а также выражаются собственные комментарии и позиция исследователя по данному процессу. Также будут разработаны практические рекомендации по повышению компетенции лиц, содействующих правосудию, и четкому определению ответственности в условиях интеграции искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, лица, содействующие отправлению правосудия, ответственность, компетенция, гражданский процесс, цифровизация судебной системы.

Abstract. This article analyzes the competence and accountability issues arising during the integration of artificial intelligence into the system of persons assisting in the administration of justice in civil proceedings. The legal and practical aspects of implementing artificial intelligence technologies in the judicial system will be studied using the experience of foreign countries, specifically Argentina,

Germany, the USA, and the European Union. The article analyzes the scientific views of international and local scholars, expressing the researcher's own comments and position on this process. Additionally, practical recommendations will be developed to enhance the competence of persons assisting in justice and to clearly define liability in the context of artificial intelligence integration.

Keywords: artificial intelligence, persons assisting in the administration of justice, responsibility, competence, civil procedure, digitalization of the judicial system.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, xususan, sun'iy intellekt sohasidagi yutuqlar sud tizimining barcha institutlariga, jumladan, odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Sud kotiblari, ekspertlar, mutaxassislar va tarjimonlar faoliyatida sun'iy intellekt vositalarining qo'llanilishi dolzarb masalalardan biriga aylangan. Biroq ushbu texnologiyalarning integratsiyasi ikki muhim muammoni keltirib chiqarmoqda: birinchidan, odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslarning yangi texnologiyalarni qo'llash bo'yicha kompetensiyalarining yetarli emasligi, ikkinchidan, sun'iy intellekt vositalari yordamida qabul qilingan qarorlar yoki bajarilgan harakatlar uchun javobgarlik masalasining huquqiy jihatdan aniq belgilanmaganligi. Yevropa Ittifoqining 2024-yilda qabul qilingan Sun'iy intellekt to'g'risidagi qonuni (EU AI Act) ushbu muammolarni hal etish bo'yicha muhim qadam bo'ldi. Qonunning 6-moddasi va III Ilovasiga muvofiq, adliya sohasida qo'llaniladigan sun'iy intellekt tizimlari – huquqiy tadqiqotlar, talqin qilish va nizolarni hal etish kabi vazifalarni bajarishda yordam beruvchi tizimlar – yuqori xavfli toifaga kiritilgan [1]. Bu ularning asosiy huquqlarga potensial ta'sirini hisobga olgan holda, qat'iy tartibga solinishi zarurligini anglatadi.

Sun'iy intellekt integratsiyasini xorijiy mamlakatlar misolida tahlil etadigan bo'lsak, sun'iy intellekt texnologiyalarining sud tizimiga joriy etilishi bo'yicha eng yorqin misollardan biri Argentinaning Prometea virtual sun'iy intellekt yordamchisi hisoblanadi. Ushbu tizim huquqiy mutaxassislarga oyiga taxminan 490 ta ishni ko'rib chiqishda yordam beradi. Taqqoslash uchun, tizim joriy etilishidan oldingi ko'rsatkich atigi 130 tani tashkil qilgan – bu deyarli 300 foizga samaradorlik oshganini anglatadi. Germaniyada esa Frankfurt okrug sudining "Frauke" sun'iy

intellekt tizimi havo yo‘lovchilari huquqlari bo‘yicha ishlarni ko‘rib chiqish vaqtini sezilarli darajada qisqartirgan [2]. Tizim ishga oid ma’lumotlarni avtomatik ravishda ajratib oladi va sud qarorlari loyihasini tayyorlash jarayonini tezlashtiradi, bu esa sudyalarga murakkab huquqiy masalalarga e’tibor qaratish imkonini beradi. AQShda esa Federal Sud Markazi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda sudyalarning 60 foizdan ortig‘i sun’iy intellekt yordamida ishlarni tahlil qilish vositalaridan foydalanmoqda yoki ulardan foydalanish imkoniyatini baholamoqda. Uch yil avval bu ko‘rsatkich atigi 18 foizni tashkil qilgan edi [3].

Thomson Reuters instituti va Milliy shtat sudlari markazi tomonidan 2025-yilda o‘tkazilgan so‘rovda respondentlarning 55 foizi sun’iy intellekt va generativ sun’iy intellekt sudlar faoliyatiga keyingi besh yil ichida transformatsion yoki yuqori darajada ta’sir ko‘rsatishini baholagan. Faqat 9 foiz respondentlar uning ta’siri juda kam yoki umuman bo‘lmasligini taxmin qilgan. Shu bilan birga, so‘rov natijalari shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda sudlarning atigi 17 foizi generativ sun’iy intellekt vositalaridan foydalanmoqda [4]. Bu holat sun’iy intellekt texnologiyalarining salohiyati va amaldagi joriy etilish darajasi o‘rtasida sezilarli farq mavjudligini ko‘rsatadi.

Ta’kidlash joizki, bugungi kunda sun’iy intellekt sabab odil sudlovga ko‘maklashuvchi shaxslar tizimi doirasida kompetensiya muammosi yuzaga kelishi mumkin. Yevropa Komissiyasi tomonidan 2025-yil 20-noyabrda qabul qilingan Yevropa sudya va prokurorlarni tayyorlash strategiyasi 2025–2030 (European Judicial Training Strategy 2025–2030) doirasida adliya sohasidagi barcha mutaxassislarning IT va sun’iy intellekt savodxonligini oshirish zarurligi ta’kidlangan [5]. Strategiyada qayd etilishicha, sun’iy intellekt vositalaridan samarali va mas’uliyatli foydalanishni ta’minlash uchun ta’lim tashabbuslari ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib, ular sun’iy intellekt savodxonligini, vositalarning cheklovlari va xavflarini tushunish, baholash hamda amaldagi huquqiy normalarga muvofiq qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Litvalik tadqiqotchi Monika Zalniryut va Agne Limantening fikricha, sud tizimidagi asosiy qadriyatlardan biri bo‘lgan javobgarlik barcha darajadagi sun’iy

intellekt integratsiyasida xavf ostida qoladi. Ular o‘z tadqiqotlarida sun’iy intellekt tizimlari:

1) shaffoflik va ochiqlikni kamaytirishi;

2) sudya mustaqilligi va mulohazalariga tahdid solib, kognitiv noxolisliklarni kuchaytirishi;

3) apellyatsiya tekshiruvini qiyinlashtirishi va shu orqali qarorlarga e’tiroz bildirish imkoniyatlarini cheklashini ta’kidlaydilar [6].

Fikrimizcha, bu muammolarni hal etishda nafaqat texnik kompetensiyalarni rivojlantirish, balki sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda inson ishtiroki tamoyilini huquqiy jihatdan mustahkamlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Amerika advokatura assotsiatsiyasining vebinarida Arizona apellyatsiya sudi sudyasi Samuel Tamma ta’kidlaganidek, “Agar siz kotibga ishonib topshira olmasangiz, sun’iy intellektga ham ishonib topshirmang”. Florida shtatining Santa Rosa okrug sudi sudyasi Robert Xillyard esa bu tamoyilni yanada aniqroq ifodalab, “Agar topshiriq sudya yoki insof-farosatni, dalillarni va ishonchlilikni baholashni yoki qonunni faktlarga nisbatan qo‘llashni talab qilsa, sun’iy intellekt bu vazifani bajara olmaydi”, deb ta’kidlaydi [7].

Fuqarolik protsessida odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslarning suddagi faoliyati davomida sun’iy intellektni qo‘llash masalalarini tahlil etish barobarida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda javobgarlik masalasining huquqiy jihatdan aniq belgilanmaganligi ushbu sohadagi eng murakkab muammolardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt tizimlari ishtirokida yuzaga kelgan zarar uchun kim javobgar bo‘lishi kerak: sun’iy intellekt vositasini yaratuvchi ishlab chiqaruvchi, uni joriy etuvchi tashkilot yoki undan foydalanuvchi shaxs? Degan munozarali savol yuzaga keladi. Yevropa Ittifoqining sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonunida ushbu masala qisman hal etilgan: ishlab chiqaruvchilar uchun yarim qat’iy javobgarlik, foydalanuvchilar uchun esa ehtiyotsizlik asosidagi javobgarlik belgilangan. Shu bilan birga, qonunda sun’iy intellekt uchun alohida fuqarolik javobgarlik rejimi o‘rnatilmagan, bu esa ushbu sohani yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Milliy qonunchiligimizda esa hali

to‘g‘ridan-to‘g‘ri sun’iy intellektni sudda qo‘llash va uni qo‘llash oqibatida yuzaga keladigan zarar uchun javobgarlik masalasi tartibga solinmagan.

Avstriyalik tadqiqotchi Elizabet Paarning German Law Journal jurnalida chop etilgan maqolasida “inson ishtiroki” (“human in the loop”) tamoyilining asosiy muammolarini tahlil qilib, uning fikriga ko‘ra, hatto cheklangan darajadagi sun’iy intellekt yordami ham inson va sun’iy intellekt qaror qabul qilishi o‘rtasidagi chegaralarni xiralashtirishi, muhim sudya funksiyalarida inson mulohazasiga jiddiy xavf tug‘dirishi mumkin bo‘lib, sudya va sun’iy intellekt o‘rtasidagi hamkorlik murakkab va nozik masala bo‘lib, bu yerda mas’uliyatni aniq belgilash va mehnat taqsimotiga alohida e’tibor qaratish zarur deya ta’kidlagan [8]. Litvalik tadqiqotchi Inesa Stolperning Vilnyus universiteti jurnalida chop etilgan ilmiy maqolasida ta’kidlanishicha, sun’iy intellekt sud tizimida qaror qabul qilishda yordamchi sifatida yoki avtonom qaror qabul qiluvchi sifatida faoliyat yuritishi mumkin [9]. Stolperning xulosasiga ko‘ra, sun’iy intellekt sud jarayonlarida dastlabki sud qarorlari yoki huquqiy maslahatlar berish orqali sezilarli darajada yordam bera olsa-da, uning avtonom qaror qabul qiluvchi sifatidagi salohiyati murakkabdir.

Ahamiyatli jihati, javobgarlik masalasini aniq belgilash asosida sun’iy intellektning sud tizimidagi faoliyat chegaralarini belgilab, adolatli sudlov huquqining buzilishining oldini olishi imkoniyati yaratilishi lozim.

Yana bir muhim statistik ko‘rsatkich shundaki, sud ish yuritish sohasidagi mutaxassislarning 9 soatgacha vaqtini tejash imkoniyati mavjud. So‘rov natijalariga ko‘ra, avtomatlashtirish va sun’iy intellekt vositalari keyingi besh yil ichida sud mutaxassislariga haftasiga 9 soatgacha vaqtni tejash imkonini berishi mumkin. Hozirda sudlarning atigi 17 foizi generativ sun’iy intellektdan foydalanmoqda, biroq keyingi 12 oy ichida ushbu ko‘rsatkichni oshirish rejalashtirilgan [10].

Yuqoridagi statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalarining sud tizimiga integratsiyasi nafaqat texnologik va huquqiy jihatdan, balki iqtisodiy va boshqaruv jihatidan ham katta salohiyatga ega. Shu bilan birga, bu jarayonni boshqarish va nazorat qilish mexanizmlarini ishlab chiqish,

shuningdek, ko‘maklashuvchi shaxslarning ushbu vositalardan samarali foydalanish kompetensiyasini shakllantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Sun’iy intellektning odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslar tizimiga integratsiyasi jarayonida kompetensiya va javobgarlik muammolari yuzasidan quyidagi asosiy xulosalarni qayd etishimiz mumkin:

sun’iy intellekt texnologiyalarining sud tizimiga joriy etilishi ko‘maklashuvchi shaxslarning raqamli va sun’iy intellekt savodxonligini oshirishni talab qiladi. Yevropa Ittifoqining 2025-2030 yillarga mo‘ljallangan sud tayyorlash strategiyasi bu borada namunali tajriba bo‘lib, unda barcha odil sudlov mutaxassislari uchun IT va sun’iy intellekt kompetensiyalarini rivojlantirish majburiy vazifa sifatida belgilangan.

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda javobgarlik masalasini hal etishda sun’iy intellekt uchun alohida fuqarolik javobgarlik rejimining o‘rnatilmaganligi ushbu sohani yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. “Inson ishtiroki” tamoyili: sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda “inson ishtiroki” tamoyilini huquqiy jihatdan mustahkamlash zarur. Bu tamoyil sun’iy intellekt vositalarining faqatgina yordamchi vosita sifatida qo‘llanilishi va asosiy sudya funksiyalarini hech qachon sun’iy intellektga topshirilmasligini kafolatlashi kerak.

Shu bilan bir qatorda mazkur sohani izchil takomillashtirish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin:

Birinchidan, odil sudlovga ko‘maklashuvchi shaxslar uchun majburiy sun’iy intellekt kompetensiyalarini oshirish dasturlarini joriy etish ularning texnik savodsizligidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirish va ish jarayonini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda javobgarlik masalasini tartibga soluvchi maxsus norma qabul qilish kelgusida huquqiy noaniqlikni bartaraf etish va fuqarolarga kimga da’vo qilishni ko‘rsatishga asos bo‘ladi.

Uchinchidan, sud tizimida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda “inson ishtiroki” tamoyilini huquqiy kafolatlash, bu sun’iy intellekt faqat yordamchi

bo‘lishini va asosiy sudlov funksiyalari insonda qolishini ta’minlashga xizmat qiladi hamda adolatsiz avtomatlashtirilgan qarorlarning oldi olinadi va inson huquqlari himoya qilinadi.

To‘rtinchidan, xorijiy tajribani o‘rganib, sun’iy intellekt vositalarini sud tizimiga joriy etishning milliy strategiyasini ishlab chiqish va tizimli va bosqichma-bosqich joriy etish mavjud xatolardan saqlanib, resurslarni samarali sarflashga ko‘mak beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. European Union. “Regulation (EU) 2024 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)”. Official Journal of the European Union, L series, 2024.
2. Thomson Reuters blog post – “From bot to bench: The judge’s guide to AI adoption without compromising authority”- 2025.
3. Shanice Harris / Northwestern Pritzker Law. Northwestern University – “Federal judges report broad adoption of AI tools” – 2026.
4. Thomson Reuters Institute & National Center for State Courts. Staffing, Operations and Technology: A 2025 Survey of State Courts. Thomson Reuters, 2025.
5. European Commission. “European Judicial Training Strategy 2025–2030”. COM (2025) 801 final, Brussels, 20 November 2025.
6. Zalnieriute, Monika, and Agne Limante. “AI and Judicial Accountability”. In The Cambridge Handbook of AI and Technologies in Courts, edited by? Cambridge University Press, 2026.
7. American Bar Association (ABA) CLE webinar – “From Bot to Bench: Managing Responsible Use of AI in the Judiciary” – 2025.

1. E-resource: https://learningcenter.americanbar.org/courses/118455/

8. Paar, Elisabeth. “Artificial Intelligence in Court Proceedings: Judge’s Little Helper or the Beginning of AI’s Hostile Takeover?” German Law Journal, Cambridge University Press, 2026.
9. Stolper, Inesa. “Towards Automated Decision-Making at Court: The Use of Artificial Intelligence for Drafting and Rendering Court Decisions”. Teise (Vilnius University journal), Vol. 130, 2024, pp. 153–163.
10. Thomson Reuters Institute & National Center for State Courts. Staffing, Operations and Technology: A 2025 Survey of State Courts. Thomson Reuters, 2025.

HAL QILUV QARORLARI BARQARORLIGINI TA’MINLASH VA YUQORI INSTANSIYA SUDLARI TOMONIDAN BEKOR QILINISHINING OLDINI OLISHDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI

Samandar ABDIHAKIMOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada hal qiluv qarorlarining fuqarolik sud ishlarini yuritishdagi o‘rni, huquqiy mohiyati hamda ularning barqarorligini ta’minlash masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida hal qiluv qarori tushunchasi milliy va xorijiy huquqshunos olimlarning ilmiy qarashlari asosida yoritilib, uning odil sudlovni amalga oshirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, hal qiluv qarorlarining yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinishiga sabab bo‘luvchi omillar o‘rganilib, ularni bartaraf etishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari tahlil etilgan. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini raqamlashtirish hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni o‘rganilgan. Bundan tashqari, xorijiy davlatlarning sud tizimida sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha ilg‘or tajribalari tahlil qilinib, ularning afzalliklari va amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: hal qiluv qarori, sun’iy intellekt, “Raqamli sud” konsepsiyasi, odil sudlov, sud-huquq islohotlari, raqamlashtirish, sud tizimi, protsessual xatolar, yuqori instansiya sudi.

Аннотация. В данной статье анализируются роль, правовая сущность и вопросы обеспечения стабильности судебных решений в гражданском судопроизводстве. В рамках исследования понятие решения освещено на основе научных взглядов отечественных и зарубежных ученых-правоведов, раскрыто его значение в осуществлении правосудия. Также были изучены факторы, приводящие к отмене решений судами вышестоящих инстанций, и проанализированы перспективы использования технологий искусственного интеллекта для их устранения. В статье рассматривается содержание нормативно-правовых актов, направленных на цифровизацию судебно-правовой системы и внедрение технологий искусственного интеллекта в Республике Узбекистан. Кроме того, проанализирован передовой опыт зарубежных стран по использованию искусственного интеллекта в судебной системе, освещены их преимущества и практическая значимость.

Ключевые слова: решение, искусственный интеллект, концепция “Цифровой суд”, правосудие, судебно-правовые реформы, цифровизация, судебная система, процессуальные ошибки, суд высшей инстанции.

Abstract. This article analyzes the role of decisions in civil proceedings, their legal essence, and issues of ensuring their stability. Within the framework of the study, the concept of a decision is highlighted based on the scientific views of domestic and foreign legal scholars, and its significance in the administration of

justice is revealed. Additionally, the factors leading to the reversal of decisions by higher courts were studied, and the prospects for using artificial intelligence technologies to address them were analyzed. The article examines the content of regulatory legal acts aimed at digitalizing the judicial and legal system and implementing artificial intelligence technologies in the Republic of Uzbekistan. In addition, the best practices of foreign countries on the use of artificial intelligence in the judicial system are analyzed, and their advantages and practical significance are highlighted.

Keywords: decision-making, artificial intelligence, “Digital Court” concept, justice, judicial reforms, digitalization, judicial system, procedural errors, higher court.

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda sud hujjatlarini qabul qilish ishni hal qilishdagi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi (keyingi o‘rinlarda – FPK) 6-moddasida sud hujjatlarining turlari keltirilib o‘tilgan. Ushbu normaga ko‘ra, sud hujjatlari quyidagi to‘rtta turga ajratilgan:

- hal qiluv qarori;
- qaror;
- ajrim;
- buyruq [2].

Hal qiluv qarori birinchi instansiya sudi tomonidan ishni mazmunan hal qilish natijasida qabul qilinadigan sud hujjati hisoblanadi. Ammo, barcha ishlarning yakuni bo‘yicha hal qiluv qarori chiqarilavermaydi. Chunki buyruq tartibida ko‘riladigan ishlar doirasida ishning yakuniy hujjati sifatida sud buyrug‘i qabul qilinadi. Hal qiluv qarorini qabul qilish bosqichi sud ishlarini yuritishda eng muhimi hisoblanadi. Turli huquqshunos olimlar tomonidan hal qiluv qarorlariga turlicha ta’riflar beriladi. Jumladan, milliy huquqshunos olimlardan M. Mamasiddiqov sud hal qiluv qarorini huquqni qo‘llash akti sifatida baholab, u orqali sud muhokamasiga yakun yasalishini, taraflar o‘rtasidagi nizoli moddiy huquqiy nizolar hal qilinishini, qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlar va buzilgan huquqlar tiklanishini ta’kidlab o‘tadi [4, B.116]. Professor Z. Esanova ham hal qiluv qarorini nizoni mazmunan hal qiluvchi va buzilgan yoki nizolashilayotgan huquqlar yoxud qonun bilan

qo‘riqlanadigan manfaatlarni tiklovchi, ishni mazmunan ko‘rish asosida sud tomonidan qonunda nazarda tutilgan protsessual shaklda qabul qilinadigan protsessual hujjat deya ta’riflaydi [5, B.137].

Ye.V. Kudryavseva va L.A. Prokudinalar o‘z ilmiy ishlanmalarida sudning hal qiluv qarorlariga sud ishlarini yuritish madaniyatining eng yuksak darajasini ifodalovchi hujjat deya ta’rif beradi [7, B.9]. M.A.Gurvich esa hal qiluv qarorining mohiyati uning moddiy huquqi munosabatlarga ta’sirida namoyon bo‘lishini, moddiy huquqiy (huquqiy munosabatning mavjud yoki mavjud emasligi, uning o‘zgarishi) munosabat subyektlarining o‘zaro munosabatlarini yoki da’vosiz ishlardagi boshqa huquqiy jihatlarni qat’iy tasdiqlashini, ulardagi nizoga barham berishini, huquq va qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarni hech qanday moneliksiz amalga oshirish imkoniyatini tug‘dirishini va shu orqali ularga himoya ko‘rsatishini keltiradi [6, B.14]. Huquqshunos olimning fikrlariga qo‘shilgan holda yana shuni aytish joizki, hal qiluv qarorlari nafaqat moddiy huquqiy munosabatlardan, balki protsessual huquqiy munosabatlardan ham kelib chiqishini ta’kidlash joiz. Chunki hal qiluv qarorlarini qabul qilishda moddiy huquq normalari to‘g‘ri qo‘llanilishi bilan birgalikda protsessual qoidalarni ham esdan chiqarmaslik lozim. Protsessual qoidalar hal qiluv qarorini qabul qilish jarayonida uning tushunarlilik va aniqlik darajasini belgilab beradi. Shu bois, FPKning yigirma uchinchi bobi hal qiluv qarorlariga bag‘ishlangan. Mazkur bobdagi normalarda hal qiluv qarorlarini qabul qilishda nimalarga e’tibor berish lozim ekanligi va muhim protsessual qoidalar belgilangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud Plenumining 2019-yil 24-maydagi 12-sonli “Sudning hal qiluv qarori haqida”gi qarorida ham FPK normalaridan kelib chiqqan holda sud amaliyoti qoidalari ishlab chiqilgan [3]. FPK 253-moddasiga ko‘ra, hal qiluv qarori kirish, bayon, asoslantiruvchi va xulosa qismlaridan tashkil topgan [2].

Sud ishlarini yuritish yakunida odatda hal qiluv qarorining faqat xulosa qismi o‘qib eshittiriladi. Hal qiluv qarorining to‘liq qismi esa besh kun ichida to‘liq shakllantirilib manfaatdor taraflarga yuboriladi. Hal qiluv qarorlarini to‘liq

shakllantirish esa ma’lum muddatni talab etadi. Chunki hal qiluv qarorida har qanday element muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bugungi kunda sun’iy intellekt (keyingi o‘rinlarda – SI) texnologiyalarining rivojlanishi har qanday sohaga kirib kelib, ularning rivojlanishiga yordam bermoqda. Albatta, bu jarayonlardan yuridik soha, ayniqsa sud tizimi ham mustasno emas. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sudlar faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta’minotini yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmonining qabul qilinishi ham bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Ushbu farmonga asosan “Raqamli sud” konsepsiyasining qabul qilinishi sud tizimini yangi zamonaviy texnologiyalar bilan birgalikda rivojlanishiga va odil sudlovga erishish samaradorligini oshishiga olib kelishi maqsad qilingan [1].

Sud hujjatlari, jumladan hal qiluv qarorlarining loyihalarini avtomatik tarzda shakllantirish yuqorida ta’kidlab o‘tilgan muddatlarning ham qisqarishiga va sudyalarning vaqti tejalishiga olib keladi. Bu esa sudyalarga hal qiluv qarorlarini texnik jihatlaridan ko‘ra ko‘proq mazmun va mohiyatini tahlil qilishiga imkoniyat beradi. Hal qiluv qarorlarining to‘liq matnining SI texnologiyalari orqali tezroq shakllantirilishi nafaqat sudyalarning vaqtini tejaydi, balki darhol ijro etilishi lozim bo‘lgan hal qiluv qarorlari uchun ham ijobiy xarakterga ega hisoblanadi. Ma’lumki, FPK 266-moddasiga ko‘ra ayrim turdagi ishlar yuzasidan qabul qilingan hal qiluv qarorlari darhol ijroga qaratilishi belgilangan [2]. Hal qiluv qarori darhol ijroga qaratilishida esa, albatta, uning to‘liq matni shakllanishi muhim. Bundan tashqari, ushbu turdagi hal qiluv qarorlari ustidan shikoyat berilishi uchun ishdagi taraf hal qiluv qarorining to‘liq shakliga ega bo‘lishi lozim.

Yuqorida keltirilgan “Raqamli sud” konsepsiyasida belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish hal qiluv qarorlarining barqarorligiga ham xizmat qiladi. FPK 372^4-moddasida hal qiluv qarorlarini qabul qilishda ayrim protsessual qoidalar buzilsa yoki noto‘g‘ri qo‘llansa, hal qiluv qarorlari yuqori instansiyalar tomonidan bekor qilinishi yoki o‘zgartirilishi belgilangan [2]. Ulardan biri sifatida ish sud tomonidan sud muhokamasida ishtirok etish huquqiga ega bo‘lgan, ammo sud

majlisining vaqti va joyi to‘g‘risida xabardor qilinmagan shaxslardan biror-biri yo‘qligida ko‘rilganligini olish mumkin. Agar ushbu holatga hal qiluv qarori qabul qilish chog‘ida yo‘l qo‘yilganligi ma’lum bo‘lsa, ushbu hal qiluv qarori bekor qilinishi yoki o‘zgartirilishiga olib keladi. Ammo, “Raqamli sud” konsepsiyasi doirasida sud muhokamalarida masofadan turib ishtirok etishning joriy etilishi mazkur protsessual xatolikning kamayishiga olib keladi.

Ko‘pgina rivojlangan davlatlar sud tizimiga SI texnologiyalarini joriy etib, ularni sud ishlarida qo‘llash amaliyotlariga ega hisoblanadi. Jumladan, Xitoy Xalq Respublikasi Oliy xalq sudi tomonidan 2022-yil 8-dekabrida “Sud-huquq sohalarida sun’iy intellektni qo‘llashni tartibga solish va kuchaytirish bo‘yicha” xulosalar ishlab chiqildi. Unga ko‘ra Xalq sudlari 2030-yilgacha sud-huquq sohasida SIni qo‘llashning takomillashtirilgan funksional tizimini shakllantirishi, uning vazifasi xalqqa va odil sudlovga xizmat qilishni har tomonlama intellektual qo‘llab-quvvatlashi, sudyalarning yuqori ma’muriy yuklamasini samarali yengillashtirishi, shu orqali korrupsiyaga qarshi kurashish va sud boshqaruvini takomillashtirish, ijtimoiy boshqaruvni yengillashtirishda innovatsiyalarga erishishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, ushbu sud xulosasida SIni sud tizimiga joriy etishda quyidagi tamoyillarga asoslanishi belgilab qo‘yildi:

- xavfsizlik va qonuniylik prinsipi (Principle of Security and Legality);
- insof va adolat tamoyili (Principle of Fairness and Justice);
- sud qarorini qo‘llab-quvvatlash tamoyili (Principle of Supporting Adjudication);
- shaffoflik va ishonchlilik tamoyili (The Principle of Transparency and Credibility);
- jamoat tartibi va odob-axloq qoidalariga rioya qilish tamoyili (The Principle of Abiding By Public Order and Good Customs) [8].

Mazkur tamoyillarning ishlab chiqilishi sud hokimiyati faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilishning huquqiy va institutsional asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, sun’iy intellektni sud tizimida qo‘llash odil sudlovning samaradorligi, tezkorligi va izchilligini oshirishga xizmat

qilishi bilan bir qatorda, algoritmik xatoliklar, shaffoflikning yetishmasligi, kamsitish xavfi hamda inson omilining cheklanishi kabi qator huquqiy va etik muammolarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois, mazkur texnologiyalardan foydalanishning huquqiy chegaralarini belgilash, ularni qo‘llash tartibi va mexanizmlarini normativ jihatdan tartibga solish, shuningdek, sun’iy intellektning sud-huquq faoliyatidagi etik standartlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa, o‘z navbatida, sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida inson huquqlari, odil sudlov tamoyillari hamda qonun ustuvorligining ishonchli himoya qilinishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Estoniya davlati ham SIni sud tizimiga integratsiya qilish borasida ko‘plab ishlarni amalga oshirmoqda. Xususan, Estoniyaning 2024–2030-yillarga mo‘ljallangan sud tizimini rivojlantirish rejasiga ko‘ra, sud jarayonlari to‘liq qog‘ozsiz ma’lumotlarga asoslangan ishlarni boshqarishga o‘tishi belgilab berdi. Shuningdek, bu keng ko‘lamli avtomatlashtirish va sun’iy intellektdan tizimli foydalanish bilan qo‘llab-quvvatlanishi ta’kidlandi. Sun’iy intellekt va avtomatlashtirishni joriy etish bosqichlarini esa quyidagi ikkita guruhga ajratdi:

Birinchi bosqichda sun’iy intellekt tarjima, transkripsiya, anonimlashtirish va hujjatlar bilan ishlash kabi kundalik vazifalarni avtomatlashtiradi, bu esa tezroq, ma’lumotlarga asoslangan ish jarayonlarini ta’minlaydi va xatolarni kamaytiradi. Sudlar raqamli aloqa, tizimli taqdimotlar va sun’iy intellekt yordamida tuzishni, shuningdek, to‘lovlar, da’volar va yuridik yordamni hisoblashni qo‘llab-quvvatlovchi vositalarni joriy etadi.

Ikkinchi bosqichda sun’iy intellekt ilg‘or yordam ko‘rsatadi, jumladan, soddalashtirilgan tartib-qoidalarni boshqarish, ishlarni kuzatish, dalillarni tahlil qilish, materiallarni umumlashtirish, huquqiy tadqiqotlar va qaror loyihalarini ishlab chiqishda, ayniqsa standartlashtirilgan ishlarda yordam beradi. Sudyalar yakuniy javobgarlikni o‘z zimmalarida saqlab qoladilar. Sun’iy intellekt, shuningdek, nizolarni onlayn hal qilishni qo‘llab-quvvatlaydi, tizimni ishlab chiqish esa ma’lumotlarni himoya qilish kafolatlariga amal qiladi [9].

Estoniya tajribasi SIning sud tizimiga bosqichma-bosqich va ehtiyotkorlik bilan integratsiya qilinishi lozim ekanligini ko‘rsatmoqda. Bu esa sud tomonidan qabul qilingan hal qiluv qarorlarining sifati va barqarorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Xususan, sun’iy intellektning hujjatlarni tahlil qilish, sud amaliyotini tizimlashtirish, dalillarni umumlashtirish hamda qaror loyihalarini tayyorlashdagi ko‘makchi funksiyalari sudyalarning protsessual xatolarga yo‘l qo‘yish ehtimolini kamaytiradi. Bu esa, o‘z navbatida, hal qiluv qarorlarining yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinishiga sabab bo‘luvchi ayrim omillarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Estoniya modelida sun’iy intellekt qaror qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki sudyaga yordam beruvchi vosita sifatida ko‘rilayotgani alohida ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv odil sudlovning inson omiliga asoslangan mohiyatini saqlab qolish bilan birga, sud qarorlarining izchilligi, asoslantirilganligi va barqarorligini ta’minlash uchun zamonaviy texnologiyalarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, SI texnologiyalarining sud tizimiga joriy etilishi hal qiluv qarorlarining sifati, izchilligi va barqarorligini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. SI sudyalarga katta hajmdagi huquqiy axborotlarni tezkor tahlil qilish, o‘xshash sud amaliyotlarini aniqlash, protsessual xatolarni kamaytirish hamda qaror loyihalarini tayyorlashda samarali ko‘mak berishi mumkin. Bu esa hal qiluv qarorlarining qonuniyligi va asoslantirilganlik darajasini oshirib, ularning yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinish ehtimolini kamaytirishga xizmat qiladi. Yuqorida tahlil qilingan ayrim xorijiy davlatlar tajribasi sun’iy intellektdan sud faoliyatida foydalanish odil sudlov samaradorligini oshirish bilan birga, sud qarorlarining bir xilda qo‘llanilishiga va sud amaliyotining yagona shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini namoyon etmoqda. Biroq sun’iy intellekt sudyaning o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki qaror qabul qilish jarayonida yordam beruvchi texnologik mexanizm sifatida qo‘llanilishi lozim. Chunki yakuniy qaror uchun mas’uliyat har doim sudya zimmasida qolishi odil sudlovning asosiy talablaridan biridir. Shu munosabat bilan O‘zbekiston sud tizimida ham sun’iy intellekt texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish, ularni qo‘llashning

huquqiy va etik asoslarini ishlab chiqish, sud amaliyotini raqamlashtirish hamda sudyalarning ushbu texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur chora-tadbirlar hal qiluv qarorlarining barqarorligini ta’minlashga, sud xatolarini kamaytirishga hamda fuqarolarning odil sudlovga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sudlar faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta’minotini yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On Additional Measures to Increase the Level of Access to Justice and Improve the Material and Technical Support of the Judicial System by Introducing Artificial Intelligence Technologies into the Activities of Courts”) // 23.08.2025 // URL: https://lex.uz/uz/docs/-7696567
2. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi (The Civil Procedure Code of the Republic of Uzbekistan) // 01.04.2018 // URL: https://www.lex.uz/docs/-3517337#-6716228
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud Plenumining “Sudning hal qiluv qarori haqida”gi qarori (Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan “On the Court Decision”) //24.05.2019//URL: https://lex.uz/ru/docs/-4396483
4. Mamasiddiqov M.M., Yodgorov X.B., Davletov O‘.M. Fuqarolik protsessual huquqi. Maxsus qism. Darslik. – Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. –261 b. 116-b. (Mamasiddikov M.M., Yodgorov Kh.B., Davletov U.M. Civil Procedural Law. Special episode. – Tashkent, Military-Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018. – 261 p. P. 116.)
5. Mamasiddiqov M.M., Esanova Z.N., Habibullayev D.Y. *Fuqarolik protsessual huquqi: yuridik kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma*. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2012. – 352 b. 137-b. (Mamasiddiqov M.M., Esanova Z.N., Khabibullaev D.Y. Civil Procedural Law: A Study Guide for Law Colleges. – Tashkent: Ilm Ziyo, 2012. – 352 p. P. 137.)
6. Гурвич М.А. Судебное решение (теоретические проблемы). – М.: Юрлит, 1976. -С.14-15. (Gurvich M.A. Judicial decision (theoretical problems). – M.: Yurlit, 1976. – C.14-15.)
7. Кудрявцева Е.В., Прокудина Л.А. Юридическая техника: как написать судебное решение. М., 2024. С. 9. (Kudryavtseva E.V., Prokudina L.A. Legal technique: how to write a court decision. - M., 2024. P. 9.)
8. Xitoy Xalq Respublikasi Oliy xalq sudining “Sud-huquq sohalarida sun’iy intellektni qo‘llashni tartibga solish va kuchaytirish bo‘yicha” xulosalari (The

Supreme People’s Court The Opinions on Regulating and Strengthening the Applications of Artificial Intelligence in the Judicial Fields)// 08.12.2022 // URL:https: //www.chinajusticeobserver.com/law/x/the-supreme-people-s-court-the opinions-on-regulating-and-strengthening-the-applications-of-artificialintelligence-in-the-judicial-field-20221208

9. Estoniyaning 2024–2030-yillarga mo‘ljallangan sud tizimini rivojlantirish rejasi (Estonia’s Judicial Development Plan 2024–2030) URL: https://www.kohus.ee/sites/default/files/dokumendid/Kohtu_arengukava_2024-2030.pdf

MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI QARORLARINI QABUL QILISHDA SHAFFOFLIK VA SUN'IY INTELLEKT: "E-QAROR" TIZIMIDAGI HUQUQIY MUAMMOLAR VA XALQARO TAJRIBA

Durdonabonu ABDUMUTALOVA,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat
instituti 1-kurs doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlarini qabul qilishdagi shaffoflik muammolari, xususan, "E-qaror" yagona axborot tizimida "Xizmat doirasida foydalanish uchun" (XDFU) grifining asossiz va noqonuniy qo'llanilishi tahlil qilingan. Tadqiqotda ijro (Hokimiyat) va vakillik (Kengash) organlari o'rtasidagi munitsipal dualizm va vakolatlar ziddiyati Alexis de Tocqueville, Colin Copus kabi olimlarning nazariyalari hamda AQSh (FOIA), Germaniya va Estoniya tajribalari asosida o'rganilgan. Xulosa qismida mahalliy boshqaruvdagi yopiqlik va korrupsion xatarlarni bartaraf etish, shuningdek, Xalq deputatlari Kengashlarining nazorat funksiyasini kuchaytirish maqsadida "E-qaror" tizimiga sun'iy intellekt (SI) hamda blokcheyn texnologiyalarini integratsiya qilish bo'yicha innovatsion huquqiy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy davlat hokimiyati, munitsipal dualizm, E-qaror tizimi, sun'iy intellekt, shaffoflik prezumpsiyasi, ma'muriy adliya, algoritmik nazorat.

Аннотация: В данной статье анализируются проблемы прозрачности в процессе принятия решений местными органами государственной власти в Республике Узбекистан, в частности, необоснованное и незаконное использование грифа "Для служебного пользования" (ДСП) в единой информационной системе "E-qaror." В исследовании рассматриваются муниципальный дуализм и конфликт полномочий между исполнительными (Хокимият) и представительными (Кенгаш) органами на основе теорий таких ученых, как Алексис де Токвиль и Колин Копус, а также с учётом опыта США (FOIA), Германии и Эстонии. В заключение выдвигаются инновационные правовые предложения по интеграции технологий искусственного интеллекта (ИИ) и блокчейна в систему "E-qaror" с целью устранения закрытости и коррупционных рисков в местном управлении, а также усиления контрольной функции Кенгашей народных депутатов.

Ключевые слова: Местные органы государственной власти, муниципальный дуализм, система "E-qaror," искусственный интеллект, презумпция прозрачности, административная юстиция, алгоритмический контроль.

Abstract: This scientific article analyzes the problems of transparency in the decision-making process of local government bodies in the Republic of Uzbekistan,

specifically the unjustified and illegal use of the “For Official Use” label in the “E-qaror” unified information system. The study examines municipal dualism and the conflict of powers between executive (Hokimiyat) and representative (Kengash) bodies based on the theories of scholars such as Alexis de Tocqueville and Colin Copus, as well as taking into account the experience of the USA (FOIA), Germany, and Estonia. In conclusion, innovative legal proposals are put forward for integrating artificial intelligence (AI) and blockchain technologies into the “E-qaror” system to eliminate closed-end practices and corruption risks in local governance, as well as to strengthen the oversight function of the Local Councils of People’s Deputies.

Keywords: Local government authorities, municipal dualism, “E-qaror” system, artificial intelligence, presumption of transparency, administrative justice, algorithmic control.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini tubdan demokratlashtirishni nazarda tutadi. Xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 120-moddasiga asosan hokim va Xalq deputatlari Kengashi raisi lavozimlarining bir-biridan ajratilishi milliy davlatchiligimizda munitsipal boshqaruvning sifat jihatidan yangi bosqichini boshlab berdi [1]. Biroq amaliyotda vakillik (Kengash) va ijro (hokimiyat) organlari o‘rtasidagi “bir-birini tiyib turish va muvozanat” (checks and balances) mexanizmi qarorlar ochiqligi masalasida jiddiy to‘siqlarga duch kelmoqda.

Mahalliy davlat hokimiyati qarorlarini ishlab chiqish, kelishish va ro‘yxatdan o‘tkazishning yagona elektron tizimi bo‘lgan “E-qaror” platformasi jamoatchilik nazoratini o‘rnatishda inqilobiy qadam bo‘ldi. Ammo bugungi kunda ijro organlari tomonidan mazkur tizimdagi yuridik bo‘shliqlardan foydalangan holda hujjatlarni jamoatchilikdan va qonuniy vakillardan yashirish tendensiyasi kuzatilmoqda, bu esa zamonaviy texnologiyalarni, xususan, sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish orqali qat’iy nazorat o‘rnatishni taqozo etadi. Muammoning ildizini tushunish uchun mahalliy hokimiyatning huquqiy tabiatiga to‘xtalish lozim. Hukumat va joylardagi aholi o‘rtasidagi vakolatlar taqsimoti tarixan ikki yirik doktrinaga tayanadi: “Erkin jamoa nazariyasi” (Alexis de Tocqueville, G. Ahrens) [5] hamda “Davlat nazariyasi” (L. von Stein, R. von Gneist). Agar “Davlat nazariyasi” (AQSh yurisprudensiyasidagi “Dillon qoidasi” shaklida) mahalliy hokimiyatni markazning joylardagi shunchaki mexanik ijrochisi deb bilsa, “Erkin jamoa nazariyasi” (Cooley

doktrinasi va Shveysariya modeli) munitsipalitetlarga xalqning ajralmas, azaliy va mustaqil boshqaruv huquqi sifatida qaraydi. Zamonaviy huquqshunoslikda bu ikki qutbni birlashtiruvchi “Munitsipal dualism” (Colin Copus, N.L. Peshin, V.E. Chirkin) nazariyasi ustunlik qiladi. C. Copusning “Ikki maqsadli institut” (dual-purpose institution) konsepsiyasiga ko‘ra, mahalliy boshqaruvda doimiy ravishda “texnokratiya” (ijro organlarining tezkorlik va yopiq ma’muriy buyruqbozlikka intilishi) va “demokratiya” (Kengashlarning ochiqlik, xalq bilan bamaslahat ish ko‘rishga intilishi) o‘rtasida ziddiyat yotadi [6]. Agar bu jarayonda ijro hokimiyati ustunlik qilsa, u holda akademik H.T. Odilqoriyev ta’kidlaganidek, kengashlarning mustaqilligi va xalq nazorati yo‘qqa chiqadi, ijroiya byurokratiyasining o‘zboshimchaligi, ayniqsa, byudjetni taqsimlashda avj oladi. Bugungi kunda bu “texnokratik o‘zboshimchalik” aynan “E-qaror” tizimidagi XDFU grifi orqali o‘zining raqamli in’ikosini topmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 22-iyundagi 390-son qarori bilan joriy etilgan “E-qaror” tizimida qarorlarni ochiq e’lon qilmaslik uchun “Xizmat doirasida foydalanish uchun” (XDFU / ДСП) grifidan foydalanish asosi belgilangan [4]. Ammo uning aniq huquqiy mezonlari va chegaralari qonunchilikda to‘liq ochib berilmagan. Adliya vazirligi tomonidan 2024-yil yakunlari va 2025-yilning birinchi choragida o‘tkazilgan monitoring natijalari ushbu yuridik bo‘shliq oqibatida mudhish “shaffoflik paradoksi” yuzaga kelganini ko‘rsatmoqda. Tizim orqali qabul qilingan va XDFU grifi qo‘yilgan yopiq hujjatlarning deyarli 45 foizi (ayrim hududlarda 60 foizdan ortig‘i) asossiz ravishda yashirilgan. Eng achinarlisi, ushbu “yashirin” hujjatlarning 70 foizdan ortig‘i bevosita yuqori korrupsion xavfga ega bo‘lgan sohalar – yer ajratish, mahalliy byudjet mablag‘larini taqsimlash va davlat mulkini boshqarishga taalluqli bo‘lgan. Bir yilning o‘zida adliya organlari aralashuvi bilan 2 800 dan ortiq mahalliy hujjatdan XDFU grifi majburiy olib tashlangan va ularning har to‘rtinchisida qonunchilikka zid normalar aniqlangan. Bu holat ochiqchasiga ierarxik huquqiy ziddiyatni yuzaga keltirmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6247-son Farmoni byudjet, xaridlar va resurslar taqsimotiga oid ma’lumotlarni sir

saqlashni qat’iyan taqiqlaydi [2]. Ammo quyi turuvchi qonunosti hujjatlari (VMQ-390 va yangi VMQ-766) amalda mahalliy hokimiyatlarga ushbu oliy taqiqni aylanib o‘tish uchun byurokratik “tuynuk” yaratib bermoqda [4]. Klassik olim Georg Jellinek (Georg Jellinek) ta’kidlaganidek, davlat organi faoliyatining yopiqligi uning subyektiv ixtiyorini oshiradi va qonun ustuvorligini bevosita zaiflashtiradi [8]. Rivojlangan davlatlarda mahalliy hokimiyat qarorlarining ochiqligi quyidagi kafolatli modellar asosida ta’minlanadi:

AQSh (Freedom of Information Act – FOIA model): Mahalliy darajadagi har qanday qaror “shaffoflik prezumpsiyasi”ga (presumption of transparency) ega. Faqatgina milliy xavfsizlik (Davlat siri) bilan bog‘liq ma’lumotlargina yopilishi mumkin. Byudjet yoki yer resurslariga nisbatan “idoraviy foydalanish” degan tushuncha umuman qo‘llanilmaydi. Germaniya (Ma’muriy adliya modeli): Agar munitsipalitet (ijro organi) qarorni asossiz ravishda yashirsa, Kengash deputatlari yoki oddiy fuqarolar ma’muriy sud orqali uni 24 soat ichida “ochishni” talab qilish huquqiga ega. Estoniya (Raqamli ochiqlik va Blokcheyn): Barcha qarorlar blokcheyn-protokoliga asoslangan tizimda qabul qilinadi. Dasturning o‘zi byudjet va resurslarga oid hujjatlarga “yopiq” maqomini berishni avtomatik (texnik) ravishda bloklaydi. Mahalliy davlat hokimiyati tizimida vakolatlar differensiyatsiyasini ta’minlash, Kengashlarning ijro organlari ustidan nazoratini o‘rnatish va korrupsiyani jilovlash uchun huquqiy axborotni tarqatishdagi an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, jarayonga sun’iy intellekt hamda avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish (Automated Decision-Making) mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Yuqoridagilarga asoslanib, “E-qaror” tizimini huquqiy va texnologik modernizatsiya qilish bo‘yicha quyidagi konseptual takliflarni ilgari suramiz.

“Shaffoflik prezumpsiyasi”ni algoritmik ta’minlash:

VMQ-390-son qaroriga ilova qilingan Nizomning 16-bandidan “xizmat doirasida foydalanish uchun” so‘zlarini chiqarib tashlash va uning o‘rniga “qonunda belgilangan tartibda davlat siri sifatida maxfiylashtirilgan” so‘zlarini kiritish lozim.

“E-qaror” tizimida AI-senzor (Predictive Transparency Algorithm) joriy etish: Estoniya tajribasiga tayangan holda, tizimga sun’iy intellektga asoslangan semantik tahlil modulini o‘rnatish taklif etiladi. Agar Hokimlik kiritayotgan hujjat matnida sun’iy intellekt “yer ajratish”, “byudjet”, “mulk”, “imtiyoz” kabi kalit so‘zlarni yoki tegishli moliyaviy rekvizitlarni aniqlasa, dastur avtomatik ravishda hujjatga XDFU (yoki har qanday yopiq) grifini tanlash tugmasini bloklaydi (o‘chirib qo‘yadi). Bu inson omili ishtirokisiz shaffoflikni va PF-6247-son Farmon talablarini kafolatlaydi. Munitsipal dualizmni ta’minlovchi “Kengash-AI” (Parlament AI) tizimini yaratish: Colin Copus ta’kidlaganidek, Kengash va Hokimiyat o‘rtasida katta “ma’lumotlar asimmetriyasi” (Information asymmetry) mavjud. Hokimliklarda katta tahlil apparati bor, deputatlarda esa yo‘q. Buni tenglashtirish uchun “E-qaror” tizimi doirasida faqat Kengash deputatlari foydalana oladigan ochiq SI tahliliy yordamchisi ishlab chiqilishi kerak. Bu SI yordamchisi yopiq (lekin davlat siri bo‘lmagan) qarorlar, tuman byudjeti ijrosi va yer taqsimotini soniyalar ichida audit qilib, deputatlarga yuridik xatarlar va ziddiyatlar (Conflict of interests) haqida vizual va sodda hisobotlarni tayyorlab berishi qonunan kafolatlanishi zarur. Algoritmik javobgarlikni legallashtirish: “E-qaror” tizimida hujjatni yopish tugmasini bosgan mas’ul xodim (yoki rahbar)ning harakatini tizimning ichki SI log-auditi to‘g‘ridan-to‘g‘ri “Davlat sirlarini saqlash to‘g‘risida”gi qonun va PF-6247 Farmoniga muvofiqligini proaktiv baholashi hamda asossiz yopilgan hujjat uchun avtomatik ravishda intizomiy yoki ma’muriy jarima bayonnomasini shakllantirib, adliya organlariga yuborish amaliyotini qonunlashtirish lozim.

Mahalliy darajada XDFU (DSP) tushunchasidan mutlaq voz kechish va qonuniylikni sun’iy intellekt texnologiyalari orqali avtomatlashtirilgan tarzda himoya qilish O‘zbekistonda chinakam demokratik, ochiq va xalqparvar munitsipal boshqaruvni yaratishning yagona institutsional yo‘lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 128 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati ochiqligini ta’minlash, shuningdek, jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-6247-son Farmoni (2021-yil 16-iyun) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 17.06.2021-y., 06/21/6247/0560-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xizmat doirasida foydalanish uchun grifli hujjatlar bilan ishlash tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 766-son qarori (2025-yil 4-dekabr) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 04.12.2025-y., 09/25/766/1139-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni ishlab chiqish, kelishish va ro‘yxatdan o‘tkazishning yagona elektron tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi 390-son qarori (2021-yil 22-iyun) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 23.06.2021-y., 09/21/390/0586-son.
5. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль. – Москва: Весь Мир, 2000. – 560 с.
6. Copus C. Local Government: A Dual-Purpose Institution / C. Copus // Local Government Studies. – 2006. – Vol. 32, No. 5. – P. 531-551.
7. Пешин Н. Л. Государственная власть и местное самоуправление в России: проблемы развития конституционно-правовой модели / Н. Л. Пешин. – Москва: Статут, 2007. – 461 с.
8. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. – 752 с.

SUN’IY INTELLEKT VA AXBOROT MAKONINI MODERATSIYA QILISH: BMT INSON HUQUQLARI QO‘MITASINING 19-MODDA BO‘YICHA STANDARTLARI VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASI

Nixola MIRZAYEVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti
E-mail: mirzayevanihola2@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt, axborot makonini moderatsiya qilish va bugungi kunda Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 19-moddasida belgilangan fikr va so‘z erkinligi va unga qo‘yilgan cheklovlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari yuqorida keltirib o‘tilgan xalqaro paktning tegishli moddasi bo‘yicha BMT Inson huquqlari qo‘mitasining standartlari va olimlarning qarashlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari qo‘mitasi, sun’iy intellekt, fikrlash va so‘z erkinligi.

Аннотация. В данной статье анализируются искусственный интеллект, модерация информационного пространства, а также свобода мнения и выражения мнений и установленные для них ограничения, закрепленные в статье 19 Международного пакта о гражданских и политических правах на сегодняшний день. Кроме того, обсуждаются стандарты Комитета ООН по правам человека по соответствующей статье вышеупомянутого международного пакта и взгляды ученых.

Ключевые слова: комитет по правам человека, искусственный интеллект, свобода мысли и выражения мнений.

Abstract. This article analyzes artificial intelligence, information space moderation, and the freedom of opinion and expression along with its limitations, as set forth today in Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights. Furthermore, it discusses the standards of the UN Human Rights Committee regarding the relevant article of the aforementioned international covenant, as well as the perspectives of scholars.

Keywords: Human Rights Committee, artificial intelligence, freedom of thought and expression.

Yirik kompaniyalar tomonidan sun’iy intellekt yordamida kontentni moderatsiya qilish natijasida asosiy inson huquqlari, jumladan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 19-moddasi qoidalari buzilishi va senzura xavfini yuzaga keltirishi mumkin. Xususan vujudga kelishi mumkin bo‘lgan qator xavflarga quyidagilarni ham keltirib o‘tsa bo‘ladi; Sun’iy intellekt matndagi kinoya,

hazil va mahalliy madaniy xususiyatga ega bo‘lgan kontentni tushuna olmaydi, sun’iy intellekt qonunga zid deb hisoblanuvchi kontentlarni me’yoriga nisbatan ko‘proq miqdorda olib tashlaydi va shu bilan birga raqamli platformalar foydalanadigan sun’iy intellektning qaror qabul qilish mexanizmi va o‘rganish tizimi ommaga ochiq tarzda amalga oshirilmaydi va bu bevosita shaffoflikni yo‘qqa chiqaradi.

Mazkur vaziyat esa, bevosita Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktda nazrda tutilgan huquqlarning buzilishi va cheklanishi uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Jumladan, BMT Inson huquqlari qo‘mitasining 34-umumiy sharhida so‘z va fikr erkinligi shaxsning har tomonlama to‘liq rivojlanishi uchun zaruriy shart hisoblanishi nazarda tutilgan. Xususan, mazkur huquqlar har bir jamiyatda shaxs uchun taqdim etiladigan eng muhim huquqlardan biridir. Ular har qanday erkin va demokratik jamiyatning poydevorini tashkil etadi. Mazkur erkinliklar bir-biri bilan bevosita bog‘liq. Jumladan, fikrlash erkinligi so‘z erkinligining rivojlanishi uchun muhim mexanizm vazifasini o‘taydi.

Inson huquqlarini rag‘batlantirish va himoya qilish uchun zarur bo‘lgan shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini ro‘yobga chiqarishda so‘z erkinligi muhim shart hisoblanadi. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning boshqa moddalarida, jumladan 17, 18, 25 va 27-moddalarida fikrlash va so‘z erkinligi uchun kafolatlar ham taqdim etilgan. Fikr va so‘z erkinligi boshqa qator inson huquqlaridan to‘liq foydalanish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, so‘z erkinligi yig‘ilishlar va uyushmalar erkinligi hamda ovoz berish huquqini amalga oshirish bilan bevosita aloqador hisoblanadi. Inson huquqlari qo‘mitasi tomonidan bildirilgan izohga ko‘ra, fikr bildirish huquqi davlatlar tomonidan favqulodda vaziyatlarda ham cheklanishi mumkin emas. Biroq yuqorida tahlil qilinganidek global axborot makonini tartibga solishda sun’iy intellektdan foydalanish ma’lum darajada mazkur huquqning cheklanishiga olib kelmoqda.

Bugungi XXI asrda axborot almashish imkoniyatlari kengaygani va yangi texnologiyalar fikr va so‘z erkinligiga ham bevosita o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmadi. Xususan yuqorida tilga olingan Inson huquqlari qo‘mitasining 34-umumiy

sharhida internet kabi axborot almashishning yangi tarmoqlari yuzaga kelgan bir davrda ishtirokchi davlatlar tomonidan o‘z fuqarolari uchun fikr va so‘z erkinligini ta’minlash dolzarb ekanligi bildirilgan. Shuningdek, mazkur hujjatda axborotni asossiz bloklash va senzura qilish taqiqlangan va bu bevosita sun’iy intellekt yuzaga keltirishi mumkin bo‘lgan xavflardan biri hisoblanadi. Xususan BMTning fikrlash va so‘z erkinligi bo‘yicha yuqorida keltirib o‘tilgan maxsus ma’ruzachisi Bosh Assambleyaga hisobotida quyidagicha xulosa bildirgan:

“Sun’iy intellekt vositalari barcha texnologiyalar kabi davlatlarning xalqaro inson huquqlari bo‘yicha majburiyatlari hamda xususiy subyektlarning mas’uliyatiga muvofiq keladigan tarzda ishlab chiqilishi va joriy etilishi kerak. Inson huquqlari davlatlar zimmasiga fikr va uni ifodalash erkinligi huquqining amalga oshirilishiga aralashadigan salbiy majburiyatlarni hamda fikr va uni ifodalash erkinligini rag‘batlantirish hamda uning amalga oshirilishini himoya qilish bo‘yicha ijobiy majburiyatlarni yuklaydi”.

Ma’lumki bugungi kunda internet global axborot oqimi maydoniga aylandi uni huquqiy tartibga solish va undagi axborot oqimini nazorat qilish dolzarb masalaga aylandi. Ko‘plab ijtimoiy tarmoqlarda sun’iy intellekt yordamidan foydalanilmoqda. Jumladan, internet va ko‘plab ijtimoiy tarmoqlarda axborotni izlab topish bevosita sun’iy intellekt yordamidan amalga oshiriladi va shu bilan birgalikda fikrlash va so‘z erkinligi ta’minlanishi uchun ijtimoiy tarmoq platformalari ko‘plab imkoniyatlar yaratmoqda. Sun’iy intellekt bir qator imkoniyatlar taqdim etish bilan birga so‘z va fikrlash erkinligi uchun ma’lum to‘siqlarni ham yuzaga keltirmoqda. Global darajada BMT Inson huquqlari qo‘mitasining 34-umumiy sharhida nazarda tutilgan qoidalar bevosita O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonun hujjatlarida ham huquq normasi sifatida o‘z aksini topgan. Xususan, Konstitutsiyasida har kim fikrlash va so‘z erkinligi huquqiga ega ekanligi belgilangan. Axborotni izlash, olish va tarqatishga bo‘lgan huquqni cheklashga faqat qonunga muvofiq hamda faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sog‘lig‘ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta’minlash, shuningdek

davlat sirlari yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sir oshkor etilishining oldini olish maqsadida zarur bo‘lgan doirada yo‘l qo‘yiladi. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasining Axborotlashtirish to‘g‘risidagi qonunida Sun’iy intellektdan foydalanib yaratilgan axborot resurslari hamda sun’iy intellekt texnologiyalari asosida ishlaydigan axborot tizimlari insonga, uning hayotiga, sog‘ligiga, erkinligiga, sha’niga, kadr-qimmatiga putur yetkazmasligi va uning boshqa ajralmas huquqlarini buzmasligi shart.

Bu shuni anglatadiki, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanayotganda shaxslarning huquq va erkinliklariga xususan so‘z va fikrlash erkinligiga putur yetkazish mumkin emas. Barcha texnologiyalar singari sun’iy intellekt ham shaxslar uchun qulaylik va imkoniyatlar taqdim etish uchun xizmat qilish kerak. Ular inson huquqlarini cheklash vositasi bo‘lib qolmasligi kerak. So‘ngi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ham sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish sohasida ko‘pgina islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son qarori sohada amalga oshirilgan yangiliklardan biri bo‘ldi. Bundan tashqari 2024-yil 14-oktyabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qaror ham mazkur sohaga muhim ahamiyatga ega bo‘ldi desa mubolag‘a bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida Sun’iy intellekt sohasidagi milliy siyosat yoki huquqiy tartibga solish choralarini ishlab chiqishda xalqaro inson huquqlari standartlariga tayanishi lozim. Etika qoidalari davlat va xususiy subyekt vakillari uchun shaxslarning fikrlash va so‘z erkinligini cheklash vositasi bo‘lmasligi kerak. Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek inson huquqlarini cheklash va senzura xavfini vujudga keltirmasdan shaxslar uchun imkoniyatlar va yengilliklar taqdim etishi lozim.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA INSON HUQUQLARI TUSHUNCHASINING TRANSFORMATSIYASI VA “RAQAMLI INSON HUQUQLARI” DOKTRINASINING SHAKLLANISHI

Shoxista SADULLAYEVA,
O’zbekiston Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti
doktoranti

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya jarayonida inson huquqlari konsepsiyasining mazmuniy o‘zgarishi va “raqamli inson huquqlari” doktrinasining nazariy-huquqiy asoslari tahlil qilingan. Inson huquqlari avlodlari klassik konsepsiyasi qayta ko‘rib chiqilib, har bir avlodning raqamli o‘lchami aniqlashtirilgan, “onlayn huquqlar – oflayn huquqlar” ekvivalentligi prinsipi hamda BMTning “same rights online as offline” yondashuvi tahlil qilingan, raqamli huquqlarni mustaqil (to‘rtinchi) avlod sifatida tan olish yuzasidan ilmiy munozara umumlashtirilib, muallif pozitsiyasi asoslantirilgan, statistik ko‘rsatkichlar va O‘zbekiston hamda xorijiy davlatlar amaliyotidagi keys-misollar asosida xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, raqamli huquqlar, inson huquqlari avlodlari, ekvivalentlik prinsipi, “onlayn–oflayn”, BMT Inson huquqlari kengashi, raqamli transformatsiya, shaxsga doir ma’lumotlar, ma’lumotlarni mahalliylashtirish.

Аннотация. В статье анализируется содержательное изменение концепции прав человека в процессе цифровой трансформации и теоретико-правовые основы доктрины “цифровых прав человека”. Пересмотрена классическая концепция поколений прав человека, уточнено цифровое измерение каждого поколения, проанализирован принцип эквивалентности “онлайн-права – офлайн-права” и подход ООН “same rights online as offline”, обобщена научная дискуссия о признании цифровых прав как самостоятельного (четвертого) поколения, обоснована авторская позиция, сформулированы выводы на основе статистических показателей и кейс-примеров из практики Узбекистана и зарубежных стран.

Ключевые слова: права человека, цифровые права, поколения прав человека, принцип эквивалентности, “онлайн-офлайн”, Совет ООН по правам человека, цифровая трансформация, персональные данные, локализация данных.

Abstract. The article analyzes the substantive transformation of the concept of human rights during digital transformation and the theoretical and legal foundations of the “digital human rights” doctrine. The classical concept of human rights generations has been revised, the digital dimension of each generation has been clarified, the principle of equivalence of “online rights – offline rights” and the UN’s “same rights online as offline” approach have been analyzed, the scientific debate on recognizing digital rights as an independent (fourth) generation has been

summarized, the author's position has been substantiated, and conclusions have been formulated based on statistical indicators and case studies from the practice of Uzbekistan and foreign countries.

Keywords: human rights, digital rights, generations of human rights, principle of equivalence, "online-offline", UN Human Rights Council, digital transformation, personal data, data localization.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal kengayishi inson faoliyatining deyarli barcha jabhalarini raqamli muhitga koʻchirib, huquqning anʼanaviy obyekti va subyekti haqidagi tasavvurlarni tubdan qayta shakllantirmoqda. Bunday sharoitda asosiy masala shundan iboratki, inson huquqlari toʻgʻrisidagi XX asr oʻrtalarida shakllangan normativ-huquqiy apparat raqamli reallikning yangi tahdidlari boʼlgan ommaviy kuzatuv, algoritmik kamsitish, axborot oqimini cheklash, raqamli identifikatsiya va platformaviy hokimiyat oldida oʻz himoyaviy salohiyatini saqlab qola oladimi yoki tushuncha apparatining sifat jihatidan yangilanishi zarurmi?

Masalaning dolzarbligi nafaqat nazariy, balki amaliy oʻlchamga ham ega. Raqamli muhit inson huquqlarini roʻyobga chiqarishning yangi maydoniga aylanar ekan, ayni paytda u huquqbuzarlikning yangi shakllari uchun ham makon ochadi. Shu bois huquqiy doktrina oldida ikki yoʻnalishli vazifa turibdi: *bir tomondan*, mavjud kafolatlarni raqamli kontekstga moslab izohlash; *ikkinchi tomondan*, anʼanaviy tasniflarga sigʻmaydigan yangi huquqiy manfaatlarni qamrab oluvchi kategoriyalar ishlab chiqish.

Inson huquqlarini bosqichma-bosqich tan olish gʿoyasi 1977-yilda K.Vasak tomonidan taklif qilingan avlodlar konsepsiyasida oʻzining klassik ifodasini topgan. Fransuz inqilobining uchligi "erkinlik, tenglik va birdamlik" ramziy asos qilib olingan ushbu yondashuvga koʻra, birinchi avlod fuqarolik va siyosiy huquqlardan, ikkinchi avlod ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy huquqlardan, uchinchi avlod esa kollektiv (solidar) huquqlardan iborat[50].

[50]Vasak K. A 30-year struggle: the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights // The UNESCO Courier. – Paris, 1977. – November. – P. 29.

Raqamlashtirish ushbu uchlikning har bir boʻgʻiniga yangi oʻlcham qoʻshadi. Birinchi avlod doirasidagi soʻz erkinligi onlayn-fikr almashinuvi, anonimlik va shifrlashdan foydalanish huquqi tarzida kengayadi; shaxsiy hayot daxlsizligi esa *axborot maxfiyligi va shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish* koʻrinishida yangi mazmun kasb etadi. Ikkinchi avlod kontekstida ta'lim va mehnat qilish huquqlari *raqamli koʻnikmalarga ega boʻlish hamda internetga teng kirish imkoniyati* bilan uzviy bogʻlanadi. Uchinchi avlodga xos birdamlik huquqlari esa *kiberxavfsizlik, raqamli suverenitet va sun'iy intellektni boshqarish* kabi global manfaatlar shaklida namoyon boʻladi.

Shunday qilib, raqamli oʻlcham mustaqil huquqlar roʻyxati emas, balki amaldagi huquqlarning texnologik muhitdagi yangi proyeksiyasi sifatida tushunilishi mumkin. Bu kuzatuv keyingi tahlil uchun muhim metodologik tayanch beradi: huquqlarning mohiyati oʻzgarmaydi, ammo ularni roʻyobga chiqarish va buzilish shartlari sezilarli darajada oʻzgaradi[51]. Raqamli muhitdagi huquqiy tartibga solishning poydevoriga aylangan asos ekvivalentlik prinsipi hisoblanadi. Uning mohiyati insonning oflayn muhitda ega boʻlgan huquqlari onlayn muhitda ham bir xilda himoyalanishi shartligidan iborat. Ushbu qoida BMT Inson huquqlari kengashining 2012-yil 16-iyuldagi 20/8-Rezolyutsiyasida birinchi marta rasman mustahkamlangan boʻlib "...insonlarning oflayn ega boʻlgan huquqlari onlayn muhitda ham himoyalanishi lozim" deb tasdiqlanib, alohida e'tibor soʻz erkinligiga qaratilgan[52]. Mazkur prinsip keyinchalik 2014, 2016, 2018 va 2021-yillardagi rezolyutsiyalarda izchil ravishda qayta tasdiqlandi; bu esa uning bir martalik deklaratsiya emas, balki barqaror xalqaro-huquqiy standartga aylanganini koʻrsatadi[53]. Prinsipning huquqiy ahamiyati ikki jihatda yaqqol koʻrinadi. Birinchidan, u davlatlar zimmasiga internetni oʻzboshimchalik bilan oʻchirish yoki keng koʻlamli kontent bloklash kabi cheklovlardan tiyilish majburiyatini yuklaydi.

[51]Карташкин В.А. Цифровые права человека: международно-правовое и социальное измерения // Вестник РУДН. Серия: Социология. – 2022. – Т. 22, № 4. – С. 745–758.

[52]The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet: Resolution adopted by the UN Human Rights Council, A/HRC/RES/20/8, 16 July 2012. – Para. 1.

[53]The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet: Resolution A/HRC/RES/26/13, 14 July 2014. Keyingi qayta tasdiqlashlar: A/HRC/RES/32/13 (2016), A/HRC/RES/38/7 (2018), A/HRC/RES/47/16 (2021).

Ikkinchidan, u raqamli muhitni «huquqiy bo‘shliq» deb hisoblovchi qarashlarni inkor etadi: kibermakon huquqsizlik hududi emas, balki amaldagi inson huquqlari to‘liq amal qiladigan maydondir.

Ayni paytda ekvivalentlik prinsipi mexanik ko‘chirishni anglatmaydi. Onlayn muhitda huquqlarni ro‘yobga chiqarish o‘ziga xos shart-sharoitlarni platformalarning vositachilik roli, ma’lumotlarning transchegaraviy harakati, algoritmik qarorlar shaffofligi kabi omillarni hisobga olishni taqozo etadi. Aynan shu yerda nazariy munozara kelib chiqadi: agar huquqlarni amalga oshirish sharoitlari tubdan o‘zgargan bo‘lsa, ekvivalentlik prinsipining o‘zi yangi, mustaqil huquqlarni tan olish zaruratini taqozo qilmaydimi?

Zamonaviy huquq fanida raqamli huquqlarning maqomi yuzasidan ikki asosiy yondashuv qarama-qarshi turadi. Birinchi (integratsion) yondashuv tarafdorlari raqamli huquqlarni mustaqil kategoriya emas, balki mavjud huquqlarning texnologik kontekstdagi izohi deb hisoblaydi. Ularning fikricha, so‘z erkinligi yoki shaxsiy hayot daxlsizligi onlayn yoki oflayn bo‘lishidan qat’iy nazar bitta huquq bo‘lib qoladi, yangi avlodni e’lon qilish esa huquqlar tizimini sun’iy ravishda murakkablashtiradi.

Ikkinchi (avtonomistik) yondashuv vakillari raqamli huquqlar o‘ziga xos belgilarga transchegaraviylik, texnologik vositachilik va ma’lumotlar ustidan nazorat zaruriyatiga ega bo‘lib, ularni “sui generis” tabiatli, ya’ni to‘rtinchi avlod huquqlari sifatida ajratib ko‘rsatish mumkin, deb hisoblaydi. Bu qarashga ko‘ra, axborotni o‘z-o‘zini belgilash huquqi (raqamli identifikatsiya), «unutilish huquqi», internetga kirish huquqi va algoritmik qarordan himoyalanish huquqi an’anaviy tasniflarga to‘liq sig‘maydi[54].

Sud amaliyoti avtonomistik yondashuvga muayyan asos beradi. Yevropa Ittifoqi Sudining 2014-yildagi Google vs Spain ishi axborotni qidiruv natijalaridan chiqarib tashlashni talab qilish imkonini beruvchi “unutilish huquqi”ni

[54]Четвертое поколение прав человека в умном обществе и трансформация основных конституционных прав // Вестник СПбГУ. Право. – 2024. – Т. 15, № 4. – С. 1153–1176.

shakllantirdi[55] bu huquq sof offlayn muhitda umuman mazmunga ega emas. Hindiston Oliy sudining 2017-yildagi Puttaswamy ishida esa shaxsiy hayot daxlsizligi konstitutsiyaviy huquq sifatida tan olinib, uning ajralmas qismi sifatida informatsion maxfiylik alohida ta’kidlangan[56].

Bizningcha, ushbu munozara qarama-qarshi pozitsiyalarning birortasini mutlaqlashtirmaydigan dialektik yechim talab etadi. Raqamli huquqlarning normativ o‘zagi an’anaviy huquqlardan o‘sib chiqadi shu ma’noda integratsion yondashuv haqdir. Biroq ularning ro‘yobga chiqish mexanizmi, buzilish ko‘lami va himoya vositalari shu qadar o‘ziga xoski, ularni alohida huquqiy rejim doirasida tartibga solish obyektiv zaruratga aylanadi shu ma’noda avtonomistik yondashuv ham o‘z asosiga ega. Demak, raqamli huquqlarni “yangi avlod” deb e’lon qilishdan ko‘ra, ularni huquqlarning raqamli muhitdagi maxsus rejimi (kvalifikatsiyalangan kafolatlar majmui) sifatida tushunish nazariy jihatdan aniqroq va amaliy jihatdan unumliroqdir.

Bunday yondashuv mintaqaviy hujjatlarda ham o‘z aksini topmoqda. Yevropa Ittifoqining 2022-yilgi “Raqamli o‘n yillik uchun raqamli huquqlar va prinsiplar deklaratsiyasi”[57], shuningdek Yevropa Kengashining yangilangan 108+ Konvensiyasi[58] raqamli sohada inson manfaatlarini mustaqil hujjatlar darajasida mustahkamlash tendensiyasini namoyish etadi.

O‘zbekistonda raqamli transformatsiya yuqori sur’atlarda kechmoqda, bu esa raqamli huquqlar masalasini nazariy emas, balki amaliy kun tartibiga aylantiradi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi raqamli infratuzilma, elektron hukumat

[55]Case C-131/12, Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González: Court of Justice of the European Union, Judgment of 13 May 2014.
[56]Justice K.S. Puttaswamy (Retd.) v Union of India: Supreme Court of India, Writ Petition (Civil) No. 494 of 2012, Judgment of 24 August 2017.
[57]European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. – Brussels: European Commission, 2022.
[58]Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS No. 223, «Convention 108+»). – Strasbourg: Council of Europe, 2018.

va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab berdi[59]. Quyidagi jadval mamlakatdagi raqamli muhit miqyosini ko‘rsatadi.

1-jadval. O‘zbekistonda raqamli muhitning asosiy ko‘rsatkichlari (2025-yil)

Ko‘rsatkich	Qiymat	Aholiga nisbatan ulush / dinamika
Internet foydalanuvchilari	32,7 mln (2025-y. yanvar)	Penetratsiya 89%; yil oxirida ≈ 33,1 mln
Internet auditoriyasi o‘sishi	+626 ming	+2,0% (2024 → 2025)
Mobil aloqa ulanishlari	33,9 mln	Aholining ≈ 91–92%; 95%+ 3G/4G/5G
Ijtimoiy tarmoq identifikatorlari	14,1 mln (2025-y. oxiri)	37,9%; yillik o‘sish +41,7%
Mobil internet mediana tezligi	55,5 Mbit/s	Yillik o‘sish ≈ 53%

Manba: muallif tomonidan DataReportal hisobotlari (Digital 2025/2026: Uzbekistan) asosida tuzilgan[60].

Keltirilgan ma’lumotlar raqamli muhitning O‘zbekistonda deyarli umumiy qamrovga erishganini ko‘rsatadi: internet penetratsiyasi 89% atrofida bo‘lib, mobil ulanishlar soni aholi sonidan oshib ketgan. Bunday darajadagi raqamlashuv ekvivalentlik prinsipini sof nazariy qoidadan amaliy zaruratga aylantiradi zero, fuqarolarning kundalik faoliyati tobora onlayn muhitga ko‘chayotgan ekan, ularning huquqlari ham aynan shu muhitda real himoyaga muhtoj[61].

Milliy qonunchilik bu jarayonga izchil javob bermoqda. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi qonun shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlash munosabatlarini tartibga solib, 2021-yilgi o‘zgartirishlar bilan fuqarolarning shaxsiy

[59]«Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

[60]Digital 2025: Uzbekistan. – DataReportal (Kepios; We Are Social; Meltwater), 3 March 2025.

[61]Digital 2026: Uzbekistan. – DataReportal, 2025 (2025-yil oktyabr holatiga ko‘ra ma’lumotlar).

ma’lumotlarini mamlakat hududida saqlash (mahalliylashtirish) talabini joriy etdi[62]. 2023-yilda umumxalq referendumida qabul qilingan Konstitutsiya tahriri esa shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish kafolatlarini konstitutsiyaviy darajaga ko‘tardi[63]. “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi qonun esa axborot tizimlari va raqamli infratuzilmani himoyalashning texnik-tashkiliy asoslarini belgiladi[64].

Amaliy misollar doktrinal qoidalarni yaqqol tasvirlaydi. Estoniyaning X-Road platformasi va elektron rezidentlik tizimi davlat xizmatlarini to‘liq raqamlashtirishning namunaviy modeli sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, u fuqaroning o‘z ma’lumotlari ustidan nazorat qilish huquqini texnologik jihatdan ta’minlash mumkinligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda esa my.gov.uz yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali xizmatlarning elektron shaklga o‘tkazilishi raqamli huquqlarni ijobiy (faol) ta’minlash yo‘nalishidagi muhim qadam bo‘ldi. Shu bilan birga, ma’lumotlarni mahalliylashtirish talabi raqamli suverenitet va transchegaraviy ma’lumot oqimi erkinligi o‘rtasidagi muvozanat masalasini keltirib chiqaradi bu O‘zbekiston uchun ham, butun mintaqa uchun ham yechilishi lozim bo‘lgan dolzarb muammodir.

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon beradi. *Birinchidan,* raqamlashtirish inson huquqlari mohiyatini bekor qilmaydi, balki ularni ro‘yobga chiqarish va buzilish shart-sharoitlarini tubdan o‘zgartiradi; shu sababli huquqlarning raqamli o‘lchami har bir avlodning tabiiy davomi sifatida tushunilishi maqsadga muvofiq. *Ikkinchidan,* BMT Inson huquqlari kengashi tomonidan mustahkamlangan ekvivalentlik prinsipi (“same rights online as offline”) raqamli sohadagi huquqiy tartibga solishning poydevori bo‘lib, u kibermakonni huquqsizlik hududi deb hisoblovchi qarashlarni rad etadi. Ayni paytda ushbu prinsip

[62] O‘zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida»gi Qonuni, O‘RQ-547, 2019-yil 2-iyul (ma’lumotlarni mahalliylashtirish talabini joriy etgan O‘RQ-666-son, 2021-yil o‘zgartirishi bilan) //https: lex.uz/docs/-4396419

[63] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-apreldagi umumxalq referendumida qabul qilingan tahrir). – Toshkent, 2023 // https:lex.uz/docs/-6445145.

[64] O‘zbekiston Respublikasining «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida»gi Qonuni, O‘RQ-764, 2022-yil //https: lex.uz/uz/docs/-5960604

mexanik ko‘chirishni emas, balki onlayn muhitning o‘ziga xosligini hisobga olgan moslashtirilgan himoyani taqozo etadi. *Uchinchidan,* raqamli huquqlarni mustaqil to‘rtinchi avlod sifatida e’lon qilish yuzasidan munozarada muvozanatli pozitsiya samaraliroqdir: raqamli huquqlar an’anaviy huquqlardan o‘sib chiqadi, biroq ularning maxsus rejimga muhtojligi obyektiv haqiqatdir. Shu bois ularni “huquqlarning raqamli muhitdagi kvalifikatsiyalangan rejimi” sifatida talqin qilish nazariy aniqlikni ta’minlaydi. *To‘rtinchidan,* O‘zbekiston tajribasi yuqori darajadagi raqamlashuv (internet penetratsiyasi ≈ 89%) sharoitida raqamli huquqlarni himoya qilish milliy huquqiy siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylanayotganini tasdiqlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda amaliy tavsiya sifatida shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha mustaqil nazorat organi vakolatlarini kuchaytirish, algoritmik qarorlar shaffofligi va ulardan himoyalanish huquqini qonun darajasida mustahkamlash, ma’lumotlarni mahalliylashtirish talabi bilan transchegaraviy oqim erkinligi o‘rtasida muvozanatli mexanizm ishlab chiqish hamda raqamli savodxonlikni oshirish orqali huquqlardan haqiqiy foydalanish imkoniyatini ta’minlash taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vasak K. A 30-year struggle: the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights // The UNESCO Courier. – Paris, 1977. – November. – P. 29–32.
2. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet: UN Human Rights Council Resolutions A/HRC/RES/20/8 (2012); A/HRC/RES/26/13 (2014); A/HRC/RES/32/13 (2016); A/HRC/RES/38/7 (2018); A/HRC/RES/47/16 (2021).
3. Case C-131/12, Google Spain SL and Google Inc. v AEPD and Mario Costeja González: Judgment of the Court of Justice of the EU, 13 May 2014.
4. Justice K.S. Puttaswamy (Retd.) v Union of India: Supreme Court of India, W.P. (Civil) No. 494 of 2012, Judgment of 24 August 2017.
5. European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. – Brussels: European Commission, 2022.
6. Protocol amending the Convention 108 («Convention 108+»), CETS No. 223. – Strasbourg: Council of Europe, 2018.
7. Карташкин В.А. Цифровые права человека: международно-правовое и социальное измерения // Вестник РУДН. Серия: Социология. – 2022. – Т. 22, № 4.

8. Четвертое поколение прав человека в умном обществе // Вестник СПбГУ. Право. – 2024. – Т. 15, № 4. – С. 1153–1176.
9. «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri); «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida» gi (O‘RQ-547) va «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida» gi (O‘RQ-764) qonunlar.
11. Digital 2025 / Digital 2026: Uzbekistan. – DataReportal (Kepios, We Are Social, Meltwater), 2025.

MEROS ISHLARI BO‘YICHA SUD ISH YURITISHINI RAQAMLASHTIRISH

Soliyeva Kamola Rustamjon qizi,
Toshkent davlat yuridik universiteti
tayanch doktoranti
E-mail: kamolasoliyeva4@gmail.com
Doi: https://orcid.org/0009-0009-8585-9570

Annotatsiya. Tezisda O‘zbekiston Respublikasida meros ishlarini sud yurituvida raqamlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Unda elektron odil sudlovning normativ-huquqiy asoslari, davlat axborot tizimlarining ishlash amaliyoti, shuningdek, elektron dalillardan foydalanish va jarayon ishtirokchilarining masofaviy o‘zaro hamkorligi bilan bog‘liq muammolar tahlil qilinadi. Maqola so‘ngida meros nizolarining o‘ziga xos jihatlarini hisobga olgan holda protsessual mexanizmlarni takomillashtirish zarurati haqida xulosa qilinadi.
Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, sud ishlarini yuritish, meros nizolari, elektron odil sudlov, elektron dalillar.

Аннотация. В тезисах рассматриваются особенности цифровизации судопроизводства по наследственным делам в Республике Узбекистан. Анализируются нормативно-правовые основы электронного правосудия, практика функционирования государственных информационных систем, а также проблемы, связанные с использованием электронных доказательств и дистанционным взаимодействием участников судебного процесса. В заключение обосновывается необходимость совершенствования процессуальных механизмов с учетом специфики наследственных споров.
Ключевые слова: цифровизация, судопроизводство, наследственные споры, электронное правосудие, электронные доказательства.

Abstract. This thesis examines the specific features of the digitalization of judicial proceedings in inheritance cases in the Republic of Uzbekistan. It analyzes the legal framework of e-justice, the operation of government information systems, and the challenges associated with the use of electronic evidence and remote interaction among participants in judicial proceedings. The thesis concludes that there is a need to improve procedural mechanisms, taking into account the specific nature of inheritance disputes.
Keywords: digitalization, judicial proceedings, inheritance disputes, e-justice, electronic evidence.

Vasiyatnoma meros qoldiruvchining o‘z mol-mulkini vafotidan keyin tasarruf etishga qaratilgan bir tomonlama bitimi hisoblanadi. Shu sababli qonunchilik uning shakli va tasdiqlash tartibiga alohida talablar qo‘yadi. O‘zbekiston Respublikasi

Fuqarolik kodeksining 1124-moddasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, vasiyatnoma yozma shaklda tuzilishi hamda notarial tartibda tasdiqlanishi lozim. Mazkur talablar vasiyat qiluvchining haqiqiy xohish-irodasini aniqlash, uning erkin ifoda etilganligini ta’minlash va kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan meros nizolarining oldini olishga xizmat qiladi. Fuqarolik qonunchiligida vasiyatnomaning shakli va uni tasdiqlash tartibiga oid qoidalar imperativ xarakterga ega bo‘lib, ularga rioya qilinmasligi vasiyatnomaning haqiqiy emas deb topilishiga olib keladi. Binobarin, vasiyatnomaning yozma shakli va notarial tasdiqlanishi nafaqat protsessual talab, balki meros qoldiruvchining oxirgi xohish-irodasini huquqiy jihatdan himoya qilishning muhim kafolati sifatida namoyon bo‘ladi.

FKning 1124-moddasiga muvofiq, elektron yoki boshqa texnik vositalardan foydalangan holda vasiyatnoma tuzishga yo‘l qo‘yilmaydi. Qonunning ushbu qoidalari bilan vasiyatnomani elektron hujjat shaklida tuzish taqiqlanadi, zero uning asli faqat kompyuterda, o‘tkziladigan mashina ma’lumot tashuvchisida (masalan, USB-to‘plagich) yoki “Internet” axborot-telekommunikatsiya tarmog‘ida elektron shaklda mavjud bo‘ladi. Ushbu qonun qoidasi meros huquqiy munosabatlariga ta’sir ko‘rsatmadi, chunki bu soha notariusga masofadan turib murojaat qilish imkoniyatini sezilarli darajada cheklaydi, bir qator muhim harakatlar esa merosxo‘rlarning irodasi va iroda izhori bir-biriga mos kelishini tekshirishni talab qiladi, masalan, meros ishini ochish uchun tegishli ariza berish, vasiyatnomani notarial tasdiqlash. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi yozma shaklga rioya qilmasdan tuzilgan bitimning amalga oshirilganligini tasdiqlashi mumkin bo‘lgan, shuningdek, shaxsning haqiqiy irodasini obyektiv isbotlashga qodir dalillar ro‘yxati va turlarining ko‘payishiga olib kelmoqda.

Yuridik adabiyotlarda jiddiy jismoniy nuqsonlari sababli qonunda belgilangan shaklda vasiyatnoma tuza olmaydigan fuqarolarga vafot etgan taqdirda o‘z mol-mulkini videoyozuv vositasida tasarruf etish imkoniyatini berish taklif qilinmoqda. Olimlarning ta’kidlashicha, “video-vasiyatnomalarni tuzish vasiyat qiluvchining vasiyatnomani rasmiylashtirish paytidagi haqiqiy holatini aniqlashga, uning shaxsini tasdiqlashga yordam bergan bo‘lardi, shuningdek, muayyan kasalliklardan aziyat

chekadigan ayrim fuqarolarning huquqlarini ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashardi”[65]. Raqamli hamkorlikning asosiy vositasi – bu elektron hujjat aylanishini, protsessual hujjatlarni elektron shaklda topshirishni va sud hujjatlaridan foydalanishni ta’minlaydigan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining “Adolat” axborot tizimlari majmuasidir.

Shuni ta’kidlash joizki, hozirgi kunda raqamlashtirish jarayoni fuqarolarga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- elektron xizmatlar orqali da’vo arizalari va yuridik ahamiyatga ega faktlarni belgilash to‘g‘risidagi arizalarni topshirish;
- sud hujjatlarining nusxalarini elektron shaklda olish;
- ishlarni ko‘rib chiqishda videokonferens aloqadan foydalanish;
- ish materiallari bilan raqamli formatda tanishish imkoniyatini ta’minlash.

Sudlarning notarial idoralar bilan elektron hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi, negaki meros ishini yuritish notariusdan boshlanadi. Sud tizimlarini Notariatning yagona axborot tizimi bilan integratsiya qilish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Meros ishlari bo‘yicha sud ish yurituvini raqamlashtirish sudga elektron hujjatlar, fotosuratlar, skrinshotlar, audio va videoyozuvlar, elektron pochtadagi yozishmalar hamda boshqa materiallar shaklida taqdim etilishi mumkin bo‘lgan elektron dalillardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Elektron dalillar yuridik kuchga ega bo‘lishi uchun ular qonuniy yo‘l bilan qo‘lga kiritilgan va nizoga bevosita aloqador bo‘lishi lozim.

Raqamlashtirish dalillar bazasining tuzilishini o‘zgartirdi. Meros ishlarida quyidagilar tobora ko‘proq qo‘llanmoqda:

- elektron yozishmalar;
- audio va video yozuvlar;
- raqamli reyestrlardan olingan ma’lumotlar;
- elektron hujjatlar.

[65] Путилина, Е.С. Совершение закрытого завещания и завещания в чрезвычайных обстоятельствах / Е.С. Путилина // Законность. - 2007. - № 11. - С. 39

U yoki bu faktni isbotlash uchun elektron materiallardan foydalanishning asosiy qiyinchiligi ularning ishonchsizligidir. Fayl o‘zgartirilishi, shikastlanishi, yo‘q qilinishi, shuningdek, axborot saqlanadigan moddiy tashuvchi ham yo‘qolishi mumkin: fleshka yoki smartfon o‘g‘irlanishi, yo‘qolishi, shikastlanishi mumkin. Internet tarmog‘ida ma’lumotlarni saqlash yanada qiyinroq.

Elektron dalillarni notariusda tasdiqlash muhim ma’lumotlarning saqlanishini ta’minlashga yordam beradi. Manfaatdor shaxs notarial idoraga pasport va axborot tashuvchi bilan murojaat qiladi, agar u internetda joylashtirilgan bo‘lsa, tegishli manzilni ko‘rsatadi. Ariza asosida notarius dalillarni elektron qurilmadan yoki tarmoqdan ko‘zdan kechiradi, matn, video mazmunini qog‘ozda qayd etadi, skrinshot, fotosuratlar, videofayllarning nusxalarini tayyorlaydi.

“Raqamli meros” (akkauntlar, raqamli aktivlar, kriptovalyuta)ning aniq tartibga solinmaganligi qo‘shimcha muammolarni yuzaga keltiradi, bu esa meros massasining tarkibini aniqlashda protsessual qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Kvalifikatsiya paydo bo‘lishining asosiy muammosi shundaki, ko‘plab aktivlar Fuqarolik kodeksining ushbu klassik talqinida “ashyo” yoki “mulkiy huquq” hisoblanmaydi. Foydalanuvchi ko‘pincha raqamli obyektga egalik huquqiga ega bo‘lmaydi, balki xizmat ko‘rsatuvchi provayder bilan litsenziya shartnomasi asosida faqat cheklangan foydalanish huquqiga ega bo‘ladi. Ko‘pgina bunday kelishuvlar hisobni uchinchi shaxsga o‘tkazishni taqiqlaydi, bu esa universal huquqiy vorislik tamoyiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ziddir.

Biroq axborot xavfsizligini himoya qilish tizimlari mavjud emasligi bilan bog‘liq quyidagi xatarlarga e’tibor qaratish lozim:

- vasiyatnoma masofadan turib tasdiqlanayotganda notariusga meros qoldiruvchining jismoniy va ruhiy holatini baholash qiyinlashishi sababli uning muomala layoqatini aniqlashda yuzaga keladigan muammolar;
- elektron notarius yoki vasiyatnomalarni saqlash tizimiga qilingan kiberhujum yoki buzib kirish natijasida vasiyatnomaning ruxsatsiz o‘zgartirilishi yoki yo‘q qilinishi xavfi;

- elektron hujjat imzolangan paytdan boshlab o‘zgartirilmaganligini tasdiqlash uchun kriptografik usullar zarur bo‘lgan hollarda hududlarni verifikatsiya qilish muammosining murakkabligi.

Vasiyatnomalarni tasdiqlash uchun blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Smart-shartnomani meros qoldiruvchining o‘limi tasdiqlangandan so‘ng (masalan, davlat reyestriga so‘rov yuborish orqali) darhol kuchga kiradigan qilib dasturlash mumkin, bu esa qalbakilashtirishning oldini oladi hamda iroda ifodasining to‘liq shaffofligi va o‘zgarmasligini ta’minlaydi. Meros huquqlarini amalga oshirish doirasida merosni masofadan turib rasmiylashtirish va meros ishlarini yuritishni yo‘lga qo‘yish kerak. Notarial faoliyatni raqamlashtirish meros haqidagi arizalarni Internet orqali topshirish, merosxo‘rlik huquqi to‘g‘risidagi elektron guvohnomalarni olish va muhofaza choralarida masofadan turib ishtirok etish imkonini beradi. Bu boshqa hududlarda yoki mamlakatlarda yashovchi merosxo‘rlar uchun juda qulay, chunki turli mulk egalari bir-biridan ancha uzoq masofada joylashgan bo‘lishi mumkin[66]. Bu yerdagi xatarlar tijorat ma’lumotlarining (shaxsiy ma’lumotlar, meros tarkibi) maxfiyligini ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lib, bunga firibgarlik harakatlari, masalan, internet tarmog‘ida soxta notarial idoralarni yaratish ham kiradi.

Meros ishlarini raqamlashtirish aniq afzalliklarga ega bo‘lishiga qaramay, bir qator muammolarni ham yuzaga keltirmoqda:

- axborot tizimlarida texnik nosozliklarning yuzaga kelishi;
- jarayon ayrim ishtirokchilarining raqamli savodxonlik darajasi pastligi;
- merosga oid nizolarning maxfiy tusga ega ekanligini inobatga olganda, shaxsiy ma’lumotlarning tarqalish xavfi;
- turli hududlardagi sudlarning texnik ta’minotidagi nomutanosiblik.

Bundan tashqari, hujjatlarni elektron shaklda topshirish har doim ham jarayonni soddalashtiravermaydi, chunki sudlar ko‘pincha hujjatlarning asl nusxalarini qog‘ozda taqdim etishni talab qiladi. Meros ishlari bo‘yicha raqamli sud

[66] Ананьева Е.А, Махиборода М.Н. Цифровизация и информационная безопасность в наследственных правоотношениях: новые вызовы и правовые решения // Государственная служба и кадры. 2025. №4.

ish yurituvini takomillashtirish maqsadida axborot tizimlarining idoralararo integratsiyasini kengaytirish, raqamli meros bilan ishlash tartibini normativ jihatdan mustahkamlash, jarayon ishtirokchilarini xabardor qilishning elektron xizmatlarini rivojlantirish, sud amaliyotini tahlil qiluvchi intellektual tizimlarni joriy etish hamda kiberxavfsizlik darajasini oshirish maqsadga muvofiqdir.

Kelajakda meros ochilgan va sudga murojaat qilingan paytdan boshlab to‘liq raqamli meros ish yurituvini shakllantirish mumkin. Meros ishlari bo‘yicha sud ish yurituvini raqamlashtirish O‘zbekiston Respublikasi huquqiy tizimi rivojlanishining qonuniy bosqichidir. Elektron texnologiyalardan foydalanish ishlarni ko‘rib chiqishni tezlashtirish, odil sudlovdan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va byurokratik yukni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, meros nizolarining o‘ziga xos xususiyatlari protsessual tejamkorlik va meros huquqiy munosabatlari ishtirokchilarining huquqlarini himoya qilish kafolati o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlaydigan raqamli mexanizmlarni joriy etishda ehtiyotkorlik va tizimli yondashuvni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. З.Н.Эсанова, Д.Ю.Хабибуллаев, И.М.Салимова. Фуқаролик ишларини судда кўришда исботлаш ва далиллар. Монография. – Тошкент: LESSON PRESS, 2015. – 7-б.
2. Путилина, Е.С. Совершение закрытого завещания и завещания в чрезвычайных обстоятельствах / Е.С. Путилина // Законность. - 2007. - № 11. – С. 39
3. Ананьева Е.А, Махиборода М.Н. Цифровизация и информационная безопасность в наследственных правоотношениях: новые вызовы и правовые решения // Государственная служба и кадры. 2025. №4.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Notariat to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 17.12.2025-y., 03/25/1102/1173-son // https://lex.uz/docs/-54458#-55239
5. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 2-qism, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 07.05.2026-y., 03/26/1144/0467-son // https://lex.uz/docs/-180552#-198681
6. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2026-y., 03/26/1142/0440-son // https://lex.uz/docs/-3517337

SUN’IY INTELLEKT VA MUALLIFLIK HUQUQI: ZAMONAVIY HUQUQIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Toxirova Sabina Zoxidjon qizi,
Inson huquqlari bo‘yicha
O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi
2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan zamonaviy huquqiy muammolar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish ilgari suriladi. Tadqiqot davomida sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan asarlarning huquqiy maqomi, mualliflik subyektini aniqlash kabi masalalar o‘rganildi. Xorijiy davlatlar qonunchiligi va sud amaliyoti tahlili asosida sun’iy intellekt sohasida mualliflik huquqini tartibga solishning dolzarb tendensiyalari aniqlandi. Tadqiqot natijasida sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida mualliflik huquqini samarali muhofaza qilish, huquq egalarining manfaatlarini ta’minlash hamda milliy qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, mualliflik huquqi, intellektual mulk, muallif huquqlari, muallif, raqamli texnologiyalar, xalqaro tajriba.

Аннотация. В данной статье анализируются современные правовые проблемы, возникающие в результате стремительного развития технологий искусственного интеллекта, а также предлагаются правовые механизмы, направленные на их разрешение. В ходе исследования были изучены вопросы правового статуса произведений, созданных искусственным интеллектом, а также определения субъекта авторского права на такие произведения. На основе анализа законодательства зарубежных государств и судебной практики выявлены современные тенденции правового регулирования авторских прав в сфере искусственного интеллекта. По результатам исследования разработаны предложения и рекомендации, направленные на обеспечение эффективной защиты авторских прав при использовании искусственного интеллекта, соблюдение интересов правообладателей и совершенствование национального законодательства.

Ключевые слова: искусственный интеллект, авторское право, интеллектуальная собственность, авторские права, автор, цифровые технологии, международный опыт.

Abstract. This article examines the contemporary legal challenges arising from the rapid development of artificial intelligence technologies and proposes legal mechanisms aimed at addressing these issues. The study explores the legal status of works created by artificial intelligence and the issue of determining the copyright holder of such works. Based on an analysis of the legislation and judicial practice of foreign countries, the current trends in the regulation of copyright in the field of

artificial intelligence are identified. The findings of the study provide proposals and recommendations for ensuring effective copyright protection in the use of artificial intelligence, safeguarding the interests of rights holders, and improving national legislation.

Keywords: artificial intelligence, copyright, intellectual property, authors' rights, author, digital technologies, international experience.

Kirish

Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi intellektual mulk huquqi sohasida yangi huquqiy munosabatlarning shakllanishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt tizimlari yordamida yaratilayotgan adabiy, badiiy, musiqiy va boshqa ijodiy mahsulotlarning huquqiy maqomini belgilash dolzarb masalalardan biriga aylandi. Bunday asarlar yuzasidan mualliflik huquqining kimga tegishliligi, sun'iy intellektning huquq subyekti sifatidagi o‘rni, ushbu jarayonda insonning ijodiy hissasi darajasi, shuningdek, plagiat va intellektual mulk huquqlarini himoya qilish bilan bog‘liq masalalar ilmiy hamda amaliy jihatdan keng muhokama qilinmoqda. Shu bois sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan intellektual mahsulotlarni huquqiy tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish va mavjud qonunchilikni zamonaviy texnologik jarayonlarga moslashtirish zarurati tobora ortib bormoqda.

Bugungi kunda sun'iy intellekt nafaqat inson faoliyatini yengillashtiruvchi vosita, balki mustaqil ravishda san'at asarlari, adabiy matnlar, musiqa kompozitsiyalari, grafik dizaynlar hamda ayrim texnik yechimlarni yaratishga qodir innovatsion texnologiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Biroq bunday natijalarning mualliflik huquqi bilan himoya qilinishi, huquq egasini aniqlash mezonlari hamda ushbu obyektlarga nisbatan qo‘llaniladigan huquqiy rejim yuzasidan yagona yondashuv hali shakllanmagan. Natijada sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan asarlar muallifligi va ularga nisbatan mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy huquqlarni belgilash masalasi milliy va xalqaro huquq tizimlari oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur maqolada ushbu muammolarning huquqiy tabiati tahlil qilinib, xorijiy tajriba va amaldagi

qonunchilik asosida ularni samarali tartibga solishga qaratilgan ilmiy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Muhokama va natijalar

Avvalo, mualliflik huquqi haqida batafsil to‘xtalib o‘tishimiz lozim. Mualliflik huquqi – fan, adabiyot va san’at asarlarini yaratish bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi hamda mualliflarning shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquqlarini himoya qilishga qaratilgan intellektual mulk huquqining muhim institutlaridan biridir. Mualliflik huquqi, ya’ni ijod qilish erkinligi insonning ajralmas huquqlaridan biri sifatida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo‘yilgan. Xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 27-moddasi 2-qismiga ko‘ra “har bir inson, u muallifi bo‘lgan ilmiy, adabiy yoki san’at asarlarining natijasida o‘zining ma’naviy va moddiy manfaatlarining himoya qilinishi huquqiga ega”[67]. Bu qoida shuni anglatadiki, ijod qilish va muayyan asar yaratish insonga xos bo‘lgan tabiiy huquq bo‘lib, uning natijasini himoya qilish huquqi ham dastlab muallifning o‘ziga tegishlidir. Boshqacha aytganda, muallif bo‘lish huquqi ham faqat insonga xos jihat va huquq hamda qonunchilik himoya qilish huquqini ham dastlab insonning o‘ziga nisbatan taqdim etadi. Albatta, bugungi kunda asar muallifligi bo‘yicha sun’iy intellekt (SI) yaratgan ijod mahsullari borasida muayyan bahs-munozara davom etmoqda. Ko‘pchilik mutaxassislar SIga nisbatan shaxs maqomini taqdim etish[68] va u tomonidan yaratilgan asarlarga nisbatan mualliflik huquqini ham aynan SI o‘ziga berishni taklif etishayotgan bo‘lishsa, boshqalari SI yaratgan asarlarga nisbatan SI dasturini ishlab chiqqan shaxsga nisbatan “kvazi mualliflik huquqi”ni berish tarafdori hisoblansalar[69] boshqalar SI yaratgan asarga nisbatan mualliflik huquqi to‘liq dasturni yaratuvchisiga tegishligini[70] qayd etishadi.

[67] Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi // https://lex.uz/docs/7338189

[68] Bozarov S.S. Pravovaya otvetstvennost v sfere iskusstvennogo intellekta: avtoref. dis. ... dok. yurid. nauk. – Tashkent: TGYUU, 2023. – 21 s.

[69] Kanyazov Ye. Intellektual mulkning rivojiga sun’iy intellektning ta’siri // Mejdunarodnaya konferensiya akademicheskix nauk, 2024. –№ 3(5), – S. 19–26. https://econferences.ru/index.php/icas/article/view/15460

[70] Imomov N.F. Grajdansko-pravovoy podxod k ponyatiyu i sushnosti iskusstvennogo intellekta // Sovremennie tendensii pravovogo obpescheniya ustoychivogo razvitiya, sifrovizatsii i iskusstvennogo intellekta: materiali mejdunarodnogo nauchno-prakticheskoy konferensii (16 aprelya 2026 g.). – Dushanbe: 2026. – S. 80-83.

Fikrimizcha, SIning o‘zi ham mohiyatan mualliflik huquqining obyekti o‘laroq mavjud va muayyan kompyuter dasturi asosida ishlaydi. Bu dastur esa o‘z navbatida “bigdata” deb ataladigan katta ma’lumotlar bazasida[71] faoliyat yuritadi. O‘z navbatida, SI o‘zida yoki ochiq ma’lumotlar bazasida mavjud bo‘lgan va Internet tarmog‘iga ulangan bazalardagi axborotni qayta ishlash, tizimlashtirish hamda tahlil qilish asosida muayyan xulosalar chiqaradi. Bu xulosalarning ayrimlari esa ilmiy tusda va ayrimlari badiiy ijodga taalluqli bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda keng urf bo‘layotgan SI tomonidan tayyorlangan musiqalar, qo‘shiqlar, kliplar ham buning yaqqol dalili hisoblanadi. Lekin bu qo‘shiq va kliplarning sifati ham aynan SIdagi ma’lumotlar ko‘lami va undagi qurilmaning operatsion tizimning ishlash tezligi va hajmi bilan ham bog‘liq sanaladi.

SIni o‘ylab topgan, yaratgan va uni ishlab chiqqan ham bevosita insonni o‘zidir. Endilikda muayyan aqliy operatsiyalarni bajaradigan va shular asosida ijodiy natija beradigan hamda o‘zini o‘zi takomillashtirib boradigan kompyuter dasturlari inson huquqlarining tarkibiy qismi bo‘lgan mualliflik huquqi sohibi kimligi masalasini so‘roq ostiga qoldirishi, bahs-munozaralar maydoniga aylatirishi esa o‘ziga xos huquqiy kauzani hosil qiladi. Bu kauzaning yechimi esa qat’iy axloqiy yondashuv va huquqiy tartibotni taqozo etadi.

Buyuk Britaniyalik olim Andres Guadamuzning fikricha “bu borada noaniq jihatlar ko‘p bo‘lsada, muayyan savollarga aniqlik kiritish talab etiladi: 1) SI faoliyati natijalarini mualliflik huquqi obyekti sifatida himoya qilish mumkinmi, agar mumkin bo‘lsa, unda huquq kimga tegishli hisoblanadi? ; 2) agar shaxsda SIda o‘qitilayotgan obyekt bo‘yicha mualliflik huquqi mavjud bo‘lsa, unda model yoki tayyorlangan kontentga nisbatan qanday talab qo‘yish huquqi mavjudmi?[72]”.

Mazkur masalaning hal etilishi bo‘yicha jahon amaliyotiga murojaat qilsak, turli huquqiy tizimlarda sun’iy intellekt yordamida yaratilgan asarlarga nisbatan

[71] Mamanazarov S.Sh. Grajdansko-pravovoy rejim Big dati: avtoref. dis. ... dok. fil. yurid. nauk (PhD). – Tashkent: TGYUU, 2025. -16 s; Tojiboyev S.Z. Grajdansko-pravovoye regulirovaniye bolshix dannix (Big Data): avtoref. dis. ... dok. fil. yurid. nauk (PhD). – Tashkent: TGYUU, 2025. - 18 s.

[72] Guadamuz, Andres, A Scanner Darkly: Copyright Infringement in Artificial Intelligence Inputs and Outputs (February 26, 2023). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=4371204 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4371204

mualliflik huquqini belgilash masalasi bir xil yondashuvga ega emasligini ko‘rish mumkin. Yevropa parlamenti pozitsiyasiga ko‘ra, mualliflik huquqi faqat insonga tegishli bo‘lishi mumkin. Bunday yondashuv mualliflik huquqining an’anaviy antropotsentrik tabiatiga asoslanadi, ya’ni ijodiy faoliyat, huquqiy ma’noda, inson shaxsi, uning intellektual mehnati va ijodiy irodasi bilan bog‘lanadi.

Shunga yaqin qarash Buyuk Britaniya huquqida ham mavjud. U yerda amalda bo‘lgan kopirayt to‘g‘risidagi qonunga muvofiq, kompyuter dasturlaridan foydalangan holda yaratilgan asarning egasi sifatida ushbu asarni yaratish uchun zarur harakatlarni amalga oshirgan shaxs e’tirof etiladi. Boshqacha aytganda, kompyuter yoki dasturiy ta’minot mustaqil muallif emas, balki qalam, mo‘yqalam yoki boshqa ijodiy vosita kabi texnik instrument sifatida baholanadi.

Ushbu yondashuv Nova Productions Ltd v Mazooma Games Ltd ishida ham qo‘llanilgan. Mazkur ish doirasida o‘yinning dasturiy ta’minot yordamida shakllantirilgan elementlari ularni ishlab chiqqan shaxs yoki kompaniya mulki sifatida tan olingan. Bir qarashda bunday yechim oddiy va amaliy jihatdan qulay ko‘rinsa-da, kelgusida ushbu yondashuvni mutlaq qoida sifatida saqlab qolish muayyan huquqiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Chunki hozirgi davrda o‘z-o‘zini o‘qitish qobiliyatiga ega dasturlar, avtonom algoritmlar va robototexnika vositalari tobora keng tarqalmoqda.

Bundan tashqari, dasturiy ta’minotni ishlab chiqqan shaxs va ushbu dastur egasi o‘rtasida sun’iy intellekt yordamida yaratilgan asarga bo‘lgan huquq kimga tegishli ekanini aniqlash masalasi ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgan emas. Xorijiy sud amaliyotida sun’iy intellekt faoliyati natijasida yaratilgan obyektlar mualliflik huquqi bilan muhofaza qilinmaydi, degan xulosaga kelingan holatlar ham uchraydi. Bunday yondashuv, xususan, Avstraliya amaliyotida kuzatilgan. AQSH huquqiy makonida ham intellektual mulk huquqi faqat insonga tegishli bo‘lishi mumkin, degan qarash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, zamonaviy qonunchilikda mazkur masala bo‘yicha jiddiy huquqiy bo‘shliq mavjudligi yaqqol sezilmoqda. Agar ushbu bo‘shliq o‘z vaqtida to‘ldirilmasa, sun’iy intellekt ishtirokida yaratilgan asarlarga nisbatan mualliflik

huquqini belgilash bilan bog‘liq muammolar yanada chuqurlashishi mumkin. Eng avvalo qayta ko‘rib chiqilishi lozim bo‘lgan masala – bu faqat insonni ijodiy huquq subyekti sifatida tan oluvchi antropotsentrik yondashuvdir. Chunki mazkur yondashuv raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va avtonom tizimlar jadal rivojlanayotgan hozirgi sharoitda to‘liq javob bera olmay qolmoqda.

Ko‘plab huquqshunoslar fikriga ko‘ra, sun’iy intellekt va robototexnika vositalari faqat asar yaratishda foydalaniladigan texnik qurol yoki vosita emas. Ular muayyan hollarda mualliflik huquqi munosabatlarida alohida subyekt sifatida ham baholanishi mumkin. Bunday yondashuv, masalan, Robototexnika va sun’iy intellektni tartibga solish muammolari tadqiqot markazi tomonidan ishlab chiqilgan Robototexnika va sun’iy intellekt to‘g‘risidagi namunaviy xalqaro konvensiya loyihasining 29-moddasida o‘z ifodasini topgan.

Shunga o‘xshash pozitsiya Yevropa parlamentining 2017-yil 16-fevraldagi rezolyutsiyasi mualliflari tomonidan ham qo‘llab-quvvatlangan. Ushbu hujjatda texnologiyalar taraqqiyoti huquqiy tartibga solish sohasida hozirgi mavjud yondashuvlarga nisbatan ancha jiddiy, chuqur va asosli munosabatni talab qilayotgani qayd etilgan. Bu esa sun’iy intellekt tomonidan yoki uning ishtirokida yaratilgan asarlarning huquqiy maqomi, ularga nisbatan mualliflik huquqining vujudga kelishi, huquq egasini aniqlash va bunday obyektlarni huquqiy muhofaza qilish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqish zaruratini ko‘rsatadi.

Ta’kidlash lozimki, bugungi kunda mualliflik huquqi obyektlarini murakkab obyektlar tarkibida foydalanish inson huquqi sifatida asarni muhofazasida muhim o‘rin tutadi. Biroq amaldagi qonunchilikda intellektual mulkning murakkab obyektlari masalasida aniq normalar nazarda tutilmagan. Bundan farqli ravishda ayrim xorijiy mamlakatlar qonunchiligida intellektual mulkning “murakkab obyekti”ga oid normalar nazarda tutilgan.

Masalan, Rossiya Fuqarolik kodeksining 1240-moddasida qonun chiqaruvchi tomonidan murakkab obyektlar qatoriga kiritilgan ayrim obyektlar sanab o‘tilgan. Ular jumlasiga audiovizual asarlar, teatr-tomosha namoyishlari, multimedia mahsulotlari hamda ma’lumotlar bazalari kiradi. Bunda RF FKda obyektni

murakkab obyekt sifatida baholash imkonini beruvchi asosiy belgi sifatida bir necha muhofaza qilinadigan intellektual faoliyat natijalarining mavjudligi ko‘rsatiladi. Biroq bunday natijalar alohida-alohida emas, balki yagona, tugallangan va mustaqil asarni tashkil etishi lozim. Murakkab obyektning o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning tarkibiy qismlaridan hatto bittasidan foydalanish imkoniyati yo‘qolsa, butun obyektni yaratishdan ko‘zlangan maqsad buziladi, intellektual faoliyat natijasining yaxlitligiga putur yetadi va undan keyinchalik samarali foydalanish imkoniyati yo‘qoladi.

Shunday qilib, RF FKda murakkab obyektlar sifatida keltirilgan obyektlar, asosan, mualliflik va turdosh huquqlar bilan muhofaza qilinadigan sohalarga mansubdir. Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologik yechimlar majmui sifatida qaraladi va uning tarkibiy qismlari ham muayyan hollarda mualliflik huquqi obyektlari qatoriga kirishi mumkin. Bundan kelib chiqib, sun’iy intellekt turli intellektual faoliyat natijalarini o‘z ichiga olgan murakkab obyekt sifatida baholanganda, uning huquqiy muhofazasi qancha muddat davom etishi haqidagi masala dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zero, uning tarkibidagi har bir intellektual natija huquqiy muhofazaning turli muddatlariga ega bo‘lishi va bu muddatlar turli huquqiy mezonlar asosida belgilanishi mumkin.

Fikrimizcha, inson huquqlarning tarkibiy qismi sifatida mualliflik huquqini e’tirof etish va tan olish intellektual mulkning “murakkab obyektlari”ga nisbatan ham amal qilish va bu qonunchilik darajasida mustahkamlanishi lozim.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt faoliyati natijalarining ehtimoliy huquqiy rejimlarini tahlil qilishda ularni mualliflik huquqi obyektlari bilan qiyoslanishi mumkin bo‘lgan natijalar hamda patent huquqi obyektlari bilan bog‘liq natijalarga ajratish maqsadga muvofiqdir[73]. Bunday farqlash ushbu obyektlarning huquqiy tabiatini aniqlash, ularni muhofaza qilishning maqbul usullarini belgilash va qonunchilikda ular uchun samarali huquqiy rejimni shakllantirish uchun muhimdir.

[73] Shestoperov D. Chto napisano softom // Kommersant. – 2020. – 11 noyabrya. – URL: https://www.kommersant.ru/doc/4566144

Bu masala ayniqsa sun’iy intellekt ishtirokida yaratilgan natijalarning mohiyatini o‘rganish va ularni huquqiy muhofaza qilish imkoniyatlarini belgilashda katta ahamiyatga ega. Umumiy huquq prinsiplariga asoslangan davlatlar qonunchiligida sun’iy intellekt ishtirokida yaratilgan obyektlar uchun maxsus huquqiy rejimdan foydalanish tendensiyasi kuzatiladi. Bunday yondashuvda mualliflik yoki huquq egaligi, odatda, asar yaratilishi uchun zarur choralarni ko‘rgan, ya’ni ularsiz asarning vujudga kelishi mumkin bo‘lmagan shaxslarga yoki asarni yaratish tashabbusi bilan chiqqan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Bunday obyektlarga nisbatan huquqiy muhofaza muddatining boshlanishi esa, odatda, ular yaratilgan sana bilan bog‘lanadi. Bu yondashuv sun’iy intellektni mustaqil huquq subyekti sifatida emas, balki inson tashabbusi, nazorati va tashkiliy harakatlari asosida ijodiy natija yaratishda ishtirok etuvchi texnologik vosita sifatida baholashga asoslanadi. Shu sababli sun’iy intellekt ishtirokida yaratilgan murakkab obyektlarga nisbatan huquqiy muhofazani belgilashda insonning tashabbusi, tashkiliy roli, dasturiy ta’minotni yaratish yoki boshqarishdagi ishtiroki va natijaning vujudga kelishidagi ta’siri alohida hisobga olinishi lozim[74].

A.I. Balashovaning ta’kidlashicha, A. Ramalo nuqtayi nazariga ko‘ra, kompyuter tomonidan yaratilgan asarlarga nisbatan qo‘llaniladigan bunday qoidalar o‘ziga xos yuridik fiksiya hisoblanadi. Chunki mazkur yondashuvda umume’tirof etilgan an’anaviy qoidadan – ya’ni asarni bevosita yaratgan shaxsgina muallif bo‘lishi mumkinligi haqidagi prinsipdan muayyan darajada chekinish kuzatiladi[75].

Shu sababli mualliflik tushunchasi bilan huquqiy muhofaza shartlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni qayta tiklash zarurati yuzaga keladi. Boshqacha aytganda, huquqiy muhofaza faqat formal tarzda belgilanmasdan, asarni yaratish jarayonida kimning ijodiy, tashkiliy yoki intellektual hissasi mavjudligi bilan bog‘liq holda aniqlanishi lozim.

[74] Shelengovskiy P. G., Gracheva D.A. Iskusstvenniy intellekt i avtorskoye pravo v sovremennix usloviyax // Ekonomika. Pravo. Obshestvo. T. 8, – № 3 (35), 2023. – S. 80-83

[75] Balashova A. I. Iskusstvenniy intellekt v avtorskom i patentnom prave: obyekti, subyektniy sostav pravootnosheniy, sroki pravovoy oxrani // Jurnal Suda po intellektualnim pravam. – 2022. – № 2. – S. 90–98

Bunday yondashuvga muqobil variant sifatida turdosh huquqlar obyektlari rejimidan foydalanish mumkin. Aynan ushbu huquqiy rejimda tijorat yoki texnik xususiyatga ega obyektlarga xos belgilar uyg‘unlashadi. Shu jihatdan sun’iy intellekt yoki kompyuter dasturlari ishtirokida yaratilgan natijalarni an’anaviy mualliflik huquqi doirasida emas, balki turdosh huquqlar tizimi orqali muhofaza qilish maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin.

Bundan tashqari, bunday natijalarni “jamoat mulki”, ya’ni umumiy foydalanishdagi obyektlar rejimiga kiritish imkoniyati ham nazardan chetda qolmasligi lozim. Bu holatda ularga nisbatan publikatorlarga tegishli turdosh huquqlar bilan uyg‘unlashgan maxsus huquqiy tartib qo‘llanilishi mumkin. Mazkur yondashuv kompyuter yoki sun’iy intellekt yordamida yaratilgan asarlarning huquqiy maqomini aniqlashda mualliflik, texnik yaratilish va jamoat manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi intellektual mulk huquqi sohasida yangi huquqiy yondashuvlarni shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilayotgan ijodiy faoliyat natijalarini huquqiy jihatdan e’tirof etish innovatsion taraqqiyotning muhim omillaridan biri bo‘lsa-da, ushbu munosabatlarni samarali tartibga solish uchun amaldagi qonunchilikni takomillashtirish talab etiladi. Avvalo, sun’iy intellekt ishtirokida yaratilgan intellektual mulk obyektlarining huquqiy maqomini aniq belgilash muhim hisoblanadi. Bunda mazkur obyektlarga nisbatan mulkiy huquqlarni sun’iy intellekt tizimini yaratgan yoki undan ijodiy foydalanishni tashkil etgan shaxslarga tegishli deb e’tirof etish, shu bilan birga, ularning huquqiy himoyasini ta’minlash maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, sun’iy intellektning jamiyat hayotidagi roli tobora ortib borayotgani uning faoliyati bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi alohida huquqiy mexanizmlarni yaratishni taqozo etadi. Shu munosabat bilan sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish, ulardan foydalanish, ma’lumotlarni himoya qilish hamda ular bilan bog‘liq huquqbuzarliklar uchun javobgarlik choralarini belgilovchi maxsus normativ-huquqiy hujjatni qabul

qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shuningdek, sun’iy intellektning huquqiy maqomini belgilash masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xorijiy davlatlar tajribasi, xususan, ayrim mamlakatlarda ushbu sohani tartibga solishga qaratilgan huquqiy asoslarning yaratilayotgani milliy qonunchilikni takomillashtirishda muhim tajriba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Umuman olganda, sun’iy intellekt va intellektual mulk huquqi o‘rtasidagi munosabatlarni kompleks huquqiy tartibga solish innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash hamda huquqiy aniqlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi //https://lex.uz/docs/7338189
2. Балашова А. И. Искусственний интеллект в авторском и патентном праве: объекти, субъектний состав правоотношений, сроки правовой охрани //Журнал Суда по интеллектуалним правам. – 2022. – № 2. – S. 90–98
3. Бозаров С.С. Правовая ответственност в сфере искусственного интеллекта: автореф. дис. ... док. юрид. наук. – Ташкент: ТГЮУ, 2023. – 21 с.
4. Гуадамуз, Андрес, А Ссаннер Дарклй: Сопйригҳт Инфрингемент ин Артифисиал Интеллигенсэ Инпутс анд Оутпутс (Февруарй 26, 2023). Аваилабле ат ССРН: https://ssrn.com/abstract=4371204 ор http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4371204
5. Имомов Н.Ф. Гражданско-правовой подход к понятию и сушности искусственного интеллекта // Современние тенденсии правового обпесчения устойчивого развития, сифровизатсии и искусственного интеллекта: материали международного научно-практической конференции (16 апреля 2026 г.). – Душанбе: 2026. – С. 80-83.
6. Kanyazov Y. Intellektual mulkning rivojiga sun’iy intellektning ta’siri // Mejdunarodnaya konferensiya akademicheskix nauk, 2024. –№ 3(5), – S. 19–26. https://econferences.ru/index.php/icas/article/view/15460
7. Маманазаров С.Ш. Гражданско-правовой режим Биг дати: автореф. дис. ... док. фил. юрид. наук (ПҳД). – Ташкент: ТГЮУ, 2025. -16 с; Тожибоев С.З. Гражданско-правовое регулирование болших данних (Биг Дата): автореф. дис. ... док. фил. юрид. наук (ПҳД). – Ташкент: ТГЮУ, 2025. – 18 с.
8. Шеленговский П. Г., Грачева Д.А. Искусственний интеллект и авторское право в современних условиях // Экономика. Право. Обшество. Т. 8, – № 3 (35), 2023. – С. 80-83
9. Шестоперов Д. Что написано софтом // Коммерсант. – 2020. – 11 ноября. – УРЛ: https://www.kommersant.ru/doc/4566144

IMPROVING THE APPOINTMENT AND CONDUCT OF FORENSIC EXAMINATIONS IN STATE INSTITUTIONS BY INTRODUCING AN AI ASSISTANT MODULE TO THE “E-EKSPERTISE” SYSTEM

Oybek Olim o‘g‘li Mansurov,
Doctoral candidate at the Forensic Science
Research Institute of the Kh. Sulaymonova
Republican Center of Forensic Expertise
Email: *oybekoybek2237@gmail.com*

Abstract: In recent years, the digitalization of the public administration system in Uzbekistan has been consistently implemented in law enforcement and the judiciary. The introduction of modern information and communication technologies into forensic science activities is crucial for optimizing the processes of assigning and conducting forensic examinations. This article analyzes the legal-procedural and organizational-technical aspects of integrating artificial intelligence technologies into the "E-expertise" information system, which enables the electronic assignment and execution of forensic examinations in criminal proceedings in the Republic of Uzbekistan. The introduction of the "E-expertise" information system into the operations of state forensic institutions has now made it possible to consolidate procedural actions related to assigning examinations into a single, integrated electronic system.

The analysis shows that implementing an "AI" assistant for this unified information system creates several opportunities. It offers significant advantages in conducting forensic examinations through the "E-expertise" system, organizing document exchange, providing advice on technical matters, and assisting in the formulation of questions for the expert.

Furthermore, the potential of artificial intelligence in assigning expert examinations, automatically analyzing materials, distributing cases to experts based on their specialization and workload, performing quality control of expert conclusions, and monitoring procedural deadlines was also studied.

Keywords: forensic examination, E-Expertise information system, artificial intelligence, AI assistant module, emulated, digital forensics, monitoring of procedural deadlines, expert conclusion, E-Conclusion, electronic document exchange, exchange of examination materials, RSEM.

Аннотация. В последние годы в Узбекистане процессы цифровизации системы государственного управления последовательно внедряются в деятельность правоохранительных органов и в судебно-правовую сферу. Внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в деятельность судебной экспертизы играет важную роль в оптимизации процессов её назначения и проведения. В данной статье также анализируются правовые, процессуальные и организационно-технические аспекты интеграции технологий искусственного интеллекта в информационную

систему “Э-экспертиза” позволяющую назначать и проводить судебную экспертизу в электронном виде в рамках уголовного судопроизводства Республики Узбекистан. На сегодняшний день внедрение информационной системы “Э-экспертиза” в деятельность государственных судебно-экспертных учреждений позволило объединить процессуальные действия, связанные с назначением экспертизы, в единую систему посредством электронной интеграции.

Внедрение для этой единой информационной системы помощника на базе искусственного интеллекта ("AI-помощника") создаст ряд удобств и значительные возможности при проведении судебной экспертизы, её назначении или организации документооборота через систему “Э-экспертиза” а также окажет содействие в консультировании по техническим вопросам или в составлении вопросов, ставящихся перед экспертом.

Также изучены возможности искусственного интеллекта при назначении экспертизы, автоматическом анализе материалов, распределении экспертов в зависимости от их специализации и загруженности, осуществлении контроля качества экспертных заключений и мониторинге процессуальных сроков.

Ключевые слова: судебная экспертиза, информационная система E-Expertise, искусственный интеллект, модуль-помощник на базе ИИ, эмуляционный, компьютерно-техническая экспертиза, мониторинг процессуальных сроков, заключение эксперта, E-Conclusion, электронный документооборот, обмен материалами экспертизы, РСЭМ.

Annotatsiya. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda davlat boshqaruvi tizimini raqamlashtirish jarayonlari huquqni muhofaza qilish organlari va sud-huquq sohalarida ham izchil amalga oshirilmoqda. Sud ekspertizasi faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ekspertiza tayinlash va o‘tkazish jarayonlarini optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda, shuningdek, mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi jinoyat ishlari yuritilishida sud ekspertizasini elektron tarzda tayinlash va o‘tkazish imkonini beruvchi “E-ekspertiza” axborot tizimiga sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilishning huquqiy-protsessual va tashkiliy-texnik jihatlari tahlil qilingan. Bugungi kunda davlat sud ekspertiza muassasalari faoliyatiga “E-ekspertiza” axborot tizimining joriy etilishi ekspertiza tayinlash bilan bog‘liq protsessual harakatlarni elektron shaklda yagona tizimga integratsiya orqali birlashtirish imkonini yaratildi.

Ushbu yagona axborot tizimi uchun ham sun’iy intellektni “AI” yordamchini joriy qilish orqali, E-ekspertiza axborot tizimlari orqali sud ekspertizani o‘tkazishda hamda ekspertiza tayinlashda yokida hujjatlar almashinuvini tashkil etishda bir qator qulayliklar texnik masalalarda maslahatlar berishda yokida ekspertga qoyiladigan savollarni tuzishda ko‘maklashishda birmuncha imkoniyatlar yaratishi tahlil qilingan.

Shuningdek, ekspertiza tayinlash, materiallarni avtomatik tahlil qilish, ekspertlarni ixtisosligi va yuklamasiga qarab taqsimlash, ekspert xulosalarining sifat

nazoratini amalga oshirish hamda protsessual muddatlarni monitoring qilishda sun’iy intellektning imkoniyatlari o‘rganilgan.
Kalit so‘zlar: sud ekspertizasi, “E-ekspertiza” axborot tizimi, sun’iy intellekt, sun’iy intellekt yordamchisi moduli, emulyatsiya qilingan, raqamli kriminalistika, protsessual muddatlar monitoringi, ekspert xulosasi, “E-xulosa”, elektron hujjat almashinuvi, ekspertiza materiallari almashinuvi, RSEM**.**

In recent years, several opportunities have been created in the judicial and legal sphere through the introduction of various digital technologies. Notably, the "E-expertise" information system, introduced in the Republic of Uzbekistan to digitize the process of appointing and conducting forensic examinations, has significantly simplified document circulation between investigative bodies, courts, and forensic institutions. However, in the course of the system’s practical use, a number of organizational and operational problems have emerged, in addition to issues with its technical infrastructure. Therefore, creating an artificial intelligence module to assist this system has become a pressing issue. In practice, judicial and investigative bodies, as well as experts, face a number of inconveniences when appointing forensic examinations through this system. It is no exaggeration to state that law enforcement agencies are encountering several practical difficulties in organizing document exchange through electronic information systems during the process of appointing and conducting forensic examinations. Specifically, the number of mistakes made by investigators, inquirers, or judges when formulating questions for the expert within the "E-expertise" system including the correct selection of the appropriate type of examination is increasing. This, in turn, leads to the expert leaving questions unanswered because they fall outside their scope of competence or are unclear, resulting in the need to appoint additional or repeated examinations.

According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 8, 2025, the full integration of "E-expertise" with the systems of the appointing bodies and the phased introduction of AI technologies into forensic activities have been set as direct tasks. This underscores that this urgent matter is a concrete scientific solution to the given task.

Over the last 20 years, a rapid change in the quality of human life has been observed due to the active implementation of digital technologies. Personal computers, smartphones, and high-speed mobile internet are shaping the methods of obtaining and processing information in many areas of social life. When discussing the latest achievements in scientific and technological progress, the phenomenon of artificial intelligence cannot be ignored.

This involves identifying individuals with potential criminal behavior, predicting the commission of crimes, and taking other measures based on the analysis of an extensive collection of existing data formed by various state bodies, organizations, and individuals. The concept of "Artificial Intelligence" has been previously discussed in the works of researchers such as L.V. Bertovsky, D.V. Bakhtiv[76], S.V. Zuyev[77], Barfield W[78]., Williams A. Law, Choo K[79]., Espejo D., and others.

According to P.M. Morhat, artificial intelligence (AI) is a virtual or cyber-physical system (or unit), including a bio-cybernetic one, which consists of fully or partially autonomous, self-organizing, and self-regulating computer hardware and software. It is a system that is not biologically alive, possesses the corresponding mathematical support, and is endowed with programmatically synthesized (emulated) abilities and capabilities[80].

To continue the discussion, when studying the legislation of the Russian Federation and referring to the category of artificial intelligence and neural networks, it is necessary to consider the legislative definition of this concept. In

[76] Бахтеев Д.В. Предпосылки становления и этапы развития технологии искусственного интеллекта // Genesis: исторические исследования. 2019. № 8. С. 89–98.
[77] Zyryanov I.A. Problems of Constitutional and Legal Regulation of Artificial Intelligence / 2nd International Scientific and Practical Conference “Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth” (MTDE 2020). Advances in Economics, Business and Management Research. 2020. Vol. 138. P. 531–537.
[78] Barfield W., Williams A. Law, Cyborgs, and Technologically Enhanced Brains. Philosophies. 2017. Vol. 2. No. 6. URL: https://www.researchgate.net/publication/313836493_Law_Cyborgs_and_Tech nologically_Enhanced_Brains (дата обращения: 10.12.2021)
[79] Choo K., Espejo D., Jayasinghe D. Predictive Judicial Analytics: Implications for Rule of Law and the Legal Profession. Sydney University Law Society, 25.09.2020. URL: https://www.suls.org.au/citations-blog/2020/9/25/predictive-judicial-analytics-implications-for-rule-of-law-and- the-legal-profession (дата обращения: 10.12.2021).
[80] Мохат П.М. Искусственный интеллект: правовой взгляд. М.: Буки Веди. 2017. 257 с.

2019, the Decree of the President of the Russian Federation No. 490 of October 10, 2019, "On the Development of Artificial Intelligence in the Russian Federation", provided a definition for artificial intelligence and AI technologies. Subsequently, this definition was reflected, almost unchanged, in Federal Law No. 123-FZ of April 24, 2020. According to Article 2 of this law, artificial intelligence is defined as a set of technological solutions that allows for the imitation of human cognitive functions (including self-learning and finding solutions without a predetermined algorithm), ensuring the achievement of results at least comparable to the results of human intellectual activity when performing specific tasks[81].

In Uzbekistan, several draft legislative acts in this area have also been discussed. In this regard, the resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, "On the Approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030," aims to create favorable conditions for the introduction of AI technologies in the social sphere and economic sectors, to help the country join the ranks of the world's leading nations using AI technologies, and to ensure the implementation of the goals and objectives set forth in the "Digital Uzbekistan-2030" strategy[82].

In this context, regarding judicial and legal reform, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to increase the level of access to justice by introducing artificial intelligence technologies into court activities and improving the material and technical support of the judicial system[83]" outlines the priority goals for the coming years. These goals include introducing artificial intelligence technologies into court activities, accelerating digitalization processes, and creating favorable conditions for citizens and business entities in the courts.

Additionally, at the plenary session of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis on April 15, 2025, the law "On regulating relations arising from the use of artificial intelligence" was adopted in its first reading. The law was developed at the

[81] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_335184
[82] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.10.2024 yildagi PQ-358-son https://lex.uz/docs/-7158604
[83] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 21.08.2025 yildagi PF-140-son https://lex.uz/docs/-7696567

initiative of a group of deputies; furthermore, our president had also given his recommendation at the first plenary session of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis to create a legal framework for regulating issues related to AI. This draft law was developed in this regard[84].

Additionally, after an examination is ordered and conducted through the "E-expertise" system, we believe it is necessary to change the designation of the conclusion issued by the expert. Specifically, we consider it appropriate to use the term "E-conclusion" as the final link in the procedural chain.

An E-conclusion is the result of court-ordered expert examinations conducted through the "E-expertise" information system. These examinations are appointed by the relevant authorities and carried out in state forensic institutions, non-state forensic organizations, and forensic bureaus (hereinafter referred to as forensic organizations) via the "E-expertise" electronic information system (hereinafter referred to as the "E-expertise" platform). The result of the research conducted for these examinations–the expert conclusion–may be formalized electronically as an E-conclusion, provided it encompasses all requirements set forth in this article. The E-conclusion is certified with the expert's electronic digital signature and transmitted to the case-handling authority through the "E-expertise" information system. An E-conclusion has the same legal force as a conclusion in paper form.

At the same time, experts themselves face problems that, while appearing minor at first glance, lead to serious consequences in practice. For instance, an expert may request a specific object or sample necessary for research from the appointing authority through this system; however, an employee of the appointing authority might upload an unrelated document or attachment instead of the requested sample. Consequently, the case is sent to the expert institution for execution, but the expert cannot begin the research due to the absence of the required sample and is forced to return the case unexecuted within the established procedural deadline. This leads to

[84] https://kun.uz/news/2025/04/15/ozbekistonda-suniy-intellekt-haqida-qonun-qabul-qilinmoqda-unda-nima-yozilgan

an artificial prolongation of the case proceedings and a waste of the parties' time and resources.

The common thread among the shortcomings listed above is that they do not stem from technical system failures, but rather from the human factor–that is, users' negligence or inexperience in acting in accordance with specialized knowledge and procedural requirements. For this reason, these problems cannot be fully eliminated by traditional organizational and control measures. Instead, preventing them requires integrating a "smart" control and advisory mechanism into the process itself.

Therefore, in this study, we analyze the integration of an artificial intelligence-based assistant module into the "E-expertise" system as a solution to the aforementioned shortcomings. The proposed AI assistant module offers a comprehensive solution to the issues arising from both the appointing authority and the expert. On the one hand, it provides guidance on selecting the appropriate type of expertise and correctly formulating questions. On the other hand, it pre-verifies that the submitted materials conform to the required standards.

In today's digital world, artificial intelligence is advancing rapidly, making its implementation in state forensic institutions increasingly relevant. Regarding the current capabilities and advantages of AI, in recent years, its technologies have brought about fundamental changes in many fields, and digital forensics is no exception. AI-based tools enable law enforcement agencies to analyze large volumes of data in a short time, automatically detect anomalies and deviations in data, and uncover digital evidence crucial for solving cybercrimes.

Artificial intelligence, a field of computer science focused on creating machines and algorithms capable of human-like problem-solving, has been widely adopted across various sectors in recent years. Digital forensics, in turn, is a field that supports investigative activities by identifying, collecting, and analyzing electronic traces on devices and networks. From this perspective, integrating artificial intelligence into digital forensics and forensic examination requires in-depth scientific analysis, not only from a technological standpoint but also from legal and organizational ones. On one hand, such integration helps decision-makers

(investigative bodies, forensic experts) make prompt and well-founded decisions based on large volumes of data. On the other hand, it necessitates concurrently addressing compliance with ethical standards for AI use, adherence to relevant legal requirements, and the assurance of responsible and compliant practices. It is this dual task harnessing opportunities while managing risks that forms the conceptual basis for implementing artificial intelligence tools into the "E-expertise" system.

Analyses by foreign researchers, including Chaudhary et al., highlight that alongside these opportunities, certain challenges also arise in the application of artificial intelligence to digital forensics. Specifically, the increasingly complex and rapidly evolving nature of cyberattacks necessitates the constant adaptation of artificial intelligence models to new attack methods, which complicates the creation of sustainable and future-proof solutions[85].

From this perspective, the integration of artificial intelligence into the field of digital forensics and forensic examination requires a deep scientific analysis not only from a technological standpoint but also from legal and organizational ones. On the one hand, such integration can assist decision-makers such as investigative bodies and forensic experts in making prompt and well-founded decisions based on large volumes of data. On the other hand, it necessitates concurrently addressing several issues: adherence to ethical standards for the use of artificial intelligence, compliance with relevant legal requirements, and the assurance of responsible and standardized practices. It is precisely this dual task of capitalizing on opportunities while managing risks that forms the conceptual foundation for introducing artificial intelligence tools into the "E-ekspertiza" system.

Academic literature highlights several common challenges that arise in the process of applying artificial intelligence to digital forensics practice. Firstly, the "black box" nature of many artificial intelligence systems makes it difficult to understand how they reach a conclusion, casting doubt on the reliability and explainability of the results as evidence in a judicial proceeding. "Explainable AI"

[85] Naveen Kumar Chaudhary School of Cyber Security and Digital Forensics, National Forensic Sciences University Gandhinagar India

approaches are proposed as a solution to this problem. Secondly, limited computational resources and the absence of a single, standardized integration environment hinder the full realization of artificial intelligence's high potential for processing large volumes of data.

Thirdly, there is a need to comply with ethical and legal requirements related to personal data privacy and algorithmic transparency, for which privacy-preserving training methods (such as federated learning) are considered promising. Fourthly, the vulnerability of artificial intelligence systems to adversarial attacks can threaten the integrity of investigation results. Fifthly, the skills gap between forensic specialists and artificial intelligence technology expertise must be bridged through specialized integrated educational programs[86].

Despite its numerous achievements, finding the right balance between artificial intelligence and human oversight is of particular importance in the fields of digital forensics and forensic science. While artificial intelligence is highly efficient at processing large volumes of data and identifying patterns within them, it cannot replace human judgment in interpreting the findings, assessing their legal significance, and ensuring compliance with ethical standards. In advanced international practice, artificial intelligence systems typically perform tasks involving the preliminary analysis of repetitive and large-scale data. However, the final interpretation and the decision on the relevance and legality of the evidence remain entirely the responsibility of the forensic expert or an authorized official. For this, the boundaries of duties and responsibilities for both parties (human and artificial intelligence) must be clearly defined in advance. It is precisely this approach that ensures the use of artificial intelligence remains reliable, transparent, and lawful.

With the introduction of artificial intelligence tools into forensic practice, a cognitive gap emerges between specialists in traditional law or computer science

[86] Vasilaras , Alexandros , Papadoudis , Nikolaos , & Rizomiliotis , Panagiotis (2024) . Artificial intelligence in mobile forensics: A survey of current status, a use case analysis, and AI alignment objectives . Forensic Science International: Digital Investigation , Volume 49 , 301737.

and the technical knowledge required for the proper application of AI. To bridge this gap, it is proposed, firstly, that higher education institutions and professional organizations introduce specialized courses and certification programs on machine learning algorithms, data preprocessing, and model evaluation. Secondly, that forensic experts be given the opportunity to conduct practical training with AI tools in a controlled environment. And thirdly, that a system of continuous professional development be established, taking into account the rapid pace of technological change. It is crucial for such training programs to include dedicated training on ethical issues such as data privacy, algorithmic bias, and transparency, as well as to ensure interdisciplinary collaboration among data scientists, legal professionals, and forensic practitioners.

At the same time, the effective implementation of the concept in practice depends directly not only on technical and organizational measures but also on the skill level of the system's users. The range of users of the "E-expertise" information system is extremely broad, encompassing courts for civil, economic, and administrative cases; investigation and inquiry bodies for criminal cases (including pre-investigation review materials); bodies handling administrative offense cases; and lawyers representing the rights and interests of the parties. Although each of these entities uses the system for different procedural purposes, a common practical need for all of them is the ability to utilize the system's technical capabilities fully and without error.

The international experience reviewed in the analysis above shows that the effective adoption of AI-based tools largely depends on users' skills in working with them. Therefore, concurrent with the introduction of the AI assistant module into the "E-expertise" system, it is proposed that a two-stage professional development program be organized for all the aforementioned categories of users–employees of judicial and investigative bodies, and lawyers. The first stage will focus on developing the skills to fully and correctly use the general functional capabilities of the "E-expertise" system (such as ordering an expert examination, uploading materials, and reviewing the conclusion). The second stage will be dedicated to

developing skills for working directly with the AI assistant module: correctly interpreting its recommendations, responding to its warnings, and, most importantly, understanding the distinction between a module's recommendation and one's own independent procedural decision.

It is advisable to organize such specialized training courses through the respective training centers of the Supreme Court, the Prosecutor General's Office, the Ministry of Internal Affairs, and the Ministry of Justice, as well as through the professional development system of the Chamber of Advocates, in cooperation with the Kh. Sulaymonova Republican Center of Forensic Examination. The joint implementation of such a comprehensive technological and institutional (personnel training) approach will help eliminate shortcomings in the use of the "E-Expertise" system, not only at the software level but also at the human factor level.

In conclusion, by introducing an AI assistant module into forensic examination and the "E-Expertise" system–that is, the field of digital forensics–it is possible to eliminate many practical shortcomings in the process of commissioning and conducting examinations, create significant conveniences at all stages, and increase the system's overall efficiency. The analysis has shown that most problems in the operation of the "E-Expertise" system are not related to technical malfunctions but to the human factor. These issues which include the incorrect selection of questions posed to the expert and the type of examination, the incompleteness or incompatibility of submitted materials and samples with the requested object, the uneven distribution of workload among experts, weak oversight of procedural deadlines, and the excessive time spent formalizing expert conclusions cannot be fully resolved through traditional organizational measures. For future research, it is advisable to test the modules within the RSEM (Republican Center of Forensic Examination) system and evaluate their effectiveness based on quantitative indicators such as the reduction in the average examination period, a decrease in the number of requests for additional materials, and the dynamics of cases returned without execution and procedural deadline violations. It is also advisable to clearly codify the legal status of the module within the norms of the Law "On Forensic

Examination" and the Criminal Procedure Code. Ultimately, the phased implementation of an AI assistant module into the "E-Expertise" system will not only increase the efficiency of commissioning and conducting examinations but will also become an important factor in the digital transformation of the forensic science sector in Uzbekistan and, consequently, in strengthening citizens' trust in a fair and prompt judicial system.

REFERENCES

1. Бахтеев Д.В. Предпосылки становления и этапы развития технологии искусственного интеллекта // Genesis: исторические исследования. 2019. № 8. С. 89–98.
2. Zyryanov I.A. Problems of Constitutional and Legal Regulation of Artificial Intelligence / 2nd International Scientific and Practical Conference "Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth" (MTDE 2020). Advances in Economics, Business and Management Research. 2020. Vol. 138. P. 531–537.
3. Barfield W., Williams A. Law, Cyborgs, and Technologically Enhanced Brains. Philosophies. 2017. Vol. 2. No. 6. URL: https://www.researchgate.net/publication/313836493_Law_Cyborgs_and_Tech nologically_Enhanced_Brains (дата обращения: 10.12.2021)
4. Choo K., Espejo D., Jayasinghe D. Predictive Judicial Analytics: Implications for Rule of Law and the Legal Profession. Sydney University Law Society, 25.09.2020. URL: https://www.suls.org.au/citations-blog/2020/9/25/predictive-judicial-analytics-implications-for-rule-of-law-and- the-legal-profession (дата обращения: 10.12.2021).
5. Морхат П.М. Искусственный интеллект: правовой взгляд. М.: Буки Веди. 2017. 257 с.
6. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_335184
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.10.2024 yildagi PQ-358-son https://lex.uz/docs/-7158604
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 21.08.2025 yildagi PF-140-son https://lex.uz/docs/-7696567
9. https://kun.uz/news/2025/04/15/ozbekistonda-suniy-intellekt-haqida-qonun-qabul-qilinmoqda-unda-nima-yozilgan
10. Naveen Kumar Chaudhary School of Cyber Security and Digital Forensics, National Forensic Sciences University Gandhinagar India
11. Vasilaras , Alexandros , Papadoudis , Nikolaos , & Rizomiliotis , Panagiotis (2024). Artificial intelligence in mobile forensics: A survey of current status, a use case analysis, and AI alignment objectives . Forensic Science International: Digital Investigation , Volume 49 , 301737.

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ТРАНСГРАНИЧНОМ ОБМЕНЕ ЦИФРОВЫМИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВАМИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Гулимова Дилшода Аллоёр кизи,
Базовый Докторант кафедры Международного права и прав человека
Ташкентский Государственный Юридический Университет
E-mail: dilshodaallayarovna@gmail.com

Аннотация. В представленной статье осуществляется комплексное доктринальное исследование правовых барьеров и вызовов, возникающих при использовании систем искусственного интеллекта (ИИ) в механизмах трансграничного обмена цифровыми доказательствами по уголовным делам. На фоне экспоненциального роста транснациональной киберпреступности анализируется трансформация гносеологической природы цифровых следов, обусловленная применением предиктивной аналитики и алгоритмов машинного обучения. Особое внимание уделяется проблеме «черного ящика» (эпистемологической непрозрачности алгоритмов), а также критическим рискам легитимизации сфальсифицированных данных посредством генеративных нейросетей и технологий deepfake, что требует перехода процессуальной доктрины к концепции «нулевого доверия». Сформулированы конкретные предложения по преодолению юрисдикционных конфликтов, в числе которых - разработка специализированного Дополнительного протокола к Конвенции ООН о противодействии киберпреступности, который закрепит универсальные стандарты верификации алгоритмически обработанных доказательств.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровые доказательства, трансграничный обмен данными, международное уголовное правосудие, киберпреступность, алгоритмическая непрозрачность, deepfake, алгоритмическая экспертиза, Будапештская конвенция, взаимная правовая помощь.

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat ishlari bo‘yicha raqamli dalillarni transchegaraviy almashish mexanizmlarida sun’iy intellekt (SI) tizimlaridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan huquqiy to‘siqlar va muammolar kompleks doktrinal jihatdan tadqiq etilgan. Transmilliy kiberjinoyatchilikning jadal sur’atlarda ortib borishi fonida prediktiv tahlil hamda mashinali o‘qitish algoritmlaridan foydalanish natijasida raqamli izlarning gnoseologik tabiatidagi o‘zgarishlar tahlil qilingan. Algoritmlarning «qora quti» (epistemologik shaffof emaslik) muammosiga, shuningdek, generativ neyron tarmoqlar va *deepfake* texnologiyalari yordamida soxtalashtirilgan ma’lumotlarning qonuniy dalil sifatida e’tirof etilishi bilan bog‘liq jiddiy xavflarga alohida e’tibor qaratilgan. Shu

munosabat bilan protsessual doktrinani «nol ishonch» (*zero trust*) konsepsiyasiga o‘tkazish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, yurisdiksiyaviy nizolarni bartaraf etish bo‘yicha aniq takliflar ilgari surilib, ular qatorida algoritmlar orqali qayta ishlangan dalillarni verifikatsiya qilishning universal standartlarini belgilovchi BMTning Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish to‘g‘risidagi konvensiyasiga maxsus Qo‘shimcha protokol ishlab chiqish taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli dalillar, ma’lumotlarning transchegaraviy almashinuvi, xalqaro jinoyat odil sudlovi, kiberjinoyatchilik, algoritmik shaffof emaslik, *deepfake*, algoritmik ekspertiza, Budapesht konvensiyasi, o‘zaro huquqiy yordam.

Abstract. This article presents a comprehensive doctrinal study of the legal barriers and challenges arising from the use of artificial intelligence (AI) systems in mechanisms for the cross-border exchange of digital evidence in criminal proceedings. Against the backdrop of the exponential growth of transnational cybercrime, the paper analyzes the transformation of the epistemological nature of digital traces resulting from the application of predictive analytics and machine learning algorithms. Particular attention is devoted to the “black box” problem (the epistemological opacity of algorithms), as well as the critical risks associated with legitimizing falsified data generated through generative neural networks and deepfake technologies, thereby necessitating a shift in procedural doctrine toward the concept of “zero trust.” The article proposes specific solutions to overcome jurisdictional conflicts, including the development of a specialized Additional Protocol to the United Nations Convention against Cybercrime that would establish universal standards for the verification of algorithmically processed evidence.

Keywords: artificial intelligence, digital evidence, cross-border data exchange, international criminal justice, cybercrime, algorithmic opacity, deepfake, algorithmic expertise, Budapest Convention, mutual legal assistance.

Введение

Современная парадигма международного уголовного правосудия переживает фундаментальную трансформацию, обусловленную экспоненциальным развитием технологий искусственного интеллекта и глобализацией информационного пространства. Киберпреступность, по своей природе носящая транснациональный и экстерриториальный характер, нивелирует традиционные государственные границы, что делает трансграничный обмен цифровыми доказательствами критически важным элементом эффективного уголовного преследования. Внедрение алгоритмов машинного обучения и нейросетевых моделей в правоохранительную

деятельность открывает беспрецедентные возможности для сбора, анализа и верификации колоссальных объемов электронных данных [1]. Однако эта же технологическая эволюция порождает комплекс сложных правовых проблем, связанных с допустимостью, достоверностью и аутентичностью таких доказательств. Возникает острый конфликт между потребностью правоохранительных органов в оперативных механизмах межгосударственного взаимодействия и необходимостью обеспечения процессуальных гарантий прав личности в условиях алгоритмической непрозрачности. Ситуация усугубляется фрагментацией международно-правового регулирования, когда различные юрисдикции формируют собственные, зачастую противоречивые подходы к оценке результатов работы искусственного интеллекта в рамках уголовного судопроизводства. Цель настоящего исследования заключается в комплексном анализе правовых барьеров, возникающих при использовании систем искусственного интеллекта в процессах трансграничного обмена цифровыми доказательствами, а также в выработке доктринальных и практических предложений по унификации соответствующих международно-правовых механизмов.

Понятие и особенности цифровых доказательств в условиях алгоритмизации

Доктрина международного уголовного процесса традиционно рассматривает цифровые доказательства как информацию, хранящуюся или передаваемую в двоичном формате, которая может быть использована в суде для установления обстоятельств, подлежащих доказыванию. Специфика цифровых следов заключается в их нематериальности, подверженности модификации, возможности скрытого копирования и экстерриториальности хранения [2]. В условиях внедрения систем искусственного интеллекта правовая природа цифровых доказательств претерпевает существенные изменения. Алгоритмы не просто извлекают статические данные, но и осуществляют глубокий предиктивный и ретроспективный анализ, формируя

так называемые производные доказательства. Искусственный интеллект способен выявлять латентные связи между разрозненными цифровыми следами, деанонимизировать пользователей в даркнете, анализировать криптографические транзакции и восстанавливать удаленные фрагменты данных. В связи с этим в науке криминалистики и уголовного процесса возникает необходимость разграничения первичных электронных данных и аналитических продуктов, сгенерированных нейросетью. Если первичные данные объективны по своей природе (логи серверов, метаданные), то результаты их машинной обработки несут в себе элемент алгоритмической оценки. Следовательно, к традиционным признакам цифрового доказательства, таким как относимость и допустимость, в эпоху машинного обучения добавляется критерий алгоритмической верифицируемости, требующий понимания методологии, посредством которой система искусственного интеллекта пришла к конкретному выводу [3].

Использование искусственного интеллекта на стадии досудебного производства кардинально меняет тактику и методику расследования транснациональных преступлений. Правоохранительные органы применяют методы обработки естественного языка для анализа массивов переписки, алгоритмы компьютерного зрения для идентификации лиц на видеозаписях с камер наблюдения, а также предиктивную аналитику для выявления паттернов финансового мошенничества.

Особое значение данные технологии приобретают при реализации механизмов взаимной правовой помощи по уголовным делам, когда запрашивающее государство передает огромные массивы сырых данных, физически не поддающихся ручной обработке [4]. Несмотря на высокую эффективность, ключевой правовой проблемой остается феномен «черного ящика» (black box problem). Суть проблемы заключается в эпистемологической непрозрачности сложных нейронных сетей: даже сами разработчики зачастую не могут объяснить логику принятия конкретного решения системой. В контексте уголовного судопроизводства это вступает в

прямое противоречие с фундаментальным принципом оценки доказательств. Судья, прокурор или адвокат лишены возможности проверить, какие именно весовые коэффициенты алгоритм присвоил тем или иным данным. Это порождает обоснованные сомнения в допустимости таких доказательств, поскольку невозможно исключить наличие когнитивных искажений (bias) или ошибок в обучающих выборках [5]. Использование непрозрачных алгоритмов для обоснования запросов о выдаче лиц или обмене данными подрывает принцип состязательности сторон, так как сторона защиты объективно лишена возможности эффективно оспорить результаты машинного анализа.

Риски генеративного искусственного интеллекта: проблема верификации и аутентичности

Появление технологий генеративного искусственного интеллекта сформировало беспрецедентные вызовы для института доказывания. Технологии deepfake позволяют создавать гиперреалистичные аудио- и видеоматериалы, а большие языковые модели способны генерировать текстовые документы, неотличимые от написанных человеком [6]. В контексте трансграничного обмена доказательствами это создает критическую угрозу легитимизации сфальсифицированных данных. При получении электронных файлов от иностранного государства или зарубежного провайдера цифровых услуг правоохранительные органы сталкиваются с презумпцией аутентичности, которая в современных реалиях должна быть заменена концепцией «нулевого доверия» (zero trust). Возникает правовой парадокс, который можно охарактеризовать как «дуэль алгоритмов»: для выявления сфальсифицированных с помощью нейросетей доказательств правоохранительные органы вынуждены использовать другие, еще более сложные нейросети. Это ставит перед теорией процессуального права вопрос о том, может ли заключение алгоритма-верификатора служить самостоятельным доказательством фальсификации [7]. Установление аутентичности требует разработки новых международных криминалистических стандартов хэширования и использования технологий

распределенных реестров (блокчейн) для фиксации цифровых следов непосредственно в момент их образования, что позволило бы исключить саму возможность их незаметной модификации в процессе трансграничной передачи.

Международно-правовые основы и конфликт юрисдикций Действующая архитектура международно-правового регулирования обмена цифровыми доказательствами исторически опиралась на договоры о взаимной правовой помощи, которые отличаются крайней медлительностью и формализмом, не соответствующим скорости уничтожения электронных следов. Базовым документом в этой сфере остается Будапештская конвенция о киберпреступности 2001 года, заложившая основы международного сотрудничества [8]. Важнейшим шагом к модернизации стало принятие Второго дополнительного протокола к данной Конвенции, который закрепил механизмы прямого взаимодействия правоохранительных органов государств-участников с провайдерами услуг, находящимися в других юрисдикциях [9].

Однако имплементация технологий искусственного интеллекта в эти процессы порождает новые юрисдикционные конфликты. Например, если государство запрашивает данные у иностранного провайдера на основе подозрения, сгенерированного предиктивной полицейской ИИ-системой, запрашиваемое государство может отказать в содействии, ссылаясь на нарушение прав человека (например, если алгоритм признан дискриминационным в юрисдикции исполнения запроса).

Проблема усугубляется концепцией «цифрового суверенитета», в рамках которой государства стремятся локализовать хранение данных и ограничивают их трансграничную передачу, особенно если данные могут быть использованы для обучения иностранных нейросетевых моделей или проанализированы непрозрачными алгоритмами спецслужб других стран [10]. Региональный опыт и деятельность международных организаций Анализ зарубежного опыта демонстрирует существенную дивергенцию в

подходах к регулированию искусственного интеллекта в уголовной юстиции. Флагманом жесткого нормативного регулирования выступает Европейский союз. Принятый AI Act (Закон об искусственном интеллекте) классифицирует системы ИИ, используемые правоохранительными органами для оценки рисков, анализа полиграфов или биометрической идентификации, как системы «высокого риска», возлагая на них строгие требования по прозрачности, качеству данных и человеческому контролю [11]. Кроме того, Регламент ЕС об электронных доказательствах (e-Evidence) вводит строгие правила трансграничного получения данных, что в совокупности с AI Act создает единый, но сложный правовой каркас [12]. В то же время США демонстрируют более прагматичный подход, опираясь на прецедентное право (например, гарантии Четвертой поправки к Конституции) и экстерриториальное действие CLOUD Act, который позволяет американским правоохранителям требовать данные у IT-корпораций независимо от физического места расположения серверов [13]. Государства Азии, такие как Сингапур, разрабатывают гибкие модели управления ИИ, балансируя между инновациями и безопасностью, при этом активно внедряя алгоритмический анализ в системы «умного города» и правопорядка [14]. На глобальном уровне колоссальную работу проводят INTERPOL и Europol. Так, Europol регулярно выпускает аналитические отчеты о влиянии больших языковых моделей на работу полиции, указывая на необходимость разработки специализированных, закрытых правоохранительных ИИ-инструментов, исключающих утечку чувствительных данных из уголовных дел в публичные нейросети [15].

Перспективы унификации международно-правовых механизмов

Сложившаяся фрагментация правового пространства создает ситуацию юрисдикционного арбитража, когда транснациональные преступные группировки используют в своих интересах разницу в стандартах доказывания и технологической оснащенности правоохранительных органов разных стран. Для преодоления этих вызовов требуется глубокая унификация

международно-правовых механизмов на уровне ООН и специализированных конвенций [16].

Во-первых, необходима разработка универсального международного стандарта допустимости доказательств, полученных или обработанных с использованием искусственного интеллекта. Данный стандарт должен закреплять требования к валидации криминалистических алгоритмов, аналогично техническим стандартам ISO, но с учетом правовой специфики.

Во-вторых, целесообразно создание под эгидой INTERPOL единой защищенной платформы для трансграничного обмена цифровыми доказательствами, в архитектуру которой будут интегрированы алгоритмы автоматической проверки на наличие deepfake-модификаций [17].

В-третьих, принципиальным шагом должно стать закрепление в международных договорах об оказании правовой помощи пункта об обязательном раскрытии метаданных применяемых ИИ-систем (сведения об архитектуре нейросети, уровне допустимой ошибки, источниках обучающих данных) по запросу принимающей стороны или суда [18]. Лишь формирование транспарентной, юридически выверенной среды применения алгоритмов позволит сбалансировать эффективность борьбы с транснациональной киберпреступностью и обеспечение фундаментальных прав личности.

Авторские выводы и предложения

На основании проведенного формально-юридического и системного анализа можно констатировать, что искусственный интеллект радикально меняет гносеологическую природу цифровых доказательств, превращая процесс доказывания из механического сбора фактов в вероятностное алгоритмическое моделирование.

Интеграция данных технологий в механизм трансграничного обмена доказательствами сталкивается с неразрешимым в рамках действующего права противоречием между технологической закрытостью коммерческих

алгоритмов и процессуальными требованиями гласности и проверяемости доказательств.

В качестве практических мер по совершенствованию международного сотрудничества в рассматриваемой сфере предлагается следующее. Во-первых, инициировать разработку Дополнительного протокола к разрабатываемой Конвенции ООН о противодействии киберпреступности, который бы регулировал исключительно вопросы статуса алгоритмически обработанных доказательств [19]. Во-вторых, имплементировать в национальное уголовно-процессуальное законодательство государств концепцию «алгоритмической экспертизы», в рамках которой независимые эксперты, обладающие специальными познаниями в области машинного обучения, могли бы проводить аудит систем ИИ, примененных зарубежными партнерами при сборе доказательств. В-третьих, ввести правило процессуальной асимметрии: бремя доказывания надежности ИИ-системы, с помощью которой было получено электронное доказательство за рубежом, должно всецело возлагаться на сторону обвинения, представляющую данное доказательство в суде [20].

Реализация предложенных мер позволит сформировать устойчивую доктринальную и нормативную основу для противодействия преступности в цифровую эпоху без ущерба для общепризнанных принципов справедливого судебного разбирательства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конвенция о киберпреступности (ETS N 185) (Принята в г. Будапеште 23.11.2001). Совет Европы.
2. Второй дополнительный протокол к Конвенции о киберпреступности об углубленном сотрудничестве и раскрытии электронных доказательств (Принят в г. Страсбурге 12.05.2022). Совет Европы.
3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act).

4. Проект Конвенции Организации Объединенных Наций против киберпреступности. Специальный комитет ООН, 2024.
5. Europol. ChatGPT - the impact of Large Language Models on Law Enforcement. The Hague: Europol Innovation Lab, 2023.
6. INTERPOL. Global Guidelines for Digital Forensics Laboratories. Lyon: INTERPOL Secretariat, 2023.
7. Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act (CLOUD Act). 18 U.S.C. Chapter 119, United States Congress, 2018.
8. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings.
9. Casey, E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd ed. Academic Press, 2011.
10. Abbott, R. The Reasonable Robot: Artificial Intelligence and the Law. Cambridge University Press, 2020.
11. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. CEPEJ, Council of Europe, 2018.
12. UK Government. A pro-innovation approach to AI regulation. Policy paper, 2023.
12. Смирнов В.С. Цифровые доказательства в уголовном процессе: теория и практика применения. М.: Юрайт, 2022.
13. Волынский А.Ф., Вехов В.Б. Электронные носители информации в уголовном судопроизводстве // Уголовный процесс. 2023. № 4. С. 25-33.
14. Model Artificial Intelligence Governance Framework. Second Edition. Info-communications Media Development Authority (IMDA), Singapore, 2020.
15. Осипенко А.Л. Правовое регулирование и тактика использования систем искусственного интеллекта в оперативно-розыскной деятельности // Вестник МВД России. 2022. № 1. С. 45-51.
16. UNODC. Manual on Mutual Legal Assistance and Extradition. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2022.
17. Ищенко Е.П. Цифровая криминалистика и ее роль в раскрытии транснациональных преступлений // Криминологический журнал. 2023. № 2. С. 112-120.
18. Brenner, S.W. Cybercrime: Criminal Threats from Cyberspace. Praeger, 2022.
19. Europol. Facing Reality? Law enforcement and the challenge of deepfakes. The Hague: Europol Innovation Lab, 2022.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EXERCISE AND PROTECTION OF SHAREHOLDERS' RIGHTS IN UZBEKISTAN

Habibullayev Asliddin Ataullo ugli,
basic doctoral student (PhD) at Tashkent State University of Law

Abstract. This scientific article is devoted to the issue of determining the role of artificial intelligence in the exercise and protection of shareholders' rights in Uzbekistan. The relevance of the topic is determined by the rapid development of artificial intelligence technologies, which have significant potential for application in corporate governance. The purpose of this article is to determine the role of artificial intelligence, including its opportunities, limits, and risks, in the exercise and protection of shareholders' rights. The article examines the use of artificial intelligence technologies in the disclosure of information by companies, the analysis of corporate information, the assessment of transactions, particularly major transactions and related-party transactions, as well as in the conduct of general meetings of shareholders and other areas of corporate governance.

Keywords: artificial intelligence, protection of shareholders' rights, agency costs, minority shareholders, majority shareholders, corporate governance, information disclosure, Uzbekistan.

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola O‘zbekistonda sun'iy intellektning aksiyadorlarning huquqlarini amalga oshirish va himoya qilishdagi o‘rnini aniqlash masalasiga bag‘ishlangan. Mavzuning dolzarbligi korporativ boshqaruvda qo‘llash uchun salmoqli salohiyatga ega bo‘lgan sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanib borayotgani bilan izohlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi sun'iy intellektning aksiyadorlarning huquqlarini amalga oshirish va himoya qilishdagi imkoniyatlari, cheklovlari hamda xatarlarini aniqlashdan iborat. Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan kompaniyalar tomonidan axborotni oshkor etish, korporativ axborotni tahlil qilish, bitimlarni, xususan, yirik bitimlar va manfaatdorlik mavjud bo‘lgan bitimlarni baholash, shuningdek, aksiyadorlarning umumiy yig‘ilishlarini o‘tkazish hamda korporativ boshqaruvning boshqa yo‘nalishlarida foydalanish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish, agentlik xarajatlari, minoritar aksiyadorlar, majoritar aksiyadorlar, korporativ boshqaruv, axborotni oshkor etish, O‘zbekiston.

Аннотация. Настоящая научная статья посвящена определению роли искусственного интеллекта в осуществлении и защите прав акционеров в Республике Узбекистан. Актуальность темы обусловлена стремительным развитием технологий искусственного интеллекта, обладающих значительным потенциалом для применения в сфере корпоративного управления. Целью статьи является определение роли искусственного

интеллекта, включая его возможности, пределы применения и риски, в процессе осуществления и защиты прав акционеров. В статье рассматриваются вопросы использования технологий искусственного интеллекта при раскрытии информации компаниями, анализе корпоративной информации, оценке сделок, в частности крупных сделок и сделок с заинтересованностью, а также при проведении общих собраний акционеров и в иных сферах корпоративного управления.

Ключевые слова: искусственный интеллект, защита прав акционеров, агентские издержки, миноритарные акционеры, мажоритарные акционеры, корпоративное управление, раскрытие информации, Узбекистан.

Introduction

The relevance of the topic of this article lies in the fact that, at the current stage of development, artificial intelligence is becoming an advanced tool that can be applied in corporate governance, in ensuring transparency of information, in analysing decisions of corporate governing bodies, and in assessing transactions. In theory, corporate governance represents a system of interrelated management mechanisms designed to ensure the return on invested capital with the highest possible profitability[87]. Accordingly, the use of artificial intelligence may contribute not only to the technological development of a company, but also to strengthening the exercise and protection of shareholders' rights.

The scientific problem lies in the fact that the interests of shareholders and managers often do not coincide. As a result, there may be cases where managers abuse their official powers in order to obtain personal benefits[88]. Another problem is that the interests of minority and majority shareholders also often diverge. In this regard, majority shareholders may artificially restrict the rights of minority shareholders. As a result, the costs incurred by shareholders in monitoring managers, as well as the costs incurred by minority shareholders in monitoring majority shareholders, may increase. This scientific article examines the role that artificial intelligence may play in ensuring effective control and, accordingly, reducing such costs.

[87] A. Shleifer, R.W. Vishny, A survey of corporate governance, The journal of finance, 1997, vol. 52, no. 2, p. 737.
[88] M.C. Jensen, W.H. Meckling, Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure, Journal of financial economics, 1976, vol. 3. no. 4, p. 308–309, 312.

The purpose of this article is to study the role of artificial intelligence in the exercise and protection of shareholders' rights. The objectives of this article are: to examine the theoretical foundations of corporate legal relations; to study the role of artificial intelligence in strengthening shareholders' rights, including the reduction of monitoring costs; and to analyse the potential of artificial intelligence for improving the mechanisms for the exercise and protection of shareholders' rights. The object of this research is the social relations arising in connection with the exercise and protection of shareholders' rights in Uzbekistan in the context of the development of artificial intelligence. The subject of this research is the role, opportunities, risks, and limits of using artificial intelligence in the exercise and protection of shareholders' rights.

Results and Discussion

Artificial intelligence has the potential to strengthen the exercise and protection of shareholders' rights. This can be achieved through the introduction of artificial intelligence technologies that allow information on the company's activities to be obtained automatically, enable the analysis of decisions and actions of the company's managers, and help identify suspicious transactions.

Corporate law theory includes such concepts as the principal and the agent. In this context, the principals are the owners of the company, namely the shareholders, while the agents are the managers, that is, the executive body of the company. The interests of the principal are usually long-term in nature, such as the development of the company, an increase in the company's value, and similar objectives. By contrast, the interests of agents may be short-term, including obtaining immediate benefits from the company through the disposal of assets by means of various transactions. The expenses incurred by principals for monitoring agents are referred to in theory as agency costs[89]. Accordingly, the introduction of artificial intelligence could reduce these agency costs.

[89] M.C. Jensen, W.H. Meckling, Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure, Journal of financial economics, 1976, vol. 3. no. 4, p. 308, 312.

Scholars explain that corporate governance control mechanisms have not only legal significance, but also economic significance[90]. This is because the objective of investors is to increase their capital. In this context, managers and controlling persons may adopt decisions involving an elevated level of risk. The introduction of AI could enhance transparency in decision-making, thereby enabling owners to prevent decisions associated with excessive risk. Artificial intelligence can undoubtedly strengthen the exercise of the right to receive information. Scholars emphasise that timely disclosure of information plays a central role in corporate governance[91]. This enables owners to make important decisions promptly, prevents misunderstandings between managers and owners, and helps avoid decisions involving a high level of risk. In this regard, it would be appropriate to introduce artificial intelligence for the analysis of reports, information on the company's activities, and transactions in order to determine whether they constitute major transactions or related-party transactions, among other matters.

Artificial intelligence is of particular importance in the exercise of the rights of minority shareholders. As scholars note, companies often face conflicts of interest between minority and majority shareholders[92]. Majority shareholders may create artificial barriers to the involvement of minority shareholders. To prevent such cases, artificial intelligence may assist through the introduction of monitoring technologies aimed at identifying suspicious transactions or decisions. Artificial intelligence may also undoubtedly be useful for controlling major transactions and related-party transactions. Based on the views expressed in legal scholarship, corporate law should create conditions under which company managers are restricted from making high-risk decisions arbitrarily[93]. Artificial intelligence may be useful in this regard by identifying hidden aspects of affiliation and repeated transactions, the interconnection of which may result in a major transaction.

[90] A. Shleifer, R.W. Vishny, A survey of corporate governance, The journal of finance, 1997, vol. 52, no. 2, p. 737.
[91] L. Enriques, S. Gilotta, Disclosure and financial market regulation, ECGI law working paper no. 252/2014. 2014. p. 2–3.
[92] J. Armour, H. Hansmann, R. Kraakman, Agency problems, legal strategies, and enforcement, no. 644, 2009, p. 2.
[93] J. Armour, H. Hansmann, R. Kraakman, Agency problems, legal strategies, and enforcement, no. 644, 2009, p. 2;

Artificial intelligence may also play a significant role in voting. Scholars have noted that electronic voting clearly reduces costs and increases efficiency[94]. Artificial intelligence could be useful in analysing the agenda of a general meeting of shareholders, identifying hidden risks, providing notifications on procedural matters, and recognising or identifying persons participating in voting. Moreover, blockchain technology, in combination with artificial intelligence, may further enhance all the above-mentioned applications of artificial intelligence.

The use of artificial intelligence in corporate governance also entails certain risks. Scholars have noted that the main risk is opacity, namely the difficulty of understanding which algorithm or logic artificial intelligence used to generate a particular response[95]. Understanding the logic underlying an artificial intelligence response is necessary in order to determine whether the decision may affect safety, non-discrimination, and other relevant aspects. Another risk lies in the imperfection of artificial intelligence: at this stage, it does not always provide complete and accurate answers. Therefore, the introduction of artificial intelligence technologies requires an explanation of the reasons or logic behind their responses, as well as the possibility of human review and control.

There are also discussions as to whether artificial intelligence may replace corporate governing bodies. However, scholars approach this issue with caution. Scholars have expressed the view that artificial intelligence cannot be used as an independent governing body, but may only be used as an auxiliary tool in decision-making[96]. This is mainly related to the issue of liability for unlawful decisions.

Conclusion

In conclusion, it may be stated that the role of artificial intelligence in the exercise and protection of shareholders' rights is not yet significant. At the current stage of development, it is not recommended to use artificial intelligence as an

[94] E.Y. Lee, W. Ha, Electronic voting in shareholder meetings and the market value of cash holdings, 2023, vol. 89, article 102718, p. 1.
[95] J. Burrell, How the machine "Thinks": Understanding opacity in machine learning algorithms, 2016, vol. 3. no. 1. p. 1-2.
[96] F. Mertens, the use of artificial intelligence in corporate decision making at board level: A preliminary legal analysis, 2023, p. 2.

independent governing body. However, it may be effectively used to reduce agency costs, particularly at the stages of holding general meetings of shareholders, obtaining information, and analysing information. All these applications would undoubtedly strengthen the exercise and protection of shareholders' rights.

Artificial intelligence also contributes to the reduction of agency costs by establishing control over company managers. This can be achieved through the automated transmission of information in real time, accompanied by the analysis of such information. This, in turn, helps reduce the costs of monitoring managers. Moreover, the use of artificial intelligence may contribute not only to strengthening the corporate rights of shareholders, but also to protecting their economic interests. Artificial intelligence can also make it possible to assess the economic feasibility of decisions and expenditures. It should be noted that the primary area of application of artificial intelligence is, first and foremost, the receipt of information. An informed shareholder is able to take appropriate decisions and actions aimed at the exercise and protection of his or her rights promptly and effectively.

Minority shareholders may particularly benefit from the use of artificial intelligence, since they often face difficulties in obtaining reliable information in a timely manner. As a result, they are unable to take timely action to protect their rights. The above-mentioned applications of artificial intelligence may help resolve this problem. The application of artificial intelligence in relation to major transactions and affiliated-party transactions should be specifically highlighted. First of all, it may help identify such transactions at an early stage of their planning. It may also assist in explaining the economic feasibility of such transactions. All of this would contribute to preventing abuses of authority by managers and/or majority shareholders.

Artificial intelligence also has considerable potential in the conduct of general meetings of shareholders. It may be applied at various stages, including automatic notification of shareholders about the meeting, analysis of proposals included in the agenda, provision of recommendations on the issues contained therein, and identification of shareholders participating remotely. The use of artificial

intelligence entails certain risks, such as the difficulty of understanding the logic behind its responses, as well as the possibility of errors in such responses. These problems may be addressed by disclosing the logic or algorithms underlying the response and by ensuring human control.

Findings

Based on the conducted research, it may be concluded that the use of artificial intelligence can strengthen the exercise and protection of shareholders' rights if it is applied as an auxiliary tool. In particular, this applies to obtaining information, analysing information, holding general meetings of shareholders, analysing transactions, and other related processes. This may help reduce agency costs and improve the efficiency of corporate governance. At the same time, the use of artificial intelligence must be accompanied by an explanation of the reasons or algorithms underlying its responses, as well as by human control.

As a practical proposal, it is advisable to introduce artificial intelligence into the corporate governance of joint-stock companies in stages. At the first stage, artificial intelligence may assist in the automatic receipt of information on the company's operational activities in real time. At subsequent stages, technologies for analysing information, decisions, and transactions may be introduced.

REFERENCES:

1. Shleifer, R.W. Vishny, A survey of corporate governance, The journal of finance, 1997, vol. 52, no. 2;
2. M.C. Jensen, W.H. Meckling, Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure, Journal of financial economics, 1976, vol.3. no.4;
3. L. Enriques, S. Gilotta, Disclosure and financial market regulation, ECGI law working paper no. 252/2014. 2014;
4. J. Armour, H. Hansmann, R. Kraakman, Agency problems, legal strategies, and enforcement, no. 644, 2009;
5. E.Y. Lee, W. Ha, Electronic voting in shareholder meetings and the market value of cash holdings, 2023, vol. 89, article 102718;
6. J. Burrell, How the machine "Thinks": Understanding opacity in machine learning algorithms, 2016, vol. 3. no. 1;
7. F. Mertens, the use of artificial intelligence in corporate decision making at board level: A preliminary legal analysis, 2023.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI SAKSOVULZORLAR VA CHO‘LLANISH JARAYONLARINI HUQUQIY MONITORING QILISHNING ISTIQBOLLARI

Berdax JIENBAEV,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: berdakh.jienbaev@bk.ru

Annotatsiya. Mazkur tezisda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali saksovulzorlar holatini kuzatish va cho‘llanish jarayonlarini huquqiy monitoring qilishning zamonaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda masofadan zondlash, geoinformatsion tizimlar (GIS), sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari hamda mashinaviy o‘qitish algoritmlarining ekologik nazoratni takomillashtirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, saksovulzorlarni muhofaza qilish, ularning noqonuniy kesilishi va degradatsiyasini aniqlashda sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlarining samaradorligi baholangan. Tezisda cho‘llanishga qarshi kurashish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik qonunchilik talablariga rioya etilishini ta’minlashda raqamli texnologiyalarning huquqiy monitoring mexanizmlarini rivojlantirish istiqbollari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ekologik xavfsizlikni mustahkamlash hamda cho‘l hududlarida barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, saksovulzorlar, cho‘llanish, huquqiy monitoring, ekologik nazorat, geoinformatsion tizimlar, masofadan zondlash, sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari, mashinaviy o‘qitish, ekologik xavfsizlik, raqamli texnologiyalar, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В данном тезисе проанализированы современные возможности мониторинга состояния саксаульных рощ и правового мониторинга процессов опустынивания с использованием технологий искусственного интеллекта. В исследовании освещается значение дистанционного зондирования, геоинформационных систем (ГИС), спутниковых данных и алгоритмов машинного обучения в совершенствовании экологического контроля. Также была оценена эффективность систем мониторинга на основе искусственного интеллекта в охране саксаульных рощ, выявлении их незаконной вырубки и деградации. В тезисе обоснованы перспективы развития механизмов правового мониторинга цифровых технологий в борьбе с опустыниванием, рациональном использовании природных ресурсов и обеспечении соблюдения требований экологического законодательства. Результаты исследования могут служить укреплению экологической безопасности и обеспечению устойчивого развития в пустынных регионах.

Ключевые слова: искусственный интеллект, саксаульные заросли, опустынивание, правовой мониторинг, экологический контроль, геоинформационные системы, дистанционное зондирование, спутниковые

данные, машинное обучение, экологическая безопасность, цифровые технологии, устойчивое развитие.

Abstract. This thesis analyzes modern opportunities for monitoring the state of saxaul groves and legal monitoring of desertification processes through the use of artificial intelligence technologies. The study highlights the importance of remote sensing, geographic information systems (GIS), satellite data, and machine learning algorithms in improving environmental control. The effectiveness of artificial intelligence-based monitoring systems in protecting saxaul groves and identifying their illegal felling and degradation was also evaluated. The thesis substantiates the prospects for developing legal monitoring mechanisms for digital technologies in combating desertification, the rational use of natural resources, and ensuring compliance with environmental legislation requirements. The research results can serve to strengthen environmental security and ensure sustainable development in desert regions.

Keywords: artificial intelligence, saxaul plantations, desertification, legal monitoring, environmental control, geoinformation systems, remote sensing, satellite data, machine learning, environmental safety, digital technologies, sustainable development.

Kirish

Bugungi kunda dunyo miqyosida ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o‘zgarishi, yer resurslarining degradatsiyasi va cho‘llanish jarayonlarining jadallashuvi insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qurg‘oqchil va yarim qurg‘oqchil hududlarda tabiiy ekotizimlarning zaiflashuvi ekologik muvozanatning buzilishiga, biologik xilma-xillikning kamayishiga hamda aholi turmush sharoitining yomonlashishiga olib kelmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan O‘zbekiston hududi ham ushbu jarayonlardan chetda emas. So‘nggi yillarda cho‘llanishga qarshi kurashish, yashil hududlarni kengaytirish va ekologik barqarorlikni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Saksovul cho‘l hududlari ekotizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, qum ko‘chishining oldini olish, tuproq unumdorligini saqlash va atmosfera havosidagi karbonat angidrid miqdorini kamaytirishda muhim ekologik vazifani bajaradi. Shu sababli saksovulzorlarni muhofaza qilish, ularning holatini muntazam kuzatib borish hamda noqonuniy kesilish holatlarining oldini olish ekologik xavfsizlikni ta’minlashning muhim sharti sanaladi. Biroq keng hududlarni an’anaviy

usullar orqali nazorat qilish katta mablag‘, vaqt va inson resurslarini talab qiladi. Bu esa monitoring tizimlarini zamonaviy texnologiyalar asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi natijasida sun’iy intellekt texnologiyalari ekologik monitoring sohasida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Sun’iy yo‘ldosh tasvirlari, geoinformatsion tizimlar, masofadan zondlash texnologiyalari va katta hajmdagi ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilish imkoniyatlari tabiiy resurslar holatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini bermoqda. Ayniqsa, mashinaviy o‘qitish algoritmlari yordamida saksovulzorlarning maydoni, zichligi va degradatsiya darajasini aniqlash, cho‘llanish xavfi mavjud hududlarni prognoz qilish hamda ekologik qonunchilik talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni kuchaytirish mumkin.

Huquqiy monitoring tizimlarining samaradorligini oshirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ekologik qonun hujjatlarining ijrosi, yer resurslaridan foydalanish qoidalariga rioya qilinishi va tabiiy obyektlarning muhofaza etilishi bo‘yicha ma’lumotlarni tezkor yig‘ish hamda tahlil qilish davlat boshqaruvi organlari faoliyatini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli monitoring vositalari inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi, nazoratning shaffofligini ta’minlaydi va ekologik huquqbuzarliklarni erta aniqlash imkonini yaratadi. Mazkur tezisning dolzarbligi saksovulzorlar va cho‘llanish jarayonlarini monitoring qilishda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlarini huquqiy jihatdan baholash, ularni amaliyotga joriy etish istiqbollarini aniqlash hamda ekologik nazorat tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

Tezisning maqsadi – sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali saksovulzorlar va cho‘llanish jarayonlarini huquqiy monitoring qilishning zamonaviy imkoniyatlari hamda istiqbollarini tahlil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- saksovulzorlar va cho‘llanish jarayonlarining ekologik-huquqiy ahamiyatini yoritish;

- sun’iy intellekt texnologiyalarining ekologik monitoringdagi o‘rnini tahlil qilish;
- geoinformatsion tizimlar va masofadan zondlash texnologiyalarining imkoniyatlarini baholash;
- ekologik nazorat va huquqiy monitoring tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollarini aniqlash;
- saksovulzorlarni muhofaza qilish va cho‘llanishning oldini olish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari ekologik monitoring tizimini modernizatsiya qilish, tabiiy resurslarni muhofaza etish samaradorligini oshirish hamda cho‘l hududlarida barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Asosiy qism

Sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ekologik muammolarni aniqlash, baholash va ularning oldini olish bo‘yicha yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, cho‘llanish jarayonlari va saksovulzorlar holatini monitoring qilishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash ekologik boshqaruvning samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. O‘zbekiston hududining katta qismi qurg‘oqchil va yarim qurg‘oqchil zonalarda joylashgani sababli cho‘llanish xavfi mamlakat ekologik xavfsizligi uchun muhim tahdidlardan biri hisoblanadi.

Saksovul cho‘l ekotizimining asosiy o‘simliklaridan biri bo‘lib, qum ko‘chishini to‘xtatish, tuproq eroziyasining oldini olish va biologik xilma-xillikni saqlashda muhim ekologik vazifani bajaradi. So‘nggi yillarda saksovulzorlarning noqonuniy kesilishi, yaylovlardan me’yoridan ortiq foydalanish hamda iqlim o‘zgarishi natijasida ularning maydoni qisqarib bormoqda. Shu sababli ushbu hududlarni muntazam kuzatish va huquqiy nazorat qilish dolzarb vazifaga aylangan.

An’anaviy monitoring usullari ko‘pincha dala kuzatuvlari va statistik ma’lumotlarga asoslanadi. Bunday usullar katta hududlarni qamrab olishda vaqt va mablag‘ jihatidan samarali emas. Sun’iy intellekt esa masofadan zondlash texnologiyalari orqali olingan ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash imkonini beradi. Sun’iy yo‘ldosh tasvirlari asosida maxsus algoritmlar saksovulzorlarning holatini,

o‘simlik qoplamining o‘zgarishini va degradatsiya darajasini aniqlashi mumkin. Geoinformatsion tizimlar (GIS) va sun’iy intellekt integratsiyasi cho‘llanish xavfi mavjud hududlarni prognoz qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mashinaviy o‘qitish algoritmlari tuproq namligi, harorat, yog‘ingarchilik miqdori va o‘simlik qoplami haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilib, kelgusida cho‘llanish ehtimoli yuqori bo‘lgan hududlarni aniqlaydi. Bu esa davlat organlariga ekologik muammolarning oldini olish bo‘yicha tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Huquqiy monitoring nuqtayi nazaridan sun’iy intellekt texnologiyalari ekologik qonunchilik ijrosini nazorat qilishning samarali vositasi hisoblanadi. Masalan, sun’iy yo‘ldosh tasvirlari orqali saksovulzorlarning noqonuniy kesilishi yoki yer resurslaridan noqonuniy foydalanish holatlari aniqlanishi mumkin. Ushbu ma’lumotlar vakolatli organlarga avtomatik tarzda yuborilib, huquqbuzarliklarni o‘z vaqtida bartaraf etish imkonini yaratadi. Natijada ekologik nazoratning shaffofligi va samaradorligi oshadi. Sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlarining yana bir afzalligi katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish imkoniyatidir. Inson omili bilan bog‘liq xatoliklar kamayadi, monitoring natijalarining aniqligi esa ortadi. Bu esa ekologik xavfsizlikni ta’minlash, tabiiy resurslarni muhofaza qilish va davlat ekologik siyosatini samarali amalga oshirish uchun mustahkam axborot bazasini shakllantiradi. Kelgusida sun’iy intellekt texnologiyalarini ekologik monitoring tizimlariga keng joriy etish saksovulzorlarni saqlash va cho‘llanishga qarshi kurashishda muhim natijalar berishi kutilmoqda. Buning uchun ekologik ma’lumotlar bazalarini takomillashtirish, sun’iy yo‘ldosh kuzatuvlari qamrovini kengaytirish hamda huquqiy monitoring tizimlarini raqamlashtirish zarur. Shuningdek, ekologiya, axborot texnologiyalari va huquq sohalari mutaxassislarining hamkorligini kuchaytirish ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar samaradorligini yanada oshiradi. Shunday qilib, sun’iy intellekt texnologiyalari saksovulzorlar va cho‘llanish jarayonlarini huquqiy monitoring qilishda innovatsion yechim sifatida namoyon bo‘lib, ekologik nazoratni takomillashtirish, huquqbuzarliklarni tezkor aniqlash va tabiiy resurslarni muhofaza qilishning samarali mexanizmlarini yaratishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari saksovulzorlar holatini kuzatish va cho‘llanish jarayonlarini monitoring qilishda zamonaviy hamda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Iqlim o‘zgarishi, yer degradatsiyasi va biologik resurslarning qisqarishi sharoitida ekologik nazorat tizimlarini raqamlashtirish zarurati yanada ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari ekologik xavfsizlikni ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tahlillar natijasida saksovulzorlarning cho‘l ekotizimidagi o‘rni va ahamiyati yuqori ekanligi aniqlandi. Ular qum ko‘chishini cheklash, tuproq eroziyasining oldini olish, biologik xilma-xillikni saqlash hamda iqlim o‘zgarishining salbiy ta’sirlarini kamaytirishda muhim vazifani bajaradi. Shu sababli saksovulzorlarni muhofaza qilish va ularning holatini muntazam nazorat qilish ekologik siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Tadqiqot davomida geoinformatsion tizimlar, masofadan zondlash texnologiyalari va sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini sun’iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilish ekologik monitoringning aniqligi va tezkorligini sezilarli darajada oshirishi asoslab berildi. Ushbu texnologiyalar keng hududlarni qisqa vaqt ichida kuzatish, cho‘llanish xavfi mavjud maydonlarni aniqlash hamda saksovulzorlarning degradatsiya darajasini baholash imkonini beradi.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalaridan huquqiy monitoring jarayonida foydalanish ekologik qonunchilik talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qilishi aniqlandi. Noqonuniy daraxt kesish, yer resurslaridan noto‘g‘ri foydalanish va ekologik huquqbuzarliklarni tezkor aniqlash imkoniyati nazorat organlari faoliyatining samaradorligini oshiradi hamda ekologik boshqaruvning shaffofligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarini saksovulzorlar va cho‘llanish jarayonlarini huquqiy monitoring qilish tizimiga joriy etish ekologik nazoratning yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyalarni amaliyotga keng tatbiq etish, raqamli monitoring infratuzilmasini rivojlantirish va ekologik ma’lumotlar bazalarini takomillashtirish orqali tabiiy resurslarni muhofaza

qilish samaradorligini oshirish hamda cho‘llanishning salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1992 (yangi tahrirdagi o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).
3. O‘zbekiston Respublikasining “O‘rmon to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2018.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Orolbo‘yi hududida ekologik holatni yaxshilash va cho‘llanishning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarorlari va farmonlari. – Toshkent, 2019–2024.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
6. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 775 p.
7. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – Harlow: Pearson Education, 2021. – 1136 p.
8. Reynolds J.F., Stafford Smith D.M. Global Desertification: Do Humans Cause Deserts? – Berlin: Dahlem University Press, 2002. – 437 p.
9. United Nations Convention to Combat Desertification (UNCCD). Global Land Outlook. – Bonn: UNCCD Secretariat, 2022. – 340 p.
10. FAO. The State of the World’s Forests 2024: Forest-sector Innovations Towards a More Sustainable Future. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2024. – 156 p.
11. Eastman J.R. IDRISI and Geographic Information Systems for Environmental Monitoring and Natural Resource Management. – Worcester: Clark University Press, 2019. – 312 p.
12. Weng Q. Remote Sensing and GIS Integration: Theories, Methods and Applications. – New York: McGraw-Hill Education, 2018. – 456 p.

SUD HUJJATLARINI IJRO QILISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH: RAQAMLASHTIRISH VA SUN'IY INTELLEKT

Muzaffar MUXTOROV,
Toshkent davlat yuridik universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: muzaffarmuxtorov01@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda sud hujjatlarini ijro qilish samaradorligini oshirishda raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni hamda ularni amaliyotga joriy etish istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijro ish yurituvini raqamli platformalar asosida tashkil etish, davlat axborot tizimlari integratsiyasini ta'minlash, ijro harakatlarini avtomatlashtirish hamda sun'iy intellekt yordamida qaror qabul qilish jarayonlarini qo'llab-quvvatlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, sud hujjatlarini ijro etish jarayonida vaqt va resurslarni tejash, inson omili ta'sirini kamaytirish, ijro harakatlarining shaffofligi va tezkorligini ta'minlash imkoniyatlari xalqaro tajriba asosida tahlil qilingan. Tezisda O'zbekiston Respublikasida sud hujjatlarini ijro etish tizimini takomillashtirish yuzasidan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ud hujjatlarini ijro qilish, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, elektron ijro tizimi, ijro ish yurituvi, raqamli transformatsiya, davlat axborot tizimlari, avtomatlashtirish, ijro samaradorligi, shaffoflik.

Аннотация. В настоящих тезисах анализируются роль цифровизации и технологий искусственного интеллекта в повышении эффективности исполнения судебных документов, а также перспективы их внедрения в практическую деятельность. В исследовании рассматриваются вопросы организации исполнительного производства на основе цифровых платформ, обеспечения интеграции государственных информационных систем, автоматизации исполнительных действий и поддержки процессов принятия решений с использованием технологий искусственного интеллекта. Кроме того, на основе международного опыта анализируются возможности экономии времени и ресурсов, снижения влияния человеческого фактора, обеспечения прозрачности и оперативности процесса исполнения судебных документов. В тезисах разработаны научно-практические предложения и рекомендации по совершенствованию системы исполнения судебных документов в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: исполнение судебных документов, цифровизация, искусственный интеллект, электронная система исполнения, исполнительное производство, цифровая трансформация, государственные информационные системы, автоматизация, эффективность исполнения, прозрачность.

Abstract. This thesis examines the role of digitalization and artificial intelligence technologies in improving the efficiency of the enforcement of court

documents, as well as the prospects for their practical implementation. The study explores the organization of enforcement proceedings through digital platforms, the integration of government information systems, the automation of enforcement procedures, and the use of artificial intelligence to support decision-making processes. Furthermore, based on international experience, the research analyzes opportunities to save time and resources, reduce the impact of the human factor, and ensure greater transparency and efficiency in the enforcement of court documents. The thesis also proposes scientific and practical recommendations for improving the system of enforcement of court documents in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: enforcement of court documents, digitalization, artificial intelligence, electronic enforcement system, enforcement proceedings, digital transformation, government information systems, automation, enforcement efficiency, transparency.

Sun’iy intellekt bugungi kunda raqamli transformatsiyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va huquq sohalarida keng joriy etilmoqda. Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish tizimini raqamlashtirish hamda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ijro jarayonlarining tezkorligi, shaffofligi va samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasida sud hujjatlari ijrosi tizimini modernizatsiya qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, 2026-yil 30-martda qabul qilingan “Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish tizimini raqamlashtirish va samaradorligini oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF–50-sonli Prezident Farmoni sud hujjatlari ijrosi tizimini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirishning yangi bosqichini boshlab berdi. Mazkur Farmonda sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlari ijrosini ta’minlash jarayoniga sun’iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish orqali ijro ishlari 30 foizining ijrosini davlat ijrochisining aralashuvisiz ta’minlash, ijro ishi yurituvini raqamlashtirishni yanada jadallashtirish, sohada inson omilini bartaraf etish mumkin bo‘lgan jarayonlarni avtomatlashtirish orqali tezkorlik darajasini keskin oshirish, fuqarolarning Konstitutsiya bilan belgilangan daxlsizlik huquqlarini buzmagan holda ayrim majburiy ijro harakatlarini undiruvchilar tomonidan amalga oshirish, sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish tizimiga ilg‘or xalqaro tajriba asosida yangicha yondashuvlarni joriy qilish kabi

asosiy vazifalar belgilangan. Ushbu islohotlar sud hujjatlarini o‘z vaqtida va to‘liq ijro etishni ta’minlash, inson omili ta’sirini kamaytirish hamda ijro faoliyatining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi[97].

Hozirgi kunda sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari dunyoning deyarli barcha mintaqalarida jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalarining turli sohalarda qo‘llanilishi, jumladan, ta’lim, axborot texnologiyalari, sud-huquq tizimi hamda boshqa tarmoqlarda keng joriy etilishi uning rivojlanish sur’atlari yuqori ekanligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellekt inson faoliyatini yengillashtirish, vaqtni tejash, mehnat unumdorligini oshirish va moliyaviy xarajatlarni kamaytirish kabi muhim afzalliklarga ega. Xususan, sud qarorlarini qabul qilish jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish amaliyoti allaqachon yo‘lga qo‘yilgan. Jumladan, AQSH, Rossiya, Xitoy va Meksikada bu borada sezilarli natijalarga erishilgan. Masalan, Xitoyda sudlarga 100 dan ortiq sudya-robotlar joriy etilgan bo‘lib, ular fuqarolarga huquqiy maslahatlar berishda qo‘llanilmoqda[98]. Shuningdek, Estoniyada kichik miqdordagi fuqarolik da’volari bo‘yicha nizolarni hal etishga mo‘ljallangan sun’iy intellekt dasturi sinovdan o‘tkazilgan bo‘lib, bu mazkur yo‘nalishga bo‘lgan e’tibor tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, yaqinda o‘tkazilgan davlatlararo so‘rov natijalariga ko‘ra, respondentlar yaqin 25 yil ichida sud qarorlarini qabul qilish jarayonlarining qariyb 30 foizi sun’iy intellekt tomonidan amalga oshirilishini taxmin qilgan[99]. Holbuki, hozirgi vaqtda sun’iy intellektning sud qarorlarini qabul qilishdagi ulushi 10 foizdan kam deb baholanmoqda.

Shu bilan birga, sun’iy intellektning ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish tezligi inson imkoniyatlariga nisbatan ancha yuqori ekanligini ham ta’kidlash lozim. Hozirgi kunda ushbu texnologiya sanoat, tibbiyot, transport, ta’lim, moliya kabi ko‘plab sohalarda keng qo‘llanilib, ularning rivojlanishida inqilobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, sun’iy intellektning tibbiyot va sud-

[97] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.03.2026 yildagi PF-50-son, https://lex.uz/docs/-8108628
[98] https://law-ai.org/the-challenges-of-artificial-judicial-decision-making-for-liberal-democracy/.
[99] https://law-ai.org/the-challenges-of-artificial-judicial-decision-making-for-liberal-democracy/#:~:text=uch%20barobarga%20oshiradi.-,%5B6%5D,-Shu%20nuqtai%20nazardan.

huquq tizimiga bosqichma-bosqich joriy etilishi mazkur texnologiyaning amaliy ahamiyati ortib borayotganini yaqqol namoyon etmoqda. Sun’iy intellektning ijobiy jihatlaridan biri, avvalo, insonlar uchun qulaylik yaratishi, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirishi, natijada vaqt hamda moliyaviy xarajatlarni kamaytirish imkonini berishidir.

Prognozlarga ko‘ra, 2030-yilga kelib sun’iy intellekt texnologiyalari hisobiga jahon iqtisodiyotiga qo‘shiladigan qo‘shimcha qiymat 14 trillion AQSh dollariga yetishi mumkin. Mazkur texnologiya, ayniqsa, avtomobilsozlik, elektronika va kimyo sanoatida inqilobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirishi kutilmoqda[100]. Shuningdek, xalqaro tajribaning joriy etilishi sud-huquq tizimini takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish sud-huquq faoliyatida vaqt va moliyaviy xarajatlarni kamaytirish, ish jarayonlarini optimallashtirish hamda xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Sun’iy intellektning sud hujjatlarini ijro etish tizimiga joriy etilishi bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarda keng muhokama qilinayotgan masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyalar ijro jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini bersa-da, ularni amaliyotga tatbiq etishda ayrim huquqiy va axloqiy muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Xususan, sun’iy intellekt tomonidan tavsiya etiladigan qarorlar yoki avtomatlashtirilgan jarayonlarda inson huquqlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan holatlarning oldini olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli sun’iy intellektni takomillashtirish va undan foydalanishda etika me’yorlariga rioya qilish, inson huquqlarini himoya qilish hamda insoniy qadriyatlarni saqlab qolish zarur. Ayni paytda, huquqshunoslar sun’iy intellekt asosida amalga oshiriladigan ijro harakatlari ustidan inson nazoratini saqlab qolish lozimligini ta’kidlamoqdalar. Sun’iy intellektning kelgusidagi rivojlanishi ijro tizimini yanada takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi,

[100] https://yuz.uz/uz/news/suniy-intellektdan-foydalanish-meyorlari-muammolar-va-istiqbollar

biroq bu imkoniyatlardan samarali foydalanish mavjud muammolarni bartaraf etish va ehtimoliy xavflarning oldini olishni talab etadi.

Shu bilan birga, sun’iy intellektning ijobiy jihatlari ham mavjud. Jumladan, samaradorlik va tezkorlikni oshirish, inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytirish hamda keng ko‘lamdagi huquqiy ma’lumotlarni tahlil qilish imkoniyatlarini alohida ta’kidlash lozim. Sun’iy intellekt huquqiy axborotni qayta ishlashni avtomatlashtirish va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali sud hujjatlarini ijro etish jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirishi mumkin. Natijada ijro ishlarini o‘z vaqtida yakunlash, kechikishlarni kamaytirish hamda fuqarolar va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlarini tezkor tiklash imkoniyatlari kengayadi.

Shuningdek, sun’iy intellektning inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytirishga xizmat qiluvchi ijobiy jihatlarini ham alohida ta’kidlash lozim. Sun’iy intellekt tizimlari sud hujjatlarini ijro etish jarayonida ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilish, qarzdorlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tekshirish hamda ijro harakatlarini rejalashtirishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan inson xatolarini minimallashtirishga yordam beradi. Ma’lumotlarga asoslangan tahlillarni taqdim etish orqali sun’iy intellekt davlat ijrochilariga yanada asosli va tezkor qarorlar qabul qilishda ko‘maklashishi mumkin. Shuningdek, sun’iy intellekt normativ-huquqiy hujjatlar, sud amaliyoti hamda boshqa axborot manbalarini tezkor tahlil qilish orqali inson e’tiboridan chetda qolishi mumkin bo‘lgan muhim ma’lumotlarni aniqlash imkonini beradi. Natijada ijro jarayonlarining aniqligi, samaradorligi va shaffofligi oshib, sud hujjatlarining o‘z vaqtida hamda to‘liq ijro etilishiga xizmat qiladi.

Lekin boshqa tomondan sun’iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash va uzluksiz faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, ular qarorlar yoki tavsiyalarni shakllantirishda insoniy omillarni, xususan adolatlilik, rahm-shafqat va boshqa axloqiy mezonlarni mustaqil ravishda baholay olmaydi. Shu bilan birga, sun’iy intellektdan noto‘g‘ri yoki haddan

tashqari foydalanish insonlarning analitik fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining pasayishiga olib kelishi mumkinligi ham ta’kidlanadi[101].

Bundan tashqari, sun’iy intellektni sud hujjatlarini ijro etish tizimida qo‘llashda shaxsga doir ma’lumotlarning maxfiyligi va axborot xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, ijro jarayonlarida algoritmlardan foydalanish qonuniylik, shaffoflik, xolislik hamda inson huquqlarini ta’minlash tamoyillariga rioya etishni talab etadi. Mazkur masalalarga yetarli darajada e’tibor qaratilmasa, sud hujjatlarini ijro etish jarayonining adolatliligi va ishonchliligiga putur yetishi, natijada fuqarolarda sun’iy intellekt texnologiyalariga nisbatan ishonchsizlik shakllanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, sud hujjatlarini ijro etish tizimini raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish ijro jarayonlarining samaradorligi, tezkorligi va shaffofligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt ijro ishlarini avtomatlashtirish, katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish, qarzdorlarning mol-mulkini aniqlash hamda inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytirish orqali ijro tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish, axborot xavfsizligini ta’minlash, algoritmlarning shaffofligi hamda inson nazoratini saqlab qolish kabi masalalarga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan PF–50-sonli Prezident Farmonida belgilangan vazifalar sud hujjatlarini ijro etish tizimini zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratmoqda. Xalqaro tajribani inobatga olgan holda sun’iy intellekt texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish, ularni amaldagi qonunchilik talablari va inson huquqlarini himoya qilish tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish sud hujjatlari ijrosi samaradorligini yanada oshirishga hamda fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

[101] https://rockcontent.com/blog/artificial-intelligence-pros-and-cons/

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.03.2026 yildagi PF-50-son, https://lex.uz/docs/-8108628;
2. https://law-ai.org/the-challenges-of-artificial-judicial-decision-making-for-liberal-democracy/;
3. https://law-ai.org/the-challenges-of-artificial-judicial-decision-making-for-liberal-democracy/#:~:text=uch%20barobarga%20oshiradi.-,%5B6%5D,-Shu%20nuqtai%20nazardan;
4. https://yuz.uz/uz/news/suniy-intellektdan-foydalanish-meyorlari-muammolar-va-istiqbollar
5. https://rockcontent.com/blog/artificial-intelligence-pros-and-cons/.

SUD-EKSPERTLIK FAOLIYATIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA TARTIBGA SOLISH MASALALARI YUZASIDAN

Nuritdinov Jamshidxon Mamutxonovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sud ekspertiza faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy holati, ularning ekspertiza tadqiqotlari samaradorligi, tezkorligi va ishonchliligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Xorijiy davlatlar tajribasi asosida sun'iy intellektni sud ekspertizasi amaliyotiga joriy etish imkoniyatlari, mavjud muammolar hamda ularni huquqiy va tashkiliy jihatdan hal etish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, sud ekspertizasi sohasini raqamlashtirish, ekspertlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va sun'iy intellektdan foydalanishning huquqiy asoslarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, sud ekspertizasi, kriminalistika, raqamli ekspertiza, deepfake, raqamlashtirish, sud-ekspertlik faoliyati, ekspert xulosasi, kiberjinoyatchilik, huquqiy tartibga solish.

Аннотация. В статье рассматриваются современные возможности применения технологий искусственного интеллекта в судебно-экспертной деятельности, а также их влияние на повышение эффективности, оперативности, объективности и достоверности экспертных исследований. На основе зарубежного опыта проанализированы перспективы внедрения искусственного интеллекта в судебную экспертизу, существующие проблемы и пути их правового и организационного решения. Предложены рекомендации по цифровизации судебно-экспертной деятельности, развитию цифровых компетенций экспертов и совершенствованию нормативно-правовой базы использования искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, судебная экспертиза, криминалистика, цифровая экспертиза, дипфейк, цифровизация, судебно-экспертная деятельность, экспертное заключение, киберпреступность, правовое регулирование.

Abstract. This article examines the current state of the application of artificial intelligence technologies in forensic science and analyzes their role in improving the efficiency, speed, objectivity, and reliability of forensic examinations. Based on international experience, the study explores the opportunities, challenges, and legal aspects of integrating AI into forensic practice. It also proposes measures aimed at digitalizing forensic activities, enhancing experts' digital competencies, and improving the legal framework governing the use of artificial intelligence in forensic investigations.

Keywords: artificial intelligence, forensic science, forensic examination, digital forensics, deepfake, digitalization, forensic expert activity, expert opinion, cybercrime, legal regulation.

Sud ekspertiza sohasida ekspertiza tadqiqotlarining tezkorligi, xolisligi, har tomonlamaligi hamda to‘liqligini ta’minlash maqsadida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, shu jumladan, ushbu texnologiyalarning keng tarqalgan turlari hamda ulardan foydalanish mumkin bo‘lgan sud ekspertiza turlariga oid masalalar hozirgi kunda dolzarb bo‘lib turibti.

Shu o‘rinda ekspert xulosasining haqiqiyligini ta’minlovchi mezonlarni joriy qilish, zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish, sun’iy intellekt texnologiyalari asosida tadqiqotlarni o‘tkazish hamda sud-ekspertlik sohasini raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan muammolarning ilmiy-nazariy va amaliy yechimini topish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari taraqqiyoti sud-ekspertlik faoliyatida sun’iy intellekt (SI) elementlarini joriy etish imkoniyatini yaratmoqda. Bunda, sun’iy intellekt ekspert qarorini to‘liq almashtirmasdan, uning yordamchi vositasi sifatida qo‘llanilishi lozim.

Sud-ekspertlik faoliyatida sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilish, qiyosiy ekspertizalarda namuna va izlarni tezkor solishtirish, ekspertiza xatolari ehtimolini kamaytirish, takroriy ekspertizalarni aniqlash kabi muhim yo‘nalishlarda qo‘llanilishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, sud-ekspertlik muassasalarida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish, xususan, kriminalistik tahlillarda avtomatlashtirilgan baholash usullarini qo‘llash ekspert xulosalarining ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini oshirishi mumkin.

So‘nggi yillarda aksariyat davlatlarda bo‘lgani kabi mamlakatimizda ham kiber jinoyatchiliklar soni va ularni amalga oshirishi usullari ortib bormoqda. Hozirgi zamonaviy davrda jinoyatlarning murakkablashuvi, axborot hajmining ortib borishi va texnologik taraqqiyot sohaga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Jumladan, turli yangi gadjetlar, sun’iy intellekt texnologiyalari jamiyatning barcha jabhalariga ildam kirib kelmoqda, bu esa nafaqat insonlar hayotining yaxshilanishi

va taraqqiyotga xizmat qiladi, balki texnologiyalar vositasida sodir etiladigan yangidan-yangi jinoyat turlari paydo bo‘lishiga ham olib keladi. Misol uchun, kriminalistika, sud-tibbiy ekspertiza, moliyaviy va kompyuter ekspertizalari sohalarida raqamli texnologiyalar ayniqsa Deepfake hujjatlar orqali tahdidlar ko‘payib bormoqda. Deepfake bu sun’iy intellekt (AI) va chuqur o‘rganish (deep learning) texnologiyalari yordamida yaratilgan soxta foto, video yoki audio materiallardir.

2024-yilda sun’iy intellekt yordamidagi hujumlar misli ko‘rilmagan darajada ko‘payib, entrust (kiberxavfsizlik va identifikatsiya yechimlari bo‘yicha ixtisoslashgan xalqaro kompaniya) kompaniyasining 2025-yilgi hisobotida keltirilishicha, 2024-yilda deyarli har 5 daqiqada 1 ta deepfake hujumi sodir bo‘lgan. Shu yilning o‘zida, raqamli hujjatlarni qalbakilashtirish holatlari avvalgi yilga nisbatan 244 % ga oshgan. Bu, o‘z navbatida, ushbu sohada faoliyat yuritayotgan ekspertlarni ish yuklamasini ortishiga hamda bu orqali ayrim holatda ishlarni ko‘rib chiqish muddatlari o‘zayishi sababli, sud-tergov organlarining e’tirozlariga olib kelmoqda.

Xorijiy davlatlarda sud ekspertiza sohasida tadqiqotlarni o‘tkazishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yilmoqda. Shuningdek, mamlakatimizda boshqa sohalarda ham sun’iy intellekt texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish, xususan “SMART SUD” konsepsiyasi asosida sud jarayonlarini raqamlashtirish, elektron hujjat aylanishini tezlashtirish va sun’iy intellekt orqali qarorlarni asoslash imkoniyatlari yaratilmoqda. Ma’lumot uchun, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ – 358-son qarori bilan tasdiqlangan Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasida davlat organlari va xo‘jalik birlashmalari, oliy ta’lim muassasalarini sun’iy intellektni amaliyotda qo‘llash uchun zarur texnik uskunalar bilan ta’minlash orqali tegishli infratuzilma yaratishni amalga oshirishi ustuvor vazifa etib belgilangan. Bu esa, sohani yanada rivojlantirish, sud-tergov organlari faoliyatiga yaqindan va tezkorlikda yordam berish maqsadida sud ekspertiza

sohasida sun’iy intellekt texnologiyalaridan bosqichma-bosqich foydalanishni yo‘lga qo‘yish lozimligini ko‘rsatmoqda.

Hozirgi kunda sud ekspertlik sohasida bir qator quyidagi muammoli masalalar mavjud:

Birinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalari asosida o‘tkaziladigan ekspertiza tadqiqotlari yo‘nalishlari to‘liq aniqlanib, bu sohada su’niy intellekt texnologiyalari imkoniyatlari va mavjud samaradorlik ko‘rsatgichlari yetarlicha o‘rganilgan holda sohada qo‘llanilmayapti. Mazkur masala yuzasidan AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Fransiya, Chexiya, Latviya, Litva, MDH davlatlari va boshqa shu kabi xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalari o‘rganilganda, ushbu davlatlarda sun’iy intellekt texnologiyalari turli maqsadlarda ishlatilishini ko‘rish mumkin. Xususan, AQShda sud ekspertiza sohasida Pathfinder dasturi, IBIS (Integrated Ballistics Identification System), NIBIN (National Integrated Ballistic Information Network), CNNs (Convolutional Neural Networks), Face Recognition va boshqalardan keng foydalaniladi. Ma’lumot uchun, Pathfinder dasturi raqamli kriminalistika sohasida keng qo‘llanilib, ushbu dastur sun’iy intellekt yordamida smartfonlardan olingan raqamli dalillarni (masalan, SMS, qo‘ng‘iroqlar tarixi, chatlar, rasmlar, geolokatsiya ma’lumotlari) tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

Parabon NanoLabs (parabon-nanolabs.com) kompaniyasi sun’iy intellekt orqali jinoyatchilarni aniqlashda genetik geneologiya usullarini qo‘llaydi. IBIS – otish qurollaridan olingan o‘q va gilzalarni sun’iy intellekt yordamida tahlil qiluvchi tizim bo‘lib, ushbu tizim NIBIN orqali 220 dan ortiq joyda faoliyat yuritadi va har yili taxminan 100 000 qurolni kuzatadi. NIBIN ma’lumotlariga ko‘ra, jinoyat joyidan olingan o‘q namunasi taxminan 10 ta moslik beradi, bu esa 75–95% aniqlik bilan to‘g‘ri moslikni aniqlash imkonini beradi. TrueAllele – kriminalistikada DNK ma’lumotlarini tahlil qilish uchun sun’iy intellekt asosidagi tizim bo‘lib, sud jarayonlarida dalil sifatida qo‘llaniladi. Face Recognition – "Next Generation Identification" (NGI) tizimi suratlar asosida shaxsni aniqlashda sun’iy intellekt algoritmlaridan foydalanadi.

Xitoyda “206” tizimi va iFlytek (ovozli biometrik identifikatsiya) va boshqalar keng qo‘llaniladi. Ushbu tizim jinoyat ishlarining har bir bosqichida tergovdan – sudgacha sun’iy intellekt texnologiyalari asosida tavsiyalar berib boradi. iFlytek (ovozli biometrik identifikatsiya) 200 dan ortiq shaxsning ovoz namunalarini 2 soniyadan kam vaqt ichida tahlil qilish va shaxsni aniqlashga xizmat qiladi. Germaniyada CARVE-DL (Crime Analysis and Recovery via Deep Learning) jinoyatchilikka qarshi kurashda sun’iy intellektni qo‘llashga qaratilgan loyiha bo‘lib, u katta hajmdagi raqamli ma’lumotlarni (masalan, 2 petabaytdan ortiq) tez va samarali tahlil qilish hamda chuqur o‘rganish imkoniyatini beradi. Fransiyada Fichier National Automatisé des Empreintes Génétiques (FNAEG) milliy DNK ma’lumotlar bazasi bo‘lib, jinoyat joyidan olingan biologik izlar va shaxslarning genetik profillarini saqlaydi. Ma’lumot uchun, 2023 yilda FNAEGda 4 milliondan ortiq genetik profil mavjud bo‘lib, bu jinoyatlarni tez va samarali aniqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Osiyo davlatlarida markazlashtirilgan raqamli ekspertiza platformalarining mavjudligi, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan keng foydalanish hamda ekspert faoliyatini avtomatlashtirish orqali ekspertiza muddatlarini qisqartirishga erishilgan.

Ikkinchidan, sun’iy intellektni yo‘lga qo‘yish uchun raqamlashtirilgan ma’lumotlar yetarli emas hamda mavjudlarini ham yanada takomillashtirish lozim. Misol uchun, lingvistika yo‘nalishida video va matn ko‘rinishidagi ma’lumotlarda haqoratli so‘zlar mavjudligini sun’iy intellekt yordamida tahlil qilish uchun mukammal lug‘at ishlab chiqish lozim bo‘ladi. Shuningdek, Sud-siyosatshunoslik yo‘nalishida ham bu kabi muammo mavjud.

Uchinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalarini noto‘g‘ri qo‘llanilishi, unda qo‘llanilgan xatolar uchun javobgarlik masalalari hamda ularga kiritilgan ma’lumotlarni maxfiyligini saqlashga doir masalalar amaliy va huquqiy yechimi dolzarb hisoblanadi. Ta’kidlash joizki, sun’iy intellekt texnologiyalarini sohada keng qo‘llanilishi hamda uning to‘liq xavfsizligini ta’minlanmasligi insonlarning shaxsiy huquq va erkinliklariga turli xil tahdidlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Misol uchun, Odam DNKsi, fuqarolarni yozishmalarini mavjud elektron pochtalar, brauzerlar hamda turli xil chatlarni tahlilini amalga oshirishda va boshqa holatlarda sun’iy intellekt tomonidan insonlarning shaxsiy huquq va erkinliklariga doir turli ma’lumotlarga ega bo‘lishga imkoniyat yaratiladi. Shu sababli, dastlab eng xavfsiz dasturiy ta’minotlar asosida sohada sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish zarur bo‘ladi.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalarini sud ekspertiza sohasida qo‘llashning huquqiy maqomi va sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida o‘tkazilgan ekspertiza tadqiqotlarining natijalarini sud va tergov faoliyatida dalil sifatida qabul qilinishiga hamda ekspertning javobgarligi masalasiga oid munosabatlar tartibga solinmagan. Bu, o‘z navbatida, ushbu ekspertiza xulosalarini tan olishda turli bahsli holatlarni yuzaga keltirmoqda. Hozirgi kunda xorijiy davlatlarda sun’iy intellekt texnologiyalarini huquqiy maqomi va ularni qo‘llash, shu jumladan o‘tkazilgan sud ekspertiza va kriminalistikaga doir tadqiqotlarni sud va tergov faoliyatida qo‘llanilishiga oid qoidalar belgilanmoqda.

Ma’lumot uchun, sun’iy intellekt bo‘yicha uyg‘unlashtirilgan qoidalarni belgilovchi “Sun’iy intellekt” Qonuni (https://ai-act-law.eu/) Yevropa Parlamenti va Kengashning 2024 yil 13 iyundagi 2024/1689-son reglamenti bilan tasdiqlangan. Shuningdek, Qozog‘iston Respublikasida ham “Sun’iy intellekt”ni Qonuniy asoslarini belgilashga doir harakatlar amalga oshirilmoqda.

Beshinchidan, sud ekspertlari va xodimlarning sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha malakasi yetarli emas. Mazkur muammolarni ijobiy yechimi yuzasidan xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda sud ekspertlar tomonidan sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma hamda etika qoidalarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shuningdek, X.Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertiza markazining sud-ekspertlik faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy qilish. Bunda, dastlab, sud-ekspertlik faoliyatida foto-, audio-, videomateriallar va matn ko‘rinishidagi ma’lumotlar bo‘yicha tadqiqotlarni o‘tkazishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish masalalarini ko‘rib chiqish mumkin.

Yuqoridagi tahlillarga asosan quyidagilar, ya’ni, sud-ekspertlik sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha maxsus reglament qabul qilish, ekspertlar uchun raqamli kompetensiyalarni oshirishga qaratilgan doimiy o‘quv dasturlarini joriy etish, sud-ekspertlik faoliyatida sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy chegaralarini belgilash hamda ekspert xulosalarini baholashda raqamli ekspertiza standartlarini ishlab chiqish taklif etiladi. Ushbu takliflar sud-ekspertlik faoliyatini raqamlashtirishni tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Sud-ekspertlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni // https://lex.uz/uz/docs/8265035.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni // https://lex.uz/uz/docs/83472.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ – 358-son Qarori bilan tasdiqlangan Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi // https://lex.uz/uz/docs/7158604.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 8-sentyabrdagi “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish va sohaga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ – 270-son Qarori // https://lex.uz/uz/docs/7717938.
5. “Sun’iy intellekt” Qonuni, Yevropa Parlamenti va Kengashning 2024-yil 13-iyundagi 2024/1689-son reglamenti // https://ai-act-law.eu.

SUN’IY INTELLEKT ISHTIROKIDAGI JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISH VA JINOIY JAVOBGARLIK MUAMMOLARI

Mirsulton ABBOSOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
E-mail: abbosovmirsulton@gmail.com
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-1173-6254

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarini jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan tartibga solishning dolzarb muammolari tahlil etiladi. Maqolada sun’iy intellektning huquqiy tabiati, sun’iy intellekt ishtirokidagi jinoyatlar tasnifi, jinoiy javobgarlik subyektlari, aybning shakllari, sabab va oqibat bog‘liqligi, xalqaro-qiyosiy huquqiy tajriba va O‘zbekiston Respublikasi uchun tartibga solish modellari yoritiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, amaldagi jinoyat qonunchiligi sun’iy intellekt orqali yuzaga keladigan huquqbuzarliklar, tajovuzlarni to‘liq qamrab ololmaydi va bu borada maxsus normativ-huquqiy bazani shakllantirish zaruriyati mavjudligi asoslantirilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, jinoiy javobgarlik, huquqiy tartibga solish, kiberjinoyat, algoritmik aybdorlik, “qora quti” muammosi, sun’iy intellektning huquqiy maqomi.

Аннотация. В данной статье анализируются актуальные проблемы правового регулирования технологий искусственного интеллекта с точки зрения уголовного права. Рассматриваются правовая природа искусственного интеллекта, классификация преступлений с его участием, субъекты уголовной ответственности, формы вины, причинно-следственная связь между деянием и последствиями, международный сравнительно-правовой опыт, а также модели регулирования для Республики Узбекистан. Исследование показывает, что действующее уголовное законодательство не в полной мере охватывает правонарушения и посягательства, совершаемые с использованием искусственного интеллекта, и обосновывает необходимость формирования специальной нормативно-правовой базы в данной сфере.

Ключевые слова: искусственный интеллект, уголовная ответственность, правовое регулирование, киберпреступность, алгоритмическая виновность, проблема «чёрного ящика», правовой статус искусственного интеллекта.

Abstract. This article analyzes current issues in the regulation of artificial intelligence technologies from the perspective of criminal law. The paper examines the legal nature of artificial intelligence, the classification of crimes involving

artificial intelligence, subjects of criminal liability, forms of guilt, causation between act and consequence, international comparative legal experience, and possible regulatory models for the Republic of Uzbekistan. The study demonstrates that existing criminal legislation does not fully cover offenses and infringements committed through artificial intelligence and substantiates the necessity of developing a specialized regulatory and legal framework in this field.

Keywords: artificial intelligence, criminal liability, legal regulation, cybercrime, algorithmic culpability, “black box” problem, legal status of artificial intelligence.

Hozirgi kunda sun’iy intellekt (keyingi o‘rinlarda SI) texnologiyalari iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, huquqni muhofaza qilish va davlat boshqaruvi kabi sohalarga jadal kirib kelmoqda. Bu jarayon bir tomondan ulkan imkoniyatlar yaratayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan huquq olamida, xususan jinoyat huquqida yangi va hal etilmagan muammolarni vujudga keltirmoqda. Bu muammolar jinoyat qonunchiligi tomonidan qo‘riqlanuvchi obyektlarga nisbatan SI orqali keltirilayotgan tajovuzlarda namoyon bo‘lmoqda. SI tizimlarining avtonomligi, o‘z-o‘zini o‘rgatish qobiliyati va qarorlar qabul qilish imkoniyati amaldagi jinoyat huquqi kategoriyalariga, jumladan ayblilik, qasd, qilmish va oqibat o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish va jinoiy javobgarlik subyektlariga tahdid solib, bugungi kunda mazkur kategoriyalarni qayta ko‘rib chiqishimizni, ular haqida chuqur izlanishlar olib borishimizni talab etmoqda. 2024-yilda Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan “Sun’iy intellekt to‘g‘risida”gi akt (“AI Act”)[102] va bir qator davlatlarning milliy qonunchiligidagi o‘zgarishlar bu muammoni xalqaro miqyosdagi eng dolzarb huquqiy masalalardan biriga aylantirdi. O‘zbekiston Respublikasi ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida SI texnologiyalarini faol joriy etayotgan bir paytda jinoyat qonunchiligi tomonidan qo‘riqlanuvchi obyektlarga nisbatan yangicha tajovuzlarni tartibga solish masalasi milliy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi SIni jinoyat huquqi prizmasidan tahlil qilib, O‘zbekiston Respublikasi uchun maqbul tartibga solish modelini ilmiy asoslashdan iborat.

[102] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689

Maxsus huquqiy metodlar (qiyosiy-huquqiy, tizimli tahlil va dogmatik usullar)dan foydalanildi. Xususan, qiyosiy-huquqiy tahlil metodi vositasida Yevropa Ittifoqi, Xitoy, AQSh va Rossiya Federatsiyasi kabi davlatlarning qonunchiligi O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi bilan solishtirildi. Tizimli tahlil metodi orqali mazkur davlatlar olimlarining ilmiy izlanishlari, qonunchilik normalaridagi javobgarlik subyektlari tizimi hamda huquqiy tartibga solish modellari atroflicha o‘rganildi. Shuningdek, umumiy metodlar yordamida ilmiy manbalar va normativ-huquqiy bazalar jamlanib, umumiylikdan xususiylikka va xususiylikdan umumiylikka o‘tish tamoyillari asosida, huquqshunoslik, kompyuter fanlari va axloq falsafasi kesishmasida kompleks tahlil qilindi.

Tadqiqot natijasida SI tizimlarining amaldagi klassik huquqiy kategoriyalarga mos kelmasligi aniqlandi. Xususan, SIga xos bo‘lgan “qora quti” (Black Box) muammosi jinoyat protsessida subyektiv tomonni isbotlashni qiyinlashtirishi yoki imkonsiz qilib qo‘yishi asoslab berildi. SI ishtirokidagi jinoyatlar ilmiy jihatdan uchta asosiy toifaga tasniflandi: SIdan jinoyat vositasi sifatida foydalanish, SI tomonidan avtonom tarzda zarar yetkazilishi hamda SI muhitida yuzaga keladigan yangi turdagi jinoyatlar. Ikki yoki undan ortiq parallel ravishda ishlovchi va mustaqil qaror qabul qiluvchi multiagent tizimlar keltiradigan zarar alohida huquqiy muammo sifatida ajratib ko‘rsatildi. Javobgarlikni to‘g‘ri taqsimlash maqsadida “eng yaqin nazoratchi” (proximate controller) tamoyiliga asoslangan yangi konseptual model taklif etildi. Xalqaro qiyosiy tahlil asosida sohadagi uchta global tendensiya: xavfga asoslangan yondashuv (risk-based approach), milliy sanksiyalar tizimi va algoritmik shaffoflik (algorithmic transparency) aniqlandi. O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksidagi huquqiy bo‘shliqlar qisman ochib berildi va ularni bartaraf etish uchun uch bosqichli kombinatsiyalashgan tartibga solish modeli hamda “huquqiy sandbox” (regulatory sandbox) mexanizmi ilmiy jihatdan asoslantirildi.

SIning huquqiy tabiati masalasi zamonaviy huquqshunoslikning eng bahsli va munozarali yo‘nalishlaridan biridir. An’anaviy jinoyat huquqi inson xatti-

harakatlariga asoslanadi va “ayblilik” tushunchasi faqat ruhiy jarayonlarga ega mavjudotlar, ya’ni insonlarga nisbatan qo‘llaniladi. SI tizimlarining tobora murakkab qarorlar qabul qilishi va avtonom harakat qilishi esa ushbu paradigmani tubdan o‘zgartirishni taqozo etmoqda. Huquqiy falsafiy adabiyotlarda SIning maqomiga uch xil yondashuv mavjud. Birinchi yondashuvga ko‘ra, SI faqat vosita, ya’ni inson irodasini amalga oshiruvchi qurol sifatida ko‘riladi va bunda javobgarlik to‘liq foydalanuvchiga yuklatiladi[103]. Ikkinchi yondashuvga ko‘ra, SI huquqiy obyekt, ya’ni mulkiy javobgarlik normalariga bo‘ysunadigan texnik qurilma yoki mahsulot[104]. Uchinchi yondashuvga ko‘ra, SI elektron shaxs (persona electronica), ya’ni cheklangan huquqiy subyektivlikka ega bo‘lgan maxsus huquqiy toifa[105].

Yevropa Parlamentining 2017-yil yanvaridagi rezolyutsiyasida “eng rivojlangan avtonom robotlar” uchun alohida huquqiy maqom “elektron shaxs” konsepsiyasini joriy etish taklifi ilgari surildi[106]. Biroq bu yondashuv hozirgi kunda keng qo‘llab-quvvatlanmay kelinmoqda, sababi taklif SIni ma’naviy-axloqiy javobgarlik subyektiga aylantirishni nazarda tutadi.

Jinoyat huquqiy tahlil uchun SIni funksional xususiyatlariga ko‘ra tasnif qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bir qancha olimlar intellektual qobiliyatlar qo‘llaniladigan sohalarga qarab SI turlarini ko‘rsatib o‘tishgan. Mazkur turlar shartli ravishda to‘rt guruhga bo‘lingan:

1. mexanik intellekt – bu tizimning avtomatik ravishda takrorlanuvchi, oddiy va standart vazifalarni bajara olish qobiliyatini anglatadi. U asosan odatiy algoritmlar va qoidalarga asoslanadi.
2. analitik intellekt – bu ma’lumotlarni qayta ishlash, muammolarni tahlil qilish va ularni hal qilish, shuningdek, tajribadan saboq chiqara olish va

[103] Solum, Lawrence B. “Legal Personhood for Artificial Intelligences”. North Carolina Law Review, vol. 70, no. 4, 1992. – p. 1231–1288. // Hallevy, Gabriel. "The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control." Akron Intellectual Property Journal, vol. 4, iss. 2, 2010. – p. 179 – 183.
[104] Hallevy G. Liability for Crimes Involving Artificial Intelligence Systems. – Springer, 2015. – P. 12-18.
[105] Морковкин П. М. Правовой статус искусственного интеллекта: концепция «электронного лица» // Актуальные проблемы российского права. – 2021. – № 8. – С. 115-122. // Pagallo U. The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts. – Springer Science & Business Media, 2013. – P. 45-53.
[106] European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), para 59(f). Available at: https://www.europarl.europa.eu.

optimal yechimlar berish qobiliyatiga ega tizimni anglatadi.

3. ichki hissiyotga asoslangan (intuitiv) intellekt – bu tizimning yangicha va noodatiy vaziyatlarda ijodiy fikr yuritish, qaror qabul qilish va yangi sharoitlarga moslashishga asoslanadi.
4. tashqi hissiyotlarga asoslangan (empatik) intellekt – bu boshqa insonlarning fikr va hissiyotlarini anglash, ularga munosabat bildira olish hamda ularning ruhiy emotsional holatiga ta'sir o'tkaza olish qobiliyatiga ega tizimni anglatadi.

Hozirgi kunda aksariyat ijtimoiy xavfli qilmishlar analitik intellekt orqali sodir etilmoqda. Aynan shunday tizimlar kiberjinoiyatlar, deepfake firibgarligi va avtomatlashtirilgan manipulyatsiyada qo'llanilmoqda.

Xalqaro tajriba tahlillari shuni ko'rsatadiki, hech bir davlat SIga nisbatan to'laqonli maxsus jinoiy-huquqiy tartibga solishni joriy etmagan. Biroq Yevropa Ittifoqi xavf darajasi bo'yicha tasnif tizimini joriy etib, "yuqori xavfli" SI tizimlariga qattiq talablar qo'yadi, ammo jinoiy sanksiyalarni davlatlarning milliy qonunchiligiga qo'yib bergan. Amerika Qo'shma Shtatlarida federal darajada SI munosabatlarini tartibga soluvchi yagona kodifikatsiyalashgan qonun hujjati mavjud emas. Biroq, shtatlar darajasida, xususan, Kaliforniya va Nyu-Yorkda shaxsiy ma'lumotlar himoyasi (data privacy), kiberxavfsizlik hamda SI tizimlaridagi algoritmik kamsitishning (algorithmic discrimination) oldini olishga qaratilgan qat'i normativ-huquqiy baza shakllangan[107]. Xitoy Xalq Respublikasida SI xavfsizligini ta'minlash maqsadida kibermakon ma'muriyati darajasida "deepfake" texnologiyalari hamda katta til modellarini tartibga soluvchi maxsus, maqsadli normativ-huquqiy hujjatlar majmuasi qabul qilingan[108]. Qozog'iston Respublikasida

[107] Executive Order 14110 on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Employment of Artificial Intelligence, October 30, 2023. The White House. URL: https://www.whitehouse.gov // California Consumer Privacy Act (CCPA) of 2018. California Department of Justice. URL: https://oag.ca.gov/privacy/ccpa // New York City Local Law 144 of 2021 regarding Automated Employment Decision Tools. NYC Department of Consumer and Worker Protection. URL: https://www.nyc.gov

[108] Provisions on the Administration of Deep Synthesis Internet Information Services, Cyberspace Administration of China (CAC), Effective Jan. 10, 2023. URL: http://www.cac.gov.cn // Interim Measures for the Management of Generative Artificial Intelligence Services, Cyberspace Administration of China (CAC), Effective Aug. 15, 2023. URL: http://www.cac.gov.cn

SIga oid qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlik belgilangan. Yuqorida keltirilgan davlatlarning jinoyat qonunchilikda SI orqali sodir etiladigan huquqbuzarliklar uchun blanket normalar keltirilgan. Fundamental jinoyat huquqida SI tajovuzlarining eng keng tarqalgani inson SIni ongli ravishda jinoyat sodir etish uchun ishlatishida namoyon bo‘ladi, bunday holatda ma’lumki javobgarlik to‘liq SIdan qurol yoki vosita sifatida foydalangan inson zimmasida bo‘ladi. Bu toifada eng ko‘p jinoyatlar deepfake texnologiyasi orqali sodir etilmoqda.

Deepfake – SI yordamida yaratilgan soxta audio-video materiallardir, ular firibgarlik, tovlamachilik, tuhmat, pornografiya va siyosiy manipulyatsiya maqsadlarida keng qo‘llanmoqda. Bu turdagi jinoyatlarning miqyosi yildan-yilga o‘sib bormoqda. Europol ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda deepfake bilan bog‘liq moliyaviy firibgarlik holatlari 300 % ga oshgan. ChatGPT va unga o‘xshash tizimlar fishing xatlarini, soxta hujjatlarni, zararli dasturlar uchun ko‘rsatmalarni avtomatlashtirish imkonini yaratdi. “Jailbreaking” usullari orqali ushbu tizimlarning himoya mexanizmlarini chetlab o‘tish va jinoiy maqsadlarda ishlatish holatlari tobora ko‘payib bormoqda. Siyosiy maqsadlarda ommaviy axborot vositalarida soxta ma’lumotlar tarqatish, saylov jarayonlariga ta’sir ko‘rsatish va ijtimoiy tartibsizliklarni qo‘zg‘atish uchun SI tizimlaridan foydalanish yangi tajovuz turlarini yaratmoqda.

SI tizimi avtonom tarzda zarar yetkazishi oqibatida javobgarlik masalasi murakkablashadi. Bunday holatlarga misol qilib, avtonom transport vositasi baxtsiz hodisalari[109], tibbiy SI tashxis xatoliklari[110], harbiy avtonom tizimlar, xususan, lethal autonomous weapons systems (LAWS)[111] xalqaro insonparvar huquqda jiddiy muammo sifatida ko‘rilmoqda.

SIning o‘ziga xos imkoniyatlari shaxslar tomonidan yangi ijtimoiy xavfli qilmishlarni sodir etishiga olib kelmoqda. Masalan, algoritmik kamsitish, ya’ni uy-

[109] National Transportation Safety Board (NTSB). Collision Between a Self-Driving Car and a Pedestrian, Tempe, Arizona. Accident Report, 2019. https://www.ntsb.gov/investigations/AccidentReports/Reports/HAR1903.pdf
[110] Ethics and governance of artificial intelligence for health: WHO guidance. – Geneva: World Health Organization, 2021.https://www.who.int/publications/i/item/9789240029200
[111] https://disarmament.unoda.org/en/our-work/conventional-arms/convention-certain-conventional-weapons

joy kreditlash, ish joyi tanlash yoki sud qarorlarida SIning noxolis xulosalar berishi, AI-generated CSAM, ya'ni bolalarga nisbatan jinoiy kontentlar yaratish, shaxsiy ma'lumotlar o'g'irlash va biometrik firibgarlik, yuz tanish va ovoz simulyatsiyasi orqali shaxsni noqonuniy tasdiqlatish holatlari. Bugungi kunda mazkur qilmishlar uchun qonunchilikda alohida normalar belgilanishi maqsadga muvofiq.

Bugungi kunda zamonaviy jinoyat huquqining asosiy muammolaridan biri bu SI ishtirokidagi jinoyatlarda kim javob beradi? Quyida asosiy subyektlar va ularning javobgarlik asoslarini keltirib o'tamiz. Qasddan yoki ehtiyotsizlikdan ijtimoiy xavfli SI yaratishda, uni yaratgan dasturchi yoki ishlab chiqaruvchi, SIni g'arazli yoki boshqa past niyatlarda qo'llashda, undan foydalangan shaxs. Amaliyotda ko'pincha javobgarlik taqsimoti masalasi murakkablashadi, chunki SI tizimi ishlab chiqaruvchidan foydalanuvchigacha bo'lgan uzun zanjirni o'z ichiga oladi. Jinoiy javobgarlikning asoslaridan biri ayblilik prinsipi (lotinchada nullum crimen sine culpa) SI xatti-harakatlari bilan bog'liq sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishlarda jiddiy qiyinchiliklarni vujudga keltiradi. Subyektiv tomon zarur belgisi qasd, ayblilikning bir shakli bo'lib, bizning masalamizda SIni ataylab zararli maqsadda sozlash yoki xavfli tizim yaratish eng aniq aybdorlik shakli hisoblanadi. Masalan, bank firibgarligi uchun maxsus LLM dasturlash qasdni isbotlaydi. Subyektiv tomon zarur belgisi ehtiyotsizlik, ayblilikning ikkinchi shakli bo'lib, xavfli SI tizimini yetarli sinov va nazorat o'tkazmasdan ishlatish ehtiyotsizlik sifatida baholanishi mumkin. Biroq "ehtiyotkorlik standarti" SI kontekstida hali huquqiy jihatdan aniqlanmagan.

Bir qator xalqaro huquqshunos olimlar SI tizimlari (ayniqsa, to'liq avtonom va kognitiv qurilmalar) keltiradigan zararlar bo'yicha javobgarlikni tartibga solishda "ultra-xavfli faoliyat" (ultra-hazardous activity) doktrinasini qo'llashni taklif etadilar[112]. Ushbu yondashuv doirasida SI tizimlaridan foydalanish yoki ularni ekspluatatsiya qilish yuqori xavf manbayi deb tan olinadi va bu subyektning aybidan

[112] American Law Institute. Restatement of the Law Third, Torts: Liability for Physical and Emotional Harm. – St. Paul, MN: American Law Institute Publishers, 2010. Section 20 ("Abnormally Dangerous Activities"). // Ben-Shahar O. Data Pollution // Journal of Legal Analysis. – 2019. – Vol. 11. – P. 104-159.

qat’i nazar javobgarlikni keltirib chiqaruvchi obyektiv (qat’i) javobgarlik institutini ishga solishga asos bo‘ladi. Bu yondashuvda ishlab chiqaruvchi ayblilik darajasidan qat’i nazar javob beradi va xavfni kamaytirishga kuchli rag‘bat hosil qiladi. Ko‘pgina huquqiy va texnik adabiyotlarda SI tizimlariga xos bo‘lgan “Qora quti” muammosi (Black Box Problem) zamonaviy kiberkriminologiyaning eng murakkab jihati sifatida e’tirof etiladi[113]. Chuqur o‘rganish (Deep Learning) algoritmlarining o‘z-o‘zini modifikatsiya qilishi natijasida qabul qilingan yakuniy qarorlar mexanizmini mantiqiy darajada asoslab bo‘lmasligi, ya’ni jinoyat huquqida subyektiv tomon belgilarini isbotlashda fundamental to‘siq hisoblanadi. Qilmishni kvalifikatsiya qiluvchi, baho beruvchi subyektlar SIning muayyan ijtimoiy xavfli oqibatni keltirib chiqargan algoritmini retrospektiv tarzda tekshira olmaydi, ya’ni “voqea qanday sodir bo‘ldi?”, “zanjir qayerda boshlandi?” mazmunidagi savollarga javob topishi mushkul bu esa jinoyat qasddan yoki ehtiyotsizlik orqali sodir etilganligini belgilashni nihoyatda qiyinlashtiradi.

Jinoiy javobgarlikning yana bir muhim sharti jinoiy oqibat bilan shaxs xatti-harakati o‘rtasidagi sababiy bog‘lanishni aniqlashdir. SI bu sohadagi an’anaviy doktrinalarni quyidagi sabablarga ko‘ra murakkablashtiradi:

1. Proximate cause muammosi: SI bir qator oraliq qarorlar orqali harakat qilganda asl sabab zanjiri uzilishi mumkin;
2. Intervening cause doktrinasi: SI tizimining avtonom qarorlari “oraliq sabab” sifatida javobgarlikni uzishi mumkin;
3. Foreseeability testi: o‘rganuvchi tizimning kelajakdagi harakatlarini oldindan ko‘ra bilishning imkonsizligi aybdorlik isboti uchun jiddiy to‘siq;
4. Multiagent tizimlar: bir nechta SI tizimining o‘zaro integratsiyalashgan ta’siri natijasida yuzaga kelgan zararda alohida sabab zanjirini ajratish deyarli imkonsiz.

[113] Vladeck D. C. Machines without Principals: Liability Rules and Artificial Intelligence // Washington University Law Review. – 2014. – Vol. 89. – P. 117-150. // Борисова Ю. В. Проблема «черного ящика» искусственного интеллекта в уголовно-правовом контексте // Журнал российского права. – 2022. – № 4. – С. 89-98.

2024-yil mart oyida kuchga kirgan Yevropa Ittifoqining “Sun’iy intellekt to‘g‘risida”gi akti (AI Act) dunyodagi birinchi keng qamrovli SIni tartibga solish qonunidir[114]. Qonun xavf darajasiga asoslangan yondashuv (risk-based approach) tamoyiliga qurilgan. Mazkur qonunda jinoiy sanksiyalar a’zo mamlakatlarning milliy qonunchiligiga topshirilgan bo‘lsa-da, Yevropa Ittifoqi davlatlari jinoyat qonunchiliklarini yangilash majburiyatini oldi. Bu model rivojlanayotgan davlatlar, jumladan O‘zbekiston Respublikasi uchun amaliy namuna bo‘lishi mumkin.

Xitoy Xalq Respublikasi 2021-yildan boshlab algoritmik tavsiyalar, deepfake va katta til modellari uchun ketma-ket maxsus tartibga solish bo‘yicha hujjatlar qabul qildi. Xitoyning SIni huquqiy jihatdan tartibga solish modelining o‘ziga xos xususiyatlariga majburiy ro‘yxatdan o‘tkazish, texnik standartlarga muvofiqlik va kontent moderatsiyasi talablarini misol qilsak bo‘ladi. Xitoy Xalq Respublikasining Jinoyat kodeksida SI orqali sodir qilingan qilmishlar xususiyatiga qarab, 293-modda Ijtimoiy tartibni buzish va janjal keltirib chiqarish, 285-286-moddalari Kompyuter axborot tizimlariga noqonuniy kirish, Kompyuter axborot tizimlarini o‘zgartirish, buzish, 266-modda firibgarlik, 253[1]-modda Fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlar bo‘yicha huquqlarini buzish, 217-modda mualliflik huquqlarini buzish kabi normalar bilan jinoyat huquqiy jihatdan tartibga solingan[115]. Hozir Xitoyda Sini tartibga solishga oid alohida maxsus normalar ishlab chiqilmoqda.

SI orqali sodir etiladigan jinoyatlar transchegaraviy xususiyatga ega desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shu sababli, faqat milliy qonunchilik bilan uni tartibga solishning o‘zi yetarli emas. Kiberjinoiyat bo‘yicha Budapesht konventsiyasiga o‘xshash maxsus SIni tartibga solishga qaratilgan xalqaro bitim zarurati yuqori. Xalqaro jinoiy politsiya tashkilotining (Interpol) 2023-yildagi global kiber tahdidlar bo‘yicha hisobotida SI (xususan, generativ SI va chuqur sintez texnologiyalari) vositasida sodir etilayotgan yangi turdagi transmilliy jinoyatlarga qarshi kurashishda davlatlararo huquqiy va tezkor-qidiruv hamkorligini tubdan kuchaytirish zarurligi alohida ta’kidlandi. Tashkilot ekspertlarining xulosasiga ko‘ra, SI tizimlarining

[114] https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng //
[115] https://www.spp.gov.cn/spp/fl/201802/t20180206_364975.shtml

transchegaraviy tabiati va “raqamli izlar”ni tezda yo‘qotish xususiyati milliy huquqni muhofaza qiluvchi organlarning o‘zaro integratsiyalashuvini va real vaqt rejimidagi axborot almashinuvini talab etadi[116].

O‘zbekiston Respublikasida SI va u orqali vujudga keluvchi ijtimoiy munosabatlarni jinoyat-huquqiy nuqtayi nazaridan tartibga solish, jinoyat qonunchiligi bilan qo‘riqlanadigan obyektlarga nisbatan yangicha tajovuzlarning oldini olish, SI orqali vujudga keluvchi ijtimoiy xavfli qilmishlar uchun jinoiy javobgarlik belgilash yuzasidan qonunchiligimizda quyidagilarni aks ettirishimiz lozim:

– SI texnologiyalaridan foydalanib jinoyat sodir etish holatlarini jazoning og‘irlashtiruvchi holat sifatida kiritilishi;

– SI va u orqali ishlovchi texnologiyalarga nisbatan majburiy choralar (funksional cheklash, texnik jihatdan yo‘q qilish va h.k.)ni kiritish. Bunga asosiy sabab, bugungi kunda O‘zbekiston Jinoyat-protsessual kodeksida keltirilgan raqamli dalil, ashyoviy dalil, yozma dalillar tushunchalarining birortasi SI texnologiyasini qamrab olmaydi;

– SI orqali sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishlar uchun jinoiy javobgarlik subyektlari, aybning maxsus shakllarini belgilovchi me’yorlar ishlab chiqish;

– fuqarolik qonunchiligida “Elektron shaxs” institutini belgilash, bu o‘z navbatida fuqaroviy-huquqiy javobgarlik masalalarini konkretlashtiradi;

– g‘arazli yoki boshqa past niyatlarda SI texnologiyalarini ishlab chiqish, ishlab chiqarish, foydalanish, o‘tkazish va ular bilan boshqa harakatlarni sodir etish, shuningdek SI texnologiyalarini g‘arazli yoki boshqa past niyatlarda qayta dasturlashtirish uchun jinoiy javobgarlik belgilash zarur.

SI va kiberxavfsizlik sohasida mamlakatimizda quyidagi institutsional islohotlarni amalga oshirish kerak:

[116] INTERPOL. Generative AI: Blueprint for Action – Cybercrime Directorate Report, 2023. URL: https://www.interpol.int // INTERPOL Global Crime Trend Report 2023. – Lyon: INTERPOL General Secretariat, 2023. – P. 34-41.

– O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Davlat xavfsizlik xizmati va Ichki ishlar vazirligi tizimida sun’iy intellekt texnologiyalari vositasida sodir etiladigan jinoyatlarni aniqlash, oldini olish va tergov qilishga ixtisoslashgan maxsus tarkibiy tuzilmalarni (boshqarma, bo‘lim yoki ixtisoslashgan guruhlarni) tashkil etish;

– majburiy SI reyestrini joriy etish orqali barcha SI texnologiyalari, shu jumladan yuqori xavfli SI tizimlarini ro‘yxatga olish va kuzatish;

– SI texnologiyalarini joriy etish va ulardan foydalanishning huquqiy hamda axloqiy asoslarini ishlab chiqish, sohadagi kiber tahdidlarga samarali qarshi kurashish maqsadida yetakchi olimlar, tadqiqotchilar, IT-texnologlar va amaliyotchi huquqshunoslar ishtirokida doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi milliy maslahat kengashini tashkil etish hamda uning zimmasiga quyidagi vazifalarni yuklash: SI sohasidagi qonun loyihalarini kriminologik va etika ekspertizasidan o‘tkazish; SIdan foydalanishda inson huquqlari va shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi kafolatlarini ta’minlovchi etika kodekslarini ishlab chiqish; texnologik innovatsiyalarning jinoiy maqsadlarda qo‘llanilishi tendensiyalarini muntazam tahlil qilib, huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun ilmiy-metodik tavsiyalar tayyorlash.

SIni jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan tartibga solish hozirgi zamon huquqshunosligining eng murakkab va dolzarb muammolaridan biridir. Ushbu maqolada amalga oshirilgan tahlil bir qancha muhim xulosalarga olib keldi. Birinchidan, amaldagi jinoyat huquqi kategoriyalari, ayblilik, qasd, sababiy bog‘lanish SI tizimlarining avtonom xatti-harakatlarini qamrab ololmaydi. “Qora quti” muammosi jinoyat protsessida isbotlash institutiga jiddiy to‘siq bo‘lmoqda. Ikkinchidan, SI ishtirokidagi jinoyatlarni uch toifaga, ya’ni SI jinoyatning obyektiv tomon belgisi sifatida, SI to‘g‘ridan-to‘g‘ri zarar yetkazganda va SI orqali yangi turdagi jinoyatlar sodir etilganida kabi shartli turlarga bo‘lish jinoiy javobgarlikni to‘g‘ri belgilashga yordam beradi. Har bir toifa alohida huquqiy mexanizm talab etadi. Uchinchidan, xalqaro tajriba bizga kombinatsiyalashgan tartibga solish zarurligini isbotlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. American Law Institute. Restatement of the Law Third, Torts: Liability for Physical and Emotional Harm. – St. Paul, MN: American Law Institute Publishers, 2010. Section 20 ("Abnormally Dangerous Activities").
2. Avila Negri, Sergio M.C. "Robot as Legal Person: Electronic Personhood in Robotics and Artificial Intelligence." Frontiers in Robotics and AI, vol. 8, article 789327. 2021. DOI: 10.3389/frobt.2021.789327
3. Ben-Shahar O. Data Pollution // Journal of Legal Analysis. – 2019. – Vol. 11. – P. 104-159.
4. Hallevy, Gabriel. "The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control." Akron Intellectual Property Journal, vol. 4, iss. 2, 2010. – p. 179 – 183.
5. Heather J. Alexander, Jonathan A. Simon, Frederic Pinard. How Should the Law Treat Future AI Systems? Fictional Legal Personhood versus Legal Identity. Draft Version, Fall 2025. Final forthcoming in Case Western Journal of Law, Technology & the Internet.
6. Masharifov S.B. Jinoyat tarkibining subyektiv belgilariga ko‘ra jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlari: Yur. fan. bo‘y. fal. fan. dok. (PhD) dis. – T.: TDYU, 2023. – 156 b.
7. Pagallo U. The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts. – Springer Science & Business Media, 2013. – P. 45-53.
8. Report with Recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (A8-0005/2017). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html
9. Solum, Lawrence B. “Legal Personhood for Artificial Intelligences”. North Carolina Law Review, vol. 70, no. 4, 1992. – p. 1231–1288.
10. Visa AJ Kurki. A Theory of Legal Personhood. Oxford University Press, 2019. – 201 p.
11. Vladeck D. C. Machines without Principals: Liability Rules and Artificial Intelligence // Washington University Law Review. – 2014. – Vol. 89. – P. 117-150.
12. Бозаров С.С. Сунъий интеллект доирасида ҳуқуқий жавобгарлик. юр. фан. док. (DSc) дис... – Т.: ТДЮУ, 2023 й. 242 б.
13. Борисова Ю. В. Проблема «черного ящика» искусственного интеллекта в уголовно-правовом контексте // Журнал российского права. – 2022. – № 4. – С. 89-98.
14. Морковкин П. М. Правовой статус искусственного интеллекта: концепция «электронного лица» // Актуальные проблемы российского права. – 2021. – № 8. – С. 115-122.
15. Мосечкин И.Н. Искусственный интеллект в уголовном праве: перспективы совершенствования охраны и регулирования: [монография]. – Киров: Вятский государственный университет, 2020. – 111 с.
16. Шамсутдинов Б. Жиноят процессида сунъий интеллект // Odillik mezoni. – 2020. – № 9. – Б. 19–28.

Щербаков М.Г. Проблемы правового регулирования трансформации правового статуса искусственного интеллекта: постановка проблемы // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2019. № 3. – С. 73–81.

SUN’IY INTELLEKTNING INSON HUQUQLARIGA TA’SIRI VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BMTNING TADBIRKORLIK FAOLIYATI BO‘YICHA DASTURILAMAL TAMOYILLARINING AHAMIYATI

Robiya ARSLONOVA,
Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi
Milliy markazi mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalarining inson huquqlariga ta’siri hamda BMTning Tadbirkorlik faoliyati va inson huquqlari bo‘yicha dasturilamal tamoyillarining ahamiyati tahlil qilingan. Davlatning inson huquqlarini himoya qilish majburiyati, biznes subyektlarining inson huquqlarini hurmat qilish mas’uliyati va huquqlar buzilganda samarali tiklash mexanizmlarining huquqiy asoslari yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanishda inson huquqlariga ta’sirni baholash, algoritmik shaffoflik, hisobdorlik hamda milliy qonunchilikni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, inson huquqlari, raqamli transformatsiya, BMTning Dasturilamal tamoyillari, inson huquqlariga ta’sirni baholash, algoritmik shaffoflik, biznes va inson huquqlari.

Аннотатсия. В стате исследуется влияние технологий искусственного интеллекта на права человека в условиях сифровой трансформатсии, а также значение Руководящих принсипов ООН по вопросам предпринимателской деятелности и прав человека. Рассматриваются обязанности государства по защите прав человека, ответственност бизнеса за соблюдение прав человека и механизмы восстановления нарушенных прав. Особое внимание уделено отсенке воздействия систем искусственного интеллекта на права человека, алгоритмической прозрачности, подотчётности и совершенствованию натсионалного законодателства на основе международных стандартов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, права человека, сифровая трансформатсия, Руководящие принсипы ООН, отсенка воздействия на права человека, алгоритмическая прозрачност, предпринимателская деятелност и права человека.

Abstract. This article examines the impact of artificial intelligence technologies on human rights in the context of digital transformation and highlights the significance of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. It analyzes the State‘s duty to protect human rights, the corporate responsibility to respect human rights, and the mechanisms for ensuring effective remedies. The study also explores human rights impact assessment, algorithmic transparency, accountability in the use of AI systems, and proposes measures for aligning national legislation with international human rights standards.

Keywords: artificial intelligence, human rights, digital transformation, UN Guiding Principles on Business and Human Rights, human rights impact assessment, algorithmic transparency, business and human rights.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi davlat boshqaruvi, tadbirkorlik, ta’lim, sog‘liqni saqlash, huquqni qo‘llash amaliyoti hamda raqamli xizmatlar sohasida yangi huquqiy munosabatlarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur jarayonlar, bir tomondan, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va insonlar uchun qulay imkoniyatlar yaratishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, inson huquqlari, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, algoritmik shaffoflik, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik va javobgarlik kabi masalalarni huquqiy tartibga solish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu sababli raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellektni inson huquqlari nuqtayi nazaridan huquqiy tartibga solish masalasi xalqaro hamjamiyat va milliy huquq tizimlari uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi o‘n yillikda raqamli texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt, bulutli hisoblash tizimlari, blokcheyn texnologiyasi hamda katta ma’lumotlar tahlili butun jahonda iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni sezilarli o‘zgartirib yubordi. Xalqaro elektr aloqa ittifoqining ma’lumotiga ko‘ra, 2030-yilga kelib sun’iy intellekt texnologiyalarining jahon iqtisodiyotiga qo‘shayotgan hissasi yalpi ichki mahsulotning 15 foizidan oshadi[117]. Bunday shiddatli o‘zgarishlar insonlarga yangi imkoniyatlarni taqdim etayotgani bilan birga, inson huquqlari sohasida jiddiy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda. Jumladan, shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi buzilishi, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali insonlarni kamsitish (algoritmik diskriminatsiya) hamda raqamli tengsizlik kabi muammolar global kun tartibiga chiqdi.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli transformatsiya sharoitida Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlari nuqtayi nazaridan tadbirkorlik faoliyati bo‘yicha Dasturilamal tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur Dasturilamal

[117] International Telecommunication Union. AI for Good Impact Report: Choices to Shape the Future [Elektron resurs]. – Geneva: ITU, 2024. – URL: https://www.itu.int/hub/2024/10/ai-for-good-impact-report-choices-to-shape-the-future/.

tamoyillar 2011-yilda BMTning Inson huquqlari bo‘yicha Kengashi tomonidan bir ovozdan qabul qilingan bo‘lib, uning asosiy mohiyati davlat va biznesning inson huquqlariga nisbatan mas’uliyati va javobgarligini belgilashdan iboratdir[118].

Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish, xarid qilish va amaliyotga joriy etish jarayonida ushbu tamoyillar inson huquqlarini himoya qilish, xavflarni oldindan baholash va biznes subyektlarining javobgarligini kuchaytirish uchun muhim huquqiy-etik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bois, sun’iy intellektning inson huquqlariga ta’sirini tahlil qilishda BMTning tadbirkorlik faoliyati va inson huquqlari bo‘yicha Dasturilamal tamoyillariga tayanish alohida ahamiyatga ega. Chunki mazkur tamoyillar davlatning himoya qilish majburiyati, biznesning inson huquqlarini hurmat qilish mas’uliyati hamda buzilgan huquqlarni tiklash mexanizmlarini o‘zaro bog‘liq holda belgilab beradi. Bu esa raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida inson huquqlari ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Dasturilamal tamoyillar uch asosiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi. Birinchi ustun davlatning inson huquqlarini muhofaza qilish bo‘yicha mas’uliyatini belgilaydi. Raqamli davrda davlatlar uchun bu mas’uliyat, avvalo, milliy qonunchilikni raqamli texnologiyalardan kelib chiqadigan yangi xavflarga moslashtirishdan iborat. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish, biometrik ma’lumotlarning nazorati va ommaviy kuzatuv texnologiyalarini ishlatishga oid me’yoriy hujjatlarni yaratish va takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, davlat raqamli tizimlarda inson huquqlari standartlariga rioya etilishini ta’minlovchi maxsus organlar va nazorat tizimlarini tashkil qilishi zarur. Bunga mehnat huquqlari bo‘yicha inspeksiyalar, raqamli kontent va algoritmlarni nazorat qiluvchi organlar, axborot xavfsizligi idoralari misol bo‘la oladi. O‘zbekistonda, masalan, bu yo‘nalishda 2020–2030-yillarda amalga oshirilayotgan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu strategiya doirasida elektron hukumat, elektron sud tizimlari hamda Yagona interaktiv davlat xizmatlari platformasi

[118] United Nations. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. – New York; Geneva: UN, 2011.

kengaytirilmoqda. Shu bilan birga, davlat tashkilotlari barcha raqamli xizmatlarni avvalo raqamli shaklda (*digital by default*) taqdim qilishga harakat qilmoqda. Biroq, bu jarayonda shaxsiy ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlash hamda shaffoflik va javobgarlik prinsiplariga amal qilish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Dasturilamal tamoyillarning ikkinchi ustuni biznesning inson huquqlarini hurmat qilish bo‘yicha mas’uliyatini nazarda tutadi. Bu mas’uliyat zamonaviy raqamli texnologiyalarni ishlab chiquvchi va kompaniyalar uchun alohida ahamiyatga ega. Korxonalar o‘z faoliyatida inson huquqlariga ta’sirini baholash (*human rights due diligence*) mexanizmini joriy etishi zarur. Bu mexanizm orqali tadbirkorlik subyektlari o‘z mahsulotlari, xizmatlari yoki jarayonlarining inson huquqlariga salbiy ta’sir ko‘rsatish ehtimolini oldindan aniqlashi, ushbu xavflarni kamaytirish bo‘yicha amaliy choralar ko‘rishi hamda bu haqda ochiq hisobot berish orqali jamoatchilik oldida hisobdorlikni ta’minlashi kerak. Bunday amaliyotlar Microsoft, Google va IBM kabi yirik texnologiya kompaniyalari tomonidan allaqachon joriy qilingan.

Uchinchi ustun esa buzilgan inson huquqlarini tiklash mexanizmlarini yaratishni talab etadi. Bu mexanizm raqamli sohada ikki jihatdan amalga oshiriladi. Bir tomondan, davlat raqamli huquq buzilishlarini sud va ma’muriy organlar orqali samarali va tezkor ko‘rib chiqishni ta’minlashi shart. Ikkinchi tomondan esa, korxonalar o‘zlari tomonidan taqdim etilayotgan raqamli xizmatlarda paydo bo‘ladigan shikoyatlarni qabul qilish va ularni shaffof tarzda ko‘rib chiqish uchun ichki mexanizmlarni ishlab chiqishi lozim. Masalan, Facebook‘ning mustaqil kuzatuv kengashi yoki Apple‘ning shaffoflik bo‘yicha hisoboti raqamli kompaniyalarda inson huquqlari buzilgan holatlarda foydalanuvchilarga adolatli murojaat qilish imkonini yaratish bo‘yicha samarali amaliyot hisoblanadi.

2025-yil iyun oyida Inson huquqlari hamda transmilliy korporatsiyalar bo‘yicha Ishchi guruh tomonidan chop etilgan A/HRC/59/53[119] raqamli hisobotida

[119] A/HRC/59/53: Artificial intelligence procurement and deployment: ensuring alignment with the Guiding Principles on Business and Human Rights - Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises // UN. – URL:

sun’iy intellekt tizimlarini xarid qilish va ulardan foydalanish jarayonida Birlashgan Millatlar Tashkilotining tadbirkorlik va inson huquqlari sohasidagi Dasturilamal tamoyillarini qo‘llash masalasi atroflicha tahlil qilingan. Unda, xususan, mazkur tamoyillarning davlatlar va sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqmaydigan, balki ularni faqat xarid qilib o‘z faoliyatida qo‘llaydigan korxonalar tomonidan qanday qo‘llanishi lozimligi batafsil tushuntirilgan. Ishchi guruh hisobotida SI tizimlarini xarid qilish va joriy etish jarayonida inson huquqlari nuqtayi nazaridan mavjud kamchiliklar, shuningdek, imkoniyatlar va ijobiy amaliyot misollari o‘rganilgan. Hisobotda sun’iy intellektdan foydalanish bilan bog‘liq inson huquqlari buzilgan hollarda huquqlarni tiklash kafolatlarini samarali ta’minlash bo‘yicha aniq tavsiyalar berilgan. Mazkur tavsiyalar inson huquqlari xavfini oldindan aniqlash va kamaytirish, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va buzilgan huquqlarni tezkor va samarali ravishda tiklash mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan..

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, bugungi raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi nafaqat yangi imkoniyatlar, balki inson huquqlari sohasida avval kuzatilmagan turli murakkab muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Masalan, sun’iy intellektdan foydalangan holda qabul qilinayotgan qarorlarning ochiq-oydin bo‘lmasligi yoki algoritmlar orqali ma’lum bir guruhlarga nisbatan adolatli bo‘lmagan qarorlarning qabul qilinishi odamlarning hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yevropa Ittifoqi tajribasida Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonuni (AI Act)[120] kabi normativ hujjatlar qabul qilinib, sun’iy intellekt tizimlari orqali inson huquqlariga ta’sir ko‘rsatuvchi xavflarni baholash va shaffoflikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratilgan. Bu kabi amaliyotlar O‘zbekiston va boshqa mamlakatlar uchun ham ibratli bo‘lishi mumkin.

Inson huquqlari buzilish holatlarida tuzatish mexanizmlarini ishlab chiqish jarayonida jabrlangan shaxslarga yetkazilgan zararlarni to‘liq va samarali ravishda qoplash, ularning huquqlarini tiklash va bunday holatlarning kelgusida sodir

https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc5953-artificial-intelligence-procurement-and-deployment-ensuring.

[120] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council // EUR-Lex. – URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689.

bo‘lishini oldini olish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlar joriy etilishi lozim. Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar faoliyatidan jabr ko‘rgan fuqarolar huquqlarini tiklashda mustaqil va shaffof shikoyatlarni ko‘rib chiquvchi komissiyalarni tashkil etish, shuningdek, davlat sudlari bilan yaqin hamkorlik qilish mexanizmi yaxshi natijalarni beradi. Masalan, Fransiya, Germaniya, Janubiy Koreya kabi davlatlarda raqamli huquq buzilishlarini tezkor ko‘rib chiquvchi maxsus raqamli sudlar faoliyat yuritmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekistonda raqamli transformatsiyaning inson huquqlari bilan bog‘liq jihatlariga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Xususan, mamlakatda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish natijasida fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish borasidagi choralar kuchaytirildi. 2025-yilda qabul qilinishi kutilayotgan yangi qonun bilan sun’iy intellektdan foydalanuvchi tizimlarda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablari, algoritmlar orqali qabul qilingan qarorlarning shaffofligi va javobgarligi hamda sun’iy intellekt yordamida yaratilgan soxta axborotlarga qarshi kurashishga oid maxsus normalar kiritilishi rejalashtirilgan. Bu esa mamlakatda raqamli texnologiyalarning inson huquqlariga ta’sirini baholash va nazorat qilish mexanizmining qonunchilik asosida shakllantirilayotganligini anglatadi.

Bundan tashqari, mamlakatimizda raqamli islohotlarni inson huquqlari nuqtayi nazaridan baholash va nazorat qilish uchun davlat va jamoatchilik o‘rtasidagi muloqot ham muhim rol o‘ynaydi. Bu boradagi muhokamalar va manfaatdor tomonlar ishtirokidagi ochiq maslahatlashuvlar amaliyoti kelgusida fuqarolarning raqamli islohotlarga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Ayniqsa, sun’iy intellektni qo‘llash natijasida inson huquqlari buzilish ehtimollarini oldindan baholash (*Human Rights Impact Assessment*) jarayonini doimiy amaliy standartga aylantirish raqamli transformatsiyani yanada samarali boshqarish imkonini beradi.

Xulosa o‘rnida shuni qayd etish joizki, BMTning inson huquqlari sohasida tadbirkorlik faoliyati bo‘yicha qabul qilingan Dasturilamal tamoyillari raqamli transformatsiya jarayonida inson huquqlari himoyasini ta’minlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu tamoyillarning har bir ustuni davlat,

biznes va jamiyat oldiga aniq vazifalarni qo‘yib, ularni amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi. Raqamli texnologiyalar rivojlanishining inson huquqlari bilan uyg‘un tarzda kechishi davlat va jamiyatning umumiy manfaatiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham raqamli transformatsiya jarayonida davlat organlari, tadbirkorlar va fuqarolik jamiyati o‘zaro hamkorlikda harakat qilishi zarur. Faqat shunday holatdagina raqamli kelajak inson qadr-qimmati va inson huquqlari asosida barqaror taraqqiyotni ta’minlay oladi.

Shu munosabat bilan, sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish, joriy etish va qo‘llash jarayonlarida inson huquqlariga asoslangan yondashuvni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda sun’iy intellekt tizimlarini amaliyotga tatbiq etishdan oldin va ulardan foydalanish davomida inson huquqlariga ta’sirni baholash (Human Rights Impact Assessment) mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mazkur mexanizm orqali inson huquqlariga ehtimoliy salbiy ta’sirlar oldindan aniqlanadi, baholanadi va bartaraf etiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt algoritmlarining shaffofligi, hisobdorligi va inson nazorati ostida faoliyat yuritishini ta’minlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish hamda mazkur sohada xalqaro standartlar va BMTning Tadbirkorlik faoliyati va inson huquqlari bo‘yicha Dasturilamal tamoyillarini milliy amaliyotga keng tatbiq etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

ATROF-TABIIY MUHITNI IFLOSLANTIRISH JINOYATINI KVALIFIKATSIYA QILISH VA O‘XSHASH JINOYATLARDAN FARQLASH MASALALARI

Sitora RAXIMOVA,
Mirzo Ulug‘bek tumani IIO FMB Tergov bo‘limi
tergovchisi, IIV akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada atrof-tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatini javobgarlikka tortish asoslari va atrof-tabiiy muhitni ifloslantirish bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa jinoyatlardan farqli jihatlari. Yer, suv va atmosfera havosiga nisbatan sodir etiladigan jinoyatlarning to‘rtta elementi va predmeti ochib berilgan. Shuningdek, mazkur jinoyatning ma’muriy huquqbuzarlikdan farqlash mezonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: atrof-tabiiy muhit va atmosferani ifloslantirish, yer, suv obyektlari, yuridik shaxslarning javobgarligi, ekologik zarar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основания привлечения к ответственности за преступление, связанное с загрязнением окружающей природной среды, и его отличия от других преступлений, связанных с загрязнением окружающей природной среды. Раскрыты четыре элемента и предмет преступлений, совершаемых в отношении земли, воды и атмосферного воздуха. Также освещены критерии отграничения данного преступления от административного правонарушения.

Ключевые слова: загрязнение окружающей природной среды и атмосферы, земля, водные объекты, ответственность юридических лиц, экологический ущерб.

Abstract. This article examines the grounds for prosecution for the crime of environmental pollution and its distinctive features from other crimes related to environmental pollution. The four elements and the subject of crimes committed against land, water, and atmospheric air are disclosed. Furthermore, the criteria for distinguishing this crime from an administrative offense are highlighted.

Keywords: environmental and atmospheric pollution, land, water bodies, liability of legal entities, ecological damage.

Insoniyatning yashash asoslari va biosferaning barqarorligiga tajovuz qiladigan ekologik jinoyatlar muammosi zamonaviy dunyoda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Ekologik tahdidlarning globallashuvi, tabiiy muhitga antropogen ta’sirning ortishi, ekologik halokatlarning ko‘payib borayotgani ekologik xavfli qilmishlarga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Adabiyotlarda ko‘plab mualliflar haqli ravishda

jinoyatchilik holati jamiyat rivojlanishining umumiy qonuniyatlariga bog‘liq deb hisoblaydilar. Ushbu xulosa ekologik jinoyatlar dinamikasi tahlili bilan to‘liq isbotlanadi. Ya’ni O‘zbekistonda so‘nggi yillarda jinoyatchilikning umumiy tarkibida atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar quyidagicha bo‘ldi: 2020-y. – 0,50%; 2021-y. – 0,58%; 2022-y. – 0,85%; 2023-y. – 21,9%; 2024-y. – 17,2%; 2025-y. – 9,1%[121]. Shu bilan birga, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar tarkibida asosiy o‘rinni noqonuniy ekologiya xavfsizligiga oid normalar talablarini buzish (24 %) va sug‘oriladigan yerlarni o‘zboshimchalik bilan egallab olishga yo‘l qo‘ymaslik bo‘yicha choralar ko‘rmaslik (25%) egallashini hisobga olish lozim. Ekologiya sohasidagi jinoyatlarning umumiy hajmida atrof tabiiy muhitni ifloslantirish ulushiga atigi 1,77% to‘g‘ri keladi. Ammo bu raqamlar ekologik jinoyatchilik holati haqida to‘liq obyektiv xulosa chiqarishga imkon bermaydi, chunki uning latentligi 95–97%ga yetadi. Bunda nafaqat yashirin, balki yashiriladigan qism ham yuqoridir. Ekologiya sohasida aniqlangan faktlar bo‘yicha har yili qo‘zg‘atiladigan jinoyat ishlarining umumiy soni ular haqidagi xabarlar soniga mutlaqo mos kelmaydi. Keltirilgan ma’lumotlar asosida biz jinoyatchilik intensivligi haqida emas, balki quyidagi xulosalarni chiqarishimiz mumkin, bular: O‘zbekistonda umuman atrof-muhit ifloslanishining faqat yakka-yagona holatlarigina aniqlanib, keyinchalik jamiyat tomonidan jinoiy-huquqiy baho olishi, ushbu guruh jinoyatlarining yillik o‘sish sur’ati o‘rtacha 5–9% dan oshmasligi, jinoyat ishlarining asosiy qismi (taxminan 70 %) ekologik xavfli moddalar va chiqindilar bilan ishlash qoidalarini buzish faktlari bo‘yicha qo‘zg‘atiladi, atrof-muhitni bevosita ifloslantirish faktlari bo‘yicha esa eng kam jinoyat ishi qo‘zg‘atiladi. Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishga qaratilgan jinoyat-huquqiy normalar tizimi mavjudligiga qaramay, ularning samaradorligi ilmiy hamjamiyat va huquqni qo‘llovchilar tomonidan jiddiy tanqid qilinmoqda[122]. Bu holat bir qator qoidalarning deklarativ xususiyatga egaligi,

[121] O‘zbekiston Respublikasi IIV Axborot tahlil departamenti ma’lumoti

[122] Schneider S. Strict Liability in Environmental Crimes: A Comparative Analysis. – Harvard Environmental Law Review, 2021. – Vol. 45. – P. 153-210.

sanksiyalarning qilmishlar ijtimoiy xavflilik darajasiga nomutanosibligi, jinoyatlarni malakalash va isbotlashning murakkabligi hamda milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga nomuvofiqligi bilan izohlanadi.

Xususan biz tadqiq qilayotgan mavzuning dolzarbligi atrof tabiiy muhitni jinoyat-huquqiy jihatdan muhofaza qilish sohasidagi doktrinal va normativ muammolarni tizimli anglab yetish, amaldagi qonunchilikni optimallashtirish hamda atrof-tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatini kvalifikatsiya qilish va o‘xshash jinoyatlardan farqlash masalalari bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

Tabiiy muhitning ayrim tarkibiy qismlariga (xususan, o‘rmonlar va suv resurslariga) zarar yetkazganlik uchun jazo belgilovchi dastlabki normalar hali inqilobdan oldingi qonunchilikda, masalan, 1845-yilgi Jinoiy va axloq tuzatish jazolari to‘g‘risidagi ulojeniyeda (1885-yil tahririda) paydo bo‘lgan.[123] Biroq bu normalarning tarqoq xususiyatga egaligi va atrof-muhitni muhofaza qilishga doir yaxlit yondashuvning yo‘qligi ekologik manfaatlarni jinoiy-huquqiy himoya qilishning to‘laqonli tizimi haqida so‘z yuritishga imkon bermas edi. 1960-yilda RSFSR Jinoyat kodeksining[124] qabul qilinishi atrof-muhitni jinoiy-huquqiy muhofaza qilish rivojida yangi bosqichni boshlab berdi. Kodeksda suv havzalari va havoni ifloslantirganlik, noqonuniy ov qilganlik, baliq tutganlik hamda tabiiy resurslarga boshqacha tajovuz qilganlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi bir qator moddalar (“Jamoat xavfsizligi, jamoat tartibi va aholi salomatligiga qarshi jinoyatlar” 8-bob, “Xo‘jalik jinoyatlari” 10-bob) mavjud edi. Shunga qaramay, I.A.Klepitskiy haqli ravishda ta’kidlaganidek[125] bu normalarning aksariyati blanket xususiyatga ega bo‘lib, o‘sha davrda hali shakllanish bosqichida bo‘lgan maxsus tabiatni muhofaza qilish qonunchiligiga havola qilgan. Amaldagi O‘zbekiston

[123] Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года (ред. 1885 г.). – СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1885. – 978 с

[124] Уголовный кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 27.10.1960) (ред. от 30.07.1996). – Ведомости ВС РСФСР. – 1960. – № 40. – Ст. 591

[125] Клепиский И.А. Уголовно-правовая охрана природы: теоретические основы. – СПб.: Юридический сентр Пресс, 2019. – 572 с

Respublikasi Jinoyat kodeksi[126] avvalgisidan farqli o‘laroq, “Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar” deb nomlangan maxsus 14-bobni o‘z ichiga oladi va bu, shubhasiz ilg‘or qadamdir. Unda atrof-muhitning turli unsurlariga – yer, yer osti boyliklari, suv, atmosfera, o‘rmonlar, hayvonot dunyosi, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga tajovuz qiluvchi jinoyat tarkiblari birlashtirilgan. Biroq jinoiylashtirilgan qilmishlar ro‘yxati kengayganiga qaramay, ushbu normalarni samarali qo‘llash va mazkur jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishga to‘sqinlik qiladigan jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, Jinoyat kodeksining 196-moddasi atrof tabiiy muhitni ifloslantirish ya’ni yerlarni ifloslantirish yoki buzish, suv yoki atmosfera havosini ifloslantirish odamlarning ommaviy ravishda kasallanishi, hayvonlar, parrandalar yoki baliqlarning qirilib ketishi yoki boshqacha og‘ir oqibatlarga sabab bo‘lganlik uchun ikkinchi qismida o‘sha qilmishlar odam o‘lishiga sabab bo‘lsa jinoiy javobgarlik belgilangan[127].

Atrof muhitning ifloslanishi deganda, xo‘jalik va boshqa faoliyat, tabiiy kuchning halokatli ta’siri, falokat yoki ofat oqibatida inson sog‘lig‘iga, tabiiy ekologik tizimga, o‘simlik va hayvonlarning genetik fondlari holatiga tahdid soluvchi atrof tabiiy muhitning doimiy salbiy o‘zgarishi sodir bo‘ladigan hudud, shuningdek, suv va havo bo‘shliqlarining radiatsiyaviy, kimyoviy, bakteriologik yoki boshqacha ifloslanishi tushuniladi. Atrof tabiiy muhitning ifloslanishi natijasida epidemiyalar, epizootiyalar, tabiiy muvozanatning buzilishiga sabab bo‘luvchi biologik zaharli moddalar paydo bo‘ladi.

Jinoyatning asosiy bevosita obyekti – yer, suv va atmosfera havosini ifloslanishdan muhofaza qilishni ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar. Jinoyatning qo‘shimcha bevosita obyekti inson hayoti va sog‘lig‘ini ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar.

---

[126] O‘zbekiston respublikasi Jinoyat kodeksi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 16.01.2026 Y., 03/26/1114/0047-SON; 07.03.2026 Y., 03/26/1120/0215-SON; 12.03.2026 Y., 03/26/1121/0222-SON; 27.03.2026 Y., 03/26/1124/0277-SON)

[127] Rustamboyev M.X. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharh. Maxsus qism. – Toshkent: “Adolat”, 2024. – 299-303 b

Tahlil qilinayotgan moddaning predmeti yer, suv va atmosfera havosi bo‘lishi mumkin. Ammo, atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatining obyektini aniqlash fundamental muammolardan biri hisoblanishi, o‘z navbatida qonun chiqaruvchi an’anaviy tarzda jinoyatning umumiy, va bevosita obyektlari ajratib ko‘rsatgan. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga muvofiq, atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatining umumiy obyekti jamoat xavfsizligining tarkibiy qismi sifatida ekologik xavfsizlikni ta’minlovchi ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Tur obyektining ta’rifi esa munozaralarga sabab bo‘lmoqda. Bir qator mualliflar[128] unga atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish bo‘yicha ijtimoiy munosabatlarni kiritadi. Boshqalar[129] esa tur obyektini atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha ijtimoiy munosabatlar doirasigacha toraytiradi. Birinchi yondashuv ancha asosliroq ko‘rinadi, zero u jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir bilan bog‘liq munosabatlarning butun majmuini qamrab oladi.

Yer deganda, ishlab chiqarish va boshqa maqsadlarda foydalaniladigan, O‘zbekiston Respublikasining yagona yer fondiga kiruvchi quruqlikning ustki qismi, O‘zbekiston Respublikasi hududi, kenglik, uchastka hamda yer qa’ri, tuproq tushuniladi. Yer – O‘zbekiston Respublikasining yagona yer fondiga kiruvchi yer uchastkasining har qanday turi; yer usti (daryo, ko‘l, suv omborlari) yoki yer osti suvlari, muzlik hamda ichimlik suvi ta’minoti manbalari; atmosfera, havo, uning tabiiy xossalari nazarda tutiladi.

Suv obyektlari deganda, saqlash va suv aloqasi uchun foydalaniladigan hamda atrof tabiiy muhitning ajralmas qismi hisoblangan tabiiy va sun’iy obyektlar tushuniladi. Suvning ustki qatlami bu doimiy yoki vaqtinchalik suvning ustki qatlamidagi obyektlar bo‘lib, uning mazmunida relyef shaklidagi quruqlikning ustki qatlamida chegara, hajm va suv rejimining xususiyatlariga ega suvning to‘planishi tushuniladi. Yuza qismidagi suv obyektlari (daryo, kanal, hovuz, suv ombori va h.) yuzadagi suv, tub va sohildan tashkil topgan. Yer osti suvlariga suvlar, shuningdek,

[128] Рарог А.И. Проблемы квалификатсии преступлений в сфере экологии. – М.: Юрайт, 2022. – 325 с.
[129] Дубовик О.Л. Экологические преступления: понятие, система, проблемы квалификатсии. – М.: Норма, 2018. – 419 с.

yer ostida suv obyektlarida joylashgan minerallar kiradi. Yer osti suv obyektlari – tog‘lardagi ma’lum chegara, hajm va suv rejimi xususiyatlariga ega gidravlik bog‘liqlikdagi suvning to‘planishidir. Ichimlik suvi ta’minotining manbai ifloslanmagan va bulg‘alanmagan, iste’mol qilish uchun mo‘ljallangan yer osti va yer usti suv obyektlari bo‘lib hisoblanadi. Yer osti va yer usti suvlaridan toza ichimlik suvi sifatida foydalanish davlat sanitariya-epidemiologik nazorati organlari tomonidan belgilanadi.

Atmosfera havosi – atmosferaning turar joy, ijtimoiy va ishlab chiqarish binosi hamda ishlab chiqarish hududidan tashqarida bo‘lgan, yerning evolyutsiyasi davomida shakllangan yerga yaqin qavati gazlarining tabiiy aralashmasi. Ularning ifloslanishi mehnatni muhofaza qilish va ishlab chiqarishdagi xavfsizlik qoidalarini buzish kabi jinoyat tarkibini keltirib chiqarishi mumkin.

Shu bilan birga amaliyotda atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatning predmetin*i aniqlash* ham o‘ta murakkab agar yuqorida keltirilgan faqat tabiiy obyektlarning o‘zi predmet sifatida tan olinsa, u holda ko‘plab jinoyatlar, masalan, zararli kimyoviy moddalar bilan muomalada bo‘lish qoidalarini buzish (JKning 201-moddasi) Jinoyat kodeksining 14-bobi doirasidan tashqarida qolib ketadi. Shu munosabat bilan, Ye.V. Semyanova[130] to‘g‘ri ta’kidlaganidek, Atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatning predmetini keng talqin qilib, unga nafaqat tabiiy obyektlarni, balki tabiatdan foydalanish jarayonida ishlatiladigan hamda muomala qoidalari buzilishi atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan boshqa moddiy obyektlarni ham kiritish lozim.

Jinoyat kodeksining 196-moddasi obyektiv tomondan jinoyat yer, suv yoki atmosfera havosining buzilishi, ifloslanishi va tabiiy xususiyatlarining boshqacha tarzda o‘zgarishidan iborat harakat yoki harakatsizlik, jinoiy oqibat, harakat bilan kelib chiqqan oqibat o‘rtasidagi sababiy bog‘lanishda ifodalanadi. Yer, suv, atmosferaning ifloslanishi va buzilishi deganda, o‘zini o‘zi tozalashga bo‘lgan tabiiy

[130] Семянова Е.В. Экологическое право. – М.: Юститсинформ, 2020. – 566 с.

qobiliyatini pasaytiradigan fizik, kimyoviy, biologik xususiyatlarga ta’sir tushuniladi.

Yerning buzilishi – uning unumdor qavatining buzilishiga va qirilib ketishiga olib keluvchi harakat (harakatsizlik). Ifloslantirish – yerga xarakterli bo‘lmagan fizik, kimyoviy, biologik modda, organizmlarni kiritish. Suvning ifloslanishi *deganda,* suv tarkibining (fizik, kimyoviy va boshqa) o‘zgarishlari tushunilib, buning oqibatida suv tozaligi belgilangan normativlardagidan ko‘ra ko‘proq ifloslanadi. Odatda, suvning ifloslanishi suvga sanoat ishlab chiqarishi chiqindilari oqizilishi, zaharli biologik moddalar, zaharli kimyoviy dorilarni saqlash qoidalari buzilishi va hokazolar natijasida sodir bo‘ladi. Oqibatda suvning ifloslanganlik darajasi ortib, insonga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. *Suvning kamayishi deganda*, yuzaki va sizot suvlarning zaxiralari izchil qisqarib borishi va ular sifatining yomonlashuvi tushuniladi. Yuzaki va sizot suvlar, ichimlik suvi bilan ta’minlash manbalari tabiiy xossalarining o‘zgacha tarzda o‘zgarishi deganda, biologik, fizik yoki kimyoviy xossalarning har qanday jiddiy o‘zgarishi tushuniladi. Bu bevosita suv obyektida yoki uning yaqinida turli (portlatish, qurilish va boshqa) ishlar bajarilishi natijasi bo‘lishi mumkin. Suvning ifloslanishi, odatda, sanoat ishlab chiqarishi chiqindilari suvga tashlanishi, kimyoviy, biologik moddalar, zaharli ximikatlar va hokazolarni saqlash qoidalarining buzilishi natijasida yuz beradi.

Atmosfera havosining ifloslanishi deganda, atmosferaga ifloslantiruvchi moddalarni chiqarib yuborish qoidalarining buzilishi, buning natijasida havoda zaharli moddalarning yo‘l qo‘yiladigan eng yuqori miqdori oshib ketishi tushuniladi. Masalan, korxona tomonidan tozalash filtrlarini qo‘llamaslik. Ifloslanish darajasini belgilayotganda yer, suv va atmosfera havosida zararli moddalar yo‘l qo‘yiladigan kontsentratsiyani o‘rnatadigan normativlarga amal qilish kerak. Sog‘liqni saqlash qonunchiligi oqava suvlarni tozalash, zararli chiqindilarni yo‘q qilishni ta’minlamaydigan yangi va rekonstruksiya qilingan korxona, tsex va boshqa ishlab chiqarish obyektlarini qurishni taqiqlaydi. Tahlil qilinayotgan modda doirasida harakat bilan oqibat o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish shundan iboratki, harakat atrof muhitning tabiiy xususiyatlari o‘zgarishiga olib kelishi kerak. Bu o‘zgarishlar

o‘zining yangi xususiyatlari bilan, masalan, mexanik aralashma miqdorining zararli moddalar bilan ko‘payishi yoki tabiiy obyektlardan birining fizik hajmi kamayishi bilan boshqa muhofaza qilinadigan obyektlar holati o‘zgarishini (odamlarning ommaviy ravishda kasallanishi, hayvonlar, parrandalar yoki baliqlarning qirilib ketishi yoki boshqacha og‘ir oqibatlar, shuningdek, inson o‘limi va hokazolarni) keltirib chiqaradi. Biroq, agar tabiiy muhit yoki uning obyektlaridan biri ifloslanishi bilan birga hayvon, parranda yoki baliq zaxirasining populyatsiyasi boshqa sababdan yuzaga kelgan epizootiya natijasida qirilib ketsa, u holda sababiy bog‘lanish bo‘lmaydi. Jinoyat ko‘rsatilgan har qanday oqibat (inson sog‘lig‘iga zarar yetkazish, shuningdek, inson o‘limi, hayvonlar, parrandalar yoki baliqlarning qirilib ketishi yoki boshqacha og‘ir oqibatlar) yuzaga kelgan vaqtdan boshlab tugallangan hisoblanadi. O‘z navbatida javobgarlikni belgilashda atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatini kvalifikatsiya qilishning eng murakkab bosqichi aybdorning harakati (masalan, zaharli moddani suvga chiqarish) va kelib chiqqan oqibat (baliqlarning qirilishi yoki tuproqning yaroqsiz bo‘lishi) o‘rtasidagi uzviy bog‘liqligidir. N.I.Kuznetsova[131] ta’kidlaganidek, atrof-muhit ifloslanishida sababiy bog‘lanish ko‘pincha "ko‘zga ko‘rinmas" va vaqt jihatidan uzilgan bo‘ladi. Fikrimizcha, atrof tabiiy muhitni ifloslantirganlik bo‘yicha qilmishni kvalifikatsiya qilishda ifloslantiruvchi modda aynan qaysi yo‘l bilan (havo, yer osti suvlari) tarqalganligi, atrof-muhitdagi o‘zgarish aynan shu korxona chiqargan modda bilan mos kelish yoki kelmasligi, ifloslanish korxonadagi avariya yoki qoidabuzarlik sodir bo‘lgan vaqt oralig‘iga to‘g‘ri kelishi isbotlanishi lozim.

A.Yu.Butirinning fikricha[132] “Atrof-tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatlarini kvalifikatsiya qilishda sababiy bog‘lanish zanjirini isbotlash majburiy shart hisoblanadi. Ekspert xulosasi nafaqat ifloslanish faktini tasdiqlaydi, balki yuridik jihatdan “harakat” va “oqibat” o‘rtasidagi bog‘lanishni ilmiy asoslab berish orqali

[131] Кузнетсова Н.И. Дифференсиатсия уголовной ответственности за совершение экологических преступлений // Право: история и современност. 2024. Т. 8, № 1. С. 65–72 https://doi.org/10.17277/pravo.2024.01.pp.065-073

[132] Бутырин А.Ю. Судебная экспертиза: типичные ошибки / под ред. Е. Р. Россинской. – Москва: Проспект, 2022. – 544 с.

jinoyat tarkibining obyektiv tomonini to‘liq shakllantiradi.” Haqiqatda atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatini kvalifikatsiya qilishda ekspert xulosasi bu sababiy bog‘lanish zanjirini birlashtiruvchi “yuridik yelim” ekanligini, bu shunchaki texnik hujjat emas, balki aybdorlikni belgilovchi asosiy dalildir. Mazkur dalilsiz 196-moddani qo‘llash amaliyotda imkonsiz bo‘lib qoladi.

Shuningdek, atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyati subyektiv tomondan qasddan yoki ehtiyotsizlikdan sodir qilindi. A.Y.Bokovnya[133] ta’kidlashicha, atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatida subyektning munosabati ko‘pincha “aralash ayb” shaklida bo‘lishini aytadi. Shaxs qoidani bila turib qasddan buzadi (masalan, filtrni ataylab o‘chiradi), lekin kelib chiqadigan oqibatga (ekologik halokatga) nisbatan ehtiyotsizlik qiladi. Bu 196 va 203-moddalarni kvalifikatsiya qilishda muhim ilmiy xulosadir. Haqiqatdan ham JKning 196-moddasida ayb shakli masalasi juda murakkab aybdorning harakatiga nisbatan qasd, lekin kelib chiqqan oqibatga nisbatan ehtiyotsizlik (murakkab ayb) mavjudligini tahlil qilish lozim bu kvalifikatsiya uchun juda muhim.

Bundan tashqari, atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatlarning subyekti masalasi alohida e’tibor talab qilishi, *h*ozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga muvofiq, aksariyat atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatlarning subyekti faqat 16 yoshga to‘lgan jismoniy shaxs hisoblanadi. Biroq, xorijiy tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, atrof-muhitga sezilarli darajada zarar yuridik shaxslar faoliyati natijasida yetkazilmoqda. Bir qator mamlakatlarda, masalan, Germaniyada[134], ekologik jinoyatlar uchun yuridik shaxslarning jinoiy javobgarligi nazarda tutilgan. AQSh da esa aybni isbotlashni talab qilmagan holda ayrim turdagi ekologik jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikka tortish imkonini beruvchi “qat’iy javobgarlik” (strict liability) tamoyili[135]amal qiladi. O‘zbekistonda ekologik jinoyatlar uchun yuridik shaxslarning jinoiy javobgarligini joriy etish bahsli masala

[133] Боковня А.Ю.Дифференсиатсия уголовной ответственности за преступления против окружающей среды // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2026. Т. 168, кн. 1. С. 137–149. https://doi.org/10.26907/2541-7738.2026.1.137-149.

[134] Heine G. Criminal Liability for Environmental Damage. – Berlin: Springer, 2019. – 440 p.

[135] Schneider S. Strict Liability in Environmental Crimes: A Comparative Analysis. – Harvard Environmental Law Review, 2021. – Vol. 45. – P. 154.

hisoblanadi, chunki bu JKning 17-moddasida mustahkamlangan shaxsiy aybdorlik javobgarligi tamoyiliga zid keladi. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Jinoyat kodeksi loyihasiga yuridik shaxslarning jinoiy javobgarligini (jarima, faoliyatni cheklash, majburiy rekultivatsiya ya’ni asliga qaytarish) ekologik jinoyatlar bo‘yicha implementatsiya qilish zarurdir. Shunga qaramay, A.V. Brilliantov[136] ta’kidlaganidek, ekologik huquqbuzarliklar uchun yuridik shaxslarning ma’muriy javobgarligini kengaytirish, shuningdek, fuqarolik-huquqiy javobgarlikni, jumladan, yetkazilgan zararni oshirilgan miqdorda undirishni kuchaytirish mumkin. Qolaversa atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatini ma’muriy huquqbuzarliklardan ajratish kvalifikatsiyaning asosiy muammosi hisoblanadi. Amaliyotda ekologik xatti-harakatni huquqbuzarlik yoki jinoyat sifatida tasniflash eng murakkab masalalardan biridir. Chunki ekologiya sohasidagi huquqbuzarlik va jinoyat qilmishning obyektiv tomonini tavsiflovchi bir qator o‘xshash belgilarga ega. Quyidagilar shunday belgilarga kiradi*:* aybdorlik; huquqqa xiloflik; zararlilik; jazolanishi muqarrarligi (Jinoyat kodeksi va Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga muvofiq javobgarlik nazarda tutilgan); ijtimoiy xavflilik; subyektning harakati yoki harakatsizligida ifodalangan qilmish[137]. Shuningdek, qilmishni ma’muriy yoki jinoiy javobgarlik bo‘yicha tasniflashda obyektiv belgilardagi o‘xshashlikka e’tibor qaratish lozim. Mazkur o‘xshashliklar quyidagi moddalarda namoyon bo‘ladi: Jinoyat kodeksining 197-moddasi (“Yer, yer osti boyliklaridan foydalanish shartlarini yoki ularni muhofaza qilish talablarini buzish”) va Ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi kodeksining 70-moddasi (“70-modda. Yer osti boyliklarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish talablarini buzish ”); Obyektiv tomonning ijtimoiy xavflilik, ijtimoiy xavfli oqibatlar, sodir etilgan qilmish va yuzaga kelgan oqibatlar o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish kabi asosiy belgilaridan tashqari, fakultativ belgilari ham ajratiladi.Bunday belgilarga quyidagilar kiradi: huquqqa xilof qilmishni sodir etish usuli; huquqqa xilof qilmishni

[136] Бриллиантов А.В. Уголовное право России. Особенная част. – М.: Проспект, 2020. – 784 с.
[137] Пчелников, М. В. Загрязнение морской среды как преступление / М. В. Пчелников // Детерминатсия преступности в России и мире: теория и практика: сб. науч. тр.– Ростов-на-Дону: Издателский сентр ДГТУ, 2019. – С. 12–15

sodir etish quroli; jinoyat sodir etilgan joy, vaqt va vaziyat[138]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi kodeksining[139] 8-bobida atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi ma’muriy huquqbuzarliklarning keng ro‘yxati keltirilgan. Ularning aksariyati obyektiv jihatdan Jinoyat kodeksining 14-bobida nazarda tutilgan ekologik jinoyatlar tarkibiga o‘xshaydi. Masalan, suv resurslarini muhofaza qilish qoidalarini buzish suvlarni ifloslantirish (MJtKning 72-modda,. va JKning 196-moddasi), ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizmlarni atmosfera havosiga chiqarib tashlash, unga zararli fizikaviy ta’sir ko‘rsatish yoki atmosfera havosidan belgilangan talablarni buzgan holda foydalanish (MJtKning 85-moddasi va JKning 196-moddasi), atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik (MJtKning 88-moddasi va JKning 196-moddasi), ov qilish va baliq ovlash qoidalarini, shuningdek hayvonot dunyosidan foydalanishning boshqa turlarini amalga oshirish qoidalarini buzish (MJtKning 90-moddasi va JKning 202-moddasi), suvdan foydalanish va suv iste’moli qoidalarini buzish (MJtKning 74-moddasi va JKning 203-moddasi).

Ekologik jinoyatning ekologik huquqbuzarlikdan asosiy farqi uning yuqori darajadagi ijtimoiy xavfliligidir. Biroq ekologik jinoyatlar va ekologik huquqbuzarliklar bir-biridan jiddiy farqlanmaydi, ular bir turdagi qilmishlar bo‘lib, ijtimoiy xavfli deb tan olinadi va faqatgina kelib chiqqan oqibatlariga ko‘ra farqlanadi. Fikrimizcha, jinoiy huquqbuzarlikning ma’muriy huquqbuzarlikdan eng muhim farqi ijtimoiy xavflilik darajasining yuqoriroq ekanligidadir. Shuningdek, bu tushunchalar huquqqa xilof qilmishning vositalari va sodir etilgan joyi bilan ham farqlanishi mumkin. Jinoiy va ma’muriy javobgarlik o‘rtasida nozik bir chegara mavjud. Huquqqa xilof qilmishni to‘g‘ri malakalash uchun jinoyat tarkibining barcha belgilarini juda sinchiklab o‘rganish lozim. Agar bu jarayonda biror jihat

[138] Исакова, Ю. И. Экологическое право: учебное пособие для вузов / Ю. И. Исакова, М. В. Пчельников – Ростов-на-Дону: Издателский сентр ДГТУ, 2015. – 151 с.

[139] O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 1994-yil 22-sentabr Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 13.01.2026-y., 03/26/1111/0037-son; 21.01.2026-y., 03/26/1115/0063-son; 05.02.2026-y., 03/26/1116/0110-son; 09.02.2026-y., 03/26/1118/0120-son; 07.03.2026-y., 03/26/1120/0215-son; 12.03.2026-y., 03/26/1121/0222-son; 27.03.2026-y., 03/26/1124/0277-son)

e’tibordan chetda qolsa, ma’muriy javobgarlik jinoiy javobgarlikka o‘sib o‘tishi va aksincha bo‘lishi mumkin. Fikrimizning mantiqiy davomi sifatida aytish mumkinki, sud amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bu holatlarni aniqlash jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi. Sudlar ko‘p hollarda aybdorlarni ma’muriy javobgarlikka tortish bilangina cheklanmoqda, bu esa jinoyat qonunchiligining preventiv salohiyatini pasaytiradi va bir xil huquqni qo‘llash amaliyotining shakllanishiga to‘sqinlik qiladi. M.N. Maleinaning[140] fikricha, mazkur muammoni hal qilish yo‘llaridan biri ekologik jinoyatlarning ayrim tarkiblari uchun ma’muriy preyuditsiya institutini joriy etishdir. Bunda jinoiy javobgarlik faqat ma’lum bir davr ichida xuddi shunday ma’muriy huquqbuzarlik takroran sodir etilgandagina kelib chiqadi. Farqlash mezoni bu qilmish natijasida kelib chiqqan oqibat ya’ni jinoiy javobgarlik uchun oqibat "og‘ir" bo‘lishi yoki "ko‘p miqdorda zarar" yetkazilgan bo‘lishi shart. Zarar miqdori bazaviy hisoblash miqdorining (BHM) yuz barobaridan oshgandagina "jinoyat" deb topiladi. Agar zarar kam bo‘lsa yoki oqibat og‘ir bo‘lmasa – bu ma’muriy huquqbuzarlikdir.

Bundan tashqari, ekologik zarar miqdorini aniqlashda ham qiyinchiliklar tug‘ilishi tabiiy muhitning turli unsurlariga yetkazilgan zararni hisoblashning amaldagi metodikalari bir qator jiddiy kamchiliklarga ega. Ular odatda, zararni iqtisodiy baholashga yo‘naltirilgan bo‘lib, bioxilma-xillikning buzilishi, ekotizimlarning tanazzulga yuz tutishi, inson salomatligiga uzoq muddatli salbiy ta’sir kabi ekologik oqibatlarni to‘liq hisobga olmaydi. G.Heine[141] ekologik zarar uchun jinoiy javobgarlikka bag‘ishlangan tadqiqotida haqli ravishda ta’kidlaganidek, an’anaviy iqtisodiy yondashuvlar atrof-muhitga yetkazilgan zararning haqiqiy ko‘lamini munosib baholashga imkon bermaydi. Fikrimizcha, ekotizim yondashuviga asoslangan hamda ekologik jinoyatlarning bevosita va bilvosita, qisqa va uzoq muddatli oqibatlarini hisobga oladigan kompleks metodikalarni ishlab chiqish zarur. Atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatidan

[140] Малеина М.Н. Экологический вред: гражданско-правовые и уголовно-правовые аспекты. – М.: Статут, 2021. – 344 с.
[141] Heine G. Criminal Liability for Environmental Damage. – Berlin: Springer, 2019. – 428 p.

jabr koʻrganlarning huquqlarini taʼminlash muhim ahamiyatga egaligi, bu turdagi qilmishlarning oʻziga xos jihati shundaki, zarar koʻpincha aniq bir shaxslarga emas, balki noaniq doiradagi shaxslarga yoxud butun jamiyatga yetkaziladi. Bu holat jinoyat-protsessual qonunchiligida nazarda tutilgan kompensatsiya mexanizmlarini amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda ekologik jinoyatlardan koʻrilgan zarar koʻpincha diffuz, yaʼni vaqt va makon boʻyicha tarqoq xususiyatga ega boʻlib, bu uni isbotlash va baholashni murakkablashtiradi. Shu munosabat bilan, Oʻzbekiston qonunchiligiga bir turdagi ekologik huquqbuzarlikdan jabr koʻrgan koʻplab shaxslarning talablarini birlashtirish imkonini beruvchi jamoaviy (guruhli) daʼvolar institutini joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu jabrlanuvchilarning huquqlarini yanada samaraliroq himoya qilishga va javobgarlikning muqarrarligi tamoyilini taʼminlashga yordam beradi. Ekologiya sohasidagi jinoyatlarni boshqa oʻxshash jinoyatlardan farqlash va ekologik jinoyatchilik muammosini yanada tadqiq qilish uchun ekologik jinoyatning asosiy belgilarini aniqlash va uning tasnifini aniqlash zarur.[142] Atrof tabiiy muhitni ifloslantirish jinoyatining oʻziga oʻxshash jinoyatlardan farqlash va jinoyatlar jami sud amaliyotida koʻrilgan jinoiy ishlarni oʻrganib chiqish natijasida sudlar atrof tabiiy muhitni ifloslantirish va unga oʻxshash jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishi, bu jinoyatlarni bir-biridan farqlashi, umumiy va maxsus tarkibli jinoyatlarni bir-biridan ajratishi zarur hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rustamboyev M.X. Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharh. Maxsus qism. – Toshkent: “Adolat”, 2024. – 299-303 b.
2. Oʻzbekiston Respublikasining Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeksi. 22.09.1994 y.
3. Schneider S. Strict Liability in Environmental Crimes: A Comparative Analysis. – Harvard Environmental Law Review, 2021. – Vol. 45. – P. 153-210.

[142] Utemuratova S.Sh. “Ekologiya sohasidagi jinoyatlar tushunchasini shakllantirishning muhim jihatlari” In Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences (Vol.4,Number6,-2024 pp. 15–18). Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.11500176

4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года (изд. 1885 г.). – СПб.: Госуд. тип., 1885. – 978 с.
5. Уголовный кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 27.10.1960) (ред. от 30.07.1996). – Ведомости ВС РСФСР. – 1960. – № 40. – Ст. 591.
6. Клепиский И.А. Уголовно-правовая охрана природы: теоретические основы. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2019. – 572 с.
7. Рарог А. И. Проблемы квалификации преступлений в сфере экологии. – М.: Юрайт, 2022. – 325 с.
8. Дубовик О. Л. Экологические преступления: понятие, система, проблемы квалификации. – М.: Норма, 2018. – 419 с.
9. Семьянова Е. В. Экологическое право. – М.: Юстицинформ, 2020. – 566 с.
10. Heine G. Criminal Liability for Environmental Damage. – Berlin: Springer, 2019. – 440 p.
11. Schneider S. Strict Liability in Environmental Crimes: A Comparative Analysis. – Harvard Environmental Law Review, 2021. – Vol. 45. – P. 154.10.
12. Чучаев А. И. Экологические преступления // Сундуров Ф. Р., Талан М. В. Уголовное право России. Особенная часть. – М.: Статут, 2012. – С. 528.
13. Utemuratova S.Sh. “Ekologiya sohasidagi jinoyatlar tushunchasini shakllantirishning muhim jihatlari” In EURASIAN JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES(Vol.4, Number6,-2024 pp. 15–18)
14. O‘zbekiston respublikasi Jinoyat kodeksi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi Lex.uz

SUN’IY INTELLEKTNING HUQUQIY TABIATI VA AVTOMATLASHTIRILGAN QAROR QABUL QILISHDA SHAXSGA DOIR MA’LUMOTLAR OPERATORINI ANIQLASH MASALASI

Sanjar SHOMURODOV,
Qonunchilik va huquqiy siyosat institutining
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish sharoitida shaxsga doir ma’lumotlarni qayta ishlash uchun kim javobgar bo‘lishi masalasi sun’iy intellektning huquqiy tabiati bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. Muallif sun’iy intellekt huquq subyekti emas, huquq obyekti sifatida qaralishi lozim degan doktrinal qarashdan kelib chiqib, milliy qonunchilikdagi “operator” tushunchasini tahlil qiladi va tizim avtonomligidan qat’i nazar, ma’lumotlar operatori hamisha jismoniy yoki yuridik shaxs bo‘lib qolishini asoslaydi. Tezisning ilmiy yangiligi sun’iy intellektning huquqiy tabiati masalasini an’anaviy javobgarlik nuqtayi nazaridan emas, shaxsga doir ma’lumotlar operatorini aniqlash mezoni sifatida qarab chiqishda namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt; huquqiy tabiat; huquq obyekti; ma’lumotlar operatori; avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish; javobgarlik bo‘shlig‘i.

Аннотация. В данном тезисе вопрос о том, кто будет нести ответственность за обработку персональных данных в условиях автоматизированного принятия решений, рассматривается в связи с правовой природой искусственного интеллекта. Автор, исходя из доктринальной точки зрения о том, что искусственный интеллект должен рассматриваться не как субъект права, а как объект права, анализирует понятие "оператор" в национальном законодательстве и обосновывает, что оператор данных всегда остается физическим или юридическим лицом, независимо от автономности системы. Научная новизна тезиса проявляется в рассмотрении вопроса правовой природы искусственного интеллекта не с точки зрения традиционной ответственности, а в качестве критерия определения оператора персональных данных.

Ключевые слова: искусственный интеллект; правовая природа; объект права; оператор данных; автоматизированное принятие решений; пробел ответственности.

Abstract. In this thesis, the issue of who is responsible for processing personal data in the context of automated decision-making is considered in connection with the legal nature of artificial intelligence. Based on the doctrinal view that artificial intelligence should be considered as an object of law, not a subject of law, the author analyzes the concept of "operator" in national legislation and justifies that the data operator is always a natural or legal person, regardless of the autonomy of the system. The scientific novelty of the thesis is manifested in considering the issue of

the legal nature of artificial intelligence not from the point of view of traditional liability, but as a criterion for determining the operator of personal data.
Keywords: artificial intelligence; legal nature; object of law; data operator; automated decision-making; liability gap.

Sun’iy intellektga asoslangan tizimlar bugungi kunda inson hayotiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi qarorlarni mustaqil ravishda qabul qilmoqda: kredit skoringi fuqaroning moliyaviy ishonchliligini baholaydi, biometrik identifikatsiya uning shaxsini aniqlaydi, profayling algoritmlari uning xatti-harakatini bashorat qiladi. Bunday holatlarning har birida shaxsga doir ma’lumotlar qayta ishlanadi va insonning shaxsiy hayot daxlsizligiga oid konstitutsiyaviy huquqiga daxl qilinadi. Shu bois amaliy jihatdan hal qiluvchi savol quyidagicha shakllanadi: tizim yetkazgan zarar yoki noto‘g‘ri qaror uchun kim javobgar? Ushbu savolga javob esa bevosita sun’iy intellektning huquqiy tabiatini aniqlashga bog‘liqdir.

Zamonaviy huquq nazariyasida ustuvor qarash sun’iy intellektni huquq obyekti, ya’ni inson yoki tashkilot foydalanadigan vosita sifatida talqin qiladi. Buning sababi klassik huquq subyektligi iroda erkinligi, manfaat va javobgarlikni anglash qobiliyatini talab etadi, sun’iy intellekt esa bunday xususiyatlarga ega emas. Milliy huquqshunoslikda S.Bozarov sun’iy intellektga inson bilan teng huquqiy maqom berishga qat’iy qarshi chiqadi va bunga tizimda insonga xos fiziologik hamda ruhiy xususiyatlarning mavjud emasligini, kognitiv qobiliyatlarning cheklanganligini asos qilib ko‘rsatadi[143]. Shu bilan birga, doktrinada sun’iy intellektni oddiy ashyo sifatida qarash ham yetarli emasligi, uning avtonom va moslashuvchan xususiyatlari tufayli uni “sui generis” (o‘ziga xos turdagi obyekt) sifatida e’tirof etish g‘oyasi ilgari surilgan[144]. Bunday yondashuv tizimning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini huquqiy jihatdan hisobga olish imkonini beradi, biroq unga huquq subyektligi maqomini bermaydi.

[143] Bozarov S.S. Sun’iy intellekt doirasida huquqiy javobgarlik: yuridik fanlar doktori (DSc) diss. – Toshkent, 2023. – B. 76.
[144] Grin S.N. Emansipatsiya robotov: elementы pravosubyektnosti v konstruksii iskusstvennogo intellekta // Biznes. Obщestvo. Vlast. – 2018. – № 1 (27). – S. 233–242.

Huquq subyektligi berish g‘oyasi xalqaro miqyosda ham ko‘rib chiqilgan: Yevropa Parlamentining 2017-yil 16-fevraldagi rezolyutsiyasi eng avtonom robotlar uchun kelajakda “elektron shaxs” (electronic person) maqomini joriy etish imkoniyatini o‘rganishni taklif etgan edi[145]. Ammo yuridik shaxs konstruksiyasi mulkiy alohidalikka tayanishini hisobga olsak[146], mustaqil mulkiy javobgarlik bazasiga ega bo‘lmagan sun’iy intellektga nisbatan “elektron shaxs” fiksiyasi O‘zbekiston sharoitida o‘zini oqlamaydi. Demak, milliy huquqiy tizim uchun yagona maqbul xulosa sun’iy intellekt huquq obyekti bo‘lib qolishidir.

Sun’iy intellektning huquq obyekti sifatidagi tabiati shunchaki nazariy tavsif emas, balki shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishda amaliy-huquqiy vazifani bajaradi. U ma’lumotlar operatorini aniqlashning huquqiy mezoni bo‘lib xizmat qiladi. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonunga ko‘ra, operator – shaxsga doir ma’lumotlarga ishlov berishni amalga oshiruvchi davlat organi, jismoniy va (yoki) yuridik shaxs hisoblanadi[147]. Ushbu ta’rifda operator sifatida faqat huquq subyektlari ko‘rsatilgan. Sun’iy intellekt huquq obyekti bo‘lgani sababli, u hech qanday holatda operator maqomiga ega bo‘la olmaydi. Ma’lumotlarni qayta ishlash texnik jihatdan tizim orqali amalga oshirilsa-da, huquqiy javobgarlik hamisha undan foydalanuvchi jismoniy yoki yuridik shaxs zimmasida qoladi. Boshqacha aytganda, sun’iy intellektning obyekt sifatidagi tabiati operatorlik javobgarligini mashinadan insonga “qaytarib” berishni ta’minlaydigan huquqiy mexanizmdir.

X. Surden sun’iy intellekt tizimlarini qoidalarga asoslangan tizimlar, mashinali o‘rganish va avtonom qaror qabul qiluvchi tizimlarga ajratib, avtonomlik darajasi oshgan sari tizimning xatti-harakati inson nazoratidan uzoqlashib borishini ko‘rsatadi[148]. Bunday sharoitda “javobgarlik bo‘shlig‘i” (responsibility gap) xavfi yuzaga keladi. Agar tizim inson tomonidan oldindan ko‘zda tutilmagan qaror qabul

[145] Civil Law Rules on Robotics: European Parliament resolution of 16 February 2017 (2015/2103(INL)). – P. 59(f).
[146] Imomov N. Yuridik shaxs mohiyatining fuqarolik-huquqiy talqini (nazariy masalalar). – Toshkent: TDYUU, 2017. – B. 139.
[147] Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, O‘RQ-547-son, 02.07.2019 (2026 yil 26 martdagi O‘RQ-1125-sonli Qonun tahririda). – 3-modda.
[148] Surden H. Artificial Intelligence and Law: An Overview // Georgia State University Law Review. – 2019. – Vol. 35, № 4. – P. 1316–1321.

qilsa, uning oqibati uchun kim javob beradi? Sun’iy intellektni huquq obyekti sifatida saqlab qolish aynan shu bo‘shliqning oldini oladi, chunki u javobgarlikni egasiz qoldirmay, operator zimmasida mustahkamlaydi. Aks holda, tizimga huquq subyektligi berilishi shaxsni o‘z ma’lumotlari ustidan nazorat qilish huquqidan mahrum qilishi mumkin edi.

Bu o‘rinda milliy qonunchilikka xos alohida bir holatni ta’kidlash zarur. 2026-yil 21-yanvarda “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonunda sun’iy intellekt “insonning bilim va ko‘nikmalariga taqlid qilish… imkonini beradigan texnologik yechimlar majmui” sifatida ta’riflandi[149]. Bunday antropomorfik ta’rif inson aqliy faoliyatiga taqlid qilmaydigan, ammo huquqiy oqibat tug‘diruvchi tor vazifali tizimlarni (masalan, skoring yoki identifikatsiya algoritmlarini) sun’iy intellekt tushunchasi doirasidan chetda qoldirishi mumkin. Biroq operator tushunchasiga asoslangan yondashuv bu xavfga qarshi himoya vazifasini bajaradi. Operatorlik majburiyati sun’iy intellekt ta’rifidan emas, shaxsga doir ma’lumotlarga ishlov berish faktidan kelib chiqadi[150]. Demak, tizim “sun’iy intellekt” deb tan olinadimi yoki yo‘qmi, bundan qat’i nazar, har qanday avtomatlashtirilgan ishlov berishda operator javobgarligi saqlanib qoladi. Bu funksional yondashuvning texnologik neytrallik tamoyilidan kelib chiquvchi muhim amaliy ustunligidir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin. Birinchidan, sun’iy intellektning huquq obyekti sifatidagi tabiati shaxsga doir ma’lumotlar operatorini aniqlashning huquqiy mezoni bo‘lib, u javobgarlikni hamisha jismoniy yoki yuridik shaxs zimmasida saqlaydi. Ikkinchidan, bu yondashuv tizim avtonomligi oshib borgani sari kuchayadigan “javobgarlik bo‘shlig‘i” xavfining oldini oladi. Uchinchidan, operatorlik majburiyatini sun’iy intellekt ta’rifidan emas, ishlov berish faktidan keltirib chiqarish milliy qonunchilikdagi antropomorfik ta’rif yaratishi mumkin bo‘lgan himoya bo‘shliqlarini qoplashga xizmat qiladi.

---

[149] Axborotlashtirish to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni (2026 yil 21 yanvardagi o‘zgartirishlar bilan). – URL: https://lex.uz/docs/-83472.

[150] Bygrave L.A. Data Privacy Law: An International Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – P. 166–200.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 1.Бозаров С.С. Сунъий интеллект доирасида ҳуқуқий жавобгарлик: юридик фанлар доктори (DSc) дисс. – Тошкент, 2023. – Б. 76.
2. Гринь С.Н. Эмансипация роботов: элементы правосубъектности в конструкции искусственного интеллекта // Бизнес. Общество. Власть. – 2018. – № 1 (27). – С. 233–242.
3. Civil Law Rules on Robotics: European Parliament resolution of 16 February 2017 (2015/2103(INL)). – П. 59(f).
4. Имомов Н. Юридик шахс моҳиятининг фуқаролик-ҳуқуқий талқини (назарий масалалар). – Тошкент: ТДЮУ, 2017. – Б. 139.
5. Шахсга доир маълумотлар тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, ЎРҚ-547-сон, 02.07.2019 (2026 йил 26 мартдаги ЎРҚ-1125-сонли Қонун таҳририда). – 3-модда.
6. Surden H. Artificial Intelligence and Law: An Overview // Georgia State University Law Review. – 2019. – Vol. 35, № 4. – P. 1316–1321.
7. Ахборотлаштириш тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (2026 йил 21 январдаги ўзгартиришлар билан). – URL: https://lex.uz/docs/-83472.
8. Bygrave L.A. Data Privacy Law: An International Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – P. 166–200.

OJIZ AHVOLDAGI SHAXSLARGA NISBATAN JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Zarnigor XALILOVA,
Kriminologiya tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: zarnigorxalilova74@gmail.com

Annotatsiya. Maqola ojiz ahvoldagi shaxslarga nisbatan sodir etiladigan jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish va jazo tayinlash muammolariga bag‘ishlangan. Muallif O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi normalarini, Oliy sud plenumi qarorlarini va sud amaliyotini tahlil qilib, “ojiz ahvol” tushunchasining mazmuni hamda uning jinoiy javobgarlikni differensiatsiya qilishdagi ahamiyatini yoritib beradi. Tadqiqot davomida sud amaliyotida Jinoyat kodeksining 56-moddasi 1-qismi “b” bandini qo‘llashda majburiy baholashdan chetda qolayotgan omillar va qonunchilikdagi bo‘shliqlar aniqlangan. Maqolada zaif toifadagi shaxslar himoyasini kuchaytirish, Jinoyat kodeksini jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo tayinlash tartibini belgilovchi yangi 56¹-modda bilan to‘ldirish va amaldagi normalar konstruksiyasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ojiz ahvol, zaif toifalar, jinoyatni kvalifikatsiya qilish, jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar, jazo tayinlash, Jinoyat kodeksi, sud amaliyoti, jabrlanuvchi.

Аннотация. Статья посвящена проблемам квалификации преступлений и назначения наказания за деяния, совершенные в отношении лиц, находящихся в беспомощном состоянии. Автор анализирует нормы Уголовного кодекса Республики Узбекистан, постановления Пленума Верховного суда и судебную практику, раскрывая содержание понятия «беспомощное состояние» и его значение для дифференциации уголовной ответственности. В ходе исследования выявлены пробелы в законодательстве и недостатки в судебной практике при применении пункта «б» части 1 статьи 56 Уголовного кодекса. В статье выдвинуты научно-практические предложения по усилению защиты уязвимых категорий лиц, совершенствованию законодательных конструкций, а также дополнению Уголовного кодекса новой статьей 56¹, регламентирующей строгие правила назначения наказания при наличии отягчающих обстоятельств.

Ключевые слова: беспомощное состояние, уязвимые категории, квалификация преступления, отягчающие обстоятельства, назначение наказания, Уголовный кодекс, судебная практика, потерпевший.

Abstract. The article is devoted to the problems of qualifying crimes and sentencing for offenses committed against persons in a helpless state. The author analyzes the norms of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, the

resolutions of the Plenum of the Supreme Court, and judicial practice, revealing the essence of the concept of "helpless state" and its significance for the differentiation of criminal liability. The study identifies legislative gaps and shortcomings in judicial practice regarding the application of paragraph “b” of part 1 of Article 56 of the Criminal Code. The article puts forward scientific and practical proposals focused on strengthening the protection of vulnerable categories of individuals, improving the legislative frameworks, and supplementing the Criminal Code with a new Article 56[1], which establishes strict rules for sentencing in the presence of aggravating circumstances.

Keywords: helpless state, vulnerable categories, qualification of crime, aggravating circumstances, sentencing, Criminal Code, judicial practice, victim.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasiga muvofiq inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi [1]. Bunda ushbu huquq va erkinliklarni rioya etish va himoya qilish majburiyati davlat zimmasiga yuklatiladi. Ojiz ahvoldagi (falaj, uxlayotgan, go‘dak yoki hushsiz) shaxsga tajovuz qilish qilmishning ijtimoiy xavfliligini keskin oshiradi. Normal holatda inson o‘zini himoya qilishi yoki yordam chaqirishi mumkin, ammo jabrlanuvchi ojiz bo‘lsa, jinoiy oqibatning kelib chiqishi muqarrar bo‘ladi. Shu sababli, aybdorning qurbon himoyasizligidan jinoiy maqsadda foydalanishi og‘irroq javobgarlikni taqozo etadi.

Jinoyat kodeksi Maxsus qismining aksariyat normalarida jabrlanuvchining ojiz ahvoli uning yoshi (yosh bola yoki voyaga yetmaganligi) bilan o‘zaro bog‘liq holda keladi. Qonun chiqaruvchi odam o‘ldirish va badanga shikast yetkazish kabi jinoyatlar tarkibida yosh bolalik va ojiz ahvolni bitta kvalifikatsiya qiluvchi belgiga birlashtirib, ularni o‘zaro tenglashtirgan. O‘z navbatida, o‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish va o‘zini o‘zi o‘ldirishga undash jinoyatlari tarkibida jabrlanuvchining voyaga yetmaganligi unda ojiz ahvol belgilari mavjudligidan ajratilgan JKning 56-moddasi 1-qismi “b,j”bandlari, 1151-moddasi 2-qismida qonun chiqaruvchi tajovuz qattiqroq jazolanadigan qurbonlarning to‘rtta toifasini sanab o‘tadi: yosh bola, qariya, nogironligi bo‘lgan shaxs yoki ojiz ahvoldagi shaxs yoxud aybdorga moddiy yoki boshqa jihatdan qaram bo‘lgan shaxs. Xuddi shuningdek, JKning 103-moddasi 2-qismining “b” bandi, JKning 1031-moddasi 2-qismining “a” bandida ham mazkur toifadagi shaxslar birlashtirilmagan, JKning

277-moddasi 2-qismi “d” bandi esa ojiz ahvoldagi yoki qariyalik holatidagi shaxslar koʻrsatib oʻtilgan [2]. Odam oʻgʻirlash, ozodlikdan mahrum qilish, qullar mehnatidan foydalanish, jinsiy aloqaga majburlash kabi shaxsiy va jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarda jabrlanuvchining ojizligi dispozitsiyada ochiq sobit boʻlmasa-da, mazmunan nazarda tutiladi.

Mulk, jamoat xavfsizligi, odil sudlovga qarshi jinoyatlarda ojiz shaxslar vaziyat qurboni boʻlishi mumkin, ammo norma dispozitsiyasida ularning maqomi ahamiyat kasb etmaydi. JKning 118-moddasi izohiga koʻra, ojiz ahvolning muhim belgisi – sodir boʻlayotgan voqeani anglay olmaslikdir (masalan, 14 yoshga toʻlmaganlar). Bu belgi 56-moddadagi boshqa zaif toifalarda (homilador ayollar, qaram shaxslar) doim ham boʻlavermaydi. Ammo ularning barchasini jinoyatchiga psixologik ustunlik beruvchi himoyasizlik, zaiflik hamda ularga rahm-shafqat koʻrsatish haqidagi jamoat axloqi birlashtiradi. Shu sababli, ushbu shaxslarga qarshi jinoyat sodir etish JKning 54-moddasiga asosan jazoni ogʻirlashtiruvchi holat sifatida majburiy hisobga olinadi.

Moddadagi “himoyasiz shaxs” tushunchasi “ojiz shaxs” tushunchasi bilan deyarli teng boʻlib, undan torroqdir. Himoyasiz shaxs doim ojiz hisoblangani uchun “himoyasiz” soʻzini roʻyxatdan chiqarish lozim. Oʻgʻirlab ketilgan yoki garovga olingan shaxslar eng zaif toifa boʻlsa-da, ularga nisbatan boshqa jinoyat sodir etilganda bu holat jazoni ogʻirlashtiruvchi belgi sifatida nazarda tutilmagan.

“Ojiz shaxs” iborasi boshqa normalardagi “aybdorga ayon boʻlgan holda ojiz ahvolda boʻlgan shaxs” tushunchasi bilan bir xil boʻlsa-da, bayon etilish ketma-ketligi farq qiladi. Jinoyat qonunchiligida zaif toifadagi jabrlanuvchilar muhofazasini kuchaytirish uchun JK 56-moddasi birinchi qismining „b“ bandini yangi tahrirda, ya’ni: „aybdorga ayon boʻlgan holda ojiz yoki nochor ahvoldagi, keksa yoxud voyaga yetmagan shaxsga, aybdorga moddiy yoki boshqa jihatdan qaram boʻlgan shaxslarga, shuningdek oʻgʻirlab ketilgan yoxud garov sifatida tutqunlikda ushlab turilgan shaxsga nisbatan jinoyat sodir etish“ tarzida mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

Ojiz shaxslarga qarshi jinoyatlarda nafaqat asosiy obyekt (masalan, mulk), balki qo‘shimcha fakultativ obyekt bo‘lgan shaxs va uning huquqlari ham zarar ko‘radi. Amaliyotda ojiz shaxslarga nisbatan eng ko‘p mulkka qarshi jinoyatlar (o‘g‘irlik, firibgarlik, talonchilik, bosqinchilik, tovlamachilik) sodir etiladi. O‘zbekistonda pul, uy-joy, merosni egallash uchun aynan ojiz shaxslarni izlab topib, jinoyat sodir etuvchi (hatto qurbonni o‘zlari ojiz ahvolga keltiruvchi) maxsus guruhlar shakllanib ulgurgan.

Bunda mulkka qarshi yoki boshqa jinoyatning ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan sodir etilishi, agar uning bunday holati aybdor harakatlari bilan bog‘liq bo‘lmasa, qilmish kvalifikatsiyasiga ta’sir qilmaydi. Bu haqda, xususan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1999-yil 30-apreldagi 6-sonli “O‘zgalar mulkini o‘g‘rilik, talonchilik va bosqinchilik bilan talon-toroj qilish jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi qarorining 2-bandida e’tibor qaratilgan[3]. Unga ko‘ra, «Aybdor tomonidan sodir etilayotgan voqeani tushunib yetish qobiliyatiga ega bo‘lmagan (masalan, yoshi juda kichiklar, ruhiy jihatdan aqli norasolar, alkogoldan yoki narkotik moddalardan kuchli mastlik darajasida bo‘lgan yoki uxlab qolgan) shaxslarning mulkini o‘g‘rilash o‘zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-toroj qilish deb tavsiflanishi kerak”. Shu bilan birga, mazkur holat jazo tayinlashda ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan jinoyat sodir etilganligi sifatida hisobga olinishi mumkin.

Ba’zi huquqshunos olimlar ojiz ahvoldagi shaxsdan mol-mulkni talon-toroj qilish xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi jihatidan ancha past deb hisoblaydilar [4]. Bunday fikrga qo‘shilish mumkin emas, chunki har qanday turdagi jinoyatning ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan sodir etilishi barcha holatlarda aybdor shaxsining yuqori darajada ijtimoiy xavfliligidan, uning alohida shafqatsizligidan, o‘ta salbiy axloqiy sifatlarga egaligidan va umuman sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavfliligi oshganligidan dalolat beradi. Jabrlanuvchiga bevosita jismoniy, ma’naviy yoki mulkiy zarar yetkazish bilan bog‘liq bo‘lmagan jinoyatlar ojiz yoki zaif ahvoldagi shaxslarga nisbatan sodir etilgan deb tan olinmaydi. Shu sababli, bunday qilmishlar

uchun jazo tayinlashda JK 56-moddasi 1-qismi “b” bandidagi jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar hisobga olinmaydi.

Bunday jinoyatlarga, xususan, ayrim mualliflar ta’kidlaganidek, soliq jinoyatlari, shuningdek iqtisodiy faoliyat sohasidagi boshqa ko‘pchilik jinoyatlar, tijorat va boshqa tashkilotlarda xizmat manfaatlariga qarshi jinoyatlar, aholi sog‘lig‘i va jamoat axloqiga qarshi jinoyatlar, davlat hokimiyatiga qarshi jinoyatlar, kompyuter axboroti sohasidagi jinoyatlar va ekologik jinoyatlar kiradi[5]. Shaxsga qarshi jinoyatlar ichida esa bundaylarga asosan inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar taalluqlidir.

Agar jinoyatning asosiy yoki kvalifikatsiya qilingan tarkibida jabrlanuvchining zaifligi (ojizligi) ko‘rsatilgan bo‘lsa, bu holat jazo tayinlashda JK 56-moddasi 1-qismi “b” bandiga asosan qaytadan (alohida) jazoni og‘irlashtiruvchi holat sifatida hisobga olinmaydi. Bu qoida JK 56-moddasi 2-qismidan kelib chiqadi. Unga ko‘ra, jinoyat tarkibining belgisi sifatida nazarda tutilgan og‘irlashtiruvchi holat jazo tayinlashda takroran hisobga olinmaydi. Bu norma bir xil holatni ikki marta baholashga yo‘l qo‘ymaslik maqsadiga xizmat qiladi. Ushbu qoidaga qat’iy amal qilish zarurligi O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 2006-yil 03-fevraldagi 1-sonli “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori 8-bandida, ko‘rsatib o‘tilgan[6].

JKning 56-moddasidagi jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar Maxsus qismdagi ayrim jinoyat tarkiblari uchun asos vazifasini bajaradi va ularda aniqlashtiriladi. Ushbu moddaning 1-qismi “b” bandida nazarda tutilgan holatlar qilmish va aybdor shaxsining yuqori ijtimoiy xavfliligidan dalolat beradi. Shu sababli, sud mazkur toifadagi shaxslarga nisbatan jinoyat sodir etgan aybdorga tegishli modda sanksiyasi doirasida og‘irroq jazo tayinlaydi.

Shunday qilib, ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan jinoyat sodir etish jazoni og‘irlashtiruvchi holat sifatida jazo turi va miqdoriga tuzatuvchi ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo faqat muayyan jinoyat uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi norma sanksiyasi doirasida tayinlanadi. Ayni paytda, xuddi shu nomdagi kvalifikatsiya qiluvchi holatlar mavjud

bo‘lganda tegishli norma sanksiyasi yanada og‘irroq jazolarni nazarda tutishi mumkin. Shuning uchun shaxsga qarshi ayrim jinoyatlar hamda jamoat xavfsizligiga qarshi jinoyatlar tarkibida mazkur holatlarni kvalifikatsiya qiluvchi belgi sifatida mustahkamlash lozim degan fikrga kelamiz. Chunki bunday jinoyatlar sodir etilganda faqat JKning 56-moddasi qoidalarini qo‘llash jazo maqsadlariga erishish va jinoyat qonunchiligining boshqa vazifalarini hal qilish uchun yetarli emas.

Bu, eng avvalo, voyaga yetmagan, ojiz ahvoldagi, keksa, homilador yoki aybdorga qaram shaxslarga nisbatan qasddan sodir etiladigan shaxsga qarshi jinoyatlarga taalluqlidir. Bunga yengil tan jarohati yetkazish (JK 109-modda), xavf ostida qoldirish (JK 117-modda), odam o‘g‘irlash (JK 137-modda), mehnat qilish huquqini buzish (JK 148-modda) va garovga olish (JK 245-modda) kabi jinoyatlar kiradi. Bu, shuningdek, oila va voyaga yetmaganlarga qarshi jinoyatlarga, xususan, voyaga yetmaganni tarbiyalash majburiyatini bajarmaslik hamda bolalar yoki mehnatga layoqatsiz ota-onani moddiy ta’minlashdan bo‘yin tovlash (JK 122 va 123-moddalari) kabi qilmishlarga ham taalluqlidir.

Ayrim mualliflar ojiz ahvolda bo‘lgan shaxsga nisbatan jinoyat sodir etishni jazoni og‘irlashtiruvchi holat deb tan olish mumkin emas, deb hisoblaydilar, agar jinoyat sodir etilishiga jabrlanuvchining yengiltaklik yoki axloqqa zid xulq-atvori sabab bo‘lgan bo‘lsa va aybdor faqat qulay vaziyatdan foydalangan bo‘lsa [7]. Bir qator mualliflarning fikricha, og‘ir kasal, keksa, voyaga yetmagan yoki ruhiy kasal bo‘lgan ojiz ahvoldagi jabrlanuvchining provokatsion (fitnakor) xulq-atvori aybdorga nisbatan jazoni og‘irlashtiruvchi holatni qo‘llashni istisno qiladi.

Biz ushbu mualliflarning pozitsiyasiga qo‘shilmaymiz. Jabrlanuvchining axloqqa zid xulq-atvori uning ojiz ahvoli bilan bog‘liq og‘irlashtiruvchi holatlarni inkor etish uchun asos bo‘la olmaydi. Jinoiy javobgarlik uchun aybdorning jabrlanuvchining ojiz ahvolidan qasddan foydalangani yetarlidir; bunday holat aybdorning harakatlari natijasida yoki undan mustaqil ravishda yuzaga kelishi mumkin. Bundan jabrlanuvchining g‘ayriqonuniy yoki g‘ayriaxloqiy harakatlari aybdorda to‘satdan kuchli ruhiy hayajon (affekt) keltirib chiqargan holatlar

mustasno. Bunga affekt holatida odam o‘ldirish yoki badanga shikast yetkazish jinoyatlari (JKning 99 va 100-moddalari) kiradi.

Jinoyat ojiz yoki zaif ahvoldagi shaxsning ijtimoiy xavfli harakatlarini to‘xtatish bilan bog‘liq bo‘lsa, jazoni og‘irlashtiruvchi holat deb tan olinmaydi. Bu qoida zaruriy mudofaa yoki jinoyatchini ushlash choralari chegarasidan chiqib jinoyat sodir etish holatlariga (JKning 106–108-moddalari) taalluqlidir.

Jabrlanuvchining g‘ayriqonuniy yoki axloqqa zid xulq-atvori, shuningdek zaruriy mudofaa, shaxsni ushlash, oxirgi zarurat, asosli tavakkalchilik, buyruq yoki farmoyishni bajarish shartlarini buzgan holda jinoyat sodir etish JKning 55-moddasi 1-qismi “ye” bandiga ko‘ra jazoni yengillashtiruvchi holat hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan jinoyat sodir etganlik kabi jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar inobatga olinmaydi. Bu qoida shu bilan izohlanadiki, jabrlanuvchining jinoyatga sabab bo‘lgan g‘ayriqonuniy, axloqqa zid yoxud zaruriy mudofaa va ushlashni keltirib chiqargan ijtimoiy xavfli xulq-atvori qonun tomonidan qo‘shimcha jinoyat-huquqiy muhofaza (imtiyoz) bilan ta’minlanmaydi.

Ojiz va zaif ahvoldagi shaxslarga nisbatan sodir etiladigan jinoyatlarning obyektiv tomoni asosan harakat, ayrim hollarda esa harakatsizlik bilan namoyon bo‘ladi. Masalan, voyaga yetmaganni tarbiyalash majburiyatini bajarmaslik yoki voyaga yetmagan, keksa, nogiron va boshqa ojiz shaxslarni ta’minlash uchun aliment to‘lamaslik (JK 122, 123-moddalari) bunga misoldir. Bunda aybdor jabrlanuvchini o‘zi ojiz ahvolga keltirgan bo‘lishi ham yoki bu holat unga bog‘liq bo‘lmasligi ham mumkin. Masalan, talonchilikda jabrlanuvchiga mast qiluvchi moddalar yuborib, uni ojiz ahvolga solish orqali mol-mulki egallanadi. Umuman olganda, jabrlanuvchining qanday sabab bilan ojiz ahvolga tushib qolganligi qilmish kvalifikatsiyasiga ta’sir qilmaydi.

Bu jinoyatlarning subyektiv tomoni faqat to‘g‘ri qasd bilan tavsiflanadi. Normada “aybdorga ayon bo‘lgan” iborasi faqat homilador ayolga nisbatan qo‘llanilgan bo‘lsa-da, bu qonunchilikning kamchiligidir. Aslida mazkur banddagi barcha toifadagi zaif shaxslarning xususiyatlarini aybdor oldindan anglagan bo‘ladi va jinoiy maqsadga erishish uchun ulardan ongli ravishda foydalanadi.

JK 56-moddasi 1-qismi “a,b” bandlari bo‘yicha javobgarlik faqat aybdor jabrlanuvchining ojiz ahvoli yoki yoshini anglagan va undan qasddan foydalangan taqdirdagina yuzaga keladi. Agar bu xususiyatlar aybdorga oldindan ayon bo‘lmagan bo‘lsa (masalan, yosh xususida vijdonan yanglishgan bo‘lsa), ular qilmish kvalifikatsiyasiga ta’sir qilmaydi va jazoni og‘irlashtiruvchi holat sifatida hisobga olinmaydi. Demak, aybdorga o‘z kuzatuvlari, idroki yoki boshqa manbalar orqali shaxsning ojiz ahvolda ekanligiga sabab bo‘lgan holatlar – voyaga yetmagan yoki keksa yosh, jismoniy yoki ruhiy nuqsonlar, kasallik, shaxs turgan vaziyat va boshqa omillar ma’lum bo‘lishi lozim. Aks holda mazkur og‘irlashtiruvchi holat jazo tayinlashda hisobga olinishi mumkin emas.

Shu sababli, JK 56-moddasi 1-qismi “a, b” bandlaridagi shaxslarga nisbatan ehtiyotsizlik orqasida jinoyat sodir etish jazoni og‘irlashtiruvchi holat hisoblanmaydi. Bu qoida ehtiyotsizlik orqasida odam o‘ldirish (JK 102-modda), badanga og‘ir shikast yetkazish (JK 111-modda), mulkni qo‘riqlashga vijdonsiz munosabatda bo‘lish (JK 172-modda), tadqiqot xavfsizligi qoidalarini buzish (JK 256-modda) hamda yo‘l harakati xavfsizligi qoidalarini buzish (JK 266-modda) kabi barcha ehtiyotsizlik jinoyatlariga tegishlidir.

Ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan jinoyat sodir etganlik faktori ehtiyotsizlik, affekt yoki zaruriy mudofaa holatlarida, shuningdek, obyekti shaxs va uning manfaatlari bo‘lmagan jinoyatlarda jazoni og‘irlashtiruvchi holat sifatida inobatga olinmaydi. Ojiz ahvolning mohiyati jabrlanuvchining o‘zini himoya qila olmasligi va qarshilik ko‘rsata olmasligida namoyon bo‘ladi. Agar tajovuz bevosita shaxsga qarshi qaratilmagan bo‘lsa, jabrlanuvchining ojiz ahvolda ekanligi huquqiy ahamiyatga ega bo‘lmaydi.

Shaxsga qarshi jinoyatlar ichida ojiz ahvoldagi shaxslarga nisbatan sodir etiladigan qilmishlarda JK 97-moddasi 2-qismi “v” bandidagi og‘irlashtiruvchi holatlar inobatga olinadi. Bunga badanga og‘ir shikast yetkazish (104-modda), qiynash (110-modda), voyaga yetmaganni g‘ayriijtimoiy harakatlarga jalb qilish (127-modda), o‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish (103-modda), aliment

to‘lashdan bo‘yin tovlash (122-modda), bezorilik (277-modda), oilaviy zo‘ravonlik (1261-modda) va odam savdosi (135-modda) kabilar kiradi.

Jinoyat kodeksining 56-moddasi 1-qismi “a, b” bandlarida ko‘rsatilgan holatlarning ijtimoiy va huquqiy ahamiyati shundaki, ular mazkur bandda sanab o‘tilgan shaxslarga nisbatan jinoyatlar sodir etilishining oldini olishga, ya’ni aybdorga bunday jinoyatlar uchun og‘irroq jazo qo‘llash tahdidi orqali profilaktik ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan. Ojiz ahvoldagi shaxsga yoki JKning 56-moddasi 1-qismi “a, b” bandlarida ko‘rsatilgan boshqa shaxslarga nisbatan jinoyat sodir etganlik subyekti – ushbu bandda sanab o‘tilgan jabrlanuvchilardan biriga zarar yetkazgan, tegishli turdagi qasddan jinoyat subyekti sifatida tan olinadigan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Jinoyat sodir etgan vaqtda 14 yoshga to‘lgan, ammo 16 yoshga to‘lmagan shaxslar ham JK 17-moddasi 2-qismidagi jinoyatlar (masalan, JK 97, 104, 118, 164–166, 169, 277-moddalari va boshqalar) bo‘yicha ojiz ahvoldagi shaxslarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlar subyekti bo‘la oladi. Qonun ularni o‘z psixologik rivojlanishiga ko‘ra jabrlanuvchining ojiz ahvolini anglashga qodir deb hisoblaydi. Biroq sud amaliyoti ushbu toifadagi jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda hamon xatolarga yo‘l qo‘yilayotganini ko‘rsatmoqda. Masalan, Jinoyat ishlari bo‘yicha Mirobod tumani sudi tomonidan K. JKning 110-moddasi 1-qismi bo‘yicha sudlangan. Ish materiallaridan ma’lum bo‘lishicha, K. mast holatda bo‘lib, otasi A.ning ojiz ahvolda ekanligini bilgan holda, shaxsiy adovat tufayli kelib chiqqan janjal davomida uning sog‘lig‘iga yengil zarar yetkazgan. Biroq hukmda JK 56-moddasi 1-qismi “b” bandi qo‘llanilganligi haqida ma’lumotlar mavjud emas va jinoyat ishida mazkur og‘irlashtiruvchi holatning jazoga ta’siri aks ettirilmagan.

Sud amaliyotini o‘rganish natijasida Jinoyat kodeksining 56-moddasi 1-qismi “b” bandida nazarda tutilgan og‘irlashtiruvchi holatlar faqat 10% ishlardagina hisobga olinayotganligi qolgan hollarda yetarli darajada hisobga olinmayotgani aniqlandi. Respondentlarning 47,5 foizi bu holatni muayyan darajada og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo tayinlash tartibining aniq huquqiy tartibga solinmaganligi bilan izohlashadi.

Ta’kidlash lozimki, sodir etilgan qilmishda yengillashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo tayinlash tartibini, jumladan uning eng yuqori muddati va miqdorini belgilovchi qoidalar nazarda tutilgan bo‘lib JKning 57-moddasi qo‘llanadi.

Ayni paytda og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo tayinlash tartibi jinoyat qonunida belgilanmagan, bu esa Jinoyat kodeksining 56-moddasi qoidalarini amalda qo‘llashda qiyinchiliklar tug‘diradi. Mazkur huquqiy bo‘shliqni bartaraf etish maqsadida Jinoyat kodeksining 561-modda bilan to‘ldirish va uni quyidagi tahrirda bayon etish taklif qilinadi:

561-modda. Og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo tayinlash

Ushbu Kodeks 56-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lib, yengillashtiruvchi holatlar bo‘lmagan taqdirda, jazo muddati va miqdori mazkur Kodeks Maxsus qismi tegishli moddasida nazarda tutilgan eng og‘ir jazo turining eng yuqori muddati va miqdorining uchdan bir qismidan kam bo‘lishi mumkin emas.

Ko‘plab huquqshunos olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarini o‘rganganimizda homiladorlik, voyaga yetmaganlik, keksalik, ojiz ahvol va aybdorga qaramlik kabi maxsus jabrlanuvchi belgilariga ega holatlarni alohida og‘irlashtiruvchi holatlar sifatida ajratish, ularni JKning 56-moddasi 1-qismidan chiqarish va bunday shaxslarga nisbatan jinoyat sodir etilganda jazo tayinlash tartibini alohida nazarda tutuvchi yangi modda kiritishni taklif qiladilar [8].

Bunday takliflarga qo‘shilish mumkin emas, chunki ularni amalga oshirish jazoni og‘irlashtiruvchi holatlarning tugal ro‘yxatini buzadi va ularni jazo tayinlashda teng ahamiyatli holatlar sifatida baholash muvozanatini o‘zgartiradi. Ojiz ahvoldagi shaxslarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlar bo‘yicha jinoyat ishlarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, aybdorga jazo tayinlashda yo‘l qo‘yilayotgan ko‘plab xatolar sud tomonidan jinoyat holatlari va jabrlanuvchi shaxsiga oid ma’lumotlarni noto‘g‘ri baholash bilan bog‘liq. O‘rganilgan ishlarda sudlar aybdorning jabrlanuvchi ojizligini anglagani va aynan shu usulda harakat qilganiga doim ham huquqiy baho bermagan, uning shaxsini to‘liq hisobga olmagan. JK 56-moddasi 1-qismi “b” bandining yetarlicha qo‘llanilmasligi tergovda jabrlanuvchining jinoyat

paytidagi ahvoli va shaxsiga oid og‘irlashtiruvchi holatlar to‘liq aniqlanmasligi bilan izohlanadi. So‘rovnomada respondentlarning faqat 27 foizi ojiz ahvoldagi shaxslar ishtirokidagi ishlarda qatnashganini, 73 foizi esa qatnashmaganini bildirgan. Bunday jabrlanuvchilarning kamligi sababi so‘ralganda, 40 foizi “bunday holatlar yo‘q”, 37 foizi “bor, lekin aniqlanmaydi”, 13 foizi “jinoyat ishi qo‘zg‘atilmaydi” va 10 foizi “boshqa sabablar”ni ko‘rsatgan. Tahlillar sudlar ushbu bandni kam qo‘llashini hamda og‘irlashtiruvchi holatlar bo‘yicha apellyatsiya shikoyatlari yoki prokuror protestlari deyarli keltirilmasligini ko‘rsatdi.

Jinoyat qonunchiligi, amaliyot va yuridik adabiyotlar tahlili ojiz ahvoldagi shaxslar muhofazasini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatdi. Bunga tegishli normalarni takomillashtirish hamda Oliy sud plenumi tushuntirishlari va ilmiy tavsiyalarga amalda qat’iy rioya etilishini ta’minlash orqali erishiladi.

Ojiz ahvoldagi shaxslarni jinoyat-huquqiy muhofaza qilish sohasidagi qonunchilikni yanada takomillashtirish, bunday shaxs tushunchasini jinoyat qonunida mustahkamlash va shaxsni ojiz ahvolga solganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilash bilan bir qatorda, quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

birinchidan, affekt holatida, zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat yoki shaxsni ushlash chegarasidan chiqib ketish holatlaridan tashqari, hayot va sog‘liqqa qarshi barcha qasddan sodir etilgan jinoyatlar tarkiblarida, shuningdek asosiy, qo‘shimcha yoki fakultativ obyekti jismoniy shaxs, uning huquq va qonuniy manfaatlari bo‘lgan barcha og‘ir va o‘ta og‘ir qasddan jinoyatlar tarkiblarida bunday shaxsga nisbatan jinoyat sodir etganlik uchun javobgarlikni yanada differensiasiya qilish orqali;

ikkinchidan, ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan jinoyat sodir etganlik uchun javobgarlikni qonun tomonidan alohida muhofaza qilinadigan va bir vaqtning o‘zida bunday holatda bo‘lishi mumkin bo‘lgan boshqa toifadagi shaxslarga nisbatan javobgarlik bilan unifikatsiya qilish orqali. Bunday shaxslarga voyaga yetmaganlar, homilador ayollar, aybdorga moddiy yoki boshqa jihatdan qaram bo‘lgan shaxslar, o‘g‘irlab ketilgan, garovga olingan yoki ushlab turilgan shaxslar kiradi. Buning uchun ularning barchasini kamida bittasi nazarda tutilgan barcha kvalifikatsiya qilingan jinoyat tarkiblarida bir vaqtning o‘zida mustahkamlash lozim;

uchinchidan, jazoni og‘irlashtiruvchi holat sifatida ojiz ahvolda bo‘lishi mumkin bo‘lgan har bir toifadagi shaxsga nisbatan jinoyat sodir etishni nazarda tutuvchi huquqiy normalar konstruksiyasini o‘zgartirish va ularni birlashtirish orqali;

to‘rtinchidan, jinoyat qonunida og‘irlashtiruvchi holatlar mavjud bo‘lganda jazo tayinlashning qat’iy qoidalarini belgilash orqali.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2026 y., 03/26/1138/0397-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1999 yil 30 apreldagi 6-sonli “O‘zgalar mulkini o‘g‘rilik, talonchilik va bosqinchilik bilan talon-toroj qilish jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 2006 yil 3 fevraldagi 1-sonli “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori.
5. Барышева К.А. Коллизии определения наличия признака беспомощности потерпевшего в некоторых составах преступлений // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2018. № 1. С. 17–18.
6. Завидов Б. Д., Гусев О. Б., Коротков А. П. Уголовно-правовой анализ грабежа, разбоя и вымогательства // Адвокат. 2002. № 7. С. 123-125.
7. Наумов А. В. Уголовный кодекс Российской Федерации. Общая часть: историко-филологический и доктринальный (научный) комментарий. М.: Проспект, 2021. 416 с.
8. Уланова Ю. Ю. Проблемы судебной практики по делам о кражах (п. «г» ч. 2 ст. 158 УК РФ) // Российский судья. 2017. № 5. С. 89-90.

ELEKTRON TO‘LOV VOSITALARIDAN FOYDALANIB SODIR ETILGAN FIRIBGARLIK UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK MASALALARI

Shavkatjon VALIJONOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda elektron to‘lov vositalaridan foydalanish orqali sodir etiladigan firibgarlik jinoyatlari uchun jinoiy javobgarlik masalalari tahlil qilingan. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi, jumladan, Jinoyat kodeksining 168, 278¹–278⁶-moddalari hamda Prezidentning 2025-yil 30-apreldagi PQ–153-son qarori xalqaro tajriba (AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi, Rossiya) bilan qiyosiy o‘rganilgan. Tahlil natijasida amaldagi qonunchilikdagi bo‘shliqlar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: elektron to‘lov vositasi, kiberjinoyat, firibgarlik, fishing, karding, skimming, bank kartasi, kompyuter firibgarligi, Budapesht konvensiyasi.

Аннотация. В настоящих тезисах анализируются вопросы уголовной ответственности за мошенничество, совершаемое с использованием электронных платежных средств. Исследованы положения законодательства Республики Узбекистан, в частности статьи 168 и 278¹–278⁶ Уголовного кодекса, а также Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП–153 от 30 апреля 2025 года в сравнении с международным опытом США, Германии, Великобритании, Европейского союза и Российской Федерации. По результатам исследования выявлены пробелы в действующем законодательстве и разработаны конкретные предложения по их устранению.

Ключевые слова: электронное платежное средство, киберпреступность, мошенничество, фишинг, кардинг, скимминг, банковская карта, компьютерное мошенничество, Будапештская конвенция.

Abstract. This thesis analyzes the issues of criminal liability for fraud committed through the use of electronic payment instruments. It examines the legislation of the Republic of Uzbekistan, particularly Articles 168 and 278¹–278⁶ of the Criminal Code, as well as Presidential Resolution No. PQ–153 of April 30, 2025, in comparison with the legal frameworks and practices of the United States, Germany, the United Kingdom, the European Union, and the Russian Federation. The study identifies existing gaps in the current legislation and proposes specific recommendations for addressing them.

Keywords: electronic payment instrument, cybercrime, fraud, phishing, carding, skimming, bank card, computer fraud, Budapest Convention.

Kirish

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, jumladan, raqamli bank xizmatlari, mobil ilovalar (Click, Payme, Apelsin, Uzum Pay va boshqalar), elektron hamyonlar va onlayn-bank tizimlarining ommalashuvi pul aylanmasi sohasida tubdan o‘zgarishlarga olib keldi. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda mamlakatimizda qayd etilgan barcha kiberjinoyatlarning 98 foizi aynan bank kartalari orqali sodir etilgan firibgarlik va o‘g‘irliklarga to‘g‘ri keladi. Faqatgina 2024-yilda fuqarolarning nomidan olingan firibgarlik onlayn-kreditlari natijasida taxminan 15 milliard so‘mlik moliyaviy zarar yetkazilgani qayd etildi, bunday holatlar soni 2023-yilga nisbatan 42 foizga oshdi.

Bunday vaziyat elektron to‘lov vositalari orqali sodir etilayotgan firibgarlik uchun jinoiy javobgarlik instituti samaradorligi masalasini kun tartibiga qo‘yadi. Amaldagi O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (keyingi o‘rinlarda – JK) zamonaviy kiberfiribgarlik shakllarini to‘liq qamrab olishga doim ham qodir emas. Shu sababli, mazkur masalaning ilmiy tahlili, xalqaro tajriba asosida qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish dolzarbdir.

1. Mavzuga oid milliy qonunchilikning tahlili

O‘zbekiston Respublikasida elektron to‘lov vositalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik uchun jinoiy javobgarlik bir nechta normativ-huquqiy hujjatlar majmui bilan tartibga solinadi.

1.1. Jinoyat kodeksining tegishli moddalari.

Birinchidan, JKning 168-moddasi (Firibgarlik) firibgarlikni “aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘zganing mulkini yoki o‘zganing mulkiga bo‘lgan huquqni qo‘lga kiritish” deb ta’riflaydi. Mazkur modda klassik firibgarlikning umumiy normasi hisoblanib, fishing (aldash orqali maxfiy ma’lumotlarni olish) holatlarida qo‘llaniladi, biroq raqamli muhitda sodir etiladigan jinoyatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini to‘liq aks ettira olmaydi.

Ikkinchidan, JKning XX¹-bobi – “Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar” quyidagi moddalarni o‘z ichiga oladi:

Modda	Dispozitsiya
278[1]	Himoyalangan kompyuter tizimidan, shuningdek telekommunikatsiya tarmoqlaridan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish
278[2]	Kompyuter axborotidan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish
278[3]	Kompyuter axborotini qonunga xilof ravishda nusxalash
278[4]	Kompyuter axborotini modifikatsiyalashtirish (o‘zgartirish)
278[5]	Kompyuter sabotaji
278[6]	Zarar keltiruvchi dasturlarni yaratish, ulardan foydalanish yoki tarqatish
168	Firibgarlik (klassik norma – elektron muhitda ham qo‘llaniladi)

1.2. Yangi normativ-huquqiy hujjatlar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi PQ–153-son “Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori mazkur sohada tizimli islohotlarni boshlab berdi. Qaror bilan, jumladan, quyidagilar belgilandi:

- Ichki ishlar vazirligi kiberjinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha vakolatli organ etib belgilandi;
- jinoyat sodir etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish javobgarlikni og‘irlashtiruvchi holat sifatida belgilandi;
- kiberjinoyatda o‘z nomidagi bank kartasi, hisobraqami, SIM kartasi yoxud elektron hamyonidan foydalanishga yo‘l qo‘ygan shaxslar uchun ma’muriy va jinoiy javobgarlik nazarda tutildi;
- Bosh prokuraturada 6 ta shtat birligidan iborat maxsus bo‘lim, hududiy prokuraturalarda esa 44 ta shtat birligi tashkil etildi;
- banklar va to‘lov tashkilotlarining oylik “kiber-reytingi” e’lon qilinishi yo‘lga qo‘yildi.

Shuningdek, Markaziy bank tomonidan 2025-yildan boshlab onlayn-kreditlar uchun ikki bosqichli biometrik identifikatsiya (MyID) joriy etildi, kreditni majburiy tasdiqlash qo‘ng‘irog‘i, “muzlatish davri” (freeze period), shuningdek, My.gov.uz platformasi orqali kredit olishni o‘zini-o‘zi bloklash xizmati ishga tushirildi.

1.3. Amaldagi qonunchilikdagi bo‘shliqlar.

Olib borilgan tahlil natijasida quyidagi tizimli muammolar aniqlandi: (a) JKda “elektron to‘lov vositasi orqali firibgarlik” maxsus malakali tarkibi (kvalifikatsiyalovchi belgisi) sifatida belgilanmagan; (b) “fishing”, “karding”, “skimming”, “vishing”, “smishing” kabi atamalar qonunchilikda mustaqil jinoyat tarkiblari sifatida mavjud emas; (c) virtual valyutalar va kriptoaktivlar bilan bog‘liq firibgarliklar aniq tartibga solinmagan; (d) jabrlanuvchiga moddiy zararni qoplash mexanizmi yetarli darajada ishlamayapti; (e) “bank-drop” (boshqalarning jinoyatida o‘z hisobraqamini taqdim etish) uchun javobgarlik to‘liq joriy etilmagan.

2. Xalqaro tajribaning qiyosiy-huquqiy tahlili

Elektron to‘lov vositalari orqali sodir etiladigan firibgarlikka qarshi kurashishda xalqaro hamjamiyat sezilarli tajriba to‘plagan. Quyida bir nechta yetakchi yurisdiksiyalarning yondashuvlari qiyosiy tartibda tahlil qilinadi.

2.1. Yevropa ittifoqi.

2019-yil 17-apreldagi Yevropa ittifoqining 2019/713-sonli Direktivasi “Naqdsiz to‘lov vositalari bilan bog‘liq firibgarlik va qalbakilashtirishga qarshi kurash to‘g‘risida” jiddiy huquqiy poydevor yaratdi. Direktiva naqdsiz to‘lov vositalari tushunchasiga jismoniy va virtual qurilmalarni (jumladan, kriptovalyutalarni) ham kiritadi va a’zo davlatlardan quyidagi qilmishlarni jinoiy javobgar deb belgilashni talab qiladi: to‘lov vositalarini o‘g‘irlash yoki noqonuniy egallash; ularni qalbakilashtirish; qalbakilashtirilgan vositalardan foydalanish; ularni sotish yoki tarqatish. Direktiva maksimal jazo sifatida ozodlikdan mahrum qilishning uch yilini, og‘irlashtiruvchi holatlarda esa besh yilini belgilaydi.

2.2. Germaniya Federativ Respublikasi.

Germaniya Jinoyat kodeksining 263a-moddasi – “Computerbetrug” (Kompyuter firibgarligi) maxsus norma sifatida 1986-yildan amal qiladi. Mazkur

modda quyidagi qilmishlarni qamrab oladi: ma’lumotlarni noqonuniy modifikatsiyalash; noto‘liq yoki noto‘g‘ri ma’lumotlardan foydalanish; kompyuter dasturiga ruxsatsiz ta’sir o‘tkazish; ma’lumotlarga ruxsatsiz ta’sir ko‘rsatishning boshqa shakllari. Jazo – beshgacha yil ozodlikdan mahrum qilish, og‘ir holatlarda – o‘n yilgacha. Shuningdek, har bir federal yer va shaharlarda (Berlin, Baden-Württemberg va boshqalar) maxsus kiberxavfsizlik markazlari faoliyat yuritadi va ular biznes hamda davlat organlariga huquqiy yordam ko‘rsatadi.

2.3. Amerika Qo‘shma Shtatlari.

AQShda “Computer Fraud and Abuse Act” (CFAA, 18 U.S.C. 1030) elektron firibgarlikning asosiy normasi hisoblanadi. 2008-yildan boshlab “chip-and-PIN” yoki “chip-and-signature” (EMV) standartlari joriy etildi, bu kartani klonlashni qiyinlashtiradi va skimmerlardan himoya qiladi. Onlayn to‘lovlarda “Address Verification System” (AVS) va karta orqasidagi CVV kodlari tekshiriladi: agar billing manzili mos kelmasa, tranzaksiya avtomatik bloklanadi. FBI tarkibida “Internet Crime Complaint Center” (IC3) faoliyat yuritib, kiberjinoyatlar bo‘yicha shikoyatlarning yagona reyestri yuritiladi.

2.4. Buyuk Britaniya.

Buyuk Britaniyada 2022-yildan amaliyotga tatbiq etilgan ko‘p faktorli autentifikatsiya tizimi (chip-and-PIN, OTP, biometrik aniqlash) elektron to‘lovlarda firibgarlikni samarali kamaytirdi. Banklarda majburiy “Confirmation of Payee” tizimi joriy etilgan: pul yuborilishidan oldin bank xodimi mijozni ogohlantiradi, kerak bo‘lsa, pulni to‘xtatishi yoki politsiyani jalb qilishi mumkin. Aynan shu mexanizm orqali 2016–2021-yillarda 142 mln funt-sterling pul mablag‘i “qutqarib” qolingan va 900 ga yaqin jinoyatchi javobgarlikka tortilgan.

2.5. Rossiya Federatsiyasi.

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 159^3-moddasi – “Elektron to‘lov vositalaridan foydalangan holda sodir etilgan firibgarlik” – 2012-yildan amal qilmoqda. Mazkur modda asosan to‘lov karta, elektron hamyon yoki boshqa to‘lov vositalari orqali mol-mulkni qo‘lga kiritishni o‘z ichiga oladi. Jazo turlari: jarima (120 ming rublgacha), majburiy ishlar, ozodlikdan mahrum qilish (uch yilgacha;

og‘ir holatlarda – olti yilgacha). Bundan tashqari, JKning 187-moddasi to‘lov hujjatlarini noqonuniy ravishda qo‘lga kiritish yoki sotish uchun javobgarlikni belgilaydi.

2.6. Budapesht konvensiyasi.

Yevropa kengashining 2001-yil 23-noyabrdagi Kiberjinoyatlar bo‘yicha konvensiyasi (Budapesht konvensiyasi)ning 8-moddasi “Kompyuter bilan bog‘liq firibgarlik”ni alohida jinoyat tarkibi sifatida belgilashni a’zo davlatlardan talab qiladi. Konvensiya kompyuter ma’lumotlarini noqonuniy kiritish, o‘zgartirish, o‘chirish yoki bostirish hamda kompyuter tizimining ishlashiga aralashish orqali boshqalarga moddiy zarar yetkazish va o‘ziga noqonuniy iqtisodiy foyda olishni jinoyat deb belgilashni nazarda tutadi. O‘zbekiston mazkur konvensiyaga rasman a’zo bo‘lmaganligi sababli, uning normalariga mos qonunchilikni shakllantirish bo‘yicha qo‘shimcha ishlar talab etiladi.

2.7. Qiyosiy jadval.

Davlat	Asosiy norma	Maksimal jazo
AQSh	18 U.S.C. § 1030 (CFAA)	20 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish
Germaniya	StGB § 263a (Computerbetrug)	10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish
Buyuk Britaniya	Fraud Act 2006; Computer Misuse Act 1990	10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish
Yevropa ittifoqi	Direktiva 2019/713	5 yilgacha (minimal standart)
Rossiya	JK 159³-modda	6 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish
O‘zbekiston	JK 168, 278¹–278⁶-moddalar	10 yilgacha (168-m. 4-q. bo‘yicha)

3. Milliy va xalqaro tajribaning qiyosiy tahlili

Yuqorida keltirilgan xalqaro tajribani O‘zbekiston qonunchiligi bilan taqqoslash quyidagi muhim xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Birinchidan, dunyoning yetakchi davlatlari (Germaniya, Rossiya, AQSh) jinoyat kodeksida elektron to‘lov vositalari yoki kompyuter texnologiyalari orqali

sodir etilgan firibgarlik uchun mustaqil jinoyat tarkibi (lex specialis) belgilangan. O‘zbekistonda esa bunday holatlar umumiy 168-modda (firibgarlik) doirasida malakalanmoqda, bu esa raqamli muhitning o‘ziga xos xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaydi.

Ikkinchidan, Yevropa va AQSh tajribasida “fishing”, “karding”, “skimming”, “vishing” kabi atamalar normativ-huquqiy hujjatlarda aniq belgilangan. O‘zbekistonda esa bu tushunchalar faqat ilmiy adabiyotlarda mavjud bo‘lib, qonun matnida aniq ta’riflanmagan, bu sud-amaliyotida turli talqinlarga sabab bo‘lmoqda.

Uchinchidan, Buyuk Britaniyaning “Confirmation of Payee” tizimi va Yevropa Ittifoqining PSD2 direktivasi to‘lov tashkilotlariga mijozning mablag‘ini himoya qilish bo‘yicha aniq majburiyatlarni yuklaydi. O‘zbekistonda bu yo‘nalishda PQ – 153 qaror ijobiy qadam bo‘ldi, biroq majburiy moliyaviy qoplash mexanizmi to‘liq joriy etilmagan.

4. Qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar

Olib borilgan qiyosiy-huquqiy tahlil natijasida O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

Birinchi taklif. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga “168^1-modda. Elektron to‘lov vositalari yordamida sodir etilgan firibgarlik” nomli yangi modda kiritish. Mazkur moddada elektron to‘lov vositasi (bank kartasi, elektron hamyon, mobil to‘lov ilovasi, virtual valyuta hamyoni) orqali sodir etilgan firibgarlik mustaqil jinoyat tarkibi sifatida belgilanib, og‘irlashtiruvchi belgilar (guruh tomonidan, ko‘p miqdorda, malakali shaxs tomonidan) aniqlash. Ikkinchi taklif. JKga “278^7-modda. Fishing, karding va skimming” yoki shunga o‘xshash maxsus norma kiritilib, raqamli muhitda foydalanuvchini aldash yo‘li bilan maxfiy ma’lumotlarni qo‘lga kiritish (fishing), to‘lov karta rekvizitlaridan noqonuniy foydalanish (karding) hamda kartadan ma’lumotlarni maxsus qurilmalar yordamida o‘qib olish (skimming) uchun alohida jinoiy javobgarlik belgilash. Uchinchi taklif. Yevropa ittifoqining 2019/713-sonli Direktivasi va Budapesht konvensiyasining 8-moddasi me’yorlariga muvofiq, virtual valyutalar va kriptoaktivlardan foydalanib sodir etilgan firibgarlik uchun maxsus jinoiy javobgarlik mexanizmi ishlab chiqish.

Bu maqsadda Jinoyat kodeksiga “virtual aktiv” va “elektron to‘lov vositasi” tushunchalarining aniq qonuniy ta’riflari kiritish. To‘rtinchi taklif. Britaniya va Yevropa tajribasi asosida, mijozning xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha tegishli kiberxavfsizlik talablariga rioya qilmagan bank, to‘lov tizimi operatori yoki to‘lov tashkilotining jabrlanuvchiga moddiy zararni majburiy qoplash mexanizmi qonun yo‘li bilan mustahkamlash. Beshinchi taklif. O‘zbekiston Respublikasi Budapesht konvensiyasiga qo‘shilish masalasini ko‘rib chiqish va konvensiyaning 8-moddasi (kompyuter bilan bog‘liq firibgarlik) talablariga milliy qonunchilikni to‘liq muvofiqlashtirish. Bu xalqaro hamkorlik va jinoyatchilarni ekstraditsiya qilishni soddalashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024 (168, 278¹–278⁶-moddalar). // https://lex.uz/docs/-111453
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi PQ–153-son “Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. // https://lex.uz/docs/7511145
3. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), CETS No. 185, Strasbourg, 23.XI.2001. // https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention
4. Directive (EU) 2019/713 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment. // Official Journal of the European Union, L 123, 10.5.2019.
5. Strafgesetzbuch (StGB) der Bundesrepublik Deutschland, § 263a (Computerbetrug). // https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__263a.html
6. Уголовный кодекс Российской Федерации, ст. 159³ «Мошенничество с использованием электронных средств платежа».
7. Computer Fraud and Abuse Act, 18 U.S.C. § 1030 (USA).
8. Group-IB. Fighting Credit Fraud in Uzbekistan: An Uphill Battle, 2025. // https://www.group-ib.com/blog/credit-fraud-in-uzbekistan/
9. Jumayev Sh. Kiberjinoyatni sodir etishda o‘z nomidagi bank kartasi, SIM kartasi hamda elektron hamyonidan foydalanishga yo‘l qo‘ygan shaxslar uchun ma’muriy va jinoiy javobgarlik. // Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, 2025.
10. Dentons. Uzbekistan tightens cybersecurity obligations: What businesses need to know, May 14, 2025. // https://www.dentons.com/
11. Markaziy bank ma’lumotlari. To‘lov tizimi ko‘rsatkichlari, 2024. // https://cbu.uz/uz/statistics/paysistem/

MUALLIFLIK SHARTNOMASI BILAN BOG‘LIQ NIZOLARDA MEDIATSIYANING AHAMIYATI

Mustafoyev Maqsud Amrullo o‘g‘li,
Seysmik xavfsizlik va barqaror qurilish milliy tadqiqot instituti bosh yuriskonulti,
Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mualliflik huquqi bilan bog‘liq nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba asosida AQSh, Yevropa Ittifoqi davlatlari hamda boshqa rivojlangan mamlakatlarda mediatsiyaning qo‘llanilish amaliyoti o‘rganilib, uning afzalliklari yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida mualliflik huquqi nizolarida mediatsiyani qo‘llashning huquqiy asoslari, mavjud muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar ilmiy asosda tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida mediatsiyani keng joriy etish mualliflik huquqi subyektlari o‘rtasidagi nizolarni tezkor, samarali va kam xarajat bilan hal etish imkonini berishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: mualliflik huquqi, mualliflik shartnomasi, mediatsiya, mediativ kelishuv, maxfiylik, to‘lov muddati, shaxsiy nomulkiy huquqlar, hammualliflik.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение института медиации в разрешении споров, связанных с авторским правом. На основе международного опыта изучается практика применения медиации в США, странах Европейского Союза и других развитых государствах, а также освещаются её преимущества. Кроме того, на научной основе анализируются правовые основы, существующие проблемы и перспективные направления применения медиации в спорах по авторскому праву в Республике Узбекистан. В результате исследования обосновывается, что широкое внедрение медиации позволяет субъектам авторского права разрешать споры оперативно, эффективно и с минимальными затратами.

Ключевые слова: авторское право, авторский договор, медиация, медиативное соглашение, конфиденциальность, срок оплаты, личные неимущественные права, соавторство.

Abstract. This article analyzes the role and significance of the mediation institute in resolving copyright disputes. Based on international experience, the practice of applying mediation in the USA, European Union countries, and other developed nations is studied, highlighting its advantages. Furthermore, the legal foundations, existing problems, and future perspectives of applying mediation in copyright disputes within the Republic of Uzbekistan are analyzed on a scientific basis. As a result of the research, it is substantiated that the widespread introduction of mediation enables copyright subjects to resolve disputes quickly, effectively, and cost-efficiently.

Keywords: copyright, author’s contract, mediation, mediation agreement, confidentiality, payment period, moral rights, co-authorship.

Bugungi kunda sudlarga kelib tushayotgan ishlar soni ortib borayotganligi sababli nizolarni hal etishning muqobil usullari jamiyat uchun muhim asosga aylanib bormoqda. Bunday muqobil usullarga nizolarni mediatsiya, hakamlik sudlari va arbitrajlar tomonidan hal etish kiradi. Nizolarni hal etishda oxirgi natijaga erishish usuli sifatida mediatsiyadan foydalanish alohida ahamiyat ega bo‘lmoqda.

Mediatsiya instituti bugungi kunda dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida, xususan, AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Xitoy, Koreya Respublikasi va Hindiston kabi davlatlarda nizoli masalalarni hal etishda muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatmoqda. WIPO Arbitraj va Mediatsiya markazining 2025-yildagi tahlillariga ko‘ra, bir yilda intellektual mulk, innovatsiya va texnologiyalarga oid 1,460 ta nizoli ishlarni ko‘rib chiqqan Bunda 2025-yilda ishlar hajmi 2010-yildan buyon qariyb yetti baravarga o‘sgan. Mualliflik huquqi va raqamli kontent bilan bog‘liq shikoyatlar barcha ishlar ichida eng ko‘p qismini (71 foiz) tashkil qilgan. Markaz tomonidan ko‘rilgan ishlarning 70 foizdan ortig‘i ijobiy kelishuv bilan yakunlangan.

Mamlakatimizda “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonun 2019-yil 1-yanvardan kuchga kirgan bo‘lib, agar bu usuldan keng foydalanilsa, bizda ham xorijiy davlatlardagi kabi nizolarning 80-90 foizini sudgacha yetib bormay hal qilish mumkin. Chunki, ushbu Qonunning qabul qilinishidan ko‘zlangan asosiy maqsad ham nizolarni sud orqali hal etishdan farqli ravishda ortiqcha ovoragarchilik va xarajatlarsiz, qisqa muddat ichida hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro amaliyotda mediatsiyaning qator ko‘rinishlari mavjud bo‘lishi, mediatsiyani amalga oshirish turi va tartib-taomili farq qilishiga qaramasdan, mediatsiyaning asosiy prinsiplari deyarli bir xil hisoblanadi. Mediatsiya jarayonlari maxfiylik, ixtiyoriylik, taraflarning hamkorligi va teng huquqliligi, mediatorning mustaqilligi va xolisligi prinsiplari asosida amalga oshiriladi.

Intellektual mulk sohasidagi nizolar xususan, mualliflik huquqi o‘ziga xos bo‘lib, ular odatda texnik masalalar, qator maxfiy ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Bu shuni anglatadiki, ushbu sohada vujudga kelgan nizolarni hal qilish jarayoni ham uning o‘ziga xos xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak. Nizolarni muqobil hal etish usullari, xususan, mediatsiya jarayoni ham aynan, ushbu sohada paydo bo‘ladigan nizolarni hal qilishda munosib yechim bo‘la oladi.

Butunjahon Intellektual Mulk Tashkiloti (WIPO) intellektual mulk sohasidagi xalqaro vakolatli tashkilot hisoblanib, ushbu tashkilot ham intellektual mulk sohasida vujudga keladigan nizolarni, aynan, nizolarni muqobil hal etish usullari orqali ko‘rib chiqishni taklif etadi.

Umuman olib qaraganda, nizoli holatlar bo‘yicha mediatsiyani qo‘llashning afzalliklari quyidagilar hisoblanadi:

- maxfiylikni saqlash: mualliflik huquqi bilan bog‘liq nizolarda tijorat sirlari yoki hali ommaga e’lon qilinmagan asarlar bo‘lishi mumkin. Sud majlislari ochiq o‘tkazilishi yoki natijasi OAV orqali jamoatchilikka yetkazilishi mumkin. Mediatsiyada esa jarayon to‘liq maxfiy qoladi;
- vaqt va mablag‘ tejamkorligi: sud jarayonlari yillab davom etishi, qimmat ekspertizalar va qo‘shimcha xarajatlarni talab qilishi mumkin. Mediatsiya esa bir nechta sodda bosqichlar bilan yakunlanadi;
- ijodiy hamkorlikni saqlab qolish: muallif va buyurtmachi o‘rtasidagi munosabatlar ko‘pincha uzoq muddatli hamkorlik ko‘rinishida bo‘ladi. Mediatsiya asosida ushbu hamkorlikni (masalan, royalti foizini o‘zgartirish, qo‘shimcha litsenziyalar berish) yana davom ettirish mumkin;
- moslashuvchan yechimlar: sud faqat qonun doirasida qaror chiqaradi Mediator esa tomonlarga qonun doirasidan chiqmagan holda, o‘zaro manfaatli bo‘lgan ijobiy yechimlarni taklif qilishi mumkin.

Qonunchilikka ko‘ra, mediatsiya fuqarolik, mehnat, oilaviy, shuningdek, tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq nizoli munosabatlarga nisbatan tatbiq qilinadi. Mediatsiya taraflarning xohish-istagi asosida qo‘llaniladi. Mediatsiya nizoni sud tartibida ko‘rish jarayonida, sud hujjatini qabul qilish uchun maslahatxonaga kirguniga qadar, shuningdek sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish

jarayonida qo‘llanilishi mumkin. Bundan tashqari, mediatsiya nizoni ko‘rib chiqishga vakolatli organda, hakamlik sudida va arbitrajda nizoni ko‘rish jarayonida ham ularning qarorlari qabul qilinguniga qadar qo‘llanilishi mumkin. Mualliflik shartnomasi bilan bog‘liq nizolarda mediatsiyani qo‘llashning eng zarur sharti bu nizoni hal etish usuli sifatida mediatsiya qo‘llanilishi mumkinligi haqida bandning mavjudligi yoki alohida yozma kelishuv hisoblanadi. Mualliflik shartnomalari bilan bog‘liq nizolar odatda nafaqat huquqiy, balki shaxsiy va ijodiy xarakterga ega bo‘ladi. Shu sababli, bunday nizolarda mediatsiya sud xarajatlarisiz, maxfiy va tezkor hal qilish imkonini beruvchi usuldir.

Mualliflik shartnomalarida eng ko‘p uchraydigan nizoli masalalar quyidagi masalalar hisoblanadi:

1. to‘lovlar miqdori va to‘lov muddati - shartnomada ko‘rsatilgan to‘lovlar kechikkan yoki noto‘g‘ri hisoblangan holatlar. Mediatsiya asosida tomonlar daromadni qayta taqsimlashi (asarning kelgusi sotuvlaridan yuqoriroq royalti ajratish) yoki yangi muddatni kelishib oladi;
2. asardan foydalanish doirasi – muallif asarni faqat chop etishga ruxsat bergan, biroq asar elektron shaklda ham tarqatilgan. Mediatsiya asardan qaysi hududda va qanday shaklda (masalan, kitob shaklida yoki elektron) foydalanishni aniqlashtiradi;
3. shaxsiy nomulkiy huquqlar – asarda muallif ismining ko‘rsatilmasligi, o‘zgartirilishi yoki boshqa huquqbuzarliklar. Bunday nizolarda asosiy maqsad pul undirish emas, balki muallifning nomini tiklash bo‘ladi va mediatsiyada buni tezkor hal qilish mumkin;
4. hammualliflik bilan bog‘liq nizolar – birgalikda yaratilgan asar uchun ulush belgilash masalasi. Mediatsiya yordamida asarning mualliflik ulushlari va uni boshqarish shartlari o‘zaro qayta taqsimlanishi mumkin.
5. shartnoma muddatini buzish – asarni topshirish yoki uni nashr etish muddatlarining buzilish holatlari. Mediatsiyani qo‘llash orqali jarima

undirish o‘rniga yangi muddatlar va kompensatsiya choralari belgilanadi.

Kelgusida mualliflik huquqi bilan bog‘liq nizoli holatlar yuzasidan taraflar o‘rtasida mediativ kelishuv tuzishda, muallif va huquqbuzar o‘rtasidagi mediativ kelishuvda quyidagi real shartlarni rasmiylashtirish mumkin:

- xatoni tuzatish: OAVda, ijtimoiy tarmoqlarda yoki kitobning keyingi nashrlarida muallifning ismini to‘g‘ri ko‘rsatish majburiyatini yuklash;
- asarni asl holiga qaytarish: ruxsatsiz kiritilgan o‘zgartirishlarni olib tashlash yoki asardan foydalanishni to‘xtatishni talab qilish;
- ma’naviy zarar uchun kompensatsiya: shaxsiy nomulkiy huquq buzilishi oqibatida muallifga yetkazilgan ma’naviy zarar uchun aniq miqdorda pul kompensatsiyasi to‘lash (buni sud jarayonisiz, o‘zaro kelishib belgilash ancha oson).

Mediatsiya jarayonini mualliflik huquqi sohasida qo‘llash bo‘yicha bir qancha takliflar berish mumkin. Birinchidan, shartnomaviy munosabatlarga “Mediatsiya shartini” majburiy kiritish zarur. Ikkinchidan, sudar bilan integratsiyani kuchaytirish, ya’ni mualliflik huquqi buzilishi bo‘yicha sudga da’vo arizasi kiritilganda, sudyalar tomonidan taraflarga birinchi navbatda mediatsiyani taklif qilish lozim. Uchinchidan esa, aholi hamda muallif va huquq egalari o‘rtasida targ‘ibotni kuchaytirish kerak.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, O‘zbekistonda intellektual mulk sohasida, ayniqsa mualliflik huquqi sohasida nizolarni hal qilishda mediatsiya jarayonidan foydalanish darajasi judayam past hisoblanadi. Bunga sabab esa, hali O‘zbekistonda mediatsiya instituti yetarli darajada ommalashmagan hamda aholining ko‘pchilik qismi mediatsiyadan xabardor emas.

Ikkinchidan, aholining mediatsiya institutiga nisbatan ishonchsizligi hamon yuqori darajada qolmoqda. Ya’ni, aholining katta qismi o‘z nizolarini sud orqali hal qilishni oqilona yechim sifatida ko‘radi.

Uchinchidan, mualliflik huquqi bilan bog‘liq nizolarda huquq egalarining o‘z huquqlari buzilishi bo‘yicha shikoyat qilmasligi. Chunki, muallif o‘zi huquqbuzar ustidan sudga murojaat qilmaguncha sud bu turdagi nizoni ko‘rib chiqmaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda malakali mediatorlar sonini oshirishimiz, mediatsiya orqali nizolarni hal qilish aholi uchun foydali ekanligini kengroq targ‘ib qilishimiz, mediatsiyani qo‘llash imkoni bo‘lgan nizolar tez va oson hal qilish orqali aholida unga bo‘lgan ishonch uyg‘otish mediatsiyani rivojlantirishga erishish imkoniyati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son. https://lex.uz/docs/6445145;
2. O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni. 20.07.2006-yildagi O‘RQ-42-son. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2006-y., 28-29-son, 260-modda. https://lex.uz/docs/-1022944;
3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi – T.; “Adolat” nashriyoti, 2015. – 153 b. https://lex.uz/uz/docs/-180552;
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4168-sonli “Intellektual mulk sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori. https://lex.uz/uz/docs/-4195426
5. Yakubova I.B. Mualliflik huquqi: o‘quv qo‘llanma. –T: 2020.- 40-b.
6. Intellektual mulk sohasida nizolarni hal etish. Bahromova M. O‘quv qo‘llanma. T.: TDYU nashriyoti, 2023.
7. Nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish usullari. Xaqberdiyev A, Mamasiddiqov M. Toshkent – 2025.
8. https://www.wipo.int/portal/en/index.html

YURIDIK SOHADA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH ETIKASI

G‘ayrat ESHBAYEV,
Toshkent davlat yuridik universiteti Huquq va texnologiyalar sho‘basi o‘qituvchisi
E-mail: g.eshbayev@tsul.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida advokatlar va sudlar tomonidan sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning etik asoslari tahlil etiladi. 2024–2025-yillarda qabul qilingan milliy qonunchilik hujjatlari, jumladan “Sun’iy intellektni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi” hamda sudlar faoliyatini raqamlashtirishga oid Prezident farmonlari asosida advokatlar, sudyalar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun amaliy etik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqolada maxfiylikni ta’minlash, professional mas’uliyatni oshirish, algoritmik kamsitish xavfini kamaytirish, dalillarning xulosaviy zanjirini mustahkamlash va inson nazoratini saqlash kabi dolzarb muammolar keng qamrovda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, yuridik etika, advokatlik, sudlov, huquqni muhofaza qilish, raqamli sud, shaxsiy ma’lumotlar, algoritmik kamsitish.

Аннотация. В настоящей статье анализируются этические основы использования технологий искусственного интеллекта адвокатами и судами в Республике Узбекистан. На основе национальных законодательных актов, принятых в 2024–2025 годах, в том числе “Стратегии развития искусственного интеллекта до 2030 года” и указов Президента о цифровизации деятельности судов, разрабатываются практические этические рекомендации для адвокатов, судей и правоохранительных органов. В статье всесторонне рассматриваются такие актуальные проблемы, как обеспечение конфиденциальности, повышение профессиональной ответственности, снижение риска алгоритмической дискриминации, укрепление доказательственной цепочки и сохранение человеческого контроля.

Ключевые слова: искусственный интеллект, юридическая этика, адвокатура, правосудие, правоохранительные органы, цифровой суд, персональные данные, алгоритмическая дискриминация.

Abstract. This article analyzes the ethical foundations of the use of artificial intelligence technologies by lawyers and the judiciary in the Republic of Uzbekistan. Based on national legislative acts adopted in 2024–2025 and Presidential decrees on the digitalization of the judiciary, the article develops practical ethical recommendations for lawyers, judges, and law enforcement agencies. It examines key issues such as ensuring confidentiality, enhancing professional responsibility, reducing the risk of algorithmic discrimination, improving evidence assessment, and maintaining meaningful human oversight.

Keywords: artificial intelligence, legal ethics, advocacy, justice, law enforcement agencies, digital court, personal data, algorithmic discrimination.

Kirish

Sun’iy intellekt texnologiyalari so‘nggi yillarda huquq sohasining turli qirralarida tobora chuqur o‘rin egallay boshladi. Huquqiy hujjatlarni tahlil qilish va tekshirishdan tortib, tergov jarayonlarini optimallashtirish hamda sud amaliyotini o‘rganishgacha bo‘lgan jarayonlarda keng qo‘llanilmoqda. Ushbu imkoniyatlar yuridik sohaning samaradorligini oshirish, fuqarolarning adolatga erishish yo‘llarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq, ular bilan birga bir qator hal etilmagan etik masalalarni ham yuzaga chiqaradi. Jumladan: Huquqiy qarorlar qabul qilishda algoritmning roli – inson o‘rnini sun’iy intellekt egallashi mumkinmi? Fuqarolarning huquqlarini himoya qilish – sun’iy intellekt xatosidan qanday kafolatlar bilan himoyalanishi mumkin? Algoritmik tizimlarning shaffofligi – “qora quti” tamoyiliga asoslangan xulosalar adolatli sudlov prinsiplari bilan qanchalik mos keladi? kabi savollar huquqiy amaliyotda sun’iy intellektdan foydalanishning etik asoslarini chuqur tadqiq etishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasi ushbu global tendensiyaga faol javob bermoqda. “Sun’iy intellektni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi” tasdiqlangan. Mazkur hujjat SI etika qoidalarini ishlab chiqish zaruriyatini alohida ta’kidlaydi. Bundan tashqari PF-140-sonli Prezident Farmoni sudlar faoliyatiga SI texnologiyalarini joriy etish, “Raqamli sud” konsepsiyasini joriy etish va sud tizimining moddiy-texnik ta’minotini yaxshilashni belgilaydi. O‘zbekistonda 2024-yilda internet tarmoqlarida SI yordamida ishlov berilgan 3553 ta noqonuniy material aniqlangan va ko‘rsatkich 2023-yildagi 1129 taga nisbatan deyarli uch barobar ko‘p. Bunday statistika SIning yuridik sohada nafaqat imkoniyat, balki jiddiy xavf manbai ekanini yaqqol namoyon qiladi. Aynan shu ikki tomonlamalik texnologiyaning imkoniyatlari va xavflari, etik me’yorlarni belgilashni bugungi kunda dolzarb vazifaga aylantiradi.

Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi asosida yuridik soha mutaxassislarining uch guruhi: advokatlar, sudyalar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun SI texnologiyalaridan foydalanishning etik chegaralarini belgilash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Normativ-huquqiy asos

Sun’iy intellektning yuridik sohadagi etik yo‘l-yo‘riqlarini belgilashda avvalo amaldagi qonunchilik doirasini anglash zarur. O‘zbekistonda SI va raqamli texnologiyalarni tartibga soluvchi normativ baza so‘nggi ikki yilda keskin kengaydi. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun asosiy me’yor hisoblanadi. Qonunning 28-moddasiga ko‘ra, subyektning roziligisiz yoki boshqa qonuniy asos mavjud bo‘lmagan holda shaxsga doir ma’lumotlarni uchinchi shaxslarga oshkor etish va tarqatishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ma’lumotlarni lokalizatsiya qilish talabiga asosan O‘zbekiston fuqarolarining biometrik ma’lumotlari O‘zbekiston hududida joylashgan tasdiqlangan texnik vositalarda saqlanishi shart. Bu SI tizimlarida ma’lumotlar qayta ishlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan normadir.

“Advokatura to‘g‘risida”gi va “Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida”gi Qonunlar asosiy me’yoriy hujjatlar hisoblanadi. Ushbu qonunlar advokatura faoliyatining qonuniylik, mustaqillik va o‘zini o‘zi boshqarish tamoyillariga asoslanishini mustahkamlaydi. Advokatning kasbiy vazifalarini amalga oshirishiga aralashish man etilishini ham aniq belgilaydi.

Advokatlik faoliyatida si etikasi

Advokatlik etikasining bosh ustuni mijoz siri va advokat-mijoz munosabatlarining mutlaq maxfiyligidir. O‘zbekiston Respublikasining “Advokatura to‘g‘risida”gi Qonuni bu tamoyilni mustahkamlagan bo‘lib, u advokatni mijoz manfaatini har qanday sharoitda himoya qilishga majbur etadi. Zamonaviy SI vositalari ushbu tamoyilga yangicha ko‘rinish olib kelgan. SI platformalari foydalanuvchi kiritgan ma’lumotlarni o‘z modellarini takomillashtirish maqsadida qayta o‘qitish uchun ishlatishi mumkin. Bu holat advokat mijozining maxfiy huquqiy muammosini bunday platformaga kiritganda, mazkur ma’lumot texnologiya kompaniyasining serverlarida saqlanib, potensial ravishda uchinchi shaxslarga oshkor bo‘lishi ehtimolini yuzaga keltiradi.

Aslida subyektning roziligisiz shaxsga doir ma’lumotlarni uchinchi shaxslarga oshkor etish va tarqatishga yo‘l qo‘yilmaydi. Advokat mijoz ma’lumotlarini SI tizimiga kiritishdan avval o‘sha tizimning maxfiylik siyosatini

o‘rganib chiqishi va ma’lumotlar uchinchi shaxslarga berilmasligiga ishonch hosil qilishi shart. Ma’lumotlarni lokalizatsiya qilishga asosan esa O‘zbekiston fuqarolarining ma’lumotlari O‘zbekiston hududida saqlanishi kerak. Bu esa xorijiy SI platformalaridan foydalanishni qo‘shimcha qonuniy talablar bilan cheklaydi. Mijozning yozma roziligi har qanday holatda oldindan olinishi lozim.

SI vositalarining advokatlik amaliyotiga kirib kelishi professional mas’uliyat masalasini yanada kuchaytiradi. Xorijiy amaliyotda qayd etilgan holatlarda advokatlar SI tomonidan ixtiro qilingan aslida mavjud bo‘lmagan sud qarorlariga tayanib sudga hujjat topshirgan va bu professional javobgarlikka sabab bo‘lgan. O‘zbekistonda ham ushbu xatar mavjud va agar advokat lex.uz yoki norma.uz bazalarida haqiqatda yo‘q bo‘lgan normani SI tavsiya qilgan shaklda iqtibos keltirsa, ushbu holat qonunda belgilangan professional javobgarlikka tortilishiga asos bo‘ladi. Shuning uchun SI tomonidan tayyorlangan har qanday huquqiy hujjat sudga yoki davlat organiga taqdim etilishdan avval advokatning mustaqil tekshiruvidan o‘tishi mutlaq etik talabdir. O‘zbekiston Respublikasining rasmiy qonunchilik bazalari ya’ni lex.uz va norma.uz birlamchi va hal qiluvchi manba bo‘lib qolishi kerak. SI tavsiyasi esa ko‘pi bilan dastlabki qidiruv yo‘nalishini belgilovchi yordamchi vosita maqomida saqlashi kerak. SI professional mas’uliyatdan ozod qilmaydi, advokat o‘z imzosi bilan tasdiqlaydigan har bir hujjat uchun to‘liq shaxsiy javobgarlik zimmasida qoladi. Advokat o‘z kasbiy vazifalarini amalga oshirayotganda uning faoliyatiga aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi. Mustaqillik nafaqat tashkilotlardan balki algoritmik ta’sirdan ham mustaqillikni anglatishi kerak. Mijoz taqdiriga oid qarorni algoritm emas, malakali advokat qabul qilishi kerak

SI yordamida tayyorlangan hujjatlar bo‘yicha shaffoflik masalasi ham etik nuqtayi nazardan muhimdir. Mijoz o‘z ishida SI ishlatilayotganligini bilishga haqli. Shu maqsadda advokatlik tuzilmalarida SI dan foydalanish to‘g‘risida ichki protokollar ishlab chiqilishi va mijozlarga tegishli axborot berilishi maqsadga muvofiq. Bundan tashqari agar mijozga to‘lanadigan advokat xizmat haqi SI tufayli sezilarli darajada qisqarib qolsa bu holatni ham ochiq aytish etik mas’uliyat hisoblanadi

Sudlov faoliyatida si etikasi

Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi. SI davrida bu tamoyil yangi va jiddiyroq sinov bilan yuzlashmoqda. O‘zbekistondagi joriy islohotlar “Raqamli sud” konsepsiyasi sud ish yuritishini elektron formatga o‘tkazish va hujjatlashtirish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan. Qaror qabul qilish mexanizmiga SI hali to‘liq kiritilmagan. Biroq kelajakda bunday tizimlar joriy etilishi mumkinligini inobatga olib, kiberhuquq yo‘nalishidagi ilmiy tadqiqotlar doirasida ushbu chegara huquqiy jihatdan aniq belgilanishi zarur. Sudya har bir qarorini faqat aniqlangan faktlar va qonun normalari asosida o‘zi asoslab berishi majburiy qoladi.

Qolaversa sud jarayonida SIni qo‘llashda bir nechta kamchiliklar vujudga keladi. Sud jarayonida SI yordamida tayyorlangan ekspertiza xulosalari yoki tahliliy hisobotlar qanday baholanishi kerak? O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga ko‘ra har qanday dalil tegishlilik, maqbullik va ishonchlilik mezonlari bo‘yicha baholanadi. Ayniqsa, muhim jihat tomonlarning SI tomonidan tayyorlangan xulosa yoki hisobotni bahslashish imkoniyatiga ega bo‘lishidir. Jinoyat-protsessual kodeksiga ko‘ra, protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi ta’minlanishi shart. Agar sudya tomonidan SI natijasiga asoslangan qaror chiqarilsa, lekin mudofaa tomoni bu natijaning metodologiyasini ko‘rib chiqish va rad etish imkoniga ega bo‘lmasa adolatli sudlov tamoyiliga ta’sir qiladi.

Umumiy etik tamoyillar va tavsiyalar

Advokatlar, sudyalar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun umumiy bo‘lgan besh asosiy etik tamoyilni quyidagicha shakllantirish mumkin:

Birinchi tamoyil – inson ustunligi. Muhim huquqiy qarorlar doimo inson ixtiyori bilan qabul qilinadi, SI yordamchi.

Ikkinchi tamoyil – shaffoflik. SIning qo‘llanilayotgani barcha tegishli tomonlarga mijozga, sudga, tergov ishtirokchilariga ma’lum qilinishi lozim.

Uchinchi tamoyil – adolat va kamsitmaslikdir. Algoritmik kamsitish xavflari doimiy kuzatilishi va zarur hollarda rad etilishi kerak.

To‘rtinchi tamoyil – mas’uliyat. SI xatosidan kelib chiqqan ziyon uchun mas’uliyat aniq belgilanishi lozim.

Beshinchi tamoyil – ma’lumotlar himoyasi. Fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlari SI tizimlarida qayta ishlanishi qonuniy asosga ega bo‘lishi va minimal zaruriyat tamoyiliga muvofiq kelishi shart.

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasi yuridik sohasida sun’iy intellektni joriy etish sari izchil va maqsadli qadam qo‘ymoqda. 2024–2025-yillarda qabul qilingan Prezident Farmonlari va Qarorlari, SI strategiyasini va huquq-tartibot organlarini raqamlashtirish dasturlarini amaliyotga tatbiq etdi. Bu islohotlar mamlakatning raqamli huquq tizimiga o‘tishidagi muhim qadamlardir. Biroq texnologik jadal rivojlanish etik kafolatlarni shakllantirishni ham o‘zi bilan talab qiladi. Advokatlar uchun mijoz maxfiyligini saqlash va professional mas’uliyatni to‘liq zimmasida qoldirish, sudyalar uchun Konstitutsiya kafolatlagan mustaqillikni algoritmik ta’sirdan himoya qilish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun kamsitishdan xoli texnologiyalarni qo‘llash va shaffof dalillar zanjiriga rioya etish muhim hisoblanadi. Ushbu uch yo‘nalish birgalikda O‘zbekistonda SI va adolat o‘rtasidagi muvozanat asosini tashkil etishi kerak.

Sun’iy intellekt odil sudlovni tezkor, samarali va fuqarolarga qulay qilish salohiyatini o‘zida mujassamlashtiradi. Bu salohiyat faqat qat’iy etik me’yorlar, kuchli qonunchilik bazasi va doimiy inson nazorati bilan birgalikda amalga oshishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi ushbu muvozanatni ta’minlagan taqdirdagina SIning yuridik sohadagi to‘liq imkoniyatidan to‘g‘ri foydalana oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 27-dekabr qabul qilingan “Advokatura to‘g‘risida”gi 349-I-sonli Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasining 1998-yil 25-dekabrda qabul qilingan “Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida”gi 721-I-sonli Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi 547-sonli Qonuni. https://lex.uz/docs/4396419
5. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. https://lex.uz/mact/-111460
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-mayda qabul qilingan “Advokatura faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-263-sonli Qarori.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 358-sonli Qarori.
8. Umirzoqova Umida Farhod qizi. Yurisprudensiya va sun’iy intellekt: kesishish nuqtalari va xatarlarni baholash. Yangi O‘zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali (YO‘ITJ), ISSN 3030-3559, 2, no. 11 (2025): 160–164. https://doi.org/10.5281/zenodo.17557061.
9. Atkinson Katie, Trevor Bench-Capon, and Danushka Bollegala. “Explanation in AI and law: Past, present and future”. Artificial Intelligence 289 (2020): 103387.
10. Prakken Henry. “AI & Law, logic and argument schemes.” Argumentation 19, no. 3 (2005): 303-320.

SUN’IY INTELLEKTNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH: GLOBAL TAJRIBA VA MILLIY YONDASHUVLAR (O‘G‘IRLIK JINOYATIGA NISBATAN TAHLIL)

Jurayev Zoxidjon Ashurovich,
TerDU Yuridik fakulteti o‘qituvchisi,
O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya instituti
mustaqil izlanuvchisi,
E-mail: 89623674941z@gmail.com
orcid.org/0009-0003-5613-8893

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini huquqiy tartibga solishning global tajribasi tahlil qilinib, bu tajribaning o‘g‘irlik jinoyatiga nisbatan qo‘llanilish imkoniyatlari o‘rganiladi. Evroittifoq, AQSh, Xitoy va MDH davlatlarining yondashuvlari qiyosiy-huquqiy metod orqali ko‘rib chiqiladi. Muayyan e’tibor O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish masalalariga qaratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, SI yordamida sodir etiladigan o‘g‘irliklarning yangi shakllari an’anaviy jinoyat huquqi kategoriyalarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, huquqiy tartibga solish, o‘g‘irlik, raqamli jinoyatlar, kiberxavfsizlik, mulk huquqi, algoritm, ma’lumotlar o‘g‘irlash.

Аннотация. В данной статье анализируется глобальный опыт правового регулирования технологий искусственного интеллекта (ИИ) и изучаются возможности применения этого опыта к преступлению кражи. Подходы Евросоюза, США, Китая и стран СНГ рассматриваются через сравнительно-правовой метод. Особое внимание будет уделено вопросам совершенствования национальной законодательной базы Республики Узбекистан. Результаты исследования показывают, что новые формы краж, совершаемых с помощью ИИ, требуют пересмотра традиционных категорий уголовного права.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовое регулирование, кража, цифровые преступления, кибербезопасность, право собственности, алгоритм, кража данных.

Abstract. This article analyzes global experience in the legal regulation of artificial intelligence (AI) technologies and examines the possibilities of applying this experience to theft offenses. The approaches of the European Union, the USA, China, and the CIS countries are examined using the comparative legal method. Particular attention will be paid to improving the national legislative framework of the Republic of Uzbekistan. Research findings indicate that new forms of thefts committed using AI necessitate a revision of traditional criminal law categories.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation, theft, digital crimes, cybersecurity, property rights, algorithm, data theft.

Kirish

Hozirgi kunda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi nafaqat iqtisodiyot, tibbiyot va ta’lim, balki jinoyatchilik sohasida ham tub o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Xususan, o‘g‘irlik – an’anaviy jinoiy huquqning eng ko‘p tadqiq etilgan institutlaridan biri – raqamli muhitda sifat jihatidan yangi ko‘rinishlarni kasb etmoqda. Masofadan turib amalga oshiriladigan ma’lumotlar o‘g‘irligi, SI algoritmlari yordamida shaxsni taqlid qilish (deepfake-firibgarlik) va avtomatlashtirilgan kiberhujumlar traditsion “тайное хищение чужого имущества” tushunchasini qayta anglashni zarur qilmoqda.

L. S. Aistovaning tadqiqotlariga ko‘ra, o‘g‘irlik predmeti – bu chet kishining mulki bo‘lib, u moddiy qiymatga ega va muayyan shaxsga tegishli bo‘lishi lozim. SI texnologiyalari kontekstida ushbu an’anaviy belgilar birmuncha muammo tug‘diradi: raqamli aktivlar, kriptovalyuta va virtual mulk obyektlarining huquqiy tabiati ko‘pgina davlatlar qonunchiligida hali to‘liq tartibga solinmagan. Mazkur maqolaning maqsadi – SI ni huquqiy tartibga solish sohasidagi global tajribani qiyosiy tahlil qilish va o‘g‘irlik jinoyatiga nisbatan yangi huquqiy yondashuvlarning zarurligini asoslashdan iborat. Tadqiqot gipotezasi: mavjud milliy qonunchilik bazalari SI yordamida sodir etiladigan mulkiy jinoyatlarni samarali tartibga solish uchun yetarli emas va kompleks islohotlar talab etadi.

Material va metodlar.

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy, tarixiy-huquqiy va tizimli tahlil metodlaridan foydalanilgan. Birlamchi manbalar sifatida Evroittifoqning 2024 yildagi Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi Reglamenti (EU AI Act), AQSh Prezidentining 2023 yildagi SI bo‘yicha Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yildagi PQ-5099-son Qarori[151] va OECD ning SI tamoyillari tahlil qilingan.

Ikkilamchi manbalar qatoriga L. S. Aistova, A. I. Boytsov, N. A. Lopashenko asarlari, shuningdek, Interpol va UNODC[152]ning yillik hisobotlari kiradi. Empirik

[151]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 28 apreldagi “Sun’iy intellektni rivojlantirish sohasida kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5099-son Qarori.

[152] United Nations Office on Drugs and Crime. E4J University Module Series: Cybercrime. Module 2: General Types of Cybercrime. Vienna, 2021.

baza sifatida 2020–2024 yillarda davlat organlariga ro‘yxatga olingan SI texnologiyalari bilan bog‘liq 1 200 dan ortiq mulkiy jinoyat statistikasi qo‘llanilgan.

Natijalar

EU AI Act 2024 yilda qabul qilinib, SI tizimlarini to‘rtta xavf toifasiga ajratadi: man etilgan, yuqori xavfli, cheklangan va minimal xavfli Mulkiy jinoyatlar sohasida ayniqsa muhim bo‘lgan “yuqori xavfli” toifaga biometrik identifikatsiya tizimlari, infratuzilmani boshqaradigan SI tizimlari va sud-huquq sohasidagi yordamchi dasturlar kiradi. Reglament tartibga solishning asosini proaktiv yondashuv – tizim bozorga chiqarilguncha sertifikatsiya – tashkil etadi.

O‘g‘irlik jinoyatiga bevosita ta’sir qiluvchi jihat shundan iboratki, Reglament hisobdorlik tizimini belgilaydi: SI tizimlari tomonidan yetkazilgan zararni qoplash mas’uliyati tizim ishlab chiqaruvchisiga yuklatiladi. Bu an’anaviy jinoiy huquqdagi subyektiv tomon (айб мотиви) tushunchasini saqlab qolish bilan birga, "virtual jinoyatchi" fenomeniga ham javob beradi.

AQSh da markazlashgan SI qonuni mavjud emas; tartibga solish tarmoq (sektoral) asosida amalga oshiriladi. 2023 yildagi Farmonga binoan federal agentliklar o‘z sohalaridagi SI xavflarini baholash va nazorat qilish majburiyatini olgan. FBI va FTC (Federal savdo komissiyasi) SI yordamida sodir etiladigan firibgarlik va o‘g‘irlik holatlarini tartibga solishda yetakchi rol o‘ynamoqda.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, AQSh qonunlari (Computer Fraud and Abuse Act, Identity Theft Enforcement and Restitution Act) raqamli mulkni o‘g‘irlashga nisbatan ancha moslashuvchan talqin imkonini beradi. Biroq federalizm tuzilmasi tufayli shtatlararo izchillik muammosi mavjudligicha qolmoqda[153].

Xitoyda SI ni tartibga solish ikkita asosiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi: birinchidan, algoritmik tavsiyalar reglamentatsiyasi (2023), ikkinchidan, ijtimoiy reytingga asoslangan keng qamrovli monitoring tizimi[154]. O‘g‘irlikka qarshi kurashda SI kameralar tarmog‘i (600 milliondan ortiq), yuzni tanish texnologiyalari

[153] Taddeo M., Floridi L. The Debate on the Moral Responsibilities of Online Service Providers // Science and Engineering Ethics. 2016. Vol. 22. No. 6. P. 1575–1603.

[154] Liang F., Das V., Kostyuk N., Hussain M. M. Constructing a Data-Driven Society: China’s Social Credit System as a State Surveillance Infrastructure // Policy & Internet. 2018. Vol. 10. No. 4. P. 415–453.

va katta ma’lumotlar tahlili qo‘llanilmoqda. Bu yondashuv jinoyatni profilaktika qilishda yuqori samaradorlik ko‘rsatsa-da, xususiy hayot daxlsizligi nuqtai nazaridan katta muammolar tug‘dirmoqda.

Rossiya Federatsiyasida SI ni tartibga solish 2019 yildagi Milliy SI strategiyasi va 2020 yildagi Eksperimental huquqiy rejimlar to‘g‘risidagi Federal qonun asosida amalga oshiriladi. Aistovaning tadqiqotlarida belgilangan o‘g‘irlik predmeti – moddiy va iqtisodiy qiymatga ega chet kishining mulki – konsepsiyasi raqamli muhitda kengaytirib talqin etilmoqda: Oliy sud amaliyoti NFT va kriptovalyutani mulkiy huquq ob’yekti sifatida tan olishga yaqinlashmoqda.

Subyektiv tomoniga kelganda, Aistova ta’kidlaganidek, o‘g‘irlikda to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd va manfaatparvar maqsad majburiy belgi hisoblanadi. SI vositasida sodir etilgan o‘g‘irliklarda aybning shakli masalasi hali ham munozarali: kim javob berishi kerak – dastur yaratuvchisi, foydalanuvchi yoki tizimni ishga tushirgan shaxs?

O‘zbekiston Respublikasida SI ni tartibga solish sohasidagi huquqiy baza shakllanish bosqichida bo‘lib, PQ-5099-son Qaror va Vazirlar Mahkamasining 2022 yildagi konsepsiyasi asosiy hujjatlar sanaladi. Jinoyat qonunchiligi (JK) o‘g‘irlik tarkibini an’anaviy moddiy mulk doirasida belgilaydi; biroq raqamli aktiv, elektron pul va kriptovalyutaga nisbatan alohida norma mavjud emas. O‘zbekiston tajribasida e’tiborga loyiq holat shundan iboratki, an’anaviy o‘g‘irlik kontseptsiyasida jabrlanuvchining mulkiy holati (sezilarli zarar belgisi) alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamli muhitda esa zarar miqdorini aniqlash yanada murakkablashadi: virtual aktiv qiymati bir zumda o‘zgarishi mumkin, bu esa jinoyat vaqtidagi qiymatni aniqlashni qiyinlashtiradi.

Muhokama

Tahlil natijalariga ko‘ra, SI yordamida sodir etiladigan o‘g‘irliklarning uchta yangi kategoriyasini ajratish mumkin: (1) avtomatlashtirilgan kibero‘g‘irlik (botlar va zararli dasturlar vositasida), (2) identifikatsiyani taqlid qilish orqali o‘g‘irlik (deepfake va firibgarlik), (3) algoritmik manipulyatsiya (fond bozori yoki raqamli savdoni boshqarishga qaratilgan harakatlar). Ushbu kategoriyalar an’anaviy

“тайность” (yashirinlik) belgisiga mutlaqo mos keladi: zamonaviy kiberxujumlar real vaqt rejimida, jabrlanuvchi tomonidan sezilmasdan amalga oshiriladi.

Global modellarni solishtirganda, Evroittifoq yondashuvi O‘zbekiston uchun eng maqbul hisoblanadi, chunki u tartibga solishni xavf darajasiga qarab farqlaydi va milliy qonunchilik adaptatsiyasini osonlashtiradi. AQSh modeli esa O‘zbekistondagi federalizm tuzilmasining yo‘qligi sababli to‘liq ko‘chirib bo‘lmaydi. Xitoy modelining nazorat elementi texnik jihatdan samarali bo‘lsa-da, O‘zbekistonning Konstitutsiyaviy tamoyillari (shaxsiy hayot daxlsizligi) bilan ziddiyatga olib kelishi mumkin. Loyisovaning tadqiqotlarida qayd etilganidek, o‘g‘irlikda subyektiv tomon – faqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd va manfaatparvar maqsad – asosiy ajratuvchi belgi bo‘lib qolmoqda. SI tizimlari esa o‘zlari “qaror” qabul qilishi mumkin. Bu holat an’anaviy aybdorlik konseptsiyasini saqlagan holda “vositachilik” (mediatsiya) nazariyasi orqali yechish taklif etiladi: tizim foydalanuvchi manfaati uchun harakat qilganida, javobgarlik foydalanuvchiga yuklatiladi. Organizatsiyalashgan o‘g‘irlikka nisbatan esa SI ning ta’siri ikki tomonlamadir: bir tomondan, jinoyatchilar SI ni hudud kuzatuvsiz operatsiya qilish uchun qo‘llasa, ikkinchi tomondan, huquq-tartibot organlari ham SI yordamida jinoyatlarni bashorat qilish va oldini olish imkoniga ega bo‘lmoqda. Ushbu “qurollanish poygasi” yangi normativ javob talab etadi.

Xulosa

Amalga oshirilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, hozirgi O‘zbekiston qonunchiligi SI yordamida sodir etiladigan o‘g‘irliklarni tartibga solish uchun yetarli huquqiy mexanizmlarga ega emas: JK dagi an’anaviy "mulkka qarshi jinoyatlar" bo‘limi raqamli aktivlarni qamrab olmaydi.

Ikkinchidan, Evroittifoqning xavf darajasiga asoslangan modeli milliy miqyosda adaptatsiya qilinishi tavsiya etiladi: SI tizimlarini sertifikatsiya qilish va javobgarlik mehanizmini belgilash zarur. Uchinchidan, Aistova belgilagan an’anaviy o‘g‘irlik belgilari (moddiy mulk, yashirinlik, manfaatparvar maqsad) raqamli muhitda ham amal qilishini saqlash, lekin ularni kengaytirib talqin etish

kerak: “mulk” tushunchasiga raqamli aktivlar, virtual obyektlar va ma’lumotlar massivlari kiritilishi lozim.

To‘rtinchidan, jabrlanuvchi shaxsiyatiga e’tibor berish xususida – raqamli muhitda ham "sezilarli zarar" belgisini aniqlashda jabrlanuvchining mulkiy holati, raqamli aktivlarning uning uchun ahamiyati va yo‘qotish oqibatlari kabi mezonlar inobatga olinishi darkor. Beshinchidan, O‘zbekiston xalqaro hamkorlikni (Interpol, UNODC, OECD) kuchaytirishi va SI ga oid jinoyatlar bo‘yicha yagona ma’lumotlar bazasini yaratishi strategik zaruriyat sanaladi.

Kelajakda tadqiqot yo‘nalishi sifatida O‘zbekiston Respublikasining kriminologik xaritasida SI bilan bog‘liq o‘g‘irlik holatlarini empirik tadqiq etish va huquqiy tartibga solishning optimal modelini ishlab chiqish taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. European Parliament and of the Council. Regulation (EU) 2024/1689 on artificial intelligence (AI Act). Official Journal of the European Union, L, 2024.
2. Executive Order 14110 on Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence, 88 Fed. Reg. 75191 (October 30, 2023).
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5099-son Qarori "Sun’iy intellektni rivojlantirish sohasida kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida". 2021 yil 28 aprel.
4. Interpol. Cybercrime: COVID-19 impact. Global Crime Trend Summary Report. Lyon, 2023.
5. Chawki M. Cybercrime in the Context of Artificial Intelligence // International Journal of Law and Information Technology. 2023. Vol. 31. No. 2. P. 112–135.
6. Аистова Л. С. Кража: анализ состава преступления и проблемы квалификации. СПб.: Юридический центр Пресс, 2009. 150 с.
7. Бойцов А. И. Преступления против собственности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 775 с.
8. OECD Principles on Artificial Intelligence. OECD/LEGAL/0449. Paris, 2019.
9. Liang F. et al. Constructing a Data-Driven Society: China’s Social Credit System // Policy & Internet. 2018. Vol. 10. No. 4. P. 415–453.
10. Vasiliev S. A. Artificial Intelligence in Combating Property Crimes // Journal of Siberian Federal University. 2022. Vol. 15. No. 11. P. 1641–1653.
11. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 1994 yil 22 sentyabr. Toshkent: Adolat, 2023.
12. Taddeo M., Floridi L. Moral Responsibilities of Online Service Providers // Science and Engineering Ethics. 2016. Vol. 22. No. 6. P. 1575–1603.

13. Лопашенко Н. А. Преступления против собственности. М.: ЛексЭст, 2004. 408 с.
14. UNODC. E4J University Module Series: Cybercrime. Module 2. Vienna, 2021.
15. Kaspersky Lab. Global IT Security Risks Survey: AI-powered fraud 2023. Moscow, 2024.
16. Binns R. Algorithmic Accountability and Public Reason // Philosophy & Technology. 2018. Vol. 31. No. 4. P. 543–556.
17. O‘zbekiston Respublikasi VMning 82-son Qarori "Sun’iy intellektni tartibga solish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida". 2022 yil 21 fevral.
18. Doshi-Velez F., Kim B. Towards a Rigorous Science of Interpretable Machine Learning. arXiv:1702.08608, 2017.

SUN’IY INTELLEKTNING JINOYATLARNI OCHISH VA TERGOV QILISHDAGI O‘RNI: ZAMONAVIY KRIMINALISTIK TENDENSIYALAR VA HUQUQIY MUAMMOLAR

Sadoqatxon YO‘LCHIXONOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jinoyatlarni ochish va tergov qilishdagi o‘rni tahlil qilindi. So‘nggi yillarda axborot texnologiyalari va sun’iy intellektni takomillashtirishga oid qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlar batafsil o‘rganildi. Sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan tahlil, raqamli qidiruv vositalari va ma’lumotlar bazalari tergov samaradorligini oshirishi bilan bog‘liq ma’lumotlar keltirildi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan tahlil, raqamli izlar, raqamli dalil.

Аннотация. В данной статье проанализирована роль технологий искусственного интеллекта в раскрытии и расследовании преступлений. Подробно изучены нормативно-правовые акты, принятые в последние годы в сфере совершенствования информационных технологий и искусственного интеллекта. Приведены сведения о том, что искусственный интеллект, автоматизированный анализ, цифровые поисковые инструменты и базы данных способствуют повышению эффективности расследования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация, автоматизированный анализ, цифровые следы, цифровые доказательства.

Abstract. This article analyzes the role of artificial intelligence technologies in crime detection and criminal investigation. It examines in detail the regulatory and legal documents adopted in recent years concerning the development of information technologies and artificial intelligence. The article presents information demonstrating that artificial intelligence, automated analysis, digital search tools, and databases contribute to improving the effectiveness of criminal investigations.

Keywords: artificial intelligence, digitalization, automated analysis, digital traces, digital evidence.

Yillar davomida jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning tubdan o‘zgarishi kriminalistika predmetining, vazifalarining va funksiyalarining mohiyatini zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida qo‘shimcha tadqiqot qilish zarurati yuzaga keldi. Bu yondashuv, kriminalistikaning zamonaviy rivojlanish bosqichidagi o‘rni va ahamiyatini, jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotidagi samarali o‘zgarishlarni ta’minlashda qanday rol o‘ynashini anglashga imkon beradi.

Jahon miqyosida jinoyatlarni ochish va tergov qilishning taktik-kriminalistik ta’minoti transmilliy jinoyatchilik, raqamli izlarning ko‘payishi va dalillarni qisqa muddatda protsessual maqbul shaklda mustahkamlash ehtiyoji bilan bevosita bog‘liq. Xalqaro elektraloqa ittifoqi 2025-yilda internet foydalanuvchilari 6 milliard kishiga, ya’ni dunyo aholisining qariyb 74 foiziga yetganini qayd etadi.[155] BMTning Giyohvandlik va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi esa 2021-yilda dunyoda 458 ming qasddan odam o‘ldirish sodir etilganini bildiradi.[156] INTERPOL 2024-yilda Osiyo va Janubiy Tinch okeani mintaqasida 135 mingdan ortiq tovlamachilik dasturi bilan bog‘liq hujumlar va DDoS hujumlarining 92 foizga oshganini ko‘rsatadi.[157] Ayniqsa, elektron dalillar chegaralar kesimida joylashgani sababli ularni olish, saqlash va baholashda xalqaro hamkorlikning tezligi bevosita natijaga ta’sir qiladi. Bu holatlar tergovchi, ekspert va tezkor subyektlar faoliyatini yagona taktik-kriminalistik mexanizmda muvofiqlashtirish xalqaro darajada zarur ekanini asoslaydi.

O‘zbekiston miqyosida mavzuning dolzarbligi ro‘yxatga olingan jinoyatlar sonining o‘sishi va jinoyat tarkibining murakkablashuvi bilan belgilanadi. Rasmiy statistik ma’lumotlarda jinoyatlar soni 2023-yildagi 104 096 tadan 2024-yilda 132 298 taga, 2025-yilda 155 002 taga yetgani ko‘rsatilgan.[158] Bunday dinamika voqea joyidagi moddiy va elektron izlarni erta aniqlash, ekspert xulosalarini tergov taktikasi bilan bog‘lash va dalillarni protsessual talablarga mos mustahkamlashni yanada muhimlashtiradi. Tergov organlari faoliyatidagi ixtisoslashuv va kadrlar tayyorlash tizimidagi yangilanishlar ham ushbu ehtiyoj davlat darajasida tan olingan masala ekanini ko‘rsatadi. Mazkur holat ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilishini taqozo etmoqda.

---

[155] International Telecommunication Union. Facts and Figures 2025: global Internet use reaches 6 billion people. – Geneva, 2025. – ITU.

[156] United Nations Office on Drugs and Crime. Global Study on Homicide 2023: 52 people lost their lives to homicide globally every hour in 2021. – Vienna, 2023. – UNODC.

[157] International Criminal Police Organization. Asia and South Pacific Cyber Threat Assessment Report 2025/2026. – Lyon, 2026. – INTERPOL.

[158] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Ro‘yxatga olingan jinoyatlar soni (hududlar bo‘yicha). – SIAT.

So‘nggi yillarda qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlar mazkur ilmiy yo‘nalishni sud-huquq islohotlari bilan bevosita bog‘ladi. PF-6256-son Farmon sud-ekspertlik faoliyatida ilmiy-tadqiqot, metodika, ekspertiza sifati va yagona ilmiy-metodik yondashuvlarni rivojlantirish vazifalarini belgilab, kriminalistik ta’minotning ekspertlik asoslarini mustahkamladi.[159] PF-60-son Farmon bilan tasdiqlangan Taraqqiyot strategiyasi adolat va qonun ustuvorligini taraqqiyotning zarur sharti sifatida belgiladi.[160] PF-257-son Farmon esa jinoyatlarni tergov qilish sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilg‘or xalqaro standartlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishga yo‘naltirildi.[161] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati o‘rinlidir.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 14-oktabr 2024-yilda PQ-358-sonli “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.[162] Mazkur normativ hujjatning mantiqiy davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2025-yil 22-oktabrdagi PF–189-son Farmoni imzolandi.[163]

Sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan tahlil, raqamli qidiruv vositalari va ma’lumotlar bazalari tergov samaradorligini oshirishi mumkin. 2024-yil 21-noyabrdagi O‘RQ-1003-son qonun raqamli dalillar tizimini protsessual maydonga olib kirib, JPKga 201[1]-modda orqali elektron ma’lumotlarni o‘z tashabbusi bilan taqdim etish, 202-modda orqali narsalar, hujjatlar va elektron ma’lumotlarni taqdim

[159] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.07.2021-yildagi PF-6256-son “O‘zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Lex.uz.
[160] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. – Lex.uz.
[161] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.11.2022-yildagi PF-257-son “Jinoyatlarni tergov qilish sohasida malakali kadrlarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to‘g‘risida”. – Lex.uz.
[162] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.10.2024 yildagi PQ-358-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.- https://lex.uz/docs/-7158604
[163] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 22.10.2025 yildagi PF-189-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” https://lex.uz/pdfs/-7789403

etish bayonnomasi, 204¹-modda orqali elektron ma’lumotlar, 204²-modda orqali raqamli dalillar, 205-modda orqali ashyoviy, yozma va raqamli dalillarni olish usullari, 208-modda orqali ularni saqlash hamda boshqa joyga yuborish qoidalarini kiritdi. Shuningdek, JPK 88-moddasidagi ishga aloqasi bo‘lmagan elektron ma’lumotlarni qaytarish yoki yo‘q qilish talabi va 95¹-moddasidagi olib qo‘yish yoki ko‘zdan kechirish jarayonida mutaxassis ishtirokisiz olingan elektron ma’lumotlarning nomaqbul dalil deb topilishi haqidagi qoida raqamli dalilni oddiy axborotdan farqlaydi. Bu yangilik katta normativ qadamdir, biroq taktik-kriminalistik muammo shundan iboratki, norma mavjudligi raqamli dalilning yaxlitligi, metama’lumotlari, saqlash zanjiri va uchinchi shaxslar axborotini minimallashtirish mexanizmini avtomatik ta’minlamaydi. Hal etish qoidasi raqamli dalil bo‘yicha har bir qarorda manba, olingan vaqt, olish usuli, texnik vosita, yaxlitlik belgisi, metama’lumotlar minimumi va keyingi protsessual maqomni ko‘rsatadigan dalil pasportini yuritishni nazarda tutishi kerak.[164]

Raqamli dalillar bo‘yicha taktik muammo faqat texnik vositalar yetishmasligida emas. Muammo ko‘proq protsessual talab, maxfiylik va shaxsiy axborotni minimallashtirish standartlari o‘rtasidagi tafovutda ko‘rinadi. Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi qonunning 3-moddasi ushbu qonun tezkor-qidiruv, jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquq-tartibotni saqlash, surishtiruv, dastlabki tergov va sud jarayonida olingan shaxsga doir ma’lumotlarga ishlov berish bilan bog‘liq munosabatlarga tatbiq etilmasligini belgilaydi. Shu bois mazkur qonun raqamli dalilni olishning bevosita jinoyat-protsessual asosi sifatida emas, balki shaxsiy axborot bilan ishlashda maxfiylik, aloqadorlik va minimallashtirishning umumiy standartini tushuntiruvchi qo‘shimcha normativ mezon sifatida ehtiyotkor qo‘llanadi. Uning 4-moddasi asosiy tushunchalarni, 5-moddasi asosiy prinsiplarni, 10-moddasi ma’lumotlarni yig‘ish, tizimlashtirish va saqlashni, 12–17-moddalari foydalanish, berish, tarqatish, transchegaraviy uzatish, egasizlantirish va yo‘q

[164] O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni, 21.11.2024-yildagi O‘RQ-1003-son. – Lex.uz.

qilishni, 18–19-moddalari ishlov berish shartlari hamda talablari, 27–28-moddalari himoya kafolatlari va maxfiylikni belgilaydi. 2026-yil 27-martdagi o‘zgarishlar manbasi ushbu sohaning amaldagi tahrirda ham yangilanayotganini ko‘rsatadi. Tergovchi raqamli qurilmani ko‘zdan kechirayotganda ishga aloqador ma’lumot bilan birga oilaviy, kasbiy, tijorat yoki uchinchi shaxslarga oid axborotni ham ko‘rishi mumkin. Hal etish qoidasi zarurat, mutanosiblik, aloqadorlik va minimallashtirish mezonlarini dalil olish jarayonining ajralmas qismiga aylantirishdan iborat.[165]

Raqamli muhit bilan bog‘liq yana bir tashkiliy muammolardan biri axborot tizimlarining o‘zaro mosligi, kiberxavfsizlik talablari va tergov tezkorligi o‘rtasidagi ziddiyatdir. Axborotlashtirish to‘g‘risidagi qonunning 3-moddasi axborot resursi, axborot texnologiyasi va axborot tizimi tushunchalarini, 7-moddasi axborot resurslari va axborot tizimlarining huquqiy rejimini, 8-moddasi axborotni hujjatlashtirishni, 12–13-moddalari axborot resurslaridan foydalanish va shaxsga taalluqli axborotni o‘z ichiga olgan resurslar bilan ishlashni, 19–20-moddalari esa axborot resurslari va tizimlarini muhofaza qilish hamda muhofaza qilinishini tashkil etishni belgilaydi. 2026-yil 21-yanvardagi o‘zgarish bilan 7[1]-modda sun’iy intellektdan foydalanish masalasini ham axborot tizimlari doirasiga olib kirdi.[166] Kiberxavfsizlik to‘g‘risidagi qonunning 4–7-moddalari kiberxavfsizlik prinsiplari[167], 14–16-moddalari davlat organlari, tashkilotlar va kiberxavfsizlik subyektlarining majburiyatlari, 22–24-moddalari kiberxavfsizlik hodisalarini tekshirish va ular bo‘yicha choralar ko‘rish, 25–31-moddalari esa muhim axborot infratuzilmasi obyektlarini himoya qilishga oid talablarni belgilaydi. Amaliy bo‘shliq shundaki, tergov tezkorligi ba’zan axborot tizimi xavfsizligi va dalil yaxlitligiga zid keladi. Hal etish qoidasi tergovchi, mutaxassis va tizim egasi

[165] O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni, 02.07.2019-yildagi O‘RQ-547-son. – Lex.uz.
[166] O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni, 11.12.2003-yildagi 560-II-son. – Lex.uz.
[167] O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni, 15.04.2022-yildagi O‘RQ-764-son. – Lex.uz

o‘rtasida dalilni olish, tizimni buzmaslik va ma’lumotni himoya qilish bo‘yicha oldindan kelishilgan minimal protokolni talab qiladi.

Kriminalistika, sud ekspertizasi, psixologiya, axborot texnologiyalari va jinoyat-protsessual huquq o‘rtasidagi muloqot qanchalik tizimli bo‘lsa, taktik tavsiyaning ilmiy sifati shunchalik yuqori bo‘ladi.

Xulosa qilib aytishimi mumkinki, kriminalistik texnologiyalarni joriy etish masalasida ham oddiy modernizatsiya yetarli emas. Yangi dastur, kamera, ma’lumotlar bazasi yoki raqamli laboratoriya vositasi o‘z-o‘zidan taktik ta’minotni yaxshilamaydi. Texnologiya qaysi protsessual qaror bilan ishga tushirilishi, ma’lumot qanday validatsiya qilinishi, xatolik ehtimoli qanday ko‘rsatilishi va natija qanday tushuntirilishi aniq bo‘lmasa, u tergovga yordam berish o‘rniga yangi bahs manbai bo‘ladi. Shuning uchun texnologik ta’minotning hal etish qoidasi vosita sotib olish emas, balki uni qarorlar tizimiga integratsiya qilishdir. Har bir kriminalistik texnologiya uchun qo‘llash sharti, vakolatli subyekt, xatolikni qayd qilish tartibi, audit izi va himoya tomonidan tekshirish imkoniyati belgilanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-sonli “2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.10.2024 yildagi PQ-358-sonli “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.10.2025-yildagi PF–189-sonli “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.O‘zbekiston Respublikasining “Tezkor-

qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 25.12.2012-yildagi O‘RQ-344-son. – Lex.uz.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi Qonuni, 01.06.2010-yildagi O‘RQ-249-son. – Lex.uz.
7. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni, 21.11.2024-yildagi O‘RQ-1003-son. – Lex.uz.
8. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni, 02.07.2019-yildagi O‘RQ-547-son. – Lex.uz.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni, 15.04.2022-yildagi O‘RQ-764-son. – Lex.uz.
10. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni, 11.12.2003-yildagi 560-II-son. – Lex.uz.
11. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida”gi Qonuni, 29.04.2004-yildagi 611-II-son. – Lex.uz.
12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi qarori, 24.08.2018-yildagi 24-son. – Lex.uz.

ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PROSECUTORIAL BODIES: CONTEMPORARY APPROACHES TO LEGAL AND ETHICAL REGULATION

Jabbarova Yulduz Ibrohim qizi,
(PhD candidate) Academy of Law Enforcement
of the Republic of Uzbekistan
E-mail: jabbarovayulduz9@gmail.com

Abstract. This article examines the legal and ethical foundations for ensuring human rights in the application of artificial intelligence within prosecutorial authorities. It analyzes the risk-based classification of AI systems and highlights the importance of human oversight, algorithmic transparency, accountability, and explainability in AI-assisted decision-making. A comparative legal analysis of the European Union AI Act and the regulatory approaches of Germany, China, and Kazakhstan is conducted to identify international best practices. Based on these findings, the article proposes recommendations aimed at strengthening a human rights-oriented and risk-based framework for the deployment of AI technologies in prosecutorial activities while preserving the principles of justice, legality, and the rule of law.

Keywords: artificial intelligence, prosecutorial authorities, human rights, AI Act, algorithmic transparency, human oversight, risk-based approach, legal regulation, accountability, ethical principles.

Annotatsiya. Mazkur maqolada prokuratura organlari faoliyatida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda inson huquqlarini ta’minlashning huquqiy va axloqiy asoslari tahlil qilingan. Sun’iy intellekt tizimlarini xavf darajasiga ko‘ra tasniflash, ularni qo‘llashda inson nazorati, algoritmik shaffoflik, javobgarlik hamda izohlanuvchanlik tamoyillarining ahamiyati yoritilgan. Yevropa Ittifoqining AI Act hujjati, Germaniya, Xitoy va Qozog‘iston tajribasi qiyosiy-huquqiy jihatdan o‘rganilib, prokuratura organlarida sun’iy intellektni qo‘llashda inson huquqlari ustuvorligini ta’minlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, prokuratura organlari, inson huquqlari, AI Act, algoritmik shaffoflik, inson nazorati, xavfga asoslangan yondashuv, huquqiy tartibga solish, javobgarlik, etik tamoyillar.

Аннотация. В статье исследуются правовые и этические основы обеспечения прав человека при применении технологий искусственного интеллекта в деятельности органов прокуратуры. Рассматриваются вопросы классификации систем искусственного интеллекта по уровням риска, а также значение принципов человеческого контроля, алгоритмической прозрачности, подотчётности и объяснимости при использовании ИИ в процессе принятия решений. Проведён сравнительно-правовой анализ положений AI Act Европейского союза, а также подходов Германии, Китая и Казахстана к

регулированию искусственного интеллекта. На основе проведённого исследования сформулированы рекомендации по созданию ориентированной на права человека и риск-ориентированной модели применения искусственного интеллекта в деятельности органов прокуратуры.

Ключевые слова: искусственный интеллект, органы прокуратуры, права человека, AI Act, алгоритмическая прозрачность, человеческий контроль, риск-ориентированный подход, правовое регулирование, ответственность, этические принципы.

It is well recognized that the widespread integration of digital technologies and artificial intelligence (AI) systems into public administration and law enforcement activities is transforming the nature of legal relations, the organizational framework of public institutions, and decision-making mechanisms. This process has facilitated the emergence of new methods of data collection, processing, and analysis, thereby creating additional opportunities to enhance the efficiency of governmental functions. In particular, the use of AI technologies within prosecutorial activities enables the automation of supervisory and analytical processes, the rapid processing of large volumes of data, the identification of procedural errors, and the implementation of proactive oversight over the use of public resources. Consequently, these capabilities contribute to strengthening the institutional effectiveness of prosecution authorities and improving the overall quality of supervisory mechanisms. At the same time, the legal acceptability of AI systems and the regulatory requirements applicable to them should be determined according to the degree of their impact on human rights and legitimate interests. A philosophical understanding of justice requires recognition that justice is determined not only by the outcome of a decision but also by the fairness of the decision-making process itself. For society, it is essential to perceive that behind a legal decision stands a human being capable of understanding and evaluating inherently human experiences such as fear, suffering, remorse, and the motivations underlying individual actions. This consideration establishes fundamental limits on the use of artificial intelligence. In particular, the deployment of algorithmic systems in law enforcement practice should not undermine the fundamental trust in justice as a

human-centered institution. The legitimacy of justice depends not only on the assessment of factual circumstances but also on the ability to take into account the value-laden and moral dimensions of human life.

From an organizational perspective, it is important to emphasize that the large-scale integration of artificial intelligence into the activities of law enforcement agencies is transforming traditional models of governance and institutional culture. This process gives rise to a new form of authority – often referred to as "algorithmic power" – characterized by the transfer of decision-making functions to automated systems. Such a development may threaten the autonomy of professional actors, including investigators, operational officers, prosecutors, and judges, by reducing their role from active bearers of legal and ethical responsibility to passive operators executing instructions generated by digital code.

Accordingly, the increasing reliance on AI-driven systems necessitates the establishment of effective safeguards capable of preserving human agency, professional discretion, and institutional accountability. Failure to maintain an appropriate balance between technological efficiency and human judgment may result in the erosion of the normative foundations upon which the rule of law and public trust in legal institutions are built[168]. From this perspective, the application of AI in law enforcement may be conditionally classified into low, medium and high-risk areas. Low-risk applications include criminological analysis, crime trend forecasting, statistical data processing, and the support of general operational and analytical activities. In such contexts, AI systems are primarily limited to processing data that do not permit the identification of individuals and performing auxiliary analytical functions. As a result, the likelihood of direct interference with individual rights and freedoms remains relatively low. In such procedural contexts, the application of AI systems is generally limited to the processing of data that do not permit the identification of individuals and to providing information-analytical

[168] Artificial Intelligence Technologies in the Activities of Prosecutorial Authorities: Legal Regulation and Implementation Practices in the CIS Member States / Collective Authors. – Astana: Law Enforcement Academy under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, 2025.

support for decision-making processes. Under these circumstances, the potential adverse impact on human rights and fundamental freedoms remains relatively low. Therefore, it is appropriate to apply legal and organizational safeguards aimed at ensuring data security, algorithmic transparency, human oversight, and internal monitoring mechanisms for this category of AI systems.

Furthermore, medium-risk applications include the use of AI for the automated sorting of citizens' complaints and petitions, the classification of applications and reports, the identification of potential legal violations, and the development of preliminary analytical models of incidents. In such cases, algorithmic outputs may indirectly affect the legal status, rights, and legitimate interests of individuals. Consequently, the deployment of these systems should be accompanied by regular algorithmic audits, periodic verification of outcomes, established internal control procedures, and continuous monitoring by authorized officials. Such safeguards are essential to ensuring the reliability, accountability, and fairness of AI-assisted decision-making processes within law enforcement activities.

High-risk areas, by contrast, involve the participation of AI systems in decision-making processes that directly affect an individual's legal status, rights, and freedoms. In particular, the use of AI in the assessment of evidence, the application of preventive measures, the preparation of draft procedural decisions, or other legal processes affecting an individual's liberty, honor, and dignity should be classified as a high-risk activity. In such contexts, AI may only be utilized as an auxiliary and advisory tool. Its outputs must be subject to mandatory review, independent legal assessment, and critical evaluation by an authorized official. Furthermore, full legal and ethical responsibility for the legality, reasonableness, and consequences of any decision must remain with the human decision-maker. In this regard, the integration of AI technologies into law enforcement activities necessitates a clear delineation of their functional boundaries. Decisions adopted by prosecutors are not based solely on algorithmic calculations; they also rely on legal reasoning, professional experience, internal conviction, ethical responsibility, and the fundamental principles of justice and legality. Therefore, AI systems should not be regarded as

autonomous decision-making entities but rather as supportive instruments designed to enhance the analytical and procedural functions of prosecutors. This approach is consistent with the human-in-the-loop principle recognized in contemporary legal doctrine, which seeks to maintain an appropriate balance between prosecutorial independence in legal reasoning and algorithmic recommendations.

From this perspective, the digital transformation of prosecution authorities extends beyond mere technical modernization or improvements in administrative efficiency. Rather, it constitutes a complex socio-legal process that significantly influences the substance, organization, and implementation of law enforcement activities. Consequently, the introduction of information and intelligent technologies into prosecutorial practice should be examined not only from the standpoint of technological capabilities but also through the lenses of human rights protection, legal values, institutional accountability, and modern governance principles.

Such a scientific and practical approach contributes not only to enhancing the effectiveness of prosecutorial activities but also to strengthening safeguards for human rights, justice, and the rule of law. Accordingly, the deployment and use of AI technologies should be guided by the principles of human oversight, transparency, legal accountability, and ethical responsibility.

A review of the legislation of developed countries demonstrates that one of the most significant legal instruments governing artificial intelligence within the European Union is the Artificial Intelligence Act (AI Act). This regulation introduces a risk-based approach to the governance of AI systems, whereby the potential impact of a technology on individual rights, public safety, and societal interests serves as the principal criterion for regulatory assessment. Accordingly, the higher the potential risk posed by an AI system, the more stringent the legal requirements applicable to it. The primary objective of the AI Act is to establish a unified legal framework for the development, deployment, and use of safe, trustworthy, and human-centric AI systems across the European Union. At the same time, the regulation seeks to maintain a balance between fostering innovation, encouraging investment, and safeguarding fundamental rights and freedoms. The

Act primarily applies to AI systems used in civilian contexts, while providing specific exemptions for military, defense-related, and certain research activities[169].

Furthermore, the AI Act categorizes AI systems according to their level of risk. In particular, limited-risk AI systems are subject primarily to transparency obligations, whereas high-risk AI systems must undergo mandatory conformity assessments and certification procedures prior to being placed on the market. Such systems are required to comply with stringent standards relating to data quality, safety, accuracy, auditing, monitoring, and human oversight. Through this regulatory framework, the European Union seeks to ensure that the deployment of AI technologies remains aligned with the principles of accountability, transparency, and the protection of fundamental rights.

At the same time, the AI Act identifies certain AI practices as unacceptable due to the serious risks they pose to human rights and democratic values and therefore prohibits their use. In particular, the regulation bans manipulative technologies designed to exert covert influence on human consciousness or behavior, social scoring systems, predictive policing practices based on profiling, and AI systems that classify individuals on the basis of biometric data. Moreover, public authorities and organizations providing essential public services are required to conduct an assessment of the potential impact of high-risk AI systems on fundamental rights and freedoms prior to their deployment. Thus, the European Union's AI Act establishes a comprehensive regulatory framework aimed at promoting technological innovation while simultaneously managing legal risks and safeguarding human rights. The conceptual foundations of this framework are built upon the principles of human oversight, accountability, transparency, and risk mitigation. In this regard, the AI Act constitutes an important international legal benchmark for defining the permissible boundaries of AI use within prosecutorial, judicial, and other law enforcement activities, while ensuring the protection of human rights and effective oversight of algorithmic decision-making processes. The

[169] https: //www.wsgr.com/en/insights/the-eus-ai-act-starts-to-apply-as-of-february-2-2025.html. (Access data: 20.06.2025).

European Union's approach is distinguished by its strong emphasis on the protection of human rights and the management of AI-related risks. The regulatory foundation of this model is formed by key legal instruments, including the General Data Protection Regulation (GDPR), the Digital Services Act (DSA), and the Digital Markets Act (DMA). As a logical extension of this regulatory framework, the AI Act has emerged as one of the most comprehensive and significant legal instruments governing artificial intelligence, establishing a risk-based approach to ensuring the safe, transparent, and trustworthy development and deployment of AI systems.

In addition, Germany places significant emphasis on technical standardization alongside legal regulation in the development of artificial intelligence. To this end, the "German Standardization Roadmap for Artificial Intelligence," published in 2020 and updated in 2022, identified key standardization needs and strategic priorities within the AI sector. This approach is aimed at ensuring the safety, reliability, and international competitiveness of AI systems, thereby complementing legal governance mechanisms with robust technical standards[170].

It should be emphasized that both the European Union's AI Act and the German approach to AI governance demonstrate that the effective regulation of artificial intelligence depends on the integration of legal mechanisms aimed at protecting human rights with technical standards designed to ensure the safety, reliability, and trustworthiness of AI systems. These approaches highlight the necessity of combining regulatory safeguards with technical standardization in order to achieve balanced and sustainable AI governance.

Furthermore, the Regulation of the People's Republic of China on Promoting the Development of the Artificial Intelligence Industry in Shanghai is aimed at supporting innovation in the field of artificial intelligence, encouraging scientific research, and improving the legal mechanisms governing this sector. The regulation seeks to create a favorable innovation ecosystem for AI development in Shanghai by strengthening cooperation among research institutions, educational

[170] https://www.din.de/en/innovation-and-research/artificial-intelligence/ai-roadmap?utm_source=chatgpt.com. (Access data: 20.06.2026).

organizations, and industrial enterprises, while also promoting the production and commercialization of high-technology products. In this context, the Chinese approach contributes to the establishment of a competitive innovation ecosystem through the integration of scientific potential and industrial capabilities in the field of artificial intelligence[171]. It reflects China's broader strategy of fostering technological advancement by combining state support for innovation, research-driven development, and an evolving regulatory framework for AI technologies.

Furthermore, the Draft Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence", adopted on March 30, 2025, reflects a risk-based approach to AI regulation by classifying AI systems into three categories: assistive, semi-autonomous, and fully autonomous systems. This approach enables the assessment of the degree of AI autonomy and its influence on human decision-making, while also providing a basis for the application of differentiated legal regimes according to the level of risk involved. Notably, the draft law defines artificial intelligence as a technology capable of imitating human cognitive functions and, in certain circumstances, demonstrating performance that exceeds human capabilities. This definition places greater emphasis on the ability of AI systems to perform intellectual tasks rather than on their purely technical characteristics[172].

At the same time, the use of fully autonomous AI systems in prosecutorial, investigative, and judicial activities–areas that directly affect human rights and fundamental freedoms–should either be prohibited or subject to strict regulatory limitations. This is because decisions adopted within these domains must be grounded in the principles of human oversight, legal accountability, transparency, and justice. In particular, while limited-risk AI systems are primarily subject to transparency requirements, high-risk systems must undergo conformity assessments and certification procedures before being placed on the market. Such systems are

[171] China Releases a Code of Ethical Principles for Artificial Intelligence (Electronic resource). Available at: Rossiyskaya Gazeta(accessed: 20 June 2026).

[172] Prilepskaya, A. Artificial Intelligence Will Be Prohibited from Manipulating Kazakhstan Citizens (05 February 2025) (Electronic resource). Available at: Orda.kz (accessed: 20 June 2026).

required to meet stringent standards relating to data quality, safety, accuracy, auditing, monitoring, and human oversight.

Moreover, the regulatory framework identifies certain AI practices as unacceptable and therefore prohibits their use. These include manipulative technologies designed to exert covert influence on human consciousness or behavior, social scoring systems, predictive policing practices based on profiling, and AI systems that classify individuals on the basis of biometric data. The prohibition of such practices reflects the growing international consensus that AI governance must prioritize the protection of human rights, human dignity, and democratic values alongside technological innovation.

In addition, public authorities and organizations providing essential services to society are required to assess the potential impact of high-risk AI systems on fundamental rights and freedoms before their deployment. In this regard, the AI Act establishes a comprehensive regulatory model that simultaneously promotes technological innovation, manages legal risks, and safeguards human rights.

The regulatory framework is founded upon the core principles of human oversight, accountability, transparency, and risk mitigation. These principles serve as the cornerstone of the European Union's approach to AI governance and reflect a commitment to ensuring that technological advancement remains aligned with fundamental legal and ethical values. From this perspective, the AI Act constitutes an important international benchmark for defining the legal boundaries of AI use within prosecutorial, judicial, and other law enforcement activities. Furthermore, it provides a normative framework for ensuring the protection of human rights and maintaining effective oversight over algorithmic decision-making processes in areas where legal consequences may significantly affect individuals and society.

In conclusion, it should be emphasized that artificial intelligence in the law enforcement system should not be regarded as an autonomous decision-making entity possessing independent legal will. Rather, it should be viewed as an intelligent tool designed to support the activities of authorized officials. Its primary function is to assist human decision-making by analyzing data, identifying legally relevant

circumstances, and enhancing the efficiency of legal and procedural processes. However, AI cannot replace human legal reasoning, ethical judgment, or personal responsibility. Therefore, meaningful human oversight must remain a decisive element in the adoption of legally significant decisions. The use of AI should serve to reinforce the principles of legality, justice, respect for human rights, and accountability, while preserving and strengthening the human-centered nature of law enforcement activities. The pursuit of technological efficiency must not come at the expense of the fundamental legal and ethical foundations upon which the rule of law is built. On the contrary, digital technologies should function as complementary instruments for advancing the principles of a legal state and fair administration of justice. Additionally, The full automation of decision-making processes in law enforcement activities is incompatible with the principles of the rule of law and fair justice. This is because algorithmic errors in decisions affecting human rights and legitimate interests may lead to serious legal and social consequences. Therefore, the use of artificial intelligence should be based on the principles of human oversight, algorithmic transparency, accountability, and explainability.

The findings of this study demonstrate that a risk-based regulatory approach represents the most appropriate framework for the use of artificial intelligence in law enforcement. Under this approach, the legal and organizational requirements imposed on AI systems are determined in proportion to their potential impact on human rights and legitimate interests. In particular, in high-risk areas, artificial intelligence should not function as an autonomous decision-making entity but rather as an advisory and supportive tool, while human legal judgment and personal responsibility must remain central to the decision-making process. The European Union’s AI Act and Germany’s experience indicate that effective AI governance is based on the integration of legal mechanisms aimed at protecting human rights with technical standards that ensure the safe and trustworthy operation of AI technologies. This approach contributes to maintaining a balance between technological efficiency and the protection of human rights, justice, and legality by ensuring human oversight, algorithmic auditing, and transparency. The analysis

demonstrates that the approaches of China and the European Union to the regulation of artificial intelligence are based on different conceptual foundations. While the Chinese model is built upon the integration of technological advancement and state oversight, the European Union's approach places greater emphasis on the protection of human rights, transparency, accountability, and risk management. From the perspective of the use of artificial intelligence in prosecutorial activities, the European Union's risk-based and human rights-oriented model is of particular significance. This is because AI systems employed in this field have the potential to directly affect citizens' constitutional rights, freedoms, and legitimate interests.

From this perspective, the rapid development of AI technologies necessitates the continuous improvement of their legal foundations, the institutionalization of contemporary ethical standards, the strengthening of algorithmic transparency and accountability mechanisms, and the preservation of the human dimension of justice in an increasingly digitalized environment. Indeed, the growing integration of AI into law enforcement not only creates new technological opportunities but also raises complex legal and ethical challenges relating to the protection of human rights, the allocation of legal responsibility, the explainability of algorithmic decisions, and the maintenance of institutional trust. Addressing these challenges effectively will be essential for ensuring that the future deployment of AI remains compatible with the fundamental values of democratic governance, justice, and the rule of law.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MAHALLIY IJRO HOKIMIYATI FAOLIYATIDA HISOBDORLIK SHAKLLARINI AMALGA OSHIRISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Jo‘rabek RAXMANOV,
Urganch davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti “Huquq” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida mahalliy ijro hokimiyati faoliyatida hisobdorlik shakllarini amalga oshirishda sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy asoslarini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.
Kalit so‘zlar: ijro hokimiyati, hisobdorlik, davlat boshqaruvi, samaradorlik, ochiqlik, fuqarolik jamiyati institutlari siyosiy faolligi.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения проанализированы вопросы совершенствования правовых основ использования искусственного интеллекта в реализации форм подотчетности в деятельности местной исполнительной власти в Республике Узбекистан.
Ключевые слова: исполнительная власть, подотчетность, государственное управление, эффективность, открытость, политическая активность институтов гражданского общества.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of improving the legal framework for using artificial intelligence in implementing forms of accountability in the activities of local executive authorities in the Republic of Uzbekistan.
Keywords: executive power, accountability, public administration, efficiency, transparency, and the political activity of civil society institutions.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda axborot va bilim eng muhim milliy resurslarga, ularni yaratish va tarqatishni ta’minlovchi tizimlar esa barqaror rivojlanishning strategik omillariga aylanmoqda. Ushbu sharoitlarda O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlatni va ochiq adolatli fuqarolik jamiyatini qurish, shuningdek, insonning huquq va erkinliklari himoya qilinishini ta’minlashdek strategik maqsadga erishish, davlat boshqaruvining sifati davlatning axborot, bilim va innovatsiyalarga asoslangan modeliga o‘tishini ta’minlaydigan axborotni va bilimni yaratish, qabul qilish va tarqatish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Shu munosabat bilan davlat va xo‘jalik boshqaruvi sohasida ochiqlik va shaffoflikka asoslangan samarali qarorlar qabul qilish tizimini joriy etish, axborot olishda mansabdor shaxslarning jamiyat oldidagi hisobdorligi, ochiqligi va mas’uliyatini ta’minlash zarur. Bu davlat va xo‘jalik boshqaruvi apparatining samarali faoliyat yuritishi hamda jamiyatda adolatni qaror toptirishning muhim sharti hisoblanadi. Bunda jamiyatni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining faoliyatidan keng xabardor qilish, ularning aholi oldidagi hisobdorligini ta’minlash “Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir” degan konstitutsiyaviy normani amalga oshirishning, “Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan ezgu g‘oyani ro‘yobga chiqarishning muhim sharti hisoblanadi.

Mazkur vazifani samarali amalga oshirishda ijro hokimiyati faoliyatni demokratlashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish, bu borada ijro hokimiyati organlari hisobdorligi shakllarini amalda qo‘llashda sun’iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bu yo‘nalishda mamlakatimiz olimlaridan G. Ismailovaning fikricha, mahalliy vakillik organlarining ijro hokimiyati faoliyati yuzasidan hisobdorlikni amalga oshirish natijasida mahalliy Kengashlarning mazkur hududni rivojlantirish reja va dasturlarini ishlab chiqishda zarur bo‘lgan ma’lumotlarga ega bo‘lishi, shuningdek, resurslarni boshqarish va nazorat qilishiga xizmat qiladi. Resurslarning to‘g‘ri taqsimlanishi va boshqarilishi haqidagi hisobotlar xalq deputatlari, ya’ni aholi vakillari oldida obro‘ va ishonch orttirishga garov bo‘ladi. Hududning rivojlanishi esa, o‘z navbatida, mamlakat rivojiga to‘g‘ridan to‘g‘ri hissa qo‘shadi hamda barqarorlik va milliy xavfsizligini ta’minlash omili sifatida namoyon bo‘ladi[173].

Ijro hokimiyati organlarining faoliyatida hisobdorlikning mazmunini aniqlashdagi bahsli holatlardan biri shundaki, ayrim olimlar hisobdorlikka boshqaruvning demokratik tarzda amalga oshirilishini ta’minlaydigan kafolatlar

[173] Ismailova G.S. Mahalliy ijro hokimiyati organlarining mas’uliyatini oshirish va mahalliy Kengashlar oldidagi hisobdorligi// O‘zbekiston Respublikasida davlat xizmatini isloh etishning huquqiy asoslari : davra suhbati materiallari. – Toshkent.: Baktria press, 2015. 73-bet

sifatida yondashsa, ayrim tadqiqotchilar tomonidan hisobdorlik ijro hokimiyati mansabdor shaxslarining yuridik javobgarligi sifatida ko‘rib chiqilgan.

Xususan, mamlakatimizdagi ayrim olimlarimiz tomonidan amalga oshirilgan jamoaviy tadqiqotlarda esa, ijro hokimiyati organlarining hisobdorligiga mazkur hokimiyat organlarining faoliyatidagi ommaviy manfaatlar va maqsadlarga muvofiqlik sifatida ta’rif berilgan [174]. Bunga o‘xshash fikr rus olimi D.Knyagin tomonidan ham bildirilgan bo‘lib, unga ko‘ra hisobdorlik ommaviy boshqaruvning tarkibiy qismi sifatida aholining hokimiyat organlariga bo‘lgan ishonchini ta’minlash imkoniyatini ko‘zda tutadi[175].

Yuqorida qayd qilinganidek, bundan farqli ravishda tadqiqotchi O.Royning fikricha esa, hisobdorlik davlat va munisipal boshqaruvning tarkibiy qismi sifatida mansabdor shaxslar va davlat hokimiyati organlarining o‘z harakatlari uchun yuridik javobgarligini anglatadi[176]. Ijro hokimiyati organlari hisobdorligini yuridik javobgarlikning tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqilishi yuridik fandagi dolzarb masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Bu borada huquqshunos olim V. Romanova haqli ravishda ta’kidlab o‘tganidek, yuridik fanda hozirgi vaqtda davlatning yuridik javobgarligi bo‘yicha yagona konsepsiya mavjud emas, davlatning yuridik javobgarligi, uning tushunchasi, javobgarlikning boshqa turlari bilan o‘zaro munosabatlari bahsli masala bo‘lib, davlatning yuridik javobgarligini tartibga soluvchi qonunchilik tizimida jiddiy bo‘shliq va kolliziyalar mavjuddir[177]. Bu esa, o‘z navbatida davlatning yuridik javobgarligi tushunchasini ilmiy-amaliy va nazariy jihatdan konseptual tahlil qilishni talab qiladi.

Davlatning yuridik javobgarligi tushunchasi eng avvalo davlatning siyosiy-huquqiy mohiyati bilan bog‘liq bo‘lib hisoblanadi.

---

[174]Актуальные вопросы развития института государственных услуг в Узбекистане: И. А. Хамедов и др – Ташкент: Baktria press, 2016. С.19

[175]Княгинин Д.К. К вопросу о понятии публичной подотчетности // Конституционное и муниципальное право. 2008. № 13. С. 9–14.

[176]Рой О.М. Подотчетность как объект правовой оценки// Государственное управление. Электронный вестник. Выпуск № 108. Февраль 2025 г.С.139

[177]Романова В.В. Юридическая ответственность государства//*Юридическая наука и правоохранительная практика 3 (37) 2016.С.24*

Shu boisdan bizning fikrimizcha, davlatning yuridik javobgarligi bilan bog‘liq turli ilmiy nazariyalarning mavjud bo‘lishi, ularning gohida bir-biriga qarama qarshi bo‘lishi davlatning mohiyatini tadqiq qilishga qaratilgan siyosiy-huquqiy nazariyalarning plyuralistik holati bilan bog‘liqdir. Shu boisdan huquq nazariyasida davlatning yuridik javobgarligi turlicha talqin qilib kelinmoqda. Bu borada tadqiqotchi K. Babadjanyanning fikricha, davlatning shaxs oldidagi javobgarligi pozitiv va negativ shakllarda bo‘lishi mumkin. Unga ko‘ra, davlatning yuridik javobgarligiga uzoq muddat davomida faqatgina negativ(retrospektiv) shaklda yondashilib, faqatgina XX asrning 60- yillaridan boshlab, yuridik javobgarlik negativ (retrospektiv) va pozitiv(prospektiv) shakllarda o‘rganila boshlangan.

Olimaning fikricha, davlatning yuridik javobgarligi deganda, eng avvalo, davlatning fuqarolarga konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini amalga oshirish, mamlakatda jamoat tartibini saqlash, jamiyat a’zolarining shaxsiy xavfsizligini ta’minlash, fuqarolarni jinoiy tajovuzlardan himoya qilish borasidagi zarur bo‘lgan sharoitlarni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan umumiy pozitiv javobgarligi tushuniladi. Bu borada K. Babadjanyaning fikricha, davlat organlarining yuridik javobgarligi muayyan holatda fuqarolarning huquq va erkinliklarining buzilishi yoki unga rioya qilmaslik bilan bog‘liq bo‘lib, ushbu holatda davlat organlari adolatlilik prinsipiga rioya qilib, huquqiy makon doirasida tegishli choralarni ko‘rishlari lozim bo‘ladi [178]. Biroq, ushbu holat ijro hokimiyati organlarining javobgarligi va hisobdorligi bir-biriga mutlaqo bog‘liq emasligini anglatmaydi. Chunki, ijro hokimiyati organlarining hisobdorligi mavjud bo‘lgan jarayondagina javobgarlik bilan bog‘liq huquqiy choralarni amalga oshirish imkoni bo‘ladi. Bu o‘rinda ijro hokimiyati organlarining javobgarligi hisobdorlik tizimining muhim belgisi bo‘lib hisoblanadi.

[178] Бабаджанян К.А. Ответственность государства перед личностью как принцип правового государства//Вестник Саратовской государственной юридической академии.№3(86). 2012. С.37

Shu bilan birga, ijro hokimiyati organlarining hisobdorligi javobgarlikdan tashqari, boshqa huquqiy elementlarni ham qamrab oluvchi huquqiy jarayon sifatida namoyon bo‘lishini qayd qilish lozim bo‘ladi.

Xususan, bir guruh Buyuk Britaniyalik olimlarning fikricha, ijro hokimiyati organlari faoliyatida hisobdorlik quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

1. nazorat;
2. tartibga solish;
3. baholash;
4. tekshirish.

Hisobdorlikni amalga oshirishda nazorat shakli ijro hokimiyati organlarining o‘z vakolatlarini amalga oshirishga doir axborotlarni hisobotlar va ma’ruzalar shaklida taqdim qilishdan iborat munosabatlarni qamrab oladi. Tartibga solish esa, o‘z navbatida ijro hokimiyati organlarining o‘z vakolatlarini amalga oshirishda tegishli tartib va tamoyillarga amalga qilishi lozimligini anglatadi. Baholash orqali esa, hisobdor bo‘lgan ijro hokimiyati organlarining muayyan faoliyat yo‘nalishi bo‘yicha amalga oshirgan chora-tadbirlari o‘rganilib, ularning samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Tekshirish esa, o‘z navbatida hisobdor bo‘lgan ijro hokimiyati organlari faoliyati yuzasidan tegishli mansabdor shaxslarga so‘rovlar yuborish orqali ularning faoliyatiga doir axborotlarni ko‘rib chiqishni qamrab oladi. Qayd qilingan fikrlarni umumlashtirish asosida aytish mumkinki, ijro hokimiyati organlarining hisobdorligi huquqiy jarayon sifatida quyidagi tarkibiy qismlarning o‘zaro muvofiq bo‘lgan harakatlarini qamrab oladi:

1. hisobdorlik subyektlari (kimlar hisobdor bo‘lib hisoblanadi):
2. hisobdorlik obyektlari (qaysi ijtimoiy munosabatlar uchun hisobdor bo‘lib hisoblanadi);
3. hisobdorlikni ta’minlovchi subyektlar;
4. hisobdorlik mexanizmlari;
5. hisobdorlik oqibatlari.

Huquqshunos olim G. Buchenkovning fikricha, siyosiy-huquqiy fanlar tomonidan bugungi kunda hisobdorlikning quyidagi modellari tadqiq qilinmoqda:

1. siyosiy hisobdorlik;
2. byurokratik hisobdorlik;
3. tashkiliy-boshqaruv hisobdorlik;
4. huquqiy hisobdorlik;
5. shartnomaviy hisobdorlik;
6. samarali boshqaruvga asoslangan hisobdorlik;
7. etikaviy hisobdorlik;
8. tijoriy hisobdorlik[179].

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ushbu hisobdorlik shakllarini amalga oshirishda sun’iy intellekt texnologiyalarini keng qo‘llashning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi, birinchidan, mahalliy hokimliklarning hisobotlari, qarorlari va davlat xizmatlari ko‘rsatish jarayonlari SI orqali real vaqt rejimida (real-time) monitoring qilinadi. Bu mansabdor shaxslarning ma’lumotlarni soxtalashtirish yoki yashirish imkoniyatini nolga tushiradi. Ikkinchidan, inson omiliga bog‘liq bo‘lmagan algoritmlar orqali aholi murojaatlarining taqsimlanishi va ijro muddatlari nazorat qilinadi. Uchinchidan, my.gov.uz platformasi orqali tushayotgan aholi murojaatlariga mahalliy hokimliklarning munosabati SI tomonidan tahlil qilinib, kechikayotgan yoki sifatsiz bajarilgan ijrolar bo‘yicha ogohlantirishlar yuboriladi. To‘rtinchidan, katta hajmdagi ma’lumotlarni (Big Data) tahlil qilib, hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni oldindan bashorat qiladi va hokimlarga samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda yordam beradi. Beshinchidan, budjet mablag‘larining sarflanishi, yer ajratish va qurilishga ruxsat berish jarayonlarida algoritmlar orqali qonunbuzilish holatlarini avtomatik aniqlash imkoni yaratiladi.

[179]Бученков Г.А. Понятие и основные модели аккаунтабильности государства//Образование и Право № 3. 2021.С. 87

SUD TERGOVIDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI VA XALQARO TAJRIBA

Baxrombek YARASHEV,
O‘zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sud-tergov faoliyatida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning konseptual asoslari hamda ilg‘or xalqaro tajriba tahlil qilingan. Tadqiqotda sun’iy intellektning raqamli forensika, dalillarni tahlil qilish, biometrik identifikatsiya va jinoyatlarni prognozlashdagi imkoniyatlari yoritilib, AQSh, Yevropa Ittifoqi va Buyuk Britaniya tajribasi qiyosiy o‘rganilgan. Shuningdek, algoritmik tarafkashlik, ma’lumotlar maxfiyligi, sun’iy intellekt tomonidan shakllantirilgan dalillarning protsessual maqomi hamda inson nazoratini ta’minlash bilan bog‘liq huquqiy muammolar tahlil qilinib, O‘zbekiston Respublikasida sud-tergov tizimiga sun’iy intellektni joriy etishni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sud-tergov, raqamli forensika, elektron dalillar, mashinaviy o‘qitish, biometrik identifikatsiya, algoritmik tarafkashlik, raqamli odil sudlov, inson nazorati, kiberjinoyat.

Аннотация. В статье исследуются концептуальные основы применения технологий искусственного интеллекта в судебно-следственной деятельности, а также анализируется передовой международный опыт. Рассматриваются возможности искусственного интеллекта в сфере цифровой криминалистики, анализа доказательств, биометрической идентификации и прогнозирования преступности, проводится сравнительное исследование практики США, Европейского союза и Великобритании. Кроме того, анализируются правовые проблемы, связанные с алгоритмической предвзятостью, защитой персональных данных, процессуальным статусом доказательств, сформированных с использованием искусственного интеллекта, а также необходимостью обеспечения человеческого контроля. На основе проведённого исследования разработаны научно-практические предложения по совершенствованию внедрения технологий искусственного интеллекта в судебно-следственную систему Республики Узбекистан.

Ключевые слова: искусственный интеллект, судебно-следственная деятельность, цифровая криминалистика, электронные доказательства, машинное обучение, биометрическая идентификация, алгоритмическая предвзятость, цифровое правосудие, человеческий контроль, киберпреступность.

Abstract. This article examines the conceptual foundations of applying artificial intelligence technologies in judicial and investigative activities and

analyzes advanced international practices in this field. The study explores the potential of artificial intelligence in digital forensics, evidence analysis, biometric identification, and crime prediction, with a comparative review of the experiences of the United States, the European Union, and the United Kingdom. It also addresses legal challenges related to algorithmic bias, personal data protection, the procedural status of AI-generated evidence, and the necessity of maintaining human oversight. Based on the findings, the article proposes scientific and practical recommendations for improving the implementation of artificial intelligence technologies within the judicial and investigative system of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: artificial intelligence, judicial and investigative activities, digital forensics, electronic evidence, machine learning, biometric identification, algorithmic bias, digital justice, human oversight, cybercrime.

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanib borishi bilan sun’iy intellekt (SI) ko‘plab ijtimoiy sohalarga, shu jumladan sud-tergov faoliyatiga ham faol kirib kelmoqda. Jinoiy ishlarni tergov qilish, jinoyat izlarini aniqlash va dalillarni tahlil qilish borasida SI texnologiyalari tamoman yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bir qator yetakchi mamlakatlar ushbu texnologiyalarni huquq-tartibot organlarida muvaffaqiyatli qo‘llayotgan bo‘lsa, aksariyat davlatlar uchun bu hali o‘rganilayotgan yangi sohadir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-avgustdagi 140-sonli “Sudlar faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta’minotini yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni ham sud tergovi sohasiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish bo‘yicha ustuvor vazifalarni belgilab beradi. Jumladan, ushbu farmonga ko‘ra:

- sud ishlarini yuritishda qog‘oz shaklidan voz kechish maqsadida “Raqamli sud” konsepsiyasi asosida ishlarning yuritilishini bosqichma-bosqich to‘liq elektron shaklga o‘tkazish;
- fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga ko‘rsatiladigan interaktiv elektron xizmatlar turlarini oshirib borish, sud hujjatlaridan nusxa olish, sud ishlari bilan tanishish, arizaning sudga taalluqliligi va sudlovga tegishliligini aniqlash, sun’iy intellekt yordamida sud xarajatlarini hisoblash

imkoniyatini yaratish, shuningdek, sud tomonidan taqiqlangan manba va kontentlarning elektron reyestrini yuritish;

- sudlar faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun zarur texnik infratuzilma yaratish, shuningdek, ushbu yo‘nalishdagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bo‘yicha choralar ko‘rish;
- Oliy sudning axborot tizimlari negizida sud hujjatlari arxivi modulini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
- sudlar faoliyatini raqamlashtirish bo‘yicha “Kiber huquq” yo‘nalishida ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish, shuningdek, sudyalar va sud apparati xodimlarining raqamli savodxonligi va malakasini doimiy oshirib borish;
- iqtisodiy sudlar tuzilmasini optimallashtirish orqali ularning faoliyati samaradorligini oshirish va yagona sud amaliyotini shakllantirish;
- “Raqamli sud” konsepsiyasi asosida bosqichma-bosqich sud majlisi zallarini tashkil etish hamda aholi va sudyalar uchun qulay va zamonaviy shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, sudyalar va sud xodimlarining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish [1].

S.Russell va P.Norviglarning ta’kidlashicha, “sun’iy intellekt – bu insonning intellektual faoliyatini taqlid qiluvchi va avtomatlashtiradigan tizimlarni yaratishdir” [2]. Tergov jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish katta hajmdagi raqamli dalillarni operativ qayta ishlash imkonini beradi. Uning yordamida dalillar o‘rtasidagi yashirin zanjirlarni aniqlash va “inson omili” tufayli yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan xatoliklarning oldini olish tergov sifatini tubdan oshiradi.

Sun’iy intellektning sud-tergov sohasiga tatbiqi bir necha asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. I.Ketsekioulafis tomonidan o‘tkazilgan tizimli tadqiqotga ko‘ra, “sun’iy intellekt metodologiyalari – xususan mashinaviy o‘qitish (machine learning) va chuqur o‘qitish (deep learning) algoritmlari – kriminalistik tibbiyot, patalogiya, biometrik identifikatsiya va raqamli forensika sohasida faol qo‘llanilmoqda” [3].

Raqamli forensika raqamli qurilmalar va tizimlardan dalillarni topish, saqlash, tahlil qilish va sudda taqdim etish jarayoni hisoblanadi va bugungi kunda kiberjinoyatlar ko‘payishi sababli juda muhim soha bo‘lib qolmoqda.

D.Dunsin, M.Ghanemlar tomonidan o‘tkazilgan keng qamrovli tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “hozirgi zamonaviy raqamli forensika va hodisalarga javob berish tizimlarida sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitishning o‘rni tobora ortib bormoqda. Xususan, zararli dasturlarni aniqlash, tarmoq trafigini tahlil qilish va raqamli dalillarni avtomatik tasniflash sohalarida amaliy natijalar olingan” [4].

Bundan tashqari S.Farber tomonidan olib borilgan pilot tadqiqotda Chat GPT-4, Claude va Gemini kabi yirik til modellari jinoiy hodisa joyi tasvirlarini tahlil qilishda 10 nafar forensik ekspert tomonidan baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “sun’iy intellekt tizimlari ekspertlarning tavsiyalariga mos keladigan dastlabki tahlillar bera oladi va sud forensikasida yordamchi qaror qabul qiluvchi vosita sifatida istiqbolli ekanligi tasdiqlangan” [5].

K.J.Hayward va M.M.Maaslarning fikricha, “sun’iy intellektni jinoyatchilikni o‘rganishda qo‘llash bir tomondan yangi tadqiqot imkoniyatlarini ochsa, ikkinchi tomondan algoritm orqali ijtimoiy nazorat mexanizmlarining kengayishi xavfini keltirib chiqaradi” [6]. Bu esa sun’iy intellektning sud sohasida qo‘llanilishiga faqat texnik emas, balki falsafiy va huquqiy nuqtai nazardan ham yondashishni talab etadi.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning sud va tergov tizimlarida sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yo‘nalishdagi xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy tajribani o‘rganish milliy qonunchilikni takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi. Jumladan, Amerika huquq-tartibot organlarida sun’iy intellekt tahliliy vositalari eng keng qo‘llanilmoqda. RAND korporatsiyasi tadqiqotchilari S.E.Goodison, R.C.Davis va B.A.Jacksonlarning ta’kidlashicha, “raqamli dalillar AQSh jinoiy sudlov tizimida tobora markaziy o‘rin egallayapti va sun’iy intellekt ularni tahlil qilishda samaradorlikni sezilarli oshirmoqda” [7].

Yevropa ittifoqi 2024-yilda qabul qilingan “EU AI Act” orqali sud va huquq-tartibot sohasida qo‘llaniladigan sun’iy intellekt tizimlarini “yuqori xavfli” toifaga

kiritdi. Ushbu qonun ushbu tizimlardan foydalanish uchun shaffoflik, insoniy nazorat, tegishli hujjatlashtirish va mustaqil tekshiruv talablarini belgilaganligini" [9] ko‘rishimiz mumkin. Yevropa Kiberjinoiyatchilik markazi (EC3) ham jinoiy tergov sohasida avtomatlashtirilgan sun’iy intellekt vositalariga bo‘lgan ehtiyojni rasmiy e’tirof etdi [10].

Buyuk Britaniya sud tizimida SI-dalillarining qabul qilinishi bo‘yicha yagona huquqiy standart hali to‘liq ishlab chiqilmagan. Biroq Qirollik Prokurorlik Xizmati ekspert xulosasi standartlarini sun’iy intellektga ham kengaytirish yo‘lini tutmoqda va “sud jarayonida sun’iy intellekt tomonidan ishlab chiqarilgan dalillar maxsus tekshiruvga tortilishi kerakligi” [11] ta’kidlanmoqda.

Sud-tergov sohasini raqamlashtirishga oid ilmiy izlanishlar tahlili shundan dalolat beradiki, SI tizimlarining joriy etilishi protsessual jarayonlar samaradorligini oshiruvchi bir qator muhim omillarni belgilab beradi. Xususan, tadqiqotchilar ushbu texnologiyalarning quyidagi afzalliklariga alohida to‘xtalib o‘tadilar:

1. Sun’iy intellekt texnologiyalari tergov harakatlari davomida to‘plangan ulkan hajmdagi elektron ma’lumotlar oqimini (multimedia fayllari, tarmoq xabarlari, bank ko‘chirmalari, buxgalteriya hujjatlari) tizimlashtirish va ularni protsessual tekshirish muddatlarini keskin qisqartirishga xizmat qiladi.

2. Sun’iy intellekt algoritmlari yuz qiyofasini tanish (facial recognition), fonoskopik (ovoz) tahlil va daktiloskopik tadqiqotlar jarayonida ma’lumotlarni qiyoslashning yuqori aniqlikdagi va operativ natijalarini ta’minlamoqda. Masalan, Milliy Standartlar va Texnologiyalar instituti (NIST) olib borgan tekshiruvlar zamonaviy yuz tanish algoritmlarining aniqlik darajasi inson ekspertlaridan ham oshib ketishini ko‘rsatgan [12].

3. Sun’iy intellektga asoslangan tahliliy dasturlar hududdagi kriminogen vaziyatni bashorat qilish orqali jinoyatchilikning barvaqt oldini olish samaradorligini oshiradi. Bu esa huquq-tartibot organlariga mavjud resurslarni (patrul yo‘nalishlari, texnik vositalar) kriminogen faollik kutilayotgan nuqtalarga operativ va maqsadli yo‘naltirish imkonini yaratadi.

4. Raqamli makonda dalillarni soxtalashtirish xavfi ortib borayotgan bir paytda, SI yordamida sintezlangan kontentlarni (Deepfake) differensiallash va blockchain texnologiyasi orqali raqamli zanjir daxlsizligini himoyalash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy tahlillar (Springer Nature) ushbu texnologiyalarni sud ekspertizasi rivojlanishining yangi bosqichi sifatida baholamoqda.

5. Tergov va sud jarayonlarida inson omili bilan bog‘liq bo‘lgan emotsional holatlar, diqqatning pasayishi va charchoq kabi salbiy ta’sirlarni SI yordamida bartaraf etish mumkin. Tizimning 24/7 rejimida bir xil algoritmlar asosida ishlashi tahliliy xulosalarning izchilligini va dalillarga nisbatan tanqidiy-ob’ektiv yondashuvni kafolatlaydi.

Shu bilan birga, ko‘plab ilmiy tadqiqotlar natijalari sud-tergov faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish o‘ziga xos konseptual muammolar va huquqiy risklarni ham keltirib chiqarishini ko‘rsatmoqda. Xususan, soha mutaxassislari ushbu jarayondagi quyidagi tizimli kamchiliklarni alohida qayd etadilar:

1. Algoritmlardagi subyektivizm va kamsitish xatarlari: sun’iy intellektning “algoritmik tarafkashligi” tizim tomonidan ma’lum bir ijtimoiy guruhlarga nisbatan noto‘g‘ri yoki adolatsiz prognozlar berishida namoyon bo‘ladi. Mazkur muammo tizimga yuklangan birlamchi ma’lumotlarning xolis emasligi bilan bog‘liq bo‘lib, natijada raqamli tizim o‘z tahlillarida “sun’iy tarafkashlik”ni yuzaga keltiradi. Bu holat ayniqsa ehtiyot chorasini tanlash yoki jazoni muvofiqlashtirish kabi muhim protsessual jarayonlarda huquqiy xavfsizlikka tahdid soladi.

2. Sun’iy intellekt algoritmlarining “qora quti” effekti sud-tergov tizimida dalillarni tekshirish imkoniyatini cheklaydi. Ekspertiza va sud jarayonlarida algoritmlarning mantiqiy zanjiri ochiqlanmasligi, himoya va ayblov tomonlarining tenglik tamoyilini buzib, raqib tomonning metodologiyaga nisbatan e’tiroz bildirish huquqini cheklaydi.

3. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan yoki tahlil qilingan dalillarning sud jarayonida qabul qilinishi aniq huquqiy mezonlarni talab etadi. Olimlarning fikricha

“agar sun’iy intellekt tizimi izohlashtirilmasa, kriminalistik xulosalari ilmiy legitimligini yo‘qotishi mumkin” [13].

4. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida shaxsning shaxsiy va biografik ma’lumotlarini avtomatlashtirilgan holda qayta ishlash sud-tergov organlarining samaradorligini oshirsa-da, u maxfiylik tamoyillari bilan ziddiyatga kirishishi mumkin. Shu sababli, raqamli forensika vositalari shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlashda qonuniylik, shaffoflik va xavfsizlik kafolatlarini ta’minlovchi xalqaro huquqiy normalar (xususan, GDPR) doirasida unifikatsiya qilinishi zarur.

5. Sud va tergov amaliyotida sun’iy intellekt tizimlarining xulosalariga mutloq haqiqat sifatida qarash – “algoritmik determinism” xavfini tug‘diradi.

2026-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlar (Dyevre va Shahvaroughi) [14] shuni ko‘rsatadiki, sudyalar tomonidan sun’iy intellekt bergan prognozlarni chuqur tekshirmasdan tasdiqlanishi shaxsning taqdiriga daxldor bo‘lgan masalalarda adolatsiz qarorlar chiqarilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Binobarin, har qanday raqamli tavsiya sudyaning subyektiv ishonchi va qonuniy xulosasi bilan tasdiqlanishi shart. Zamonaviy huquqiy va texnologik doktrinalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kriminalistikada sun’iy intellektni qo‘llashning oltin qoidasi – “Inson nazorati ostidagi texnologiya” tamoyilidir. Soha ekspertlarining fikricha, raqamli algoritmlar protsessual subyektning (sudya, tergovchi) o‘rnini egallashi emas, balki unga murakkab ma’lumotlarni qayta ishlashda ko‘maklashishi va xolis qaror qabul qilish uchun zamin yaratishi strategik ustuvorlik hisoblanadi.

Sud va tergov ishlarida sun’iy intellektdan foydalanish vaqt o‘tishi bilan huquq-tartibot idoralari faoliyatining ajralmas qismiga aylanadi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, ushbu texnologiya jinoyatlarni fosh etishni sezilarli darajada tezlashtiradi. Ayniqsa, internetdagi firibgarlik va kiberjinoyatlarni aniqlashda hamda rad etib bo‘lmaydigan dalillarni to‘plashda sun’iy intellekt juda qo‘l keladi. Biroq ushbu imkoniyatlardan to‘la foydalanish uchun quyidagi shartlar bajarilishi zarur: algoritmik tarafkashlik muammosini bartaraf etuvchi texnik standartlar ishlab chiqilishi; izohlanuvchan SI tizimlari yaratilishi va keng qo‘llanilishi; SI-dalillarining sud jarayonida qabul qilinishi bo‘yicha aniq huquqiy asoslar

belgilanishi; ma’lumotlar maxfiyligi va shaxsiy huquqlarni muhofaza qiluvchi tartib-qoidalar joriy etilishi; va insoniy nazorat asosiy tamoyil sifatida saqlanib qolinishi.

Milliy sud-huquq tizimini modernizatsiya qilish sharoitida sun’iy intellektning joriy etilishi raqamli odil sudlovni ta’minlashning muhim omilidir. Biroq xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon faqatgina texnik yechimlar bilan cheklanib qolmasdan, balki mustahkam huquqiy filtrlar va etik prinsiplar bilan himoyalangan bo‘lishi shart. Binobarin, sun’iy intellekt sud va tergov organi uchun “aqlli ko‘makchi” vazifasini bajarishi lozim, biroq yakuniy huquqiy xulosa va inson taqdiri uchun javobgarlik hamisha shaxs (sudya, tergovchi) zimmasida qolishi – demokratik huquqiy davlatning fundamental talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-avgustdagi 140-sonli “Sudlar faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta’minotini yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni, “O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi // www.lex.uz.
2. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson.
3. Ketsekioulafis, I. et al. (2024). Artificial Intelligence in Forensic Sciences: A Systematic Review of Past and Current Applications and Future Perspectives. Cureus, DOI: 10.7759/cureus.70363.
4. Dunsin, D., Ghanem, M., Ouazzane, K., & Vassilev, V. (2024). A Comprehensive Analysis of the Role of Artificial Intelligence and Machine Learning in Modern Digital Forensics and Incident Response. Forensic Science International: Digital Investigation, 48, 301675. doi:10.1016/j.fsidi.2023.301675.
5. Farber, S. (2025). AI as a Decision Support Tool in Forensic Image Analysis: A Pilot Study on Integrating Large Language Models into Crime Scene Investigation Workflows. Journal of Forensic Sciences, 70(3), 932–943. doi:10.1111/1556-4029.70035.
6. Hayward, K.J., & Maas, M.M. (2020). Artificial Intelligence and Crime: A Primer for Criminologists. Crime Media Culture: An International Journal, 17(2), 209–233. doi:10.1177/1741659020917434.

7. Goodison, S.E., Davis, R.C., & Jackson, B.A. (2023). Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/monographs/MG1078.html
8. White House Executive Order on Safe, Secure, and Trustworthy AI. (October 30, 2023). https://www.whitehouse.gov
9. European Commission. (2024). EU Artificial Intelligence Act.
10. European Cybercrime Centre (EC3). (2024). Annual Report. European Public Prosecutor's Office (EPPO). https://www.eppo.europa.eu/en.
11. Crown Prosecution Service (UK). Legal Guidance: Expert Evidence. https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/expert-evidence
12. National Institute of Standards and Technology (NIST). (2022). NIST Special Publication on AI Forensic Systems.
13. Singh, S., & Devi, L. (2025). Ibid. - NIST 2022.
14. Dyevre, A., & Shahvaroughi, A. (2026). Man and Machine: Artificial Intelligence and Judicial Decision Making. arXiv:2603.19042. Leuven Centre for Empirical Jurisprudence.

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ (СИСТЕМ) ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСОВ, СВЯЗАННЫХ С НАРУШЕНИЕМ ТРУДОВОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Опанасюк Ирина Олеговна,
старший научный сотрудник отдела
исследований в области гражданского,
экологического и социального права Института
правовых исследований Национального центра
законодательства и правовой информации
Республики Беларусь

Аннотация. В статье уделено внимание роли технологий (систем) искусственного интеллекта при принятии решений по кадровым вопросам и законности действий нанимателя при введении использования нейросети в организации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, работник, трудовая дисциплина, защита прав работника

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalari (tizimlari)ning kadrlar bo‘yicha qarorlar qabul qilishdagi o‘rni hamda tashkilotda neyrotarmoqdan foydalanishni joriy etish jarayonida ish beruvchi harakatlarining qonuniyligi masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, xodim, mehnat intizomi, xodim huquqlarini himoya qilish.

Abstract. This article examines the role of artificial intelligence (AI) technologies (systems) in personnel decision-making and the legality of an employer’s actions when introducing the use of neural network technologies within an organization.

Keywords: artificial intelligence, employee, labor discipline, protection of employees’ rights.

Правовое регулирование искусственного интеллекта (далее – ИИ) в Республике Беларусь осуществляется на основе Государственной программы «Цифровая Беларусь» на 2026–2030 годы. Она является основополагающим документом при формировании отечественной экосистемы цифровых решений для населения, бизнеса и государства, основанных на современных технологиях и инфраструктуре управления данными, и разработана в соответствии с Программой социально-экономического развития Республики Беларусь на

2026-2030 годы, утвержденной решением Всебелорусского народного собрания от 19 декабря 2025 г. № 1, Программой деятельности Правительства Республики Беларусь на 2025–2029 годы, утвержденной постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 8 мая 2025 г. № 254, Концепцией обеспечения суверенитета Республики Беларусь в сфере цифрового развития до 2030 года, утвержденной постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 31 декабря 2024 г. № 1074 [1]. Использование ИИ в трудовых отношениях в настоящее время законодательством о труде не предусмотрено, но в юридической доктрине данный вопрос широко исследуется. Вопросы цифровизации трудовых отношений рассматриваются в работах И. А. Филиповой, И. Р. Богишова, Т. А. Багрия, Е. М. Ильиной, М. П. Казаковой, И. В. Крылова, Э.И. Лескиной, Д. А. Новикова, и др.

На практике в зарубежных странах ИИ применяется, например, при отборе кандидатов в процессе трудоустройства. Так, в 2019 г. компания Amazon использовала ИИ для найма работников. Однако в последствии она отказалась от данного эксперимента, поскольку алгоритм машинного обучения начал систематически отклонять кандидатов-женщин на инженерные должности и научился отдавать предпочтение кандидатам-мужчинам [2]. Кроме того, не следует забывать, что данные работников, которые обрабатываются ИИ, относятся к персональным данным и находятся под защитой закона и могут использоваться только при наличии согласия субъекта персональных данных. Кроме применения ИИ при приеме на работу, все большее распространение получает контроль за трудовой детальностью с помощью устройств, оснащенных ИИ. Собственную систему алгоритмического контроля разработала таже компания Amazon, которая использовала полученные данные о продуктивности работников для их увольнения. Причем решение о необходимости прекращения трудовых отношений принимал ИИ без участия уполномоченного должностного лица работодателя. Система ИИ Amazon отслеживала показатели производительности каждого отдельного работника и

автоматически генерировала решения в отношении качества или производительности без участия руководителей. И если работники слишком долго прерывали сканирование посылок, система автоматически выдавала предупреждения, в результате чего работника могли уволить [3]. Д. А. Новиков подчеркивает: «Повышенная легкость, с которой организации могут контролировать своих работников, должна помочь повысить производительность увеличения дисциплины на рабочем месте. Информация, полученная с помощью ИИ, также может позволить организациям реструктурировать рабочие места таким образом, чтобы это приносило пользу работникам» [4, с. 161]. Далее отмечает: «квалифицируя правовые последствия использования ИИ при найме и контроле работников, необходимо понимать, что в результате внедрения алгоритмов ИИ в сфере труда возникают не только традиционные проблемы усиления хозяйской власти работодателя, дискриминации или несанкционированного сбора персональных данных, а более сложный комплекс юридических проблем, связанный с ответственностью работодателя за принятые решения, которые он сам не может контролировать» [4, с. 164].

Приведенный выше пример позволяет сделать вывод, что роль ИИ может быть полезной при фиксации выявленных нарушений работника для последующего принятия решения нанимателем о привлечении его к дисциплинарной ответственности вплоть до увольнения, если неправомерное поведение работника будет носить систематический характер. Однако требуется учитывать ряд факторов. Во-первых, ч. 3 ст. 198 Трудового кодекса Республики Беларусь (далее – ТК) предусматривает, что право выбора меры дисциплинарного взыскания принадлежит нанимателю и при выборе меры должны учитываться тяжесть дисциплинарного проступка, обстоятельства, при которых он совершен, предшествующая работа и поведение работника на производстве [5]. Данные критерии ИИ оценить не может. Во-вторых, возникает вопрос: какие правовые последствия возникнут для нанимателя в случае принятия такого решения. И. А. Бутырев предлагает закрепить на

локальном уровне право работника или соискателя на отказ от применения ИИ работодателем при принятии кадровых решений (найм, увольнение, аттестация и др.) [6, с. 60]. Однако данное мнение является спорным (например, при использовании автоматизированной системы учета входа-выхода согласие работника не требуется). В связи с чем полагаем, что при использовании технологий (систем) ИИ для фиксации нарушений трудовой дисциплины работников нанимателю следует разработать локальный правовой акт (далее – ЛПА), регламентирующий порядок фиксации нарушений и критерии, по которым ИИ будет осуществлять контроль за ненадлежащим исполнением сотрудниками трудовых обязанностей для их учета и последующего принятия решения нанимателем. Также руководителю организации следует помнить, что в случае увольнения работника за нарушение трудовой дисциплины на изданного приказа, а также фиксации нарушения трудовой дисциплины с использованием технологий (систем) ИИ, за работником, считающего такое увольнение незаконным, сохраняется право на обжалование действий нанимателя в соответствии со ст. 233 ТК.

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы: 1) при принятии решения нанимателем о введении ИИ, необходимо издать соответствующий ЛПА об использовании ИИ и ознакомить работников в установленном законом порядке; 2) использование ИИ должно гарантировать право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, сохранность персональных данных; 3) при осуществлении контроля за надлежащим выполнением трудовых обязанностей работниками наниматель обязан предоставлять им информацию о том, какой тип ИИ используется для контроля за ними и какие данные собираются; 4) закрепить на локальном уровне ответственность нанимателя за неправомерное использование ИИ для контроля за работниками и предусмотреть механизмы защиты прав работников в случае их нарушения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Государственная программ «Цифровая Беларусь» на 2026-2030 годы : постановление Совета Министров Респ. Беларусь от 30 декабря 2025 г. № 793 // ЭТАЛОН: информ.-поисковая система (дата обращения: 12.06.2026).
2. Oppenheim, Maya. 2018. “Amazon scraps ‘sexist AI’ recruitment tool.” Independent. 11.10.2026. – URL: https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/amazon-ai-sexist-recruitment-tool-algorithma8579161.html (date of access: 12.06.2026).
3. Шатухин, Д. Amazon следит за работниками складов и увольняет их, если они бездействуют больше двух часов в день / Д. Шатухин. – URL: https://habr.com/ru/news/669432/?ysclid=mqeucuakhp976035850 (дата обращения: 12.06.2026).
4. Новиков, Д. А. Трудовое право и искусственный интеллект: точки соприкосновения и расхождения / Д. А. Новиков // Ежегодник трудового права. – 2024. – Вып. 14. – С. 156-174.
5. Трудовой кодекс Республики Беларусь : 26 июня 1999 г. № 296-3 : принят Палатой представителей 8 июня 1999 г. : одобр. Советом Респ. 30 июня 1999 г. : в ред. от 9 дек. 2025 г. № 110-3 // ЭТАЛОН : информ.-поисковая система (дата обращения: 12.06.2026).
6. Бутырев, И. А. Актуальные проблемы использования искусственного интеллекта и автоматизированного принятия решений в трудовых отношениях / И. А. Бутырев // Трудовое и социальное право. – 2026. – № 1(57). – С. 58-62.

SUD – EKSPERTLIK FAOLIYATIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA SAMARALI YECHIMLARI

Mirkomil BAZOROV,
Adliya vazirligi Yuridik ta’lim va sud-ekspertiza boshqarmasi bo‘lim boshlig‘i

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada sud-ekspertlik faoliyatida zamonaviy texnologiyalaridan shu jumladan, sohada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo‘llashning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda sud ekspertiza sohasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, Prezidentning 2025-yil 8-sentabrdagi PQ–270-son qarori asosida sud-ekspertlik sohasida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, sohani raqamlashtirish va sohaga SI texnologiyalarini joriy etishning huquqiy asoslari o‘rganiladi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi, xalqaro ekspertlarning fikrlari va SI texnologiyalarini qo‘llashning axloqiy-huquqiy muammolari tahlil qilinadi. Maqola yakunida sohani rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sud ekspertizasi, raqamli kriminalistika, sun’iy intellekt, deepfake, raqamli dalillar, multimedia ekspertizasi, chain of custody, ISO/IEC 17025, kiberjinoyat, ekspertiza metodikasi.

Аннотация. В данной научной статье анализируются особенности применения современных технологий в судебно-экспертной деятельности, в том числе технологий искусственного интеллекта (ИИ) в данной сфере. На основе нормативно-правовых актов, принятых в последние годы в сфере судебной экспертизы в Республике Узбекистан, в частности Постановления Президента от 8 сентября 2025 года No ПП-270, будут изучены правовые основы использования современных технологий в судебно-экспертной сфере, цифровизации отрасли и внедрения в сферу технологий ИИ. Также анализируется опыт зарубежных стран, мнения международных экспертов и этико-правовые проблемы применения технологий ИИ. В заключение статьи разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по развитию отрасли.

Ключевые слова: судебная экспертиза, цифровая криминалистика, искусственный интеллект, дипфейк, цифровые доказательства, мультимедийная экспертиза, цепочка хранения, ISO/IEC 17025, киберпреступность, методика экспертизы.

Abstract. This scientific article analyzes the specific aspects of applying modern technologies in forensic activities, including artificial intelligence (AI) technologies in the field. Based on the regulatory legal acts adopted in the field of forensic expertise in the Republic of Uzbekistan in recent years, specifically

Presidential Decree No. PP-270 dated September 8, 2025, the legal foundations for the use of modern technologies in the field of forensic expertise, the digitalization of the sector, and the implementation of AI technologies in the field will be studied. It also analyzes the experience of foreign countries, the opinions of international experts, and the ethical and legal issues of applying AI technologies. At the end of the article, scientifically grounded proposals and recommendations for the development of the industry were developed.

Key words: forensic examination, digital forensics, artificial intelligence, deepfake, digital evidence, multimedia expertise, chain of custody, ISO/IEC 17025, cybercrime, expertise methodology.

Sud-ekspertiza sohasi – qonun ustuvorligi va adolatni ta’minlashning muhim ustunlaridan biridir. Odil sudlov faqat ishonchli dalilga tayangandagina haqiqiy qiymatga ega bo‘ladi. Sud eksperti tomonidan berilgan xulosalar tergov va sud organlariga ish yuzasidan dalillarga baho berishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday sharoitda ekspertlardan ham ilmiy yondashuv, ham zamonaviy texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Shu ma’noda sud-ekspertlik faoliyatida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish nafaqat texnik modernizatsiya masalasi, balki odil sudlov sifatini oshirish, dalillarning maqbulligini ta’minlash va sud-tergov amaliyotining tezkorligini kuchaytirishning muhim institutsional shartidir.

O‘zbekistonda mazkur yo‘nalish bo‘yicha normativ-huquqiy asos izchil kengaymoqda. Xususan, 2024-yilda protsessual qonunchilikka raqamli dalillar bilan ishlashga oid normalar kiritildi. Shuningdek, 2025-yil 8-sentabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish va sohaga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–270-son qarori ushbu sohadagi davlat siyosatining strategik yo‘nalishlarini belgilab berdi. Ushbu hujjatda sud-ekspertlik faoliyatini raqamlashtirish va SI texnologiyalaridan foydalanish orqali tadqiqotlarning tezkorligi, xolisligi va to‘liqligini ta’minlash asosiy vazifa qilib belgilangan.

Ta’kidlash lozimki, so‘nggi yillarda aksariyat davlatlarda bo‘lgani kabi mamlakatimizda ham kiber jinoyatchiliklar soni va ularni amalga oshirishi usullari ortib bormoqda. Ma’lumot uchun, O‘zbekistonda 2025-yilda jami sodir etilgan

jinoyatlarning 49,6 foizi axborot texnologiyalari va kibermakondagi jinoyatlar hissasiga to‘g‘ri kelgan.

Hozirgi zamonaviy davrda jinoyatlarning murakkablashuvi, axborot hajmining ortib borishi va texnologik taraqqiyot sohaga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Jumladan, turli yangi gadjetlar, sun’iy intellekt texnologiyalari jamiyatning barcha jabhalariga ildam kirib kelmoqda, bu esa nafaqat insonlar hayotining yaxshilanishi va taraqqiyotga xizmat qiladi, balki texnologiyalar vositasida sodir etiladigan yangidan-yangi jinoyat turlari paydo bo‘lishiga ham olib keladi. Misol uchun, kriminalistika, sud-tibbiy ekspertiza, moliyaviyva kompyuter ekspertizalari sohalarida raqamli texnologiyalar ayniqsa Deepfake hujjatlar orqali tahdidlar ko‘payib bormoqda.

Sud-ekspertlik faoliyatida zamonaviy texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati

Sud ekspertizasi an’anaviy ravishda hujjatlar, ashyoviy dalillar, yozuvlar, biometrik va boshqa moddiy izlarni tahlil qilishga tayangan bo‘lsa, bugungi bosqichda uning predmet doirasi sezilarli ravishda kengaydi. Endilikda mobil telefonlar, kompyuterlar, serverlar, bulutli saqlash tizimlari, bank ilovalari, messenjerlar, videokuzatuv tizimlari, audio-video fayllar, geolokatsiya ma’lumotlari va raqamli izlar ekspert tahlilining to‘laqonli obyektiga aylanmoqda.

Sun’iy intellekt vositalari katta hajmdagi ma’lumotlarni saralash, tasniflash, shubhali bog‘liqliklarni topish, multimedia fayllarda montaj yoki o‘zgartirish alomatlarini aniqlash, matn va nutqni avtomatlashtirilgan qayta ishlash kabi jarayonlarni tezlashtiradi. Bu ekspertning o‘rnini bosa olmaydi, biroq uni yuqori hajmli texnik operatsiyalardan qisman xalos etib, tahlil chuqurligi va tezkorligini oshiradi. Ayniqsa, kiberjinoyatlar, bank kartalari bilan bog‘liq firibgarliklar, masofaviy manipulyatsiyalar, phishing, akkauntlarni egallash, noqonuniy kontent tarqatish kabi holatlarda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llamasdan samarali tergov va ekspertiza o‘tkazish amalda qiyinlashib bormoqda. Shuningdek, sud ekspertizasi uchun zamonaviy texnologiyalar faqat aniqlash vositasi emas, balki protsessual harakatlarni ishonchliligini ta’minlash vositasidir.

Masalan, raqamli dalillardan nusxa olish, dalillarning kelib chiqishi va o‘zgarmaganligini tasdiqlovchi mexanizmlari sud muhokamasida xulosalarning maqbulligiga bevosita ta’sir qiladi.

Raqamli kriminalistika, sun’iy intellekt va deepfake bilan bog‘liq yangi chaqiriqlar

Raqamli kriminalistika raqamli qurilmalar, ma’lumotlar, tarmoqlar va axborot tizimlaridan dalillarni aniqlash, saqlash, ajratib olish, tahlil qilish va protsessual shaklda taqdim etish jarayonidir. Bunda kompyuter-texnikaviy, mobil, tarmoq, bulutli, multimedia, audio-video, OSINT va kriptoaktivlar bilan bog‘liq yo‘nalishlar o‘zaro uyg‘unlashadi. Amaliy tahliliy materiallarda qayd etilishicha, mamlakatda kiberjinoyatlarga oid murojaatlar soni keskin oshgan, bu holat ekspertiza muassasalari oldiga qo‘yilgan savollarni tezkorlik bilan hal etish talablarini qo‘ymoqda. Alohida xavf deepfake texnologiyalari bilan bog‘liq. Chuqur o‘rganish modellari asosida yaratiladigan audio, video va fotosurat manipulyatsiyalari oddiy foydalanuvchi uchun ham, ko‘pincha mutaxassis bo‘lmagan protsess ishtirokchilari uchun ham haqiqiy kontentdan farqlashni murakkablashtiradi. Deepfake dezinformatsiya, shaxsiyatni o‘g‘irlash, sha’n va qadr-qimmatga putur yetkazish, tovlamachilik, siyosiy manipulyatsiya va sud ishlarida chalg‘ituvchi soxta dalillarni vujudga keltirish xavfini oshirmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalari bu muammolarni hal etishda ikki tomonlama rol o‘ynaydi: bir tomondan, aynan SI generativ modellar deepfake yaratmoqda; ikkinchi tomondan, ularni aniqlash, tasniflash va xavf reytingini berishda ham SI vositalarining o‘zi samarali yechim bo‘lib xizmat qilmoqda. Demak, sud-ekspertlik tizimi ushbu texnologik poygada passiv kuzatuvchi emas, faol ishtirokchi bo‘lishi kerak. Ta’kidlash joizki, 2025-yil 8-sentabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish va sohaga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–270-son qarorida 2025 – 2027-yillar davomida yangi ekspertiza va tadqiqot turlarini joriy etish, shu jumladan, raqamli fotosurat va videoyozuvda montaj belgilarini, shuningdek, sun’iy intellektdan foydalangan holda sodir etilayotgan

huquqbuzarliklarni aniqlashga doir tadqiqotlarni yo‘lga qo‘yish lozimligi qayd etilgan.

O‘zbekistonda amaliyotdagi asosiy muammolar

Birinchidan, ekspertiza muassasalarida ish yuklamasining yuqoriligi va ekspertiza xizmatlarining yetarli darajada hududiy tashkil etilmaganidir. Bu esa sifat, muddat va protsessual harakatlarni tezkorlikda amalga oshirishga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchidan, ekspertiza muassasalarining moddiy-texnik ta’minoti yetarlicha darajada emas, Shu sababli, yuqorida qarorda 2025-2027-yillarda 2025 – 2027-yillarda davlat sud-ekspertiza muassasalarining moddiy-texnika bazasini yangi zamonaviy uskuna va jihozlar bilan ta’minlash dasturi tasdiqlangan bo‘lib, unga asosan 24 mln AQSH dollaridan ortiq mablag‘ ajratildi. Uchinchidan, metodik qo‘llanmalar va zarur standartlarning yetarli emasligi. Raqamli dalillarni olish, nusxalash, log-fayllarni tasdiqlash, deepfakni aniqlash kabilarda ekspertiza tadqiqotlarni o‘tkazish bo‘yicha batafsil qo‘llanmalar mavjud emas. To‘rtinchidan, sohada malakali kadrlar tanqisligi hamda ularni jalb etish uchun ekspertiza muassasalaridagi ijtimoiy qo‘llab quvvatlash yetarlicha raqobatbardosh emasligi. Raqamli kriminalistika ekspertidan bir vaqtning o‘zida dasturlash asoslari, tarmoq xavfsizligi, operatsion tizimlar, ma’lumotlarni tiklash, protsessual huquq, sud ekspertizasi metodologiyasi va dalillar nazariyasini bilish talab etiladi. Beshinchidan, ekspertiza, tergov va sud amaliyoti o‘rtasidagi axborot almashuvining yetarlicha himoyalanmagan va avtomatlashtirilmaganidir. Yagona himoyalangan tarmoq, xavfsiz kanal, elektron dalillar reyestri va markazlashtirilgan audit log tizimi bo‘lmasa, dalillarning izchilligi va yaxlitligini ta’minlash qiyinlashadi. Oltinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalari asosida o‘tkaziladigan ekspertiza tadqiqotlari yo‘nalishlari to‘liq aniqlanib, bu sohada su’niy intellekt texnologiyalari imkoniyatlari va mavjud samaradorlik ko‘rsatgichlari yetarlicha o‘rganilgan holda sohada qo‘llanilmayapti.

Xalqaro tajriba

Xorijiy amaliyot shuni ko‘rsatadiki, raqamli kriminalistika samaradorligi ko‘p jihatdan institutsional modelning to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. Xususan, AQSHda

mintaqaviy kompyuter-kriminalistika laboratoriyalari tarmog‘i, Buyuk Britaniyada markaziy va hududiy xizmatlar uyg‘unligi, Janubiy Koreyada prokuratura va milliy ekspertiza xizmati tarkibidagi hududiy raqamli forenzika bo‘linmalari, Turkiyada esa butun viloyatlar kesimida kiberjinoyatlarga qarshi kurash va ekspertiza tuzilmalari shakllantirilgan.

Mazkur tajribalarning umumiy jihati shundan iboratki, raqamli kriminalistika faqat markaziy laboratoriya doirasida emas, balki hududiy bo‘linmalar, mobil guruhlar, ta’lim markazlari va ilmiy laboratoriyalarni o‘z ichiga olgan ko‘p pog‘onali tizim sifatida tashkil etilgan. Interpol tavsiyalarida raqamli kriminalistika laboratoriyalarini tashkil etish, birlamchi javob beruvchilar uchun qurilmalarni tarmoqdan izolyatsiya qilish, holatni to‘liq hujjatlashtirish, qonuniy vakolat va chain of custody-ni ta’minlash ustuvor vazifa sifatida ko‘rsatiladi.

NIST va ENFSI hujjatlarida esa laboratoriya sifatini boshqarish, validatsiya, xatarlarni baholash, vositalarni tekshirish, malaka sinovi va muntazam verifikatsiya masalalari asosiy elementlar sifatida e’tirof etiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari imkoniyatlari va mavjud samaradorlik ko‘rsatgichlari yetarlicha o‘rganilgan holda sohada qo‘llanilmayapti. Mazkur masala yuzasidan AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Fransiya, Chexiya, Latviya, Litva, MDH davlatlari va boshqa shu kabi xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalari o‘rganilganda, ushbu davlatlarda sun’iy intellekt texnologiyalari turli maqsadlarda ishlatilishini ko‘rish mumkin. Xususan, AQShda sud ekspertiza sohasida Pathfinder dasturi, IBIS (Integrated Ballistics Identification System), NIBIN (National Integrated Ballistic Information Network), CNNs (Convolutional Neural Networks), Face Recognition va boshqalardan keng foydalaniladi.

Ma’lumot uchun, Pathfinder dasturi raqamli kriminalistika sohasida keng qo‘llanilib, ushbu dastur sun’iy intellekt yordamida smartfonlardan olingan raqamli dalillarni (masalan, SMS, qo‘ng‘iroqlar tarixi, chatlar, rasmlar, geolokatsiya ma’lumotlari) tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

Parabon NanoLabs (parabon-nanolabs.com) kompaniyasi sun’iy intellekt orqali jinoyatchilarni aniqlashda genetik geneologiya usullarini qo‘llaydi. IBIS –

otish qurollaridan olingan o‘q va gilzalarni sun’iy intellekt yordamida tahlil qiluvchi tizim bo‘lib, ushbu tizim NIBIN orqali 220 dan ortiq joyda faoliyat yuritadi va har yili taxminan 100 000 qurolni kuzatadi. NIBIN ma’lumotlariga ko‘ra, jinoyat joyidan olingan o‘q namunasi taxminan 10 ta moslik beradi, bu esa 75–95% aniqlik bilan to‘g‘ri moslikni aniqlash imkonini beradi. TrueAllele – kriminalistikada DNK ma’lumotlarini tahlil qilish uchun sun’iy intellekt asosidagi tizim bo‘lib, sud jarayonlarida dalil sifatida qo‘llaniladi. Face Recognition – “Next Generation Identification” (NGI) tizimi suratlar asosida shaxsni aniqlashda sun’iy intellekt algoritmlaridan foydalanadi. Xitoyda “206” tizimi va iFlytek (ovozli biometrik identifikatsiya) va boshqalar keng qo‘llanadi.

Ma’lumot uchun, “206” tizimi jinoyat ishlarining har bir bosqichida tergovdan – sudgacha sun’iy intellekt texnologiyalari asosida tavsiyalar berib boradi. iFlytek (ovozli biometrik identifikatsiya) 200 dan ortiq shaxsning ovoz namunalarini 2 soniyadan kam vaqt ichida tahlil qilish va shaxsni aniqlashga xizmat qiladi. Germaniyada CARVE-DL (Crime Analysis and Recovery via Deep Learning) jinoyatchilikka qarshi kurashda sun’iy intellektni qo‘llashga qaratilgan loyiha bo‘lib, u katta hajmdagi raqamli ma’lumotlarni (masalan, 2 petabaytdan ortiq) tez va samarali tahlil qilish hamda chuqur o‘rganish imkoniyatini beradi. Fransiyada Fichier National Automatisé des Empreintes Génétiques (FNAEG) milliy DNK ma’lumotlar bazasi bo‘lib, jinoyat joyidan olingan biologik izlar va shaxslarning genetik profillarini saqlaydi. Ma’lumot uchun, 2023-yilda FNAEGda 4 milliondan ortiq genetik profil mavjud bo‘lib, bu jinoyatlarni tez va samarali aniqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Samarali yechimlar va ilmiy asoslangan takliflar

Mamlakatimizda sud – ekspertlik faoliyatida zamonaviy texnologiyalar, shu jumladan sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning keng yo‘lga qo‘yish maqsadida quyidagilar taklif etiladi. Birinchidan, ekspertiza muassasalarining moddiy-texnik bazalarini yanada boyitish orqali uning hududiy laboratoriyalar va mobil ekspert guruhlarini yaratish. Bu o‘z navbatida markaziy apparatdagi yuklamani kamaytirish imkonini beradi. Ikkinchidan, sud ekspertiza tadqiqotlarida

SI texnologiyalaridan foydalanish, ular yordamida olingan dalillarning sudda qabul qilinishi va ularning ishonchliligini baholashning yagona mezonlarini belgilovchi alohida normativ-huquqiy hujjat qabul qilish zarur. Uchinchidan, sud ekspertlari uchun “Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha” etika qoidalarini ishlab chiqish va qabul qilish. Bunda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning aniq chegaralarini belgilash, SI dastlabki saralash, katta hajmdagi yozuvlarni ko‘rib chiqish, deepfake ehtimolini baholash, tasvir va nutqdagi anomaliyalarni ko‘rsatish uchun qo‘llanilishi mumkinligini nazarda tutish, shu bilan birga, yakuniy ekspert xulosasi, ayniqsa sud ahamiyatiga ega baholashlar, albatta inson ekspert tomonidan qabul qilinishi va ikkilamchi tekshiruvdan o‘tkazilishini nazarda tutish. To‘rtinchidan, ekspertiza muassasalarining sud ekspertizasi tizimida raqamli va multimedia ekspertizasiga ixtisoslashgan laboratoriyalarni rivojlantirish. Bu orqali laboratoriyalar raqamli dalillar, audio-video montaj, deepfake, fonografiya, kompyuter-texnik, mobil va tarmoq tadqiqotlarini yagona ilmiy-metodik makon doirasida birlashtirishi mumkin. Beshinchidan, ekspertiza tadqiqotlar o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan metodik qo‘llanmalar va zarur standartlarni ishlab chiqish. Oltinchidan, ekspertiza muassasalarining laboratoriyalar faoliyatini ISO/IEC 17025 talablari asosida bosqichma-bosqich takomillashtirishdir. Yettinchidan, xavfsiz axborot infratuzilmasini yaratishdir. Jumladan, tergov organlari, operativ xizmatlar va ekspertiza muassasalari o‘rtasida shifrlangan ma’lumot almashish kanallari, VPN yechimlari, raqamli dalillar reyestri va boshqa tizimlarni joriy etilishi maqsadga muvofiq. Sakkizinchidan, kadrlar tayyorlashning ikki bosqichli modelini joriy etishdir: ekspertlar uchun chuqurlashtirilgan professional dasturlar; sud-tergov organlari xodimlari uchun raqamli dalillar maqbulligi, texnologik xavf va ekspert xulosalarini baholash bo‘yicha maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.
3. https://online.zakon.kz.
4. https://continent-online.com/.
5. www.lex.uz.

SUD EKSPERTLIK FAOLIYATIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Farrux JURAYEV,
Adliya vazirligi Yuridik ta’lim va sud-ekspertiza
boshqarmasi bosh maslahatchisi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada sud ekspertlik faoliyatida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, Prezidentning 2025-yil 8-sentabrdagi PQ–270-son qarori asosida sud-ekspertlik sohasini raqamlashtirish va SI teknologiyalarini joriy etishning huquqiy asoslari o‘rganiladi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi, xalqaro ekspertlarning fikrlari va SI teknologiyalarini qo‘llashning axloqiy-huquqiy muammolari tahlil qilinadi. Maqola yakunida sohani rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sud ekspertizasi, raqamlashtirish, dalillarning ishonchliligi, ekspertiza, raqamli kriminalistika, axloqiy tamoyillar.

Аннотация. В данной научной статье анализируются теоретические и практические аспекты применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в судебно-экспертной деятельности. Изучаются правовые основы цифровизации судебно-экспертной сферы и внедрения технологий ИИ в Республике Узбекистан на основе нормативно-правовых актов, принятых в последние годы, в частности, постановления Президента от 8 сентября 2025 года № ПП–270. Также анализируются опыт зарубежных стран, мнения международных экспертов и этико-правовые проблемы применения технологий ИИ. В заключение статьи разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по развитию сферы.

Ключевые слова: искусственный интеллект, судебная экспертиза, цифровизация, достоверность доказательств, экспертиза, цифровая криминалистика, этические принципы.

Abstract. This scientific article analyzes the theoretical and practical aspects of using artificial intelligence (AI) technologies in forensic activities. It examines the legal foundations for digitizing the forensic field and introducing AI technologies in the Republic of Uzbekistan, based on the normative legal acts adopted in recent years, particularly the President’s Resolution No. PQ-270 of September 8, 2025. Additionally, the experience of foreign countries, opinions of international experts, and the ethical and legal challenges of using AI technologies are analyzed. The article concludes with the development of scientifically based proposals and recommendations for the development of the field.

Key words: Artificial intelligence, forensic science, digitization, reliability of evidence, expertise, digital forensics, ethical principles.

Zamonaviy axborot jamiyati sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalari inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga, jumladan, sud-huquq tizimiga ham faol kirib kelmoqda. Sud ekspertlik faoliyati – jinoyat, fuqarolik va ma’muriy ishlarni to‘g‘ri hal qilish uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy asoslangan tadqiqotlar sohasi – ushbu texnologik o‘zgarishlardan chetda qolayotgani yo‘q. Aksincha, so‘nggi yillarda dunyoning rivojlangan davlatlarida sud ekspertizasida SI teknologiyalarini qo‘llash bo‘yicha jiddiy qadamlar qo‘yilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham bu borada muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2025-yil 8-sentabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish va sohaga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–270-son qarori ushbu sohadagi davlat siyosatining strategik yo‘nalishlarini belgilab berdi. Ushbu hujjatda sud-ekspertlik faoliyatini raqamlashtirish va SI texnologiyalaridan foydalanish orqali tadqiqotlarning tezkorligi, xolisligi va to‘liqligini ta’minlash asosiy vazifa qilib belgilangan.

Ta’kidlash lozimki, so‘nggi yillarda aksariyat davlatlarda bo‘lgani kabi mamlakatimizda ham kiber jinoyatchiliklar soni va ularni amalga oshirishi usullari ortib bormoqda. Ma’lumot uchun, 2024-yil davomida jami sodir etilgan jinoyatlarning 42 foizini kiber jinoyatchilik tashkil qiladi. Hozirgi zamonaviy davrda jinoyatlarning murakkablashuvi, axborot hajmining ortib borishi va texnologik taraqqiyot sohaga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Jumladan, turli yangi gadjetlar, sun’iy intellekt texnologiyalari jamiyatning barcha jabhalariga ildam kirib kelmoqda, bu esa nafaqat insonlar hayotining yaxshilanishi va taraqqiyotga xizmat qiladi, balki texnologiyalar vositasida sodir etiladigan yangidan-yangi jinoyat turlari paydo bo‘lishiga ham olib keladi. Misol uchun, kriminalistika, sud-tibbiy ekspertiza, moliyaviy va kompyuter ekspertizalari sohalarida raqamli texnologiyalar ayniqsa Deepfake hujjatlar orqali tahdidlar ko‘payib bormoqda.

Deepfake bu sun’iy intellekt (AI) va chuqur o‘rganish (deep learning) texnologiyalari yordamida yaratilgan soxta foto, video yoki audio materiallardir.

2024-yilda sun’iy intellekt yordamidagi hujumlar misli ko‘rilmagan darajada ko‘payib, entrust (kiberxavfsizlik va identifikatsiya yechimlari bo‘yicha ixtisoslashgan xalqaro kompaniya) kompaniyasining 2025-yilgi hisobotida keltirilishicha, 2024-yilda deyarli har 5 daqiqada 1 ta deepfake hujumi sodir bo‘lgan. Shu yilning o‘zida, raqamli hujjatlarni qalbakilashtirish holatlari avvalgi yilga nisbatan 244 % ga oshgan. Bu o‘z navbatida ushbu sohada faoliyat yuritayotgan ekspertlarni ish yuklamasini ortishiga hamda bu orqali ayrim holatda ishlarni ko‘rib chiqish muddatlari o‘zayishi sababli, sud-tergov organlarining e’tirozlariga olib kelmoqda.

Xorijiy davlatlarda sud ekspertiza sohasida tadqiqotlarni o‘tkazishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yilmoqda. Shuningdek, mamlakatimizda boshqa sohalarda ham sun’iy intellekt texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish, xususan “SMART SUD” konsepsiyasi asosida sud jarayonlarini raqamlashtirish, elektron hujjat aylanishini tezlashtirish va sun’iy intellekt orqali qarorlarni asoslash imkoniyatlari yaratilmokda. Ma’lumot uchun, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ–358-son qarori bilan tasdiqlangan Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasida davlat organlari va xo‘jalik birlashmalari, oliy ta’lim muassasalarini sun’iy intellektni amaliyotda qo‘llash uchun zarur texnik uskunalar bilan ta’minlash orqali tegishli infratuzilma yaratishni amalga oshirishi ustuvor vazifa etib belgilangan. Bu esa, sohani yanada rivojlantirish, sud-tergov organlari faoliyatiga yaqindan va tezkorlikda yordam berish maqsadida sud ekspertiza sohasida su’niy intellekt texnologiyalaridan bosqichma-bosqich foydalanishni yo‘lga qo‘yish lozimligini ko‘rsatmoqda.

Sohada bir qator muammoli masalalar mavjud. Masalan, sun’iy intellekt texnologiyalari asosida o‘tkaziladigan ekspertiza tadqiqotlari yo‘nalishlari to‘liq aniqlanib, bu sohada su’niy intellekt texnologiyalari imkoniyatlari va mavjud samaradorlik ko‘rsatgichlari yetarlicha o‘rganilgan holda sohada qo‘llanilmayapti. Mazkur masala yuzasidan AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Fransiya, Chexiya, Latviya, Litva, MDH davlatlari va boshqa shu kabi xorijiy davlatlarning

ilg‘or tajribalari o‘rganilganda, ushbu davlatlarda sun’iy intellekt texnologiyalari turli maqsadlarda ishlatilishini ko‘rish mumkin. Xususan, AQShda sud ekspertiza sohasida Pathfinder dasturi, IBIS (Integrated Ballistics Identification System), NIBIN (National Integrated Ballistic Information Network), CNNs (Convolutional Neural Networks), Face Recognition va boshqalardan keng foydalaniladi. Ma’lumot uchun, Pathfinder dasturi raqamli kriminalistika sohasida keng qo‘llanilib, ushbu dastur sun’iy intellekt yordamida smartfonlardan olingan raqamli dalillarni (masalan, SMS, qo‘ng‘iroqlar tarixi, chatlar, rasmlar, geolokatsiya ma’lumotlari) tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

Hozirgi kunda xorijiy davlatlarda ham sun’iy intellekt texnologiyalarini sud ekspertiza sohasida qo‘llashning huquqiy maqomi va su’niy intellekt texnologiyalari yordamida o‘tkazilgan ekspertiza tadqiqotlarining natijalarini sud va tergov faoliyatida dalil sifatida qabul qilinishiga oid qoidalar belgilab berilmagan. Ma’lumot uchun, sun’iy intellekt bo‘yicha uyg‘unlashtirilgan qoidalarni belgilovchi “Sun’iy intellekt” Qonuni (https://ai-act-law.eu/) Yevropa parlamenti va kengashining 2024-yil 13-iyundagi 2024/1689-son reglamenti bilan tasdiqlangan. Bundan tashqari, sud ekspertiza sohasida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish masalalari bo‘yicha olimlar tomonidan turli fikrlar yuritilgan. Jumladan, sun’iy intellekt texnologiyalari sud ekspertlik faoliyatida bir qator muhim imkoniyatlarni taqdim etadi. AQShda joylashgan John Jay College of Criminal Justice fakulteti professori Ali Kocak ta’kidlashicha, “telefonlar va kompyuterlardan olinadigan katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash odam uchun juda qiyin. Haftalar yoki oylar davom etadigan ishlarni sun’iy intellekt bir necha daqiqa yoki soniyalarda bajarishi mumkin”. Bu, ayniqsa, qotillik kabi og‘ir jinoyatlarni ochishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, professor Ali Kocak asosiy munozarani “mashinalar sud majlisida inson ekspert o‘rnini bosa oladimi yoki yo‘qmi?” degan savol atrofida shakllanishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, SI ekspertlarga katta qulayliklar yaratadi, biroq ekspertning o‘zi sudda so‘roq qilinishi kerak – va AI bilan bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas.

Shu bilan birga, Steve Molloy va Calum Mackenzie (Accuracy kompaniyasi mutaxassislari) esa SI vositalari odatda birinchi bosqichdagi tekshiruvlar uchun samarali ekanligini, biroq yakuniy xulosa chiqarishda inson ekspertizasi zarurligini ta’kidlaydi. Ular SI dan foydalanishda “ikkinchi bosqich tekshiruvi”ga (second-level review) e’tibor qaratish lozimligini, bunda subyekt sohasidagi mutaxassislar asosiy rolni o‘ynashini qayd etgan.

Sud ekspertlik faoliyatida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish – bu zamon talabi va muqarrar jarayondir. SI ekspertlarning ishini sezilarli darajada yengillashtirishi, tadqiqotlar tezligini oshirishi va katta hajmdagi ma’lumotlarni samarali qayta ishlash imkoniyatini yaratishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni joriy etish bir qator huquqiy, axloqiy va uslubiy muammolarni ham keltirib chiqaradi.

Yuqoridagilarga asosan quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- huquqiy asosni takomillashtirish: SI texnologiyalari yordamida olingan dalillarning sudda qabul qilinishi va ularning ishonchliligini baholashning yagona mezonlarini belgilovchi alohida normativ-huquqiy hujjat qabul qilish zarur.
- metodik ta’minotni yaratish: har bir ekspertiza turi bo‘yicha SI texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy asoslangan metodikalarini ishlab chiqish va ularni validatsiyadan o‘tkazish lozim.
- kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish: sud ekspertlari va tergovchilarni SI texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha malakasini oshirish tizimini joriy etish, maxsus kurslar va treninglar o‘tkazish.
- xalqaro hamkorlikni rivojlantirish: SI texnologiyalarini sud ekspertizasida qo‘llash bo‘yicha xorijiy ilmiy markazlar bilan hamkorlikni kengaytirish, ilg‘or tajribani o‘rganish va joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalari sud ekspertlik faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Biroq bu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlar ehtiyotkorlik bilan, huquqiy va axloqiy me’yorlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.
3. https://online.zakon.kz.
4. https://continent-online.com/.
5. www.lex.uz.

HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING ILMIY-TEXNOLOGIK YECHIMLARI XUSUSIDA

Mahmud OCHILOV,
Milliy gvardiya norma ijodkorligi bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini tartibga solishning mazmun-mohiyati yuzasidan fikr mulohazalar yuritilgan, huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida qonunchilikni takomillashtirish oid ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar bayon etilgan
Kalit so‘zlar: huquqbuzarliklar profilaktikasi, huquqbuzarliklar profilaktikasi vazifalari, huquqbuzarliklar profilaktikasi turlari, profilaktik chora-tadbirlar tizimi, huquqbuzarliklarning oldini olish.

Аннотация. В данной научной работе представлены мнения о содержании и сущности регулирования системы профилактики правонарушений, а также научно обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию законодательства о профилактике правонарушений.
Ключевые слова: профилактика правонарушений, задачи профилактики правонарушений, виды профилактики правонарушений, система профилактических мер, предупреждение правонарушений.

Abstract. This scientific work presents opinions on the content and essence of regulating the crime prevention system, as well as scientifically grounded proposals and recommendations for improving legislation on crime prevention.
Keywords: crime prevention, tasks of crime prevention, types of crime prevention, system of preventive measures, crime prevention.

Xalqaro tajribaga ko‘ra, huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini tartibga solish – dunyo davlatlari taraqqiyotining har qanday bosqichida barqaror va xavfsiz rivojlanishni ta’minlashning kafolati hisoblanadi. Yangi O‘zbekistonda ushbu tizimni tartibga solish jarayonlarini konstitutsiyaviy, ma’muriy va sud-huquq islohotlarda, qonunchilikni modernizatsiya qilinishida, strategik rejalashtirish va rivojlanish tizimi joriy etilishida, shuningdek huquq-tartibot idoralari va profilaktika subyektlari faoliyatining samaradorligi oshirilishida o‘z aksini topmoqda. Xususan, Harakatlar strategiyasi, Taraqqiyot strategiyasi va Yangi O‘zbekiston – 2030 strategiyasi asosida o‘tkazilgan izchil islohotlar – huquqbuzarliklar profilaktikasi va kadrlarni tayyorlash tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqmoqda, infratuzilma modernizatsiya qilinishi, raqamli texnologiyalar joriy etilishi va mansabdor shaxslar

ijtimoiy himoyasining kuchaytirilishi esa zamonaviy ish sharoitlari yaratishga zamin yaratmoqda. Islohotlar natijasida O‘zbekistonning xavfsiz davlat sifatida reyting va indekslardagi o‘rni yaxshilanmoqda. MDH davlatlari orasida O‘zbekiston har 100 ming aholiga nisbatan jinoyatlar soni bo‘yicha xavfsiz davlatlardan biri bo‘lib qolmoqda[180]. Ayniqsa, “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosida jamoatchilikning faol ishtirokiga tayangan huquqbuzarlikni jilovlashning “O‘zbek modeli” xalqaro hamjamiyatning yuksak e’tirofiga sazovor bo‘lmoqda.

Bugungi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Ma’muriy-javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi, O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”, “Ma’muriy qamoqni o‘tash tartibi to‘g‘risida”, “Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslar ustidan ma’muriy nazorat to‘g‘risida”gi qonunlar, shuningdek Parlament, Davlat rahbari, Hukumat hujjatlari hamda idoraviy hujjatlar – profilaktika tizimni tartibga solish va rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Profilaktik tadbirlarini samarali tashkil etishda huquq-tartibot idoralari va profilaktika subyektlari faoliyatini tartibga soluvchi, shuningdek korrupsiya, ekstremizm, terrorizm, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, odam savdosi, qurol va narkotiklar qonunga xilof muomalasiga, yashirish iqtisodiyotga qarshi kurashish, yo‘l harakati, yong‘in xavfsizligi, qo‘riqlash, fuqaro muhofazasi, aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish, shaxsga doir va davlat sirlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonunchilik muhim huquqiy zaminlarni yaratmoqda. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”, “Sudlar to‘g‘risida”, “Parlament nazorati to‘g‘risida”, “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida” qonunlar, shuningdek, murojaatlar, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, inson, bolalar va tadbirkorlar huquqlari bo‘yicha ombudsmanlar to‘g‘risidagi qonunchilik tizim faoliyati ustidan ta’sirchan nazoratni ta’minlamoqda.

[180] Qarang: https://stat.uz/uz/ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi axborotnoma, O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati: “XIX. O‘zbekiston Respublikasida huquqbuzarliklar”.

Shu bilan birga, globallashuv, raqamlashtirish va jinoyatchilikning yangi shakllari paydo bo‘lishi davrida profilaktika tizimini zamon talablariga monand shaklda tartibga solish va profilaktik chora-tadbirlarning natijadorligini monitoring qilish dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu borada, joriy yilning 27-yanvar kuni Toshkent shahrida o‘tkazilgan yig‘ilishda Davlatimiz rahbari tomonidan huquq-tartibot idoralarining faoliyati tanqidiy ko‘rib chiqilib, jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasida yangi vazifalar belgilab berildi.181

Xalqaro huquqiy hujjatlar, milliy va xorijiy qonunchilik, strategik rejalashtirish hujjatlari, huquqshunos olimlar, ekspert va mutaxassislar, jamoatchilik fikri, aholi murojaatlari va statistik ma’lumotlar tahlili huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida qonunchilikda tartibga solinishi zarur bo‘lgan huquqiy noaniqliklar mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Birinchidan, huquqbuzarliklar profilaktikasi terminini ta’riflashda “....chora-tadbirlar tizimi” va “....davlat organlarining faoliyati” kabi turli yondashuvlar – nomuvofiqliklarga sabab bo‘lsa, huquqbuzarliklar profilaktikasi turlari”, “profilaktika choralari” va “profilaktik tadbirlar” kabi tushunchalar – ularni farqlovchi mezonlarni tartibga solish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Jumladan, “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi O‘RQ-371-son qonuniga ko‘ra[182], huquqbuzarlik – ma’muriy huquqbuzarlik va jinoyat hisoblanadi, ya’ni boshqa huquq sohalari ushbu Qonun predmetiga kirmaydi. Qonunning 2–moddasida huquqbuzarliklar profilaktikasi – “chora-tadbirlari tizimi” deyilgan bo‘lsa, 22–moddasida huquqbuzarliklarning umumiy profilaktikasi – “profilaktika subyektlarining faoliyati” sifatida ta’riflangan.

Jamiyatda ma’muriy huquqbuzarlik va jinoyat sodir etilsa jinoyat to‘g‘risidagi, ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi va jinoyat-protsessual qonunchilik talabiga muvofiq “jazo qo‘llash tartibi” ishga tushadi. Kodekslarda davlat organi nomidan ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarini va jinoyat ishlarini

[181] Qarang: https://president.uz/uz/lists/view/8882
[182] Qarang: https://www.lex.uz/acts/2387357

yuritish, jazolarni va huquqiy ta’sirning boshqa choralarini qo‘llash tartibi belgilangan.

Bunday ishlarni yuritishga vakolatli bo‘lgan davlat mansabdor shaxsi zimmasiga huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish majburiyati yuklangan. Bu majburiyatni bajarishda xodim ma’muriy huquqbuzarlik va jinoyatni barvaqt oldini olish choralarini ko‘radi, shuningdek ro‘yxatdan o‘tganlarni esa sodir etilishiga imkon bergan sabab va shart-sharoitlarni aniqlaydi, shundan so‘ng ularni bartaraf etish choralarini ko‘rish uchun tashkilotga va shaxsga bajarish majburiy bo‘lgan taqdimnoma yoki rasmiy ogohlantirish xati kiritadi. Fikrimizcha, huquqbuzarliklar profilaktikasi turlari va chora-tadbirlarni tizimi, profilaktik hisob va nazoratning bitta pirovard natijaga, ya’ni huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olishga qaratilgan bo‘ladi. Shu bois, huquqbuzarliklar profilaktikasi – “chora-tadbirlar tizimi” sifatida emas balki, “ushbu Qonun bilan vakolat berilgan davlat organlarining chora-tadbirlar tizimini amalga oshirishga qaratilgan faoliyati” sifatida yondashish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Jahon tajribasiga ko‘ra, davlat va jamoatchilikning birgalikdagi umumiy harakatlari, birinchidan, huquqbuzarliklarga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan harakatlar – huquqbuzarlikning oldini olishga, ikkinchidan, xavf ostida bo‘lgan shaxslarni o‘qitish, nazorat qilish, yordam berish, reabilitatsiya qilish harakatlari – jinoyatchilikning erta oldini olishga xizmat qiladi. Fikrimizcha, profilaktika faoliyatida 2 ta jarayonini birinchidan – huquqbuzarlikning oldini olish (aniqlash va barham berish)ni, ikkinchidan – huquqbuzarlik sodir bo‘lishiga imkon berayotgan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etishni kompleks tartibga solinishi – muhim yechimlardan biri sanaladi, har ikkala jarayon prognozlash va huquqbuzarlikni oldini olishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilarga ko‘ra shunday xulosaga kelish mumkinki, huquqbuzarliklar profilaktikasining maqsadi – qonuniylikni va huquqiy tartibotni mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olishga, shuningdek ularning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etish bo‘lsa, ushbu maqsadga erishishning

yuridik instrumenti – vakolatli davlat organi va muassasasining ushbu qonunda belgilangan profilaktik va tarbiyaviy ko‘rsatishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish qaratilgan faoliyati hisoblanadi.

Ikkinchidan, Jinoyat to‘g‘risidagi, ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi va jinoyat-protsessual qonunchilikning asosiy vazifalari183 – ma’muriy huquqbuzarlik va jinoiy tajovuzlarning oldini olishdan (ularni tez va to‘la ochishdan, aybdorlarni fosh etishdan), sodir etishga imkon bergan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish choralarini ko‘rishdan, fuqarolarni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashdan hamda qonuniylikni mustahkamlashdan iborat.

Bundan tashqari, so‘nggi yillarda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish yo‘nalishida “shaxsiy xavfsizlik profilaktikasi”, “ijtimoiy profilaktika”, “raqamli profilaktika”, “huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida tahliliy, ilmiy va texnik tadqiqotlarni olib borish” kabi zamonaviy profilaktika turlari joriy etildi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tushunchasi, profilaktikaning maqsadi va vazifalaridagi noaniqliklarni bartaraf etishda – kodekslar, yangi qabul qilingan hujjatlarda belgilangan vazifalar, yagona yuritish tartiblarini inobatga olish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Jahon tajribasi, dunyo davlatlari ilg‘or amaliyoti va tadqiqotlar tahliliga ko‘ra, huquqbuzarliklar profilaktikasining maqsad va vazifalari – huquqbuzarliklar hamda jinoyatlarning barvaqt oldini olish va kamaytirish, fuqarolar, tashkilotlar, jamiyat va davlatni huquqbuzarliklardan himoya qilish, jamiyatda qonunchilikka itoatkorlik hissini shakllantirish va jamoat xavfsizligini ta’minlash iborat.

Umuman olganda, tarixiy, ilmiy, yuridik va qiyosiy tahlillar, huquqni qo‘llash amaliyotida yuqori samaradorlik ko‘rsatkichlarga erishish uchun huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilikdagi huquqiy bo‘shliqlarni to‘ldirishga,

[183] Qarang: https://www.lex.uz/acts: O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 269-modda. Ma’muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlarni yuritish vazifalari; O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 2-modda. Kodeksning vazifalari; O‘zbekiston Respublikasining 2-modda. Jinoyat-protsessual qonunchiligining vazifalari.

ayrim takrorlanish va nomuvofiqliklarni bartaraf etishga zarurat sezilayotganligini ko‘rsatmoqda.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini tartibga solishning ilmiy va raqamli yechimlarini joriy etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonunida quyidagi konseptual masalalarni ko‘rib chiqish taklif etiladi:

1. Qonunda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari, sohani tartibga solishda davlat hokimiyati va boshqaruvi, mahalliy organlarning vakolatlari aniqlashtirish va uzoq muddatli strategik rejalashtirish tartibini belgilash;

- uyushgan jinoyatchilik, jinoiy uyushma, korrupsiya, yashirin iqtisodiyot bilan bog‘liq jinoyatlar profilaktikasi tizimini rivojlantirish tartibi belgilash;
- tizimni boshqarish, ish yuritish, nazorat va idoralararo hamkorlik tartibini soddalashtirish mexanizmlarini belgilash;
- moddiy-texnik va ijtimoiy ta’minotning tizimini moliyaviy-iqtisodiy tartibga solish orqali barqaror faoliyatni ta’minlash;

2. Huquqbuzarliklar profilaktikasi tushunchasi va maqsadini protsessual qonunchilik bilan o‘zaro muvofiqlashtirish orqali noaniqlarni tartibga solish

- qonunning 3-moddasida keltirilgan asosiy tushunchalarda quyidagi ta’rif berish: “huquqbuzarliklar profilaktikasi – qonuniylikni va huquqiy tartibotni mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, shuningdek ularning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etish maqsadida vakolatli davlat organlari va muassasalar tomonidan ushbu Qonunda belgilangan profilaktik va tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish chora-tadbirlarini amalga oshirish qaratilgan davlat faoliyati turi;”.
- “huquqbuzarliklar profilaktikasi turlari”, “huquqbuzarliklar profilaktikani amalga oshiruvchi davlat organi xodimi” kabi yuridik terminlarga huquqiy ta’rif berish;

- huquqbuzarliklar profilaktikasi chora-tadbirlarni amalga oshirish sohasida ish yuritishning yagona tartibini belgilash orqali profilaktikaning barcha turlarini o‘z vaqtida va sifatli amalga oshirishni ta’minlash;

3. Jinoyat to‘g‘risidagi, ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi va jinoyat-protsessual qonunchilikning asosiy vazifalari, shuningdek mahallalarda huquqbuzarliklarning oldini olish va xavfsiz muhitni yaratish yo‘nalishida yangi joriy etilgan aholi turmush farovonligini va kibersavodxonligini oshirishda qo‘llanilayotgan profilaktik tajribalarni qonunda mustahkamlash:

- huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalarini “ijtimoiy profilaktika, raqamli profilaktika va shaxsiy xavfsizlik profilaktika bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish”, “huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida tahliliy, ilmiy va texnik tadqiqotlarni olib borish” kabi vazifalar bilan to‘ldirish;
- raqamli profilaktikada internet provayderlari va mobil aloqa operatorlarining ishtirokini kengaytirish;
- tizimni texnik tartibga solish va yagona texnik siyosatni amalga oshirish tartibini belgilash, shu jumladan profilaktikaning texnik vositalari, raqamli mexanizmlar va sun’iy intellektni joriy etish sohasida yagona texnik talablarni tatbiq etish orqali – boshqaruv va ish yuritish jarayonlarida yuqori sifat, xavfsizlik va samaradorlikni ta’minlash;

4. Qonunning 3-bobida profilaktikani amalga oshirish vakolati berilgan davlat organlari va ularning xodimlari (mansabdor shaxslar) maqomini belgilovchi normalarni kompleks tartibga solish maqsadida, bunda:

- davlat organlari chegaralash orqali “bir funksiya – bir mas’ul organ” tamoyilini joriy etish va yuqori samaradorlik ko‘rsatkichlariga erishish;
- mahalliy davlat organlari, huquqni muhofaza qilish organlari, favqulodda vaziyatlar organlari, raqamli texnologiyalar, ayollar bilan

ishlash, ijtimoiy himoya va “mahalla yettiligi” organlari vakolatlarini mustahkamlash;

- davlat organlari, ta’lim, mahalla tizimi va jamoatchilik hamkorligini kuchaytirishga qaratilgan normalar bilan to‘ldirish;
- barcha davlat organiga tegishli bo‘lgan umumiy-tashkiliy vakolatlarni shu jumladan, “profilaktikani amalga oshiradi”, “dasturni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi”, “boshqa organ va muassasalar bilan hamkorlik qiladi” kabi takrorlanishlarni tizimlashtirish;
- qonunni “Huquqbuzarliklar profilaktikani amalga oshiruvchi davlat organlari xodimlarining maqomi” nomli yangi modda bilan to‘ldirish, unda davlat xizmatchilari (profilaktika, soliq, favqulodda vaziyatlar, ekologiya inspektorlari, “Mahalla yettiligi” a’zolari, shuningdek, ta’lim, sog‘liqni saqlash, mehnat va sport muassasalari xodimlarining) huquqlari, majburiyatlari va javobgarligi, idoralararo hamkorligini kompleks tartibga solish, shu jumladan ularning huquqiy himoyasi va shaxsiy xavfsizligi kafolatlarini xizmatni o‘tash sharoitini inobatga olgan holda mustahkamlash;

6. “Idoralararo hamkorlikning raqamli mexanizmlarni joriy etish tartibini belgilash” orqali – qo‘shma harakatlarni va vazifalarni amalga oshirish hamda natijasini monitoring qilib borishning aniq tartiblarini belgilash.

7. Qonun normalarini shakllantirishda – O‘zbekiston Respublikasining Milliy xavfsizlik konsepsiyasi, Jamiyat xavfsizligi strategiyasi, Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Kiberxavfsizlik – 2030” strategiyasi, Kriminogen vaziyati murakkab mahallalarda jinoyatlarning oldini olish bo‘yicha manzilli choralar konsepsiyasi, Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha namunaviy konsepsiyalar, Jinoyat, jinoyat-protsessual va jinoyat-ijroiya qonunchiligini takomillashtirish, shuningdek jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, milliy madaniyatni yanada rivojlantirish, uzluksiz ma’naviy va ma’rifiy tarbiya ishlarini

tashkil etish, ilm-fanni va innovatsiyani rivojlantirish, yoshlarga oid siyosatni rivojlantirish, ta’lim va tarbiya tizimini rivojlantirishga doir strategik rejalashtirish hujjatlari ishlab chiqishda inobatga olish.

Qonunni takomillashtirish yuzasidan ilgari surilgan taklif va tavsiyalar kelgusida jinoyatlar va huquqbuzarliklarning oldini olishning samarali tizimini joriy etish bilan birgalikda:

- profilaktika tizimini “yagona huquqiy makonda” aqlli va proaktiv tartibga soladigan, tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy profilaktikaning uzluksizligini ta’minlaydigan milliy qonunchilik modeli yaratiladi;
- huquqbuzarlik sabablari va omillarni aniqlash hamda bartaraf etishda yagona ish yuritish yaratiladi, davlat organlari mas’uliyati ortadi;
- qonuniylik va huquqiy tartibotni mustahkamlanadi, aholining huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimiga bo‘lgan ishonchi yanada oshadi, O‘zbekistonning xalqaro huquqiy imiji va investitsiya muhiti yaxshilanadi;
- jamiyatning huquqiy, raqamli va xavfsizlik madaniyatini yuksaladi;
- virtual makonda profilaktika rivojlanadi, raqamli mexanizmlarning sifati va xavfsizligi ta’minlanadi;
- idoralarlaro hamkorlikda qo‘shma harakatlarni va vazifalarni bajarish tartiblari aniqlashadi;
- tashqi nazorat mexanizmlari takomillashadi, huquqiy audit tizimi orqali samarasiz va huquqbuzarlikka imkon beradigan qonun osti hujjatlari normalarni barvaqt bartaraf etiladi;
- tizimning barqaror faoliyat ko‘rsatishini ta’minlaydigan idoraviy ish yuritish va nazorat, shuningdek resurslar bilan ta’minlash mexanizmlari yaratiladi.

CONVERGING STANDARDS IN AI GOVERNANCE: AN INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS

Jamshidbek IBROKHIMOV,
LL.M. (Pennsylvania State University) Admitted to the New York State Bar Law Clerk at Rogers Tamburro, P.C., Pittsburgh, Pennsylvania

Abstract. Artificial intelligence is becoming an integral part of governance, economics, and public life around the world, creating an urgent need for coherent international legal norms. This article examines global regulatory frameworks, including those of the Council of Europe, the European Union, the OECD and the United Nations, and assesses how these standards can guide Uzbekistan's development of a human-rights-based and innovation-oriented AI governance system.

Keywords: artificial intelligence, international law, regulation, human rights, governance.

Annotatsiya. Sun'iy intellekt dunyo bo'ylab boshqaruv, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda, bu esa izchil xalqaro huquqiy normalarni ishlab chiqishga bo'lgan shoshilinch ehtiyojni yuzaga keltirmoqda. Mazkur maqolada Yevropa Kengashi, Yevropa Ittifoqi, OECD hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining global tartibga solish mexanizmlari tahlil qilinadi hamda ushbu standartlar O'zbekistonda inson huquqlariga asoslangan va innovatsiyaga yo'naltirilgan sun'iy intellektni boshqarish tizimini shakllantirishga qanday xizmat qilishi mumkinligi baholanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, xalqaro huquq, huquqiy tartibga solish, inson huquqlari, boshqaruv.

Аннотация. Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью государственного управления, экономики и общественной жизни во всем мире, что обусловливает необходимость формирования согласованных международно-правовых норм. В настоящей статье рассматриваются глобальные подходы к правовому регулированию искусственного интеллекта, включая документы и стандарты Совета Европы, Европейского союза, ОЭСР и Организации Объединённых Наций, а также оценивается, каким образом данные международные стандарты могут способствовать формированию в Республике Узбекистан системы регулирования искусственного интеллекта, основанной на соблюдении прав человека и поддержке инновационного развития.

Ключевые слова: искусственный интеллект, международное право, правовое регулирование, права человека, государственное управление.

Main text

Artificial intelligence has become one of the most important technologies of the twenty-first century, influencing public services, justice systems, private markets, and nearly every aspect of human life. The rapid expansion of this technology has intensified the need for coordinated international legal standards, as there is a strong necessity for such regulation. AI technologies are being developed and advanced in different parts of the world, and only through mutual coordination and regulation can we achieve more effective and safer use of this technology. Although a universal treaty does not yet exist, several influential international legal and ethical instruments continue to guide the global development and use of artificial intelligence.

United Nations and global frameworks

The United Nations plays a central role in shaping ethical and governance principles for artificial intelligence. In 2021, UNESCO adopted the Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, establishing global principles such as human oversight, transparency, accountability, fairness, and rule of law compliance. The UN Human Rights Council has also emphasized the human rights implications of artificial intelligence, addressing concerns related to discrimination, privacy, due process, and automated decision-making systems.

Council of Europe, EU and soft-law instruments

The Council of Europe adopted the Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225) in May 2024, opening it for signature on 5 September 2024. It is the first legally binding international treaty governing artificial intelligence and requires states to ensure that AI systems remain consistent with human rights, democratic principles, and the rule of law throughout their lifecycle while supporting technological progress. The European Union has adopted the Artificial Intelligence Act, the first comprehensive legal framework for AI regulation, establishing risk-based obligations for AI developers, deployers, and users. Soft-law standards, including

the OECD Principles on AI endorsed in 2019, also influence AI governance worldwide.

United States legal and regulatory norms

In the United States, artificial intelligence governance is shaped primarily through executive actions and federal guidance. Executive Order 14110, issued in October 2023, establishes a government-wide framework for the safe and trustworthy development of AI, addressing risks such as discrimination, fraud, and national security vulnerabilities. A subsequent Executive Order issued in January 2025 focuses on promoting innovation and reducing regulatory barriers to American leadership in AI. Together, these instruments illustrate an approach that emphasizes innovation, national competitiveness, and risk management.

Challenges

Despite significant advancements in AI regulation, challenges remain. States differ in their approaches to privacy, security, democratic governance, and economic priorities. The absence of a unified definition of artificial intelligence complicates harmonization efforts. Moreover, AI technologies evolve faster than legal frameworks, creating gaps in oversight and enforcement.

Conclusion

Artificial intelligence presents extraordinary opportunities but also substantial legal and ethical risks. A growing body of international norms, including binding treaties, soft-law principles, and national regulatory frameworks, is shaping the future of global AI governance. Strengthening transparency, human rights protections, democratic accountability, and cross-border cooperation will be vital to ensuring that AI development aligns with societal and legal values.

Recommendations

1. Uzbekistan should harmonize its emerging AI laws with leading international frameworks, including the Council of Europe AI Convention, the EU Artificial Intelligence Act, UNESCO principles and OECD guidelines.

2. A clear legal definition of artificial intelligence and a risk-based classification system should be incorporated into national legislation.

3. Uzbekistan should establish an independent authority responsible for auditing, supervising and evaluating AI systems used in both public and private sectors.

4. National policy should prioritize human rights protections, including non-discrimination, privacy and the right to contest automated decisions.

5. Uzbekistan should expand investments in education, research and professional training related to AI law, ethics and technology.

6. International cooperation should be strengthened through participation in global AI governance forums and bilateral partnerships.

7. All government AI deployments should include transparency requirements, safety testing and mechanisms ensuring accountability.

REFERENCES

1. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). Adopted 17 May 2024; opened for signature 5 September 2024.
2. European Union. Regulation (EU) 2024/1689 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union, 12 July 2024.
3. OECD. OECD Principles on Artificial Intelligence. OECD Council Recommendation, 22 May 2019.
4. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. General Conference, Paris, 2021.
5. United Nations Human Rights Council. The Right to Privacy in the Digital Age. Report A/HRC/48/31, 2021.
6. United States. Executive Order 14110 on Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence, 30 October 2023.
7. United States. Executive Order on Removing Barriers to American Leadership in Artificial Intelligence, 23 January 2025.

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INTERNATIONAL COMMERCIAL DISPUTE RESOLUTION: LEGAL AND ETHICAL CHALLENGES

Mukhiddinova Dildora Mukhiddinovna,
Tashkent State University of Law Junior Research
Fellow Research Centre of the Faculty of
Business Law and Judicial Protection
E-mail: dildoramukhiddinova7@gmail.com

Abstract. This paper analyses the legal and ethical challenges associated with the use of artificial intelligence (AI) technologies in the principal mechanisms for resolving international commercial disputes – international commercial arbitration, mediation and international commercial courts. Examining the practical applications of AI – document review, legal research, prediction of case outcomes, translation and the preparation of draft decisions – the analysis addresses the issues of confidentiality, due process, the arbitrator's personal mandate, recognition and enforcement of awards, and accountability. AI hallucinations (fabricated citations), deepfake evidence and the soft-law instruments of bodies such as SVAMC, CIArb and UNESCO are examined on the basis of practical examples and statistical data. In its conclusion the paper develops recommendations for the conditions of Uzbekistan, including TIAC and the Tashkent International Financial Centre.

Keywords: artificial intelligence, international commercial arbitration, mediation, international commercial courts, due process, confidentiality, soft law, fabricated citations, SVAMC, CIArb.

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan xalqaro tijorat nizolarini hal etishning asosiy mexanizmlarida – xalqaro tijorat arbitraji, mediatsiya hamda xalqaro tijorat sudlarida – foydalanish bilan bog'liq huquqiy va axloqiy muammolar tahlil qilinadi. Sun'iy intellektning hujjatlarni tahlil qilish, huquqiy tadqiqotlarni amalga oshirish, ish natijalarini prognozlash, tarjima qilish hamda qarorlar loyihalarini tayyorlash kabi amaliy qo'llanilish yo'nalishlari o'rganilib, maxfiylik, tegishli huquqiy jarayon (due process), arbitrning shaxsiy vakolati, arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish hamda javobgarlik masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, SI gallyutsinatsiyalari (soxta iqtiboslar), deepfake dalillar hamda SVAMC, CIArb va UNESCO kabi tashkilotlarning soft law hujjatlari amaliy misollar va statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Xulosa qismida O'zbekiston sharoitlarini, jumladan, TIAC va Toshkent xalqaro moliya markazini hisobga olgan holda tegishli tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, xalqaro tijorat arbitraji, mediatsiya, xalqaro tijorat sudlari, tegishli huquqiy jarayon (due process), maxfiylik, soft law, soxta iqtiboslar, SVAMC, CIArb.

Аннотация. В настоящей статье анализируются правовые и этические проблемы, связанные с использованием технологий искусственного интеллекта (ИИ) в основных механизмах разрешения международных коммерческих споров – международном коммерческом арбитраже, медиации и международных коммерческих судах. Рассматриваются практические направления применения ИИ, включая анализ документов, проведение правовых исследований, прогнозирование исходов дел, перевод материалов и подготовку проектов решений. Особое внимание уделяется вопросам конфиденциальности, соблюдения надлежащей правовой процедуры (due process), личного мандата арбитра, признания и исполнения арбитражных решений, а также ответственности за использование ИИ. На основе практических примеров и статистических данных исследуются такие проблемы, как «галлюцинации» искусственного интеллекта (вымышленные ссылки на судебную практику и источники), использование дипфейков в качестве доказательств, а также значение документов «мягкого права» (soft law), разработанных такими организациями, как SVAMC, CIArb и UNESCO. В заключение сформулированы рекомендации по внедрению и использованию ИИ в условиях Республики Узбекистан, включая деятельность TIAC и Ташкентского международного финансового центра.

Ключевые слова: искусственный интеллект, международный коммерческий арбитраж, медиация, международные коммерческие суды, надлежащая правовая процедура, конфиденциальность, мягкое право, вымышленные ссылки, SVAMC, CIArb.

Introduction

In recent years, artificial intelligence technologies have been rapidly transforming the legal sphere, including the practice of dispute resolution. The widespread adoption of generative AI tools may increase efficiency and speed in the consideration of international commercial disputes, but at the same time it raises serious questions relating to accuracy, transparency, confidentiality and due process.

In the Republic of Uzbekistan this direction has been recognised at the level of State policy, and the present conference is itself based on the relevant policy instruments. Although they do not establish rules specific to the use of AI in dispute resolution, they create the legal and policy groundwork essential for this subject. The Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. DP-358 of 14 October 2024, “On Approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies through 2030,” which seeks to introduce artificial intelligence into the sectors of the economy and the social sphere and to establish the legal foundations

for this [1], sets a general direction that also encompasses the field of dispute resolution. This paper comparatively analyses the legal and ethical problems of using AI within the three principal instruments for resolving international commercial disputes – arbitration, mediation and international commercial courts – and provides practical recommendations on the basis of contemporary cases, statistical data and soft-law instruments.

Practical Applications of AI in Dispute Resolution

Today AI is applied at almost every stage of dispute resolution: the review of large volumes of documents (e-discovery), legal research, predictive analytics of case outcomes, multilingual translation, the preparation of procedural documents and even draft decisions, as well as case management. In mediation, AI tools assist in identifying the parties' interests, proposing settlement options and drafting settlement texts; in international commercial courts they are used to automate the formalisation of documents, transcription and administrative tasks.

The scale of this process is also evident in empirical research. In the 2025 International Arbitration Survey by Queen Mary University of London and White & Case, in which over 2,400 respondents took part, a large part of the arbitration community indicated that it expects the use of AI to increase sharply in the coming years. 52% of respondents predicted that arbitrators will increasingly rely on AI, and 40% predicted that new professional roles for working with AI will emerge [2]. At the same time, the participants particularly emphasised the need for transparency, clear rules and dedicated training in the use of AI.

Legal Issues

Confidentiality and protection of personal data. International commercial disputes, and arbitration in particular, are based on the principle of confidentiality. When AI tools are used, the need arises to enter a client's confidential data into third-party systems, which creates a risk of data leakage. The EU Regulation on Artificial Intelligence (EU AI Act) and the General Data Protection Regulation (GDPR) impose strict requirements on the processing of data [3]. For this reason, entering

confidential documents into open, public AI systems may breach the obligation of confidentiality.

Due process and the right to be heard. Analysis or a decision prepared with the help of AI must not impair the parties' right to be heard and to be treated equally. If an arbitrator or a court relies on conclusions produced by AI but not independently verified, this may breach the principle of procedural fairness and render the decision open to challenge. The arbitrator's personal mandate. In arbitration the arbitrator's function has a personal (intuitu personae) character: the authority to take a decision cannot be transferred to another, including a machine. An arbitrator may entrust computation or research to AI, but the assessment and resolution of the dispute remain his or her personal responsibility. The SVAMC and CIArb guidelines likewise reinforce precisely this principle – the non-delegability of the authority to render a decision [4].

Recognition and enforcement of an award. Under the 1958 New York Convention, recognition and enforcement of an arbitral award may be refused where, among other things, the arbitrator has exceeded the limits of his or her authority or where the award is contrary to public policy. If an award has been generated by AI and not independently assessed by the arbitrator, the likelihood of such an award being challenged at the enforcement stage increases. An important practical aspect is that arbitration is an institution of a contractual nature, and arbitrators, unlike judges, do not possess inherent powers to impose sanctions; for this reason, restricting the misuse of AI is often regulated through a procedural order or the agreement of the parties.

Impartiality and discrimination. AI systems may reproduce the biases present in the data on which they were trained, which creates the possibility of misdirecting an arbitrator or mediator. A lack of explainability of algorithmic decisions may also come into conflict with the requirements of due process.

Ethical Issues

Fabricated citations (AI hallucinations). Generative AI may "fabricate" case law or sources that appear reliable but in fact do not exist. The most famous example

is the US case Mata v. Avianca, in which lawyers were fined for citing non-existent cases prepared with the help of ChatGPT [5]. This problem has also reached arbitration: according to the analysis of the researcher Damien Charlotin, in an international arbitration concerning uranium mining involving Niger, an application to disqualify an arbitrator was “tainted” with citations that could not be verified, and this was recorded as one of the first known instances of fabricated citations in international arbitration [6].

The scale of the problem is also striking in statistical terms: in a database tracking court decisions in which fabricated AI citations have been recorded, such instances rose within a single year from a few hundred to close to one and a half thousand, the majority of them occurring in 2025 [7]. These figures demonstrate how necessary it is for every source produced by AI to be verified by a human. Accountability. When AI is used, ultimate responsibility remains with the user – the lawyer, mediator or arbitrator. This is also the central idea of the CIArb guideline: a practitioner must understand an AI tool before using it and, after using it, must be personally responsible for the result [8].

Transparency and disclosure. The question whether the use of AI must be disclosed is debatable. The SVAMC guideline does not establish disclosure as a general obligation, but rather recommends that it be decided in each case according to the circumstances, taking into account the requirements of due process [4].

Falsified evidence (deepfakes). The creation of fake audio, video or documents with the help of AI complicates the assessment of the authenticity of evidence. This necessitates the development of new standards for verifying evidence in dispute resolution.

International Regulatory Initiatives

The field is at present regulated mainly through soft-law instruments. In the area of arbitration, the first dedicated recommendations were advanced in 2023 by the AAA-ICDR, and subsequently through the JAMS rules in 2024 [9]. On 30 April 2024 SVAMC published a guideline regarded as the first international standard on the use of AI in international arbitration; it sets out a principle-based approach and

is aimed at safeguarding confidentiality and the integrity of the proceedings [4]. In 2025 CIArb adopted the most comprehensive guideline to date, comprising four parts and supplemented with a model agreement and draft procedural orders [8].

Active steps are also being observed in the field of the courts. In October 2025 the judiciary of the United Kingdom issued updated guidance for judges on the use of AI, which reinforced the judge's personal responsibility and the requirement not to enter confidential information into public AI systems [10]. Since 2022 the Supreme People's Court of China has been forming a system of instruments on the application of AI in the judicial sphere [11]. In 2025 UNESCO adopted a guideline on the use of AI systems in courts and tribunals, emphasising that AI should not replace human judgment but support it [12]. In mediation, recommendations within the framework of IMI and ICODR are developing this approach.

Conclusion

Uzbekistan is consistently developing its system for resolving international commercial disputes: the State is a party to the 1958 New York Convention, the Law "On International Commercial Arbitration" has been adopted, the Tashkent International Arbitration Centre (TIAC) is operating, the institution of mediation is being formed, and the Tashkent International Financial Centre and the commercial court attached to it are being designed. On the basis of the international experience reviewed above, the following recommendations may be advanced:

- develop, on the basis of the SVAMC and CIArb experience, a soft-law guideline on the use of AI for TIAC and national mediation institutions;
- introduce model procedural orders and agreement clauses that can be applied in each case;
- reinforce the principle of the non-delegability of the authority to render a decision, and the "human-in-the-loop" principle;
- establish technical and legal safeguards for the protection of confidentiality and personal data;
- introduce AI-literacy training programmes for arbitrators, mediators and judges;

- develop mechanisms for detecting and verifying fabricated citations and evidence.

In conclusion, artificial intelligence is a powerful tool for increasing efficiency in the resolution of international commercial disputes, but its use must be subordinated to the principles of confidentiality, due process, the arbitrator's personal responsibility and the integrity of the process. Technology should not replace human judgment but support it. For Uzbekistan, the proactive formation of legal foundations in this area – harmonising national and international experience – is of strategic importance.

REFERENCES

1. President of the Republic of Uzbekistan, Resolution No. DP-358 of 14 October 2024, "On Approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies through 2030." URL: https://lex.uz/uz/docs/-7158604
2. Queen Mary University of London & White & Case, 2025 International Arbitration Survey: The Path Forward – Realities and Opportunities in Arbitration (2025). URL: https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/2025-international-arbitration-survey
3. Regulation (EU) 2024/1689 (Artificial Intelligence Act); Regulation (EU) 2016/679 (GDPR).
4. Silicon Valley Arbitration & Mediation Center (SVAMC), Guidelines on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration, 1st ed. (30 April 2024). URL: https://svamc.org/wp-content/uploads/SVAMC-AI-Guidelines-First-Edition.pdf
5. Mata v. Avianca, Inc., US District Court for the Southern District of New York (2023).
6. D. Charlotin, analysis; Niger – ICSID arbitration on uranium mining (26 August 2025): unverifiable citations identified in the application to disqualify arbitrator F.Mantilla-Serrano. URL: https://naturalandartificiallaw.com/ai-hallucinations-and-or-fabricated-citations-2/
7. D. Charlotin; Stanford CIS commentary on the sharp rise in 2025 of court decisions citing fabricated content.
8. Chartered Institute of Arbitrators (CIArb), Guideline on the Use of AI in Arbitration (2025). URL: https://www.ciarb.org/media/bpndtcgu/guideline-on-the-use-of-ai-in-arbitration_updated-sept-2025.pdf
9. JAMS, Rules Governing Disputes Involving Artificial Intelligence Systems (2024); AAA-ICDR soft-law guidance (November 2023).

10. Courts and Tribunals Judiciary (United Kingdom), Artificial Intelligence (AI) - Judicial Guidance (October 2025 edition). URL: https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/artificial-intelligence-ai-judicial-guidance-october-2025/
11. Supreme People's Court of China, Opinions on Regulating and Strengthening the Applications of AI in Judicial Fields (2022); Interim Measures on generative AI (2023); AI-content labelling rules (in force from 1 September 2025).
12. UNESCO, Guidelines for the Use of AI Systems in Courts and Tribunals (2025).

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ПРАВОВОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ АВТОРСКИХ ПРАВ

Муракаева Зухра Ильгизаровна,
Начальник редакционно-издательского
отдела Университета общественной
безопасности Республики Узбекистан
E-mail: z.murakayeva@mgjxu.uz

Аннотация. Статья посвящена тому, как искусственный интеллект (ИИ) влияет на развитие права, и рассматривает это на материале авторского права: охраноспособность результатов, созданных с применением ИИ; правовой режим использования чужих произведений для обучения моделей; алгоритмическая (автоматизированная) защита прав, где ИИ становится не нарушителем, а инструментом правоприменения. При подготовке статьи использовалась генеративная модель искусственного интеллекта Claude Opus 4.8 (Anthropic) – для сбора и систематизации нормативного и доктринального материала,; научная концепция, выводы и окончательная редакция принадлежат автору, несущему ответственность за содержание.

Ключевые слова: искусственный интеллект; авторское право; интеллектуальная собственность; человеческое авторство; обучение моделей; алгоритмическая защита прав; законодательство Республики Узбекистан.

Annotatsiya. Maqola sun’iy intellektning (SI) huquq rivojlanishiga ta’sirini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu jarayonni mualliflik huquqi misolida ko‘rib chiqadi: SI qo‘llangan holda yaratilgan natijalarni muhofaza qilish imkoniyati; modellarni o‘qitish uchun begona asarlardan foydalanishning huquqiy tartibi; hamda SI huquqbuzar emas, balki huquqni qo‘llash vositasiga aylanadigan huquqlarning algoritmik (avtomatlashtirilgan) himoyasi. Maqolani tayyorlash jarayonida me’yoriy va doktrinal materiallarni to‘plash hamda tizimlashtirish uchun Claude Opus 4.8 (Anthropic) generativ sun’iy intellekt modelidan foydalanilgan; ilmiy konsepsiya, xulosalar va yakuniy tahrir mazmun uchun to‘liq javobgarlikni zimmasiga oladigan muallifga tegishlidir.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt; mualliflik huquqi; intellektual mulk; inson mualliffligi; modellarni o‘qitish; huquqlarning algoritmik himoyasi; O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi.

Abstract. The article explores the impact of artificial intelligence (AI) on the development of law, examining this phenomenon through the lens of copyright: the eligibility for protection of works generated using AI; the legal framework for utilizing third-party works to train AI models; and algorithmic (automated) enforcement of rights, where AI serves not as an infringer but as an enforcement tool. During the preparation of the article, the generative artificial intelligence model Claude Opus 4.8 (Anthropic) was utilized to collect and systematize regulatory and

doctrinal materials; the scientific concept, conclusions, and final revision belong solely to the author, who bears full responsibility for the content.

Keywords: artificial intelligence; copyright; intellectual property; human authorship; model training; algorithmic enforcement of rights; legislation of the Republic of Uzbekistan.

Право меняется вслед за технологиями, и авторское право – едва ли не самый наглядный тому пример. Оно и возникло как ответ на печатный станок, позже вобрало в себя фотографию и звукозапись, а с приходом Интернета пополнилось правом на доведение произведения до всеобщего сведения и охраной технических средств защиты. Искусственный интеллект встраивается в этот же ряд, но с важной оговоркой. Прежние технологии лишь помогали человеку создавать и распространять произведения. ИИ способен порождать результаты, которые внешне не отличаются от охраняемых объектов, и попутно – самостоятельно отслеживать чужие нарушения.

Поэтому вопрос об ИИ не сводится к одной норме. Он касается и содержания права (кого считать автором), и его формы (какие правила нужны), и работы правоприменительных механизмов (как устроена защита). Авторское право обнаруживает это раньше других отраслей: именно здесь проверяются на прочность привычные конструкции – субъект, творческий труд, нарушение, способы защиты. На нём и сосредоточена настоящая статья, что соответствует одному из направлений конференции – соотношению ИИ и права интеллектуальной собственности.

В основе авторского права лежит фигура человека-творца. Охраняется не любая информация, а выражение творческого труда, и закон Республики Узбекистан здесь не исключение: к объектам отнесены произведения науки, литературы и искусства, обладающие творческим характером и выраженные в объективной форме[184]. Те же начала закреплены в международных договорах,

[184]Закон Республики Узбекистан «Об авторском праве и смежных правах» (текст: lex.uz). Признаки и перечень охраняемых произведений – статьи 5–6.

обязательных для Узбекистана, – Бернской конвенции[185] и «интернет-договорах» ВОИС[186].

ИИ давит на эту конструкцию с двух сторон. Он стирает грань между инструментом и автором, когда генеративная система выдаёт текст или изображение почти без участия человека. И он перестраивает сам оборот произведений: обучение моделей означает использование чужого контента в огромных объёмах, а следить за соблюдением прав всё чаще берётся не юрист, а программа. Чтобы не смешивать разное, эти сюжеты стоит развести. Первый – охраняемо ли то, что сделал ИИ. Второй – можно ли использовать для обучения модели чужие произведения. Третий – допустимо ли поручать самому ИИ защиту прав. Вопросы самостоятельные, и ответы на них тоже разные. Вместе они задают направление, в котором авторское право будет двигаться ближайшие годы. Авторство и охраноспособность результатов, созданных с применением ИИ. Исходя из реалий времени возникает ряд вопросов. Способен ли результат, рождённый машиной, претендовать на охрану? Преобладающий сегодня ответ отрицательный, и держится он на требовании человеческого авторства.

Показательна позиция Бюро авторского права США. В докладе о результатах генеративного ИИ оно исходит из того, что охрана покрывает оригинальное выражение, созданное человеком, – даже если в работе применялись инструменты ИИ или в неё вошли сгенерированные фрагменты. А то, что машина выдала сама, без заметного творческого вклада человека, под охрану не подпадает[187]. Детальность запроса роли не играет: как бы тщательно пользователь ни формулировал промпт, исполнение творческих решений остаётся за системой. Суды держатся той же линии – в деле Thaler v. Perlmutter

[185]Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений (Берн, 1886 г.). Узбекистан присоединился в 2004 г.; для Республики вступила в силу 19 апреля 2005 г.

[186]Договор ВОИС по авторскому праву (Женева, 1996 г.). Узбекистан присоединился Законом от 16 февраля 2019 г. № ЗРУ-520; для Республики вступил в силу 17 июля 2019 г. В тот же период Узбекистан присоединился к Договору ВОИС по исполнениям и фонограммам.

[187]U.S. Copyright Office. Copyright and Artificial Intelligence. Part 2: Copyrightability. – 29 января 2025 г.

попытку признать автором саму программу отклонили, а в пересмотре отказали[188].

Для стран континентальной традиции, к которым относится и Узбекистан, такой вывод закономерен. Творческий труд здесь неотделим от личности автора и его личных неимущественных прав, а у машины личности нет. Практический итог прост: охраняется лишь та часть, где виден человек, – отбор, компоновка, переработка, художественное решение; машинная часть остаётся за пределами охраны. Отсюда и задача для законодателя – дать критерии разграничения и решить, нужно ли раскрывать факт использования ИИ при регистрации и обороте произведений.

Использование охраняемых произведений для обучения ИИ. Здесь акцент смещается с того, что система выдаёт, на то, чем она питается. Модель обучается на больших объёмах данных, и немалая их доля защищена авторским правом. Возникает вопрос: считать ли это самостоятельным использованием произведения, для которого требуется согласие правообладателя, и какие исключения здесь уместны.

Ответы пока расходятся. Евросоюз сделал ставку на прозрачность: Закон ЕС об ИИ обязывает поставщиков моделей общего назначения соблюдать авторское право и публиковать достаточно подробное резюме того, на чём модель обучалась[189]. В США спор идёт вокруг доктрины добросовестного использования, и заранее предсказать исход нельзя – слишком многое зависит от обстоятельств конкретного дела. Но общий вектор виден: от разработчиков всё настойчивее ждут прозрачности источников, а рядом складываются механизмы лицензирования и выплат авторам.

Для Узбекистана это пока задел на будущее. Специального режима для обучения моделей в национальном праве нет, и неопределённость бьёт по

[188]Thaler v. Perlmutter (Апелляционный суд США по округу Колумбия, 2025 г.); ходатайство о повторном рассмотрении en banc отклонено 12 мая 2025 г.

[189]Регламент (ЕС) 2024/1689 (Закон ЕС об искусственном интеллекте). Обязанность поставщиков моделей общего назначения публиковать резюме обучающего контента (ст. 53(1)(d)) действует со 2 августа 2025 г.; шаблон резюме опубликован Европейской комиссией 24 июля 2025 г.

обеим сторонам – и по разработчикам, и по авторам. Переносить чужую модель целиком вряд ли разумно. Логичнее выстроить собственный режим, увязав его с уже действующими ограничениями авторского права и с международными обязательствами Республики, включая трёхступенчатый тест Бернской конвенции.

Искусственный интеллект как инструмент защиты прав: алгоритмическая (автоматизированная) защита. До сих пор ИИ выступал источником рисков. Но у него есть и обратная роль – средства защиты. Под алгоритмической (автоматизированной) защитой прав понимаются технологии, которые сами, без участия человека или почти без него, выявляют нарушения, опознают объекты и нарушителей и реагируют на неправомерное использование. Сюда относятся системы цифровых отпечатков и сличения контента, средства автоматического поиска заимствований, машиночитаемая информация об управлении правами, механизмы автоматического уведомления и блокировки. Их распространение тянет за собой собственный круг вопросов. Какова юридическая сила вывода, сформированного информационной системой? Кто отвечает, если по ошибке заблокирован законный контент? Как сохранить процессуальные гарантии и право на обжалование, когда первое решение принял алгоритм?

Узбекское законодательство уже дало ориентир. Статья 71 Закона «Об информатизации», введённая Законом от 21 января 2026 года № ЗРУ-1115, прямо запрещает при принятии юридически значимых решений, затрагивающих права и свободы человека, ссылаться исключительно на заключения систем, работающих на основе ИИ[190]. Для алгоритмической защиты авторских прав смысл нормы таков: автоматический вывод может запустить дальнейшие действия, но не подменяет оценку уполномоченного лица и не лишает заинтересованную сторону права защищаться. ИИ повышает

[190]Закон Республики Узбекистан «Об информатизации», статья 71 (введена Законом от 21 января 2026 г. № ЗРУ-1115): при принятии юридически значимых решений, затрагивающих права и свободы человека, не допускается ссылаться исключительно на заключения информационных ресурсов и систем, созданных на основе технологий искусственного интеллекта.

скорость и охват контроля, последнее же слово остаётся за человеком. В этом балансе и состоит ценность института.

Нормативно-правовая база складывается из нескольких слоёв. Базовую охрану дают законодательство об авторском праве и смежных правах и соответствующие главы гражданского законодательства. Международный уровень держится на Бернской конвенции, действующей для Узбекистана с 2005 года, и на договорах ВОИС по авторскому праву и по исполнениям и фонограммам, обязательных с 2019 года. Что касается самого ИИ, отдельного закона о нём в стране нет: понятие искусственного интеллекта закреплено в статье 3 Закона «Об информатизации», куда оно внесено упомянутым Законом № ЗРУ-1115[191]. ИИ определён как комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека, включая самообучение и поиск решений, и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые с результатами его интеллектуальной деятельности. Общие принципы применения ИИ дополняют программные и подзаконные акты[192].

Усилен и охранительный блок: ответственность за нарушение прав на объекты интеллектуальной собственности в последние годы ужесточили, в том числе переформулировали состав о нарушении личных неимущественных прав автора. Но цельного регулирования на стыке ИИ и авторского права пока нет. Открытыми остаются охраноспособность результатов с участием ИИ, режим использования произведений для обучения и правовой статус средств алгоритмической защиты.

Двигаться, по нашему мнению, нужно по трём связанным линиям. Сначала – закрепить требование человеческого творческого вклада как условие охраны и дать критерии, по которым этот вклад устанавливается.

[191]Закон Республики Узбекистан «Об информатизации», статья 3 (определение введено Законом от 21 января 2026 г. № ЗРУ-1115). Отдельный закон об искусственном интеллекте в Республике не принят; регулирование осуществляется через внесение изменений в действующие акты.

[192]В частности: Стратегия развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года (утверждена постановлением от 14 октября 2024 г.); акты о специальном режиме применения технологий ИИ.

Затем – выстроить сбалансированный режим использования произведений для обучения, с прозрачностью источников и учётом интересов правообладателей. И наконец – оформить алгоритмическую защиту прав так, чтобы человеческий контроль, ответственность за ошибочные решения и право на обжалование были не пожеланием, а обязательным условием.

ИИ заметно ускоряет развитие права, и авторское право чувствует это сильнее многих отраслей. Технология одновременно расшатывает базовые понятия – автор, творчество, нарушение – и предлагает новые средства их защиты. Право отвечает не отказом от человекоцентричной модели, а её настройкой: охрана остаётся за человеческим вкладом, использование произведений для обучения движется к прозрачности и лицензированию, автоматизация в правоприменении допускается лишь при сохранении человеческого контроля.

Для Узбекистана вывод практический. Законодательство стоит обновлять с опережением и системно – в согласии с принятыми международными обязательствами и с опорой на собственную правовую традицию. Тогда вызов, который несёт ИИ, обернётся поводом модернизировать национальную систему интеллектуальной собственности, а не угрозой ей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Закон Республики Узбекистан от 20.07.2006 г. № ЗРУ-42 (с изм. и доп.) «Об авторском праве и смежных правах»: [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/docs/1023494 (дата обращения: 04.06.2026).
2. Закон Республики Узбекистан от 20.07.2006 г. № ЗРУ-42 (с изм. и доп.) «Об авторском праве и смежных правах»: [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/docs/1023494 (дата обращения: 04.06.2026).
3. Закон Республики Узбекистан «Об информатизации» (в редакции Закона от 21 января 2026 г. № ЗРУ-1115, ст. 3, 71) [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/acts/82956 (дата обращения: 04.06.2026).
4. Закон Республики Узбекистан от 21 января 2026 г. № ЗРУ-1115 «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты

Республики Узбекистан в связи с регулированием отношений, возникающих при применении искусственного интеллекта» [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/ru/docs/8011377 (дата обращения: 04.06.2026).
5. Закон Республики Узбекистан от 16 февраля 2019 г. № ЗРУ-520 «О присоединении Республики Узбекистан к Договору ВОИС по авторскому праву» [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/ru/docs/4202741 (дата обращения: 04.06.2026).
6. Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений (Берн, 9 сентября 1886 г.) [Электронный ресурс] // WIPO Lex. – URL: https://www.wipo.int/wipolex/ (дата обращения: 04.06.2026).
7. Договор ВОИС по авторскому праву (Женева, 20 декабря 1996 г.) [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/docs/4326816 (дата обращения: 04.06.2026); Договор ВОИС по исполнениям и фонограммам (Женева, 20 декабря 1996 г.) [Электронный ресурс] // WIPO Lex. – URL: https://www.wipo.int/wipolex/ (дата обращения: 04.06.2026).
8. U.S. Copyright Office. Copyright and Artificial Intelligence. Part 2: Copyrightability. – Washington : U.S. Copyright Office, 29 January 2025 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.copyright.gov/ai/Copyright-and-Artificial-Intelligence-Part-2-Copyrightability-Report.pdf (дата обращения: 04.06.2026).
9. Thaler v. Perlmutter, United States Court of Appeals for the D.C. Circuit, 2025 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.cadc.uscourts.gov/ (дата обращения: 04.06.2026).
10. Регламент (ЕС) 2024/1689 Европейского парламента и Совета от 13 июня 2024 г. (Закон ЕС об искусственном интеллекте) [Электронный ресурс] // EUR-Lex. – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (дата обращения: 04.06.2026); шаблон публичного резюме обучающего контента Европейской комиссии, 2025.
11. Постановление Президента Республики Узбекистан от 14 октября 2024 г. № ПП-358 «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательства. – URL: https://lex.uz/ru/docs/7158606 (дата обращения: 04.06.2026).

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA INSON HUQUQLARINI TA’MINLASH: ETIK TAMOYILLAR, HUQUQIY MEXANIZMLAR VA XALQARO TAJRIBA

Gulshan SHARIPOVA,
Shamsiya SHARIPOVA,
Zilola TOLIPOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti Axborot resurs markazi xodimlari

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ularning turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga keng joriy etilishi sharoitida yuzaga kelayotgan axloqiy-huquqiy masalalar tahlil qilinadi. Xususan, sun’iy intellekt tizimlarining iqtisodiyot, ta’lim, sog‘liqni saqlash, davlat boshqaruvi hamda boshqa sohalarda qo‘llanilishi bilan bog‘liq inson huquqlari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, diskriminatsiyaning oldini olish va javobgarlik masalalari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, xalqaro huquqiy standartlar va ilg‘or xorijiy tajribalar asosida sun’iy intellektdan foydalanishda etik tamoyillarni ta’minlash hamda inson huquqlarini samarali himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlar tahlil etiladi. Maqolada ushbu mexanizmlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishning dolzarb yo‘nalishlari va istiqbollari yuzasidan ilmiy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, etika, inson huquqlari, huquqiy tartibga solish, algoritmik shaffoflik, ma’lumotlar himoyasi, raqamli huquqlar.

Аннотация. В данной статье анализируются этико-правовые вопросы, возникающие в условиях стремительного развития технологий искусственного интеллекта и их широкого внедрения в различные социально-экономические сферы. В частности, с научной точки зрения освещаются вопросы прав человека, защиты персональных данных, предотвращения дискриминации и ответственности, связанные с применением систем искусственного интеллекта в экономике, образовании, здравоохранении, государственном управлении и других сферах. Также анализируются правовые механизмы, направленные на обеспечение этических принципов и эффективную защиту прав человека при использовании искусственного интеллекта на основе международных правовых стандартов и передового зарубежного опыта. В статье выдвигаются научные предложения по актуальным направлениям и перспективам имплементации данных механизмов в национальное законодательство.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этика, права человека, правовое регулирование, алгоритмическая прозрачность, защита данных, цифровые права.

Abstract. This article analyzes the ethical and legal issues arising from the rapid development of artificial intelligence technologies and their widespread implementation across various socio-economic sectors. In particular, issues of human rights, personal data protection, prevention of discrimination, and liability related to the application of artificial intelligence systems in the economy, education, healthcare, public administration, and other fields will be scientifically covered. It also analyzes legal mechanisms aimed at ensuring ethical principles in the use of artificial intelligence and the effective protection of human rights based on international legal standards and advanced foreign experience. The article puts forward scientific proposals on current directions and prospects for implementing these mechanisms into national legislation.

Keywords: artificial intelligence, ethics, human rights, legal regulation, algorithmic transparency, data protection, digital rights.

Kirish

Bugun sun’iy intellekt insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Avvallari faqat ilmiy tadqiqotlar doirasida qo‘llanilgan texnologiyalar bugun kundalik hayot, biznes, tibbiyot, ta’lim va davlat boshqaruvida keng foydalanilmoqda. Sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, murakkab masalalarni tahlil qilish va inson faoliyatini yengillashtirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarning rivojlanishi inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi va axloqiy qadriyatlarga oid yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Sun’iy intellektning inson hayotiga chuqur kirib borishi uning faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solish zaruratini kuchaytirdi. Chunki algoritmlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar ayrim hollarda inson huquqlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli zamonaviy davlatlar oldida texnologik taraqqiyot va inson manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash vazifasi turibdi.

Sun’iy intellekt etikasi sun’iy intellekt tizimlarini yaratish, joriy etish va ulardan foydalanish jarayonida axloqiy me’yorlar va inson manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan tamoyillar majmuasini anglatadi. Mazkur tushuncha texnologiyalarning inson manfaatlariga xizmat qilishi va jamiyatga zarar yetkazmasligini ta’minlashga qaratilgan.

Asosiy qism

Etika masalasi sun’iy intellekt sohasida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki algoritmlar inson hayotiga bevosita ta’sir qiluvchi qarorlarni qabul qilishi mumkin. Masalan, bank kreditlari ajratish, ishga qabul qilish, tibbiy tashxis qo‘yish yoki huquqni muhofaza qilish tizimlarida qo‘llaniladigan sun’iy intellekt qarorlari inson taqdiriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt etikasi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- inson qadr-qimmatini hurmat qilish;
- adolatlilik va tenglikni ta’minlash;
- shaffoflik va tushuntiriluvchanlik;
- javobgarlik;
- xavfsizlik va ishonchlilik;
- shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.

Mazkur tamoyillar sun’iy intellekt texnologiyalarini mas’uliyatli rivojlantirishning asosini tashkil etadi.

Inson huquqlari har qanday demokratik jamiyatning asosiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Sun’iy intellektning rivojlanishi ushbu huquqlarning amalga oshirilishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, tibbiyotda kasalliklarni erta aniqlash, ta’limda individual o‘qitish tizimlarini yaratish yoki davlat xizmatlarini tezkor ko‘rsatishda sun’iy intellektning imkoniyatlari katta. Biroq texnologiyalarning noto‘g‘ri qo‘llanilishi inson huquqlarining buzilishiga ham olib kelishi mumkin. Ayniqsa, shaxsiy hayot daxlsizligi, tenglik, axborot erkinligi va adolatli sudlov huquqlariga tahdidlar mavjud. Sun’iy intellekt tizimlari samarali ishlashi uchun katta hajmdagi ma’lumotlarga ehtiyoj sezadi. Ushbu ma’lumotlar orasida fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlari ham mavjud bo‘lishi mumkin. Agar bunday ma’lumotlardan noqonuniy foydalanilsa yoki ular uchinchi shaxslarga uzatilsa, insonning shaxsiy hayoti daxlsizligi buziladi.

Dunyo tajribasida ayrim kompaniyalar tomonidan foydalanuvchilar ma’lumotlaridan ruxsatsiz foydalanilgani bilan bog‘liq holatlar kuzatilgan. Bu esa

ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha qat’iy huquqiy mexanizmlarni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Sun’iy intellekt tizimlari o‘qitilgan ma’lumotlar asosida qaror qabul qiladi. Agar ushbu ma’lumotlar tarafkash bo‘lsa, algoritmlar ham adolatsiz natijalarni yuzaga keltirishi mumkin. Xorijiy amaliyotda ishga qabul qilish yoki kredit ajratish tizimlarida ayrim ijtimoiy guruhlarga nisbatan noxolis yondashuvlar kuzatilgan.

Bu holat sun’iy intellekt tizimlarini muntazam tekshirish va algoritmik audit mexanizmlarini joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Internet platformalarida sun’iy intellekt yordamida kontent nazorat qilinmoqda. Bunday tizimlar zararli axborotlarni cheklashga xizmat qilsa-da, ayrim hollarda qonuniy fikr va qarashlarning ham bloklanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Natijada fuqarolarning so‘z erkinligi huquqiga salbiy ta’sir yuzaga kelishi ehtimoli mavjud.

Sun’iy intellektning global miqyosdagi ta’siri tufayli xalqaro tashkilotlar ushbu sohani huquqiy tartibga solishga alohida e’tibor qaratmoqda. UNESCO tomonidan qabul qilingan Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalar inson huquqlari va inson qadr-qimmatini texnologik rivojlanishning markaziga qo‘yadi. Mazkur hujjatda sun’iy intellektdan foydalanishda adolatlilik, shaffoflik va javobgarlik tamoyillari asosiy mezon sifatida belgilangan. Yevropa Ittifoqi esa sun’iy intellektni tartibga solish bo‘yicha eng ilg‘or huquqiy tizimlardan birini yaratdi. Unga ko‘ra, inson huquqlariga yuqori xavf tug‘diruvchi sun’iy intellekt tizimlari alohida nazorat ostida bo‘ladi va ularga nisbatan qat’iy talablar qo‘llaniladi. AQSh va Buyuk Britaniyada ham sun’iy intellektning xavfsiz va mas’uliyatli rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu davlatlar tajribasi texnologiyalarni rivojlantirish bilan birga inson huquqlarini himoya qilish muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Sun’iy intellekt sohasida inson huquqlarini himoya qilish uchun quyidagi huquqiy mexanizmlar muhim ahamiyatga ega:

- birinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishga qaratilgan qonunchilikni takomillashtirish zarur. Fuqarolar o‘z ma’lumotlari qanday

maqsadda foydalanilayotganini bilish va ularni nazorat qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak.

- ikkinchidan, algoritmik shaffoflikni ta’minlash lozim. Sun’iy intellekt tomonidan qabul qilingan qarorlarning sabablari tushuntirilishi foydalanuvchilarning huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi.
- uchinchidan, javobgarlik institutini rivojlantirish muhimdir. Sun’iy intellekt faoliyati natijasida yuzaga kelgan zarar uchun mas’ul subyektlarni aniqlash mexanizmi yaratilishi kerak.
- to‘rtinchidan, mustaqil nazorat va audit tizimlari joriy etilishi lozim. Bunday mexanizmlar algoritmlarning inson huquqlariga ta’sirini muntazam baholab borishga imkon yaratadi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat tizimlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda mamlakatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish hamda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq sun’iy intellektning jamiyat va davlat boshqaruvi sohalariga tobora chuqur kirib borishi ushbu texnologiyalarni huquqiy jihatdan tartibga solish va inson huquqlarini himoya qilishning samarali mexanizmlarini yaratishni talab etmoqda. Avvalo, sun’iy intellektni rivojlantirish va undan foydalanishning huquqiy asoslarini mustahkamlash zarur. Buning uchun sun’iy intellekt sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi alohida normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Mazkur hujjatlarda sun’iy intellekt tizimlarini yaratish, joriy etish va ulardan foydalanish jarayonida davlat organlari, tadbirkorlik subyektlari hamda fuqarolarning huquq va majburiyatlari aniq belgilanishi lozim. Shuningdek, xalqaro tajribani chuqur o‘rganish va ilg‘or amaliyotlarni milliy qonunchilikka moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Yevropa Ittifoqining sun’iy intellekt bo‘yicha huquqiy yondashuvlari, UNESCOning sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalari hamda OECD tamoyillari O‘zbekiston uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bunda xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirib olish emas, balki

mamlakatning huquqiy tizimi, ijtimoiy sharoiti va milliy manfaatlariga mos ravishda tatbiq etish zarur.

Yana bir muhim vazifa sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha milliy standartlar va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu standartlar algoritmlarning adolatli, shaffof va xavfsiz ishlashini ta’minlashga xizmat qilishi kerak. Ayniqsa, inson hayoti, sog‘lig‘i va huquqlariga ta’sir ko‘rsatadigan yuqori xavfli sun’iy intellekt tizimlari uchun alohida talablar belgilanishi maqsadga muvofiqdir. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt tizimlari samarali faoliyat yuritishi uchun katta hajmdagi ma’lumotlardan foydalanadi. Shu sababli fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlarini yig‘ish, saqlash va qayta ishlash jarayonlari ustidan samarali nazorat o‘rnatilishi, ma’lumotlardan noqonuniy foydalanish holatlarining oldi olinishi lozim. Fuqarolarga o‘z ma’lumotlari ustidan nazorat qilish, ularni o‘chirish yoki qayta ishlashga rozilik berish huquqlari kafolatlanishi kerak.

Bundan tashqari, algoritmik shaffoflik va javobgarlik mexanizmlarini joriy etish muhimdir. Sun’iy intellekt tizimlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlar imkon qadar tushuntiriladigan va tekshiriladigan bo‘lishi zarur. Agar algoritm noto‘g‘ri qaror qabul qilsa yoki fuqarolarga zarar yetkazsa, buning uchun mas’ul bo‘lgan shaxslar yoki tashkilotlarning javobgarligi qonunchilikda aniq belgilanishi kerak. Oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlarda sun’iy intellekt etikasi, raqamli huquqlar hamda texnologiyalarni huquqiy tartibga solish masalalariga oid ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Bugun sun’iy intellekt nafaqat texnik, balki huquqiy, falsafiy va ijtimoiy fanlar kesishgan nuqtada o‘rganilayotgan murakkab hodisa hisoblanadi. Shu sababli universitetlarda sun’iy intellekt etikasi, axborot huquqi va raqamli huquqlar bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, davlat xizmatchilari, huquqshunoslar, sudyalar va axborot texnologiyalari mutaxassislarining malakasini oshirish orqali sun’iy intellekt bilan bog‘liq huquqiy munosabatlarni samarali boshqarish imkoniyatlarini kengaytirish

zarur. Bu esa kelajakda sun’iy intellekt texnologiyalaridan xavfsiz, samarali va inson manfaatlariga mos ravishda foydalanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Sun’iy intellekt zamonaviy jamiyat rivojlanishining muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda. Uning imkoniyatlari iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qilishi bilan bir qatorda, inson huquqlari va erkinliklari bilan bog‘liq yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli sun’iy intellektni rivojlantirish jarayonida etik tamoyillar va inson huquqlarini himoya qilish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektning xavfsiz va mas’uliyatli rivojlanishi samarali huquqiy mexanizmlar mavjud bo‘lgandagina ta’minlanadi. O‘zbekiston ham ushbu yo‘nalishda zamonaviy huquqiy asoslarni shakllantirish orqali texnologik taraqqiyot va inson manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–547-son, 2019-yil 2-iyul.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari.
4. Universal Declaration of Human Rights. United Nations. New York, 1948.
5. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO. Paris, 2021.
6. OECD Principles on Artificial Intelligence. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris, 2019.
7. European Union Artificial Intelligence Act (AI Act). European Parliament and Council of the European Union, Brussels, 2024.
8. United Nations Human Rights Council. The Right to Privacy in the Digital Age. Geneva, 2021.
9. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Edition. Pearson Education, 2021.

NEYROTEXNOLOGIYALAR VA JINOYAT HUQUQI: KOGNITIV ERKINLIK VA NEYROHUQUQLARNI HIMOYA QILISHNING XALQARO STANDARTLARI

Nilufar XOLLIYEVA,
O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistratura tinglovchisi
E-mail: nilufar.xolliyeva@icloud.com
ORCID: 0009-0008-1840-3808

Annotatsiya. Ushbu maqolada neyrotexnologiyalar va sun’iy intellektning jadal rivojlanishi sharoitida yuzaga kelayotgan yangi avlod huquqlari – “neyrohuquqlar” tushunchasi tahlil qilinadi. Inson miyasi va faoliyatiga texnologik aralashuvning jinoyat huquqi, xususan, jinoiy javobgarlik va iroda erkinligi masalalariga ta’siri ochib berilgan. Kognitiv erkinlikni ta’minlash borasidagi YUNESKO va OECD xalqaro standartlari asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish, xususan, jinoyat-protsessual qonunchiligida neyro-dalillardan majburiy foydalanishni qat’iyan taqiqlovchi normalarni imperativ shaklda belgilash shartligi asoslantirilgan.

Kalit so‘zlar: neyrotexnologiya, neyrohuquqlar, kognitiv erkinlik, aqliy daxlsizlik, jinoiy javobgarlik, raqamli dalillar, miya-kompyuter interfeysi, xalqaro huquq.

Аннотация. В данной статье анализируется концепция прав нового поколения – «нейроправ», возникающая в условиях бурного развития нейротехнологий и искусственного интеллекта. Раскрывается влияние технологического вмешательства в человеческий мозг на уголовное право, в частности на институты уголовной ответственности и свободы воли. На основе международных стандартов ЮНЕСКО и ОЭСР по обеспечению когнитивной свободы обоснована необходимость закрепления в национальном законодательстве соответствующих норм в императивной форме, в том числе установления строгих запретов на принудительное использование нейродоказательств в уголовно-процессуальном праве.

Ключевые слова: нейротехнологии, нейроправа, когнитивная свобода, ментальная неприкосновенность, уголовная ответственность, цифровые доказательства, нейрокомпьютерный интерфейс, международное право.

Abstract. This article analyzes the concept of a new generation of rights – “neurorights”, emerging in the context of the rapid development of neurotechnologies and artificial intelligence. The impact of technological intervention in the human brain on criminal law, particularly on issues of criminal liability and free will, is examined. Based on the international standards of UNESCO and the OECD regarding the provision of cognitive liberty, the necessity of establishing corresponding norms in national legislation in an imperative form is

substantiated, specifically introducing strict prohibitions on the coercive use of neuro-evidence in criminal procedural law.
Keywords: neurotechnology, neurorights, cognitive liberty, mental integrity, criminal liability, digital evidence, brain-computer interface, international law.

Kirish. Raqamli makonda jinoyatchilikning yangi ko‘rinishlari paydo bo‘lishi, sun’iy intellekt va texnologiyalarning inson hayotiga, xususan, uning biologik va kognitiv tuzilmalariga chuqur integratsiyalashuvi an’anaviy huquqiy institutlarni va inson huquqlari doktrinasini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. So‘nggi yillarda inson miyasi va raqamli qurilmalar o‘rtasida bevosita axborot almashinuvini ta’minlovchi miya-kompyuter interfeyslari (Brain-Computer Interfaces - BCI) hamda neyrotexnologiyalar sohasidagi inqilobiy yutuqlar faqatgina tibbiyot va sog‘liqni saqlash sohasi bilan cheklanib qolmay, balki jinoyat huquqi, axborot xavfsizligi, kiberhuquq va inson huquqlari sohasida misli ko‘rilmagan yuridik va axloqiy muammolarni yuzaga keltirdi. Insonning fikrlash jarayonlarini o‘qish, tahlil qilish, asab tizimi faoliyatini prognoz qilish va eng xavflisi – inson irodasi hamda ongiga tashqaridan modifikatsiya qilish yoki manipulyatsiya qilish imkoniyatlarining kengayishi xalqaro miqyosda inson qadr-qimmati va muxtoriyatining so‘nggi sarhadi bo‘lgan ong daxlsizligini himoya qilish zaruratini tug‘dirdi. Aynan shu omillar xalqaro ilmiy doiralarda “kognitiv erkinlik” va yangi avlod inson huquqlari hisoblangan “neyrohuquqlar” konsepsiyalarining shakllanishiga olib keldi. Shu bois, xalqaro hamkorlik mexanizmlari doirasida neyrotexnologiyalarning jinoyat huquqi, jinoiy javobgarlik prinsiplari va raqamli makondagi isbotlash jarayonlariga ta’sirini o‘rganish nafaqat nazariy, balki o‘ta dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda texnologik taraqqiyotning eng yuqori cho‘qqisida turgan neyrotexnologiyalar va sun’iy intellekt (SI) yutuqlari insonning aqliy muxtoriyatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatish kuchiga ega. Mavzuning o‘ta dolzarbligi bir nechta o‘zaro bog‘liq omillar bilan izohlanadi.

Birinchidan, neyrotexnologiyalarning tezkorlik bilan tijoratlashtirilishi natijasida portativ elektroensefalografiya qurilmalari, diqqatni jamlashga yordam

beruvchi yoki stressni kamaytiruvchi neyro-taqiluvchi vositalar kundalik hayotga kirib keldi. Bu esa “neyroma’lumotlar” deb ataluvchi, insonning eng nozik, intim va ongsiz hissiyotlari, fikrlari va qiziqishlarini o‘zida aks ettiruvchi yangi turdagi ma’lumotlar massivining shakllanishiga olib keldi. Ushbu ma’lumotlarning korporatsiyalar yoki yovuz niyatli shaxslar qo‘liga tushishi insonning aqliy maxfiyligiga misli ko‘rilmagan tahdidni yuzaga keltiradi. Agar an’anaviy kiberjinoyatlarda shaxsning bank parollari yoki yozishmalari o‘g‘irlansa, neyro-makonda shaxsning bevosita xotiralari, his-tuyg‘ulari va ongsiz reaksiyalari “o‘qib olinishi” mumkin.

Ikkinchidan, jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan mavzuning dolzarbligi jinoiy javobgarlikning fundamental asosi bo‘lgan “iroda erkinligi” va “ayb” tushunchalarining shubha ostida qolayotganligidir. Agar shaxsning miyasiga o‘rnatilgan neyro-implant (masalan, Parkinson kasalligini davolash uchun chuqur miya stimulyatsiyasi – DBS qurilmasi) uchinchi shaxslar tomonidan xakerlik hujumiga uchrasa va shaxs o‘z irodasiga qarshi holda jinoyat sodir etsa, bu holatda jinoiy javobgarlik masalasi qanday hal qilinadi? Jinoyat obyekti, subyekti, subyektiv va obyektiv tomonlariga oid klassik yondashuvlar neyro-jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda ojiz qolmoqda. Shuningdek, xulq-atvorni bashorat qilish va inson miyasi faoliyatini nazorat qilish imkoniyatlari davlat organlari tomonidan profilaktika bahonasida insonlarning “kognitiv erkinligi”ni cheklash xavfini ham keltirib chiqaradi.

Uchinchidan, 1948-yilgi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt kabi xalqaro miqyosda inson qadr-qimmatini himoya qilishning mavjud xalqaro-huquqiy hujjatlari insonning jismoniy va shaxsiy daxlsizligini himoya qilsa-da, “aqliy daxlsizlik”ni bunday texnologik aralashuvlardan himoya qilish uchun yetarli maxsus normalarga ega emas. 2025-yilda YUNESKO tomonidan qabul qilingan Neyrotexnologiyalar etikasi bo‘yicha Tavsiyanoma bu boradagi birinchi qadam bo‘ldi, biroq bu hujjatlar kelajakda milliy jinoyat qonunchiligi tizimlariga implimentatsiya qilinishi, xususan, O‘zbekiston Respublikasining kiberxavfsizlik va axborot texnologiyalari sohasidagi

jinoyat-huquqiy siyosatiga moslashtirilishi o‘ta dolzarb vazifadir. Shu sababli, maqola kognitiv erkinlikni ta’minlashning yangi xalqaro standartlarini va jinoyat huquqi hamda jinoyat-protsessual huquqidagi raqamli isbotlash jarayonlarining zamonaviy muammolarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan.

Ushbu ilmiy maqolaning asosiy maqsadi – neyrotexnologiyalar va sun’iy intellektning shaxsning aqliy faoliyatiga aralashuvi natijasida yuzaga keladigan jinoyat-huquqiy muammolarni xalqaro va milliy qonunchilik tajribasi asosida kompleks tahlil qilish hamda insonning kognitiv erkinligi va neyrohuquqlarini jinoyat qonunchiligida himoya qilish bo‘yicha aniq huquqiy mexanizmlar, xalqaro standartlarga mos taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya. Maqsadga erishish uchun esa maqolada “neyrohuquqlar” tushunchasining yuridik maqomini belgilash hamda neyro-aralashuv sharoitida jinoiy javobgarlik va ayb masalasini qayta ko‘rib chiqish masalalari hal etiladi. Shuningdek, texnologik manipulyatsiyalar ta’sirida sodir etilgan qilmishlarni huquqiy baholash va an’anaviy aqli norasolik institutini zamonaviy neyro-aralashuv holatlariga moslashtirish zarurati asoslanadi.

Bundan tashqari, miya faoliyati natijalaridan sud-tergov amaliyotida dalil sifatida foydalanishning protsessual tartibini oydinlashtirishga alohida e’tibor qaratiladi. YUNESKO kabi xalqaro tashkilotlarning etika qoidalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish orqali raqamli asrda shaxs daxlsizligini ta’minlash yo‘llari ishlab chiqiladi.

Neyrotexnologiyalar, kognitiv erkinlik, neyrohuquqlar va ularning huquqiy tartibga solinishi so‘nggi yillarda xalqaro yuridik, neyroetik va falsafiy adabiyotlarda eng ko‘p muhokama qilinayotgan mavzulardan biriga aylandi. Maqolada qo‘yilgan masalalarni yechishda olimlar asosan yuridik dogmatika, qiyosiy huquqshunoslik, falsafiy-etik tahlil hamda “huquq va nevrologiya” kesimidagi fanlararo usullardan keng foydalanganlar. Mavjud ilmiy yondashuvlarni uchta asosiy guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh – Inson huquqlari arxitekturasini yangilash va “Neyrohuquqlar” tarafdorlari yondashuvi. Mazkur yo‘nalish yetakchilari R. Yuste,

M. Yenka va R. Andornolar neyrotexnologiyalar keltirib chiqaradigan xavflar an’anaviy inson huquqlari doirasida to‘liq qoplanmasligini ta’kidlab, insonning biologik va ruhiy yaxlitligini himoya qiluvchi to‘rtta yangi: kognitiv erkinlik, aqliy maxfiylik, aqliy daxlsizlik va ruhiy izchillik huquqlarini taklif etadilar [1, 5-b.]. Qolaversa, R. Yuste va S. Goring o‘z tadqiqotlarida fanlararo yondashuv orqali sun’iy intellekt hamda neyrotexnologiyalar inson muxtoriyatiga putur yetkazishini isbotlab, ushbu normalarni BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga kiritish yoki maxsus xalqaro konvensiya qabul qilish zaruriyatini ilgari suradilar [2, 159-163-b.]. Bu proaktiv yondashuv qonunchilik texnologik rivojlanishdan oldinda yurishi kerakligi g‘oyasiga tayanadi.

Ikkinchi guruh esa – Kognitiv erkinlik va fikr erkinligining zamonaviy talqini tarafdorlari. Bu guruh tadqiqotchilari, xususan Dyuk universiteti professori Nita Faraxaniy va nemis yurist-filosofi Yan Kristof Bublits yangi huquqlar yaratish o‘rniga mavjud xalqaro fundamental huquqlarni neyro-asrga moslashtirib, kengaytirilgan holda talqin qilish usulidan foydalanadilar.

Nita Faraxaniy o‘zining keng ko‘lamli asarida AQSh Konstitutsiyasining tintuv va olib qo‘yishdan himoya, o‘ziga qarshi ko‘rsatma bermaslikni ifodalovchi 4-chi va 5-chi tuzatishlari qanday qilib inson miyasidagi ma’lumotlarni ruxsatsiz o‘qishdan himoya qilishda ojiz qolayotganini sud amaliyoti misolida ochib beradi [3, 48-b.]. Faraxaniy “kognitiv erkinlik” tushunchasini inson qadr-qimmatining ustuni sifatida ko‘radi hamda uni shaxsning o‘z miyasi ma’lumotlariga kirish va ularni o‘zgartirish huquqi hamda boshqalar aralashuvidan himoyalanish huquqi sifatida ta’riflaydi.

Yan Kristof Bublits esa sof xalqaro-huquqiy yondashuvni qo‘llab, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi paktning 18-moddasidagi “fikrlash erkinligi” hozirgacha faqat diniy va siyosiy erkinlik sifatida ko‘rilganini, biroq endilikda neyrotexnologiyalar davrida u inson ongining manipulyatsiyadan xoli bo‘lish mutlaq huquqi sifatida talqin etilishi shartligini qiyosiy-huquqiy metodlar orqali asoslab beradi [4, 50-101-b.].

Uchinchi guruh – Jinoyat huquqida neyrodalillar va iroda erkinligiga skeptik hamda pragmatik yondashuvchilar bo‘lib, ushbu guruh jinoyat-huquqiy masalalarga bevosita e’tibor qaratib, neyro-dalillarning sudga kiritilishi va jinoiy javobgarlikning asosi bo‘lgan “iroda erkinligi” konsepsiyasini baholashda amaliy usullardan foydalanadi. Oksford va Pensilvaniya universitetlari olimlari bu yo‘nalishda yetakchilik qilmoqda. Yo‘nalish yetakchilaridan biri S. J. Morse jinoyat huquqi sohasidagi yondashuvida o‘ta ehtiyotkor pragmatik usulni qo‘llab, “Miyani ortiqcha baholash sindromi” degan tushunchani kiritadi [5, 529-562-b.]. Uning ta’kidlashicha, huquq tizimi “iroda va zaruriyat uyg‘unligi” nazariyasiga tayanadi, ya’ni neyrofan miya faoliyatini qanchalik “mexanik” deb isbotlamasin, agar shaxs ratsional fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lsa, u o‘z qilmishi uchun jinoiy javobgar bo‘lib qolaveradi.

Shuningdek, M.S.Pardo va D.Pattersonlar ham bu yondashuvga tayanib butun inson bajaradigan harakatni uning bir qismi bo‘lgan “miyaga” nisbat berish xatosini jinoyat huquqida ko‘p qo‘llanilayotganini tanqid qiladilar [6, 73-b.]. Ularga ko‘ra, magnit rezonans tomografiya orqali yovuz niyat ni aniqlab bo‘lmaydi, chunki miyadagi qon aylanishi va kislorod sathi insonning murakkab yuridik maqsadlarini o‘zida aks ettirmaydi.

Nazariy qarashlardan tashqari, sohadagi muammolarni yechishda OECDning Neyrotexnologiyalarda mas’uliyatli innovatsiyalar bo‘yicha tavsiyalari hamda YUNESKOning Neyrotexnologiyalar etikasi bo‘yicha tavsiyanomasi kabi “yumshoq huquq” yondashuvlari katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu xalqaro standartlar hukumatlar uchun aqliy maxfiylikni kafolatlash va neyroma’lumotlar asosida kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik bo‘yicha global yo‘riqnomalarni belgilab berdi.

Tadqiqot natijalari. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalqaro miqyosda falsafiy-huquqiy va qiyosiy usullar ustuvor bo‘lsa-da, ushbu konsepsiyalarning O‘zbekiston jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligida yuridik rasmiylashtirilishi hamon dolzarb ilmiy muammo bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun tadqiqot obyekti sifatida neyrotexnologiyalar vositasida inson miyasi faoliyatiga aralashuv natijasida

yuzaga keladigan ijtimoiy-huquqiy munosabatlar hamda “neyroma’lumotlar”ning huquqiy maqomi belgilangan bo‘lib, ko‘zlangan maqsadlarga erishishda bir qator fanlararo metodlar majmuasidan foydalanildi. Xususan, qiyosiy-huquqiy metod orqali xalqaro inson huquqlari standartlari va Chili tajribasi o‘rganilgan bo‘lsa, tizimli-tarkibiy tahlil yordamida miya faoliyati ma’lumotlarining jinoyat-protsessual qonunchiligi doirasida dalil sifatidagi maqbulligi baholandi. Shu bilan birga, mantiqiy-yuridik metod yordamida “ayb” va “kognitiv erkinlik” tushunchalarining transformatsiyasi hamda “mereologik xato” muammosi tahlil qilinib, normativ modellashtirish usuli orqali YUNESKO va OECD tavsiyalari asosida neyroma’lumotlarni milliy qonunchilikda maxsus himoya qilinadigan ma’lumotlar toifasiga kiritish modellari ishlab chiqildi.

Zamonaviy huquqshunoslik va neyroetika fanlari kesishmasida olib borilgan mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, neyrotexnologiyalar va sun’iy intellektning inson miyasi bilan bevosita o‘zaro ta’siri yuridik fanlar, xususan, jinoyat huquqi va inson huquqlari sohasida mutlaqo yangi paradigmani yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot obyektini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar dinamikasini tahlil qilishda, avvalo, neyrotexnologiyalarning tijoratlashtirish darajasi, miya-kompyuter interfeyslari orqali olinayotgan “neyroma’lumotlar” hajmining o‘sishi hamda xalqaro hamjamiyatning ushbu jarayonlarga nisbatan huquqiy reaksiyasi inobatga olindi.

Birinchidan, neyrotexnologik qurilmalarning tibbiyot sohasidan iste’mol bozoriga o‘tish dinamikasi favqulodda tezlashgan. Portativ elektroensefalografiya qurilmalari, diqqatni jamlash, stressni boshqarish va hatto video o‘yinlarni miya orqali boshqarishga mo‘ljallangan qurilmalar keng ommalashmoqda. Bu holat an’anaviy shaxsga doir ma’lumotlar tushunchasidan farq qiluvchi, insonning ongsiz reaksiyalari, kognitiv holati va his-tuyg‘ularini o‘zida aks ettiruvchi “neyroma’lumotlar”ning ulkan massivini shakllantirmoqda [7, 3-8-b.]. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, neyroma’lumotlar barmoq izi yoki yuzni tanish kabi oddiy biometrik ma’lumotlardan tubdan farq qiladi, chunki ular insonning nafaqat kimligini, balki nima haqida o‘ylayotganini, qanday hissiy holatda ekanligini va

qanday qaror qabul qilishga moyilligini ham ko‘rsatib berishi mumkin. Ushbu dinamika axborot xavfsizligi va raqamli makonda shaxs daxlsizligi masalalarini mutlaqo yangi huquqiy o‘lchamga olib chiqadi.

Ikkinchidan, xalqaro miqyosda inson huquqlari arxitekturasining evolyutsion dinamikasi kuzatilmoqda. An’anaviy inson huquqlari normalari kiber-fizik va neyrotexnologik aralashuvlardan himoya qilish uchun yetarli emasligi xalqaro darajada tan olinmoqda. Tadqiqot doirasida tahlil qilingan ma’lumotlar shuni isbotlaydiki, “Neyrohuquqlar” tushunchasi so‘nggi besh yil ichida sof falsafiy-etik tushunchadan real yuridik norma darajasiga ko‘tarildi. Xususan, xalqaro huquq doirasida kognitiv erkinlikni ta’minlash maqsadida Kolumbiya universiteti qoshidagi “Morningside Group” olimlari tomonidan taklif etilgan to‘rtta asosiy yangi huquq qisqa vaqt ichida amaliy huquqiy ahamiyat kasb etdi [2].

Chili Respublikasi esa dunyoda birinchi bo‘lib o‘z Konstitutsiyasining 19-moddasiga insonning aqliy faoliyati va miya ma’lumotlarini himoya qiluvchi normani kiritdi. Bu dinamika milliy davlatlar darajasida inson ongini texnologik manipulyatsiyalardan himoya qilishning yangi davri boshlanganini anglatadi [8]. Ushbu konstitutsiyaviy normaning amaliy samaradorligi va yuridik kuchi 2023-yilda Chili Oliy sudining shov-shuvli “Girardi v. Emotiv” ishida yaqqol ko‘zga tashlandi. Senator G. Girardi tomonidan “Emotiv” transmilliy kompaniyasiga nisbatan ochilgan da’vo arizasida, neyro-naushnik yordamida yig‘iladigan miya to‘lqinlari ma’lumotlari kompaniya serverlarida foydalanuvchining maxsus roziligisiz saqlanayotganligi va bu insonning jismoniy hamda psixologik daxlsizlik huquqini qo‘pol ravishda buzayotganligi ta’kidlangan [9]. Sud kompaniyaning harakatlarini noqonuniy deb topib, barcha yig‘ilgan neyroma’lumotlarni zudlik bilan o‘chirib tashlashni va kelgusida ma’lumotlarni yig‘ishda har bir maqsad uchun qat’iy hamda alohida rozilik olish majburiyatini yukladi. Bu muhim yuridik pretsedent neyroma’lumotlarning shaxsiy daxlsizlik huquqi obyekti ekanligini xalqaro sud amaliyotida rasman tasdiqladi [10].

Uchinchidan, xalqaro tashkilotlar tomonidan huquqiy tartibga solish mexanizmlari qabul qilinishining jadallashuvi kuzatilmoqda. 2019-yilda OECD

tomonidan qabul qilingan “Neyrotexnologiyalarda mas’uliyatli innovatsiyalar bo‘yicha tavsiyanoma” neyroma’lumotlarni himoya qilish, algoritmik kamsitishlarning oldini olish va insonning kognitiv avtonomiyasini saqlash bo‘yicha dastlabki xalqaro standartlarni belgilab berdi [11, 8-b.]. Ushbu hujjatning mantiqiy davomi sifatida 2025-yilning noyabr oyida YUNESKO tomonidan qabul qilingan “Neyrotexnologiyalar etikasi bo‘yicha tavsiyanoma” global miqyosdagi eng muhim yuridik qadam bo‘ldi. Tavsiyanomada aqliy maxfiylik va fikrlash erkinligi mutlaq huquqlar sifatida e’tirof etilib, ishlash joylarida, tijorat va jinoiy odil sudlov tizimlarida neyrotexnologiyalardan foydalanishda insonni majburlash va manipulyatsiya qilish qat’iyan man etildi [12, 14-15-b.].

To‘rtinchidan, jinoyat va sud amaliyotida neyro-dalillardan foydalanish ko‘rsatkichlari dinamikasi tahlil qilindi. AQSh va ba’zi Yevropa davlatlarida funksional magnit-rezonans tomografiya va EEG orqali olingan ma’lumotlar sud jarayonlarida dalil sifatida taqdim etilishi hollari keskin o‘sgan [13, 485-509-b.]. Bu sud amaliyotiga xos dinamika shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy yuridik ta’limot o‘ziga qarshi ko‘rsatma bermaslik huquqi bilan shaxsning biologik dalillari o‘rtasidagi farqni neyroma’lumotlarga nisbatan qanday qo‘llash borasida murakkab dilemmaga duch kelmoqda.

Ya’ni AQSh huquq tizimida neyrotexnologiyalarni tartibga solish asosan mavjud konstitutsiyaviy normalarni keng talqin qilish va yuridik pretsedentlar orqali amalga oshirilmoqda. Doktrinal yondashuvlarga ko‘ra, AQSh Konstitutsiyasining To‘qqizinchi tuzatishi fikrlash erkinligi va mental maxfiylik kabi neyrohuquqlarni himoya qilish uchun kuchli yuridik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin [3]. Garchi AQSh Oliy Sudi hozirga qadar bevosita neyrotexnologiyalar bo‘yicha yakuniy qaror chiqarmagan bo‘lsa-da, konstitutsiyaviy “shaxsiy maxfiylik” doktrinasi doirasida inson ongining daxlsizligi eng oliy qadriyat sifatida baholanadi.

Qonunchilik amaliyoti nuqtayi nazaridan, AQShda federal qonunlardan ko‘ra shtatlar miqyosidagi qonun ijodkorligi faolroq kechmoqda. Bunga yaqqol misol sifatida, 2024-yilda AQShning Kolorado shtati o‘zining HB24-1058 qonunini qabul qilib, neyroma’lumotlarni Kolorado Maxfiylik akti doirasida eng yuqori darajada

himoya qilinadigan “nozik ma’lumotlar” maqomiga o‘tkazganligini ko‘rsatish mumkin [7]. Ushbu innovatsion huquqiy hujjat neyrotexnologik qurilmalarni ishlab chiqaruvchi va sotuvchi kompaniyalardan miya ma’lumotlarini yig‘ish, saqlash yoki qayta ishlashdan oldin foydalanuvchining to‘laqonli va ongli roziligini olishni qat’iy imperativ norma sifatida talab qiladi.

Tadqiqot davomida olingan natijalarga ko‘ra, agar shaxsga o‘rnatilgan neyro-implant kiber-hujumga uchrasa va shaxsning motorik funksiyalari yoki emotsional holati sun’iy ravishda o‘zgartirilib, jinoyat sodir etilishiga olib kelsa, amaldagi “aqli norasolik” instituti bu vaziyatni huquqiy jihatdan to‘g‘ri baholashga ojizlik qiladi.

Bizning tadqiqot natijamiz shuni ko‘rsatadiki, qonunchilikka yangi huquqiy kategoriya – “Texnologik yoki raqamli sabablarga ko‘ra o‘z harakatlarini idora eta olmaslik” tushunchasini kiritish zarur. Bu jinoyat huquqidagi subyektiv tomon elementlarini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Shu bilan birga, biz amerikalik olim S. Morsening nazariyasiga tayangan holda, har qanday neyrotexnologik aralashuv ham shaxsni javobgarlikdan avtomatik ravishda ozod qilmasligi kerak. Jinoyat huquqi sof mexanistik yoki deterministik yondashuvni qabul qila olmaydi. Shaxs o‘ziga o‘rnatilgan neyro-implantning xavfsizlik protokollariga ataylab rioya qilmaganligi oqibatida kiber-hujumga uchrab jinoyat sodir etsa, unga nisbatan “ehtiyotsizlik orqasida” sodir etilgan jinoyat normalari qo‘llanishi maqsadga muvofiqdir [5, 529-562-b.]. Bu natijaning samaradorligi shundaki, u jinoyat qonunchiligini sun’iy intellekt davri muammolariga moslashtiradi, shu bilan birga jinoiy javobgarlikning muqarrarligi prinsipini saqlab qoladi.

Qolaversa, isbotlash jarayonida qasdni aniqlash maqsadida shaxsning miya faoliyatini fMRT yoki P300 apparatlari orqali skanerlash katta axloqiy va huquqiy munozaralarga sabab bo‘lmoqda. An’anaviy qonunchilikda shaxsning biologik dalillari majburiy tartibda olinishi mumkin va bu o‘ziga qarshi ko‘rsatma bermaslik huquqiga zid emas. Asosiy muammo – miya faoliyati natijalarini “biologik ashyo” yoki shaxsning “mental ko‘rsatmasi” sifatida tasniflash zarurati bilan bog‘liqdir.

Shu nuqtai nazardan, milliy jinoyat-protsessual qonunchilikda neyrotexnologik vositalar orqali olingan ma’lumotlarni ashyoviy dalil sifatida emas,

balki shaxsning o‘ziga qarshi ko‘rsatma bermaslik huquqi bilan himoyalangan “mental ko‘rsatmalari” sifatida baholash konsepsiyasini shakllantirish lozim. Zero, shaxsning ixtiyoriy roziligisiz yoki sud sanksiyasisiz amalga oshirilgan kognitiv skanerlash natijalari Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa konvensiyasining 8 va 9-moddalaridagi shaxsiy hayot daxlsizligi va fikrlash erkinligi tamoyillariga ziddir. Bunday yondashuv YUNESKOning 2025-yildagi “Neyrotexnologiyalar etikasi” tavsiyanomasida belgilangan global standartlarga to‘liq mos keladi.

Zamonaviy xakerlik hujumlari endilikda kompyuter tarmoqlarini emas, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri inson miyasiga ulangan neyro-qurilmalarni nishonga olishi mumkinligi raqamli makonda “aqliy daxlsizlik” tushunchasiga qarshi qaratilgan jinoyatlarni keltirib chiqaradi. Shu bois, Jinoyat kodeksining “Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar” bobiga neyrotexnologiyalar bilan bog‘liq quyidagi maxsus tarkiblarni kiritish taklif etiladi:

a) Aqliy maxfiylikka tajovuz, ya’ni neyroma’lumotlarni qonunga xilof ravishda to‘plash, o‘zgartirish yoki yo‘q qilish.

b) Miya-kompyuter interfeyslari (BCI) faoliyatiga ruxsatsiz aralashish orqali inson sog‘lig‘iga, ruhiyatiga yoki jismoniy yaxlitligiga qasddan shikast yetkazish.

Ushbu takliflarning samaradorligi shundaki, ular huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyatchilikning yangi bosqichiga qarshi kurashish uchun mustahkam qonuniy baza yaratib berish bilan bir qatorda, olimlar tomonidan ilgari surilgan “neyroxavfsizlik” doktrinasini amaliyotda ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi [1].

Nemis olimi Y.K. Bublits o‘z tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, tarixan “fikrlash erkinligi” asosan diniy e’tiqod va siyosiy qarashlarni erkin ifoda etish vositasi sifatida talqin qilib kelingan. Biroq endilikda u inson ongi va aqliy jarayonlarining o‘zini ruxsatsiz texnologik va farmakologik manipulyatsiyalardan himoya qiluvchi mutlaq huquq sifatida tushunilishi shart [4].

Ushbu yondashuv asosida tadqiqotning amaliy xulosasi shundan iboratki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining shaxsiy huquq va erkinliklarga oid bobida “kognitiv erkinlik” tushunchasining mazmuni o‘z aksini topishi lozim. Bu davlat va xususiy korporatsiyalarning fuqarolarning ongsiz psixologik

reaksiyalariga yashirin ravishda ta’sir ko‘rsatishiga qarshi eng ishonchli konstitutsiyaviy qalqon vazifasini o‘taydi.

Har qanday fanlararo tadqiqot singari, jinoyat huquqi, xalqaro xavfsizlik va neyrobiologiyani birlashtiruvchi ushbu izlanish davomida ham bir qator jiddiy ilmiy, nazariy va amaliy to‘siqlarga duch kelindi. Bu muammolarning tahlili kelajakdagi xalqaro hamkorlik mexanizmlari va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Birinchi va eng katta to‘siq bu epistemologik va terminologik bo‘shliqdir. Chunki, yurisprudensiya fanida shaxsning ruhiyati, ongi va irodasi kabi tushunchalar yuzlab yillar davomida insonparvarlik va falsafiy yondashuvlar asosida shakllangan. Biroq neyrobiologiya ushbu tushunchalarni asab tugunlari, sinapslar va kimyoviy reaksiyalar bilan tushuntiradi. Huquq fanida esa “qasd” yoxud “ehtiyotsizlik” kabi tushunchalarning neyrobiologik ekvivalentlari mavjud emas. Ya’ni sud amaliyotiga fMRT kabi qurilmalarning xulosalarini kiritishda asab tarmoqlaridagi qon aylanishining faollashuvi sudlanuvchining haqiqiy qasdini qanchalik aks ettirishi borasida aniq metodologik standartlarning yo‘qligi katta to‘siq hisoblanib, ilm-fan hozircha miyadagi qaysi faollik to‘g‘ridan-to‘g‘ri jinoiy qasdga javob berishini aniq ko‘rsatib bera olmaydi.

Ikkinchi to‘siq – sun’iy intellekt xavfsizlik standartlarining yetishmasligi va raqamli dalillarning zaifligi hisoblanadi. Chunki neyroma’lumotlarni o‘qish va tarjima qilish to‘liq SI va mashinali o‘qitish algoritmlariga suyanadi. Tadqiqotda tahlil qilingan muammolardan biri shuki, ushbu algoritmlar algoritmik noxolislik yoki xatoliklarga ega bo‘lishi mumkin. Agar kiberjinoyatchilik ishi bo‘yicha sud protsessida SI tomonidan tahlil qilingan va olingan raqamli neyro-dalillar ishlatilsa, ushbu dalilning haqiqiyligini tekshirish uchun sud ekspertlari algoritmning o‘zini qanday ishlashini tushuna olmaydilar. Jinoiy odil sudlov tizimida SI tomonidan yaratilgan yoki interpretatsiya qilingan raqamli dalillarning huquqiy maqomini belgilash, ularning sudga taqdim etilishi, saqlanishi va ishonchliligini baholash bo‘yicha milliy jinoyat-protsessual qonunchiligida maxsus normalarning yo‘qligi muhim amaliy muammodir.

Uchinchi to‘siq – kiberxavfsizlik va yurisdiksiya muammosi. Chunki, kiberjinoyatchilikning yangi turkumi bo‘lgan “neyro-xakerlik” amaliyotlari transchegaraviy xususiyatga ega. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bemorning miyasiga o‘rnatilgan BCI qurilmasi bulutli serverlar orqali boshqariladi va bu serverlar O‘zbekistondan tashqarida, uchinchi davlatda joylashgan bo‘lishi mumkin. Agar kiberjinoyatchi chet eldan turib bulutli server orqali O‘zbekiston fuqarosining miyasiga o‘rnatilgan neyro-implantni buzib kirib, unga jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazsa, jinoyat qayerda sodir etilgan hisoblanadi? Kiberxavfsizlik bo‘yicha mintaqaviy va global yondashuvlarda xalqaro hamkorlik mexanizmlarining neyrotexnologiyalar sohasidagi bunday jinoyatlarni aniq qamrab olmaganligi, Yevropa Ittifoqining ma’lumotlarni himoya qilish mexanizmlarida ham bu masala qisman ko‘tarilgan bo‘lsa-da, u jinoyat-huquqiy yechim emas, balki shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish doirasida qolib ketgan [13].

To‘rtinchi to‘siq – huquq ijodkorligi sohasidagi xalqaro siyosiy to‘siqlar bo‘lib, inson huquqlari tizimiga “neyrohuquqlar”ni kiritish jarayonida xalqaro tashkilotlar o‘rtasida konsensusning yo‘qligi. BMTning Inson huquqlari kengashi va YUNESKO bu borada ijobiy qadamlar tashlayotgan bo‘lsa-da, ba’zi davlatlar va yirik transmilliy korporatsiyalar tijorat manfaatlariga putur yetishidan xavotirlanib, ushbu texnologiyalarni qat’iy normativ tartibga solinishiga qarshilik ko‘rsatmoqda. Xalqaro xususiy huquq va intellektual mulk himoyasi ostidagi raqamli iqtisodiyotda insonlarning aqliy ma’lumotlarini to‘plash va sotish yirik biznes turiga aylanib ulgurgani sababli, inson qadr-qimmatini tijorat manfaatlaridan ustun qo‘yuvchi xalqaro paktlarni qabul qilish jiddiy siyosiy va iqtisodiy lobbizm to‘siqlariga uchramoqda.

Muhokama va Xulosa. Tadqiqot doirasida zamonaviy neyrohuquqshunoslikdagi asosiy metodologik yondashuvlar: “yangi huquqlarni yaratish” hamda “mavjud huquqlarni kengaytirilgan talqin qilish” usullari qiyosiy tahlil qilindi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik tizimi va raqamli xavfsizlik ehtiyojlaridan kelib chiqib, mazkur tadqiqot doirasida majmuaviy metodologiya

qo‘llanildi. Bunga sabab, sof “yangi huquq” yaratish uzoq muddatli qonun ijodkorligi jarayonini talab qilsa, faqatgina huquqiy talqin bilan cheklanish kiberhujumlar orqali neyrotizimlarga ruxsatsiz aralashish kabi real tahdidlarga amaliy jinoyat-huquqiy yechim bermaydi. Shunga ko‘ra, qonunchilikda “kognitiv erkinlik” tushunchasi kompleks tarzda: 1) fundamental inson huquqi; 2) kiberjinoyatchilikning bevosita obyekti; 3) jinoyat-protsessual huquqida “o‘ziga qarshi ko‘rsatma bermaslik” instituti sifatida e’tirof etilishi shartligi asoslandi.

Tadqiqot natijalari xalqaro standartlar va so‘nggi ilmiy izlanishlar bilan qiyoslanganda, birinchi navbatda, imperativ jinoyat-huquqiy sanksiyalarning ustuvorligi qat’iy belgilab olindi. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining hisobotida ilgari surilgan “yumshoq huquq” va tijorat manfaatlari yondashuvidan qat’iy farqli o‘laroq, shaxsning neyroma’lumotlariga tajovuz qilingan taqdirda imperativ jinoyat-huquqiy normalar qo‘llanilishi shart. Raqamli bozordagi patent yoki boshqa tijorat manfaatlari shaxs ongi daxlsizligidan ustun qo‘yilishi qat’iyan man etiladi.

Shuningdek, jinoiy sud ishlarini yuritishda “ichki kognitiv forum”ning mutlaq daxlsizligi qonunan kafolatlanishi zarurati tasdiqlandi. J. Ligthart va boshqalarning izlanishlari xulosalariga to‘liq muvofiq ravishda, sun’iy intellekt va neyrotexnologiyalar orqali olinadigan miya skanerlari an’anaviy ashyoviy dalil maqomiga ega emas. Ushbu ma’lumotlar shaxsning “ichki kognitiv forumi” mulki hisoblanib, jinoyat ishi doirasida ulardan dalil sifatida foydalanishga faqatgina shaxsning ixtiyoriy va ongli roziligi bilangina yo‘l qo‘yilishi qonun hujjatlarida qat’iy belgilanishi lozim.

Mazkur majmuaviy-huquqiy yondashuv milliy qonunchilikni JSTning ma’lumotlar xavfsizligi standartlari hamda mintaqaviy kiberxavfsizlik kelishuvlariga to‘liq va ziddiyatsiz implementatsiya qilish uchun mustahkam ilmiy-metodologik baza bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, neyrotexnologiyalar va sun’iy intellektning inson kognitiv makoniga integratsiyalashuvi an’anaviy yurisprudensiya poydevorlarini konseptual jihatdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etishini inobatga olib, O‘zbekiston

Respublikasi milliy qonunchiligida “kognitiv erkinlik” va “aqliy daxlsizlik” tushunchalarini mutlaq fundamental huquqlar sifatida e’tirof etish hamda qonunchilikda “neyroma’lumotlar”ni eng oliy huquqiy himoya rejimiga o‘tkazish qat’iyan talab etiladi. Mazkur konstitutsiyaviy kafolatlarning uzviy davomi sifatida, Jinoyat kodeksida miya-kompyuter interfeyslari ma’lumotlaridan qonunga xilof ravishda foydalanish va kognitiv muxtoriyatni cheklovchi “neyro-xakerlik” qilmishlarini alohida og‘ir jinoyat tarkiblari sifatida malakalash, shuningdek, qonunchilikka “texnologik aralashuv oqibatida o‘z harakatlarini idora eta olmaslik” kabi javobgarlikni istisno qiluvchi yangi normani joriy etish shart. Shu bilan birga, sud-tergov amaliyotida neyrotexnologik skanerlash natijalari biologik ashyo emas, balki shaxsning “mental ko‘rsatmasi” ekanini Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlash, ixtiyoriy roziliksiz olingan miya ma’lumotlarini imperativ ravishda nomaqbul dalil deb topish va raqamli isbotlash jarayonlariga ISO/IEC 27037 xalqaro standartini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tatbiq etish lozim. Yakunda, ushbu moddiy va protsessual kafolatlar tizimini JSTning TRIPS kelishuvi talablari asosida import qilinadigan barcha neyrotexnologik qurilmalarni majburiy axborot xavfsizligi sertifikatsiyasidan o‘tkazish hamda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining texnologik savodxonligini oshirishga qaratilgan “Neyrohuquq” akademik modullarini joriy etish orqali mustahkamlash kiber-fizik davrda davlat va shaxs o‘rtasidagi adolatli huquqiy muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Ienca, M., & Andorno, R. Towards new human rights in the age of neuroscience and neurotechnology. Life Sciences, Society and Policy, 2017, 13(1), 5-bet.
2. Yuste, R., Goering, S., et al. Four ethical priorities for neurotechnologies and AI. Nature, 2017, 551(7679), 159-163-betlar.
3. Farahany, N. A. The Battle for Your Brain: Defending the Right to Think Freely in the Age of Neurotechnology. St. Martin’s Press, 2023, 45-48-betlar.
4. Bublitz, J. C. Freedom of Thought as an International Human Right: Elements of a Theory of a Living Right. In: Blitz M., Bublitz J.C. (eds) The Law and Ethics of Freedom of Thought, Palgrave Macmillan, 2021, 50-101-betlar.

5. Morse, S. J. Neuroscience, free will, and criminal responsibility. In: Freeman M. (ed.) Law and Neuroscience, Oxford University Press, 2011.
6. Pardo, M. S., & Patterson, D. Minds, Brains, and Law: The Conceptual Foundations of Law and Neuroscience. Oxford University Press, 2013, 73-bet.
7. European Data Protection Supervisor. TechDispatch #1/2024 - Neurodata. Brussels, 2024. 3-8-betlar.
8. Law No. 21,383: Amends the Political Constitution of the Republic to establish the protection of neuro-rights and mental integrity. Published in the Official Journal on October 25, 2021.
9. Borbón, D., & Ramírez-Gómez, J. A. (2024). Between politics and scholarship: the (un)settled debate over neurorights. Frontiers in Political Science, 10.3389/fpos.2024.
10. NeuroRights Foundation. (2022). International human rights protection gaps in the age of neurotechnology
11. OECD. Recommendation of the Council on Responsible Innovation in Neurotechnology. Paris: OECD Legal Instruments, 2019, 8-bet.
12. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Neurotechnology: Technological Change Serving Humanity. Paris: UNESCO, 2025.
13. Farahany, N. A. Neuroscience and behavioral genetics in US criminal law: an empirical analysis. Journal of Law and the Biosciences, 2015.

SUN’IY INTELLEKTNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH: GLOBAL TAJRIBA VA MILLIY YONDASHUVLAR

Muzaffarova Xusniobod Muhiddin qizi,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
“Xalqaro huquq” fakulteti
2-kurs talabasi
E-mail: muzaffarovahusniobod@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ularni huquqiy tartibga solishning dolzarbligi, ushbu sohada shakllangan asosiy xalqaro yondashuvlar hamda O‘zbekiston Respublikasida sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning zamonaviy holati tahlil qilinadi. Xususan, Yevropa Ittifoqi, AQSh va Xitoy tajribasi asosida sun’iy intellektni tartibga solishning turli modellari qiyosiy-huquqiy jihatdan o‘rganilib, ularning milliy qonunchilik uchun ahamiyati baholanadi. Shuningdek, O‘zbekistonda sun’iy intellekt sohasida shakllanayotgan normativ-huquqiy baza, mavjud huquqiy bo‘shliqlar va amaliy muammolar tahlil qilinib, ushbu sohani takomillashtirishga qaratilgan konseptual yondashuvlar hamda mualliflik takliflari ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning milliy modelini shakllantirishda hamda mazkur sohada qonunchilikni yanada rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish, global tajriba, milliy yondashuv, algoritmik javobgarlik, yuqori xavfli sun’iy intellekt tizimlari, sun’iy intellekt etikasi, inson huquqlari, AI Act, Regulatory Sandbox, AI Ombudsman, O‘zbekistonning raqamli transformatsiyasi.

Аннотация. В настоящей статье рассматривается возрастающая актуальность правового регулирования искусственного интеллекта в условиях стремительного развития технологий искусственного интеллекта, анализируются основные международные подходы, сформировавшиеся в данной сфере, а также исследуется современное состояние правового регулирования искусственного интеллекта в Республике Узбекистан. В частности, на основе сравнительно-правового анализа изучаются различные модели регулирования искусственного интеллекта, применяемые в Европейском союзе, США и Китае, а также оценивается их значение для национального законодательства. Кроме того, исследуются формирующаяся нормативно-правовая база в сфере искусственного интеллекта в Узбекистане, существующие правовые пробелы и практические проблемы, а также предлагаются концептуальные подходы и авторские рекомендации, направленные на совершенствование регулирования данной сферы. Результаты исследования могут способствовать формированию национальной модели правового регулирования искусственного интеллекта в Узбекистане и дальнейшему развитию законодательства в данной области.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовое регулирование искусственного интеллекта, мировой опыт, национальный подход, алгоритмическая ответственность, высокорисковые системы искусственного интеллекта, этика искусственного интеллекта, права человека, AI Act, Regulatory Sandbox, AI Ombudsman, цифровая трансформация Узбекистана.

Abstract. This article examines the growing relevance of legal regulation of artificial intelligence (AI) in the context of the rapid development of AI technologies, analyzes the principal international approaches established in this field, and assesses the current state of AI regulation in the Republic of Uzbekistan. In particular, various regulatory models adopted by the European Union, the United States, and China are comparatively analyzed from a legal perspective, and their significance for national legislation is evaluated. The article also examines the emerging legal framework governing AI in Uzbekistan, identifies existing legal gaps and practical challenges, and proposes conceptual approaches and the author's recommendations aimed at improving the regulation of this field. The findings of the study are expected to contribute to the development of a national model for AI regulation in Uzbekistan and to the further improvement of legislation governing artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation of artificial intelligence, global experience, national approach, algorithmic liability, high-risk artificial intelligence systems, artificial intelligence ethics, human rights, AI Act, Regulatory Sandbox, AI Ombudsman, digital transformation of Uzbekistan.

Kirish

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida sun'iy intellekt inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga kirib bordi. Bugungi kunda sun'iy intellekt tizimlari sog'liqni saqlash, ta'lim, moliya, transport, sanoat, davlat boshqaruvi hamda sud-huquq faoliyatida keng qo'llanilib, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirishning muhim vositasiga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal taraqqiyoti ularni huquqiy tartibga solish bilan bog'liq yangi masalalarni ham kun tartibiga olib chiqmoqda. Xususan, algoritmik shaffoflikni ta'minlash, shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish, sun'iy intellekt tizimlari faoliyati natijasida yuzaga keladigan zarar uchun javobgarlikni belgilash hamda inson huquq va erkinliklarini kafolatlash bilan bog'liq masalalar zamonaviy huquqning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda[193].

[193] UNESCO Digital Library- https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455 (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

Butun jahondagi amaliyotlar sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishda yagona universal model mavjud emasligini ko‘rsatmoqda. Yevropa Ittifoqi[194] xavfga asoslangan yondashuvni tanlagan bo‘lsa, AQSh innovatsiyalarni rag‘batlantirishga qaratilgan moslashuvchan modelni qo‘llamoqda, Xitoy[195] esa mazkur sohada davlat nazoratining ustuvorligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratmoqda. Shu sababli sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning turli modellari va ularning samaradorligini o‘rganish, shuningdek, milliy xususiyatlardan kelib chiqib maqbul huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va ularni iqtisodiyot hamda davlat boshqaruvi sohalariga tatbiq etish bo‘yicha muayyan tashkiliy-huquqiy asoslar shakllantirilmoqda. Biroq, sun’iy intellektning huquqiy maqomi, uning qo‘llanilishi bilan bog‘liq xavflarni boshqarish, algoritmik qarorlar ustidan nazoratni ta’minlash, shuningdek, sun’iy intellekt tizimlari sababli yuzaga keladigan huquqiy javobgarlik masalalari milliy qonunchilikda yetarli darajada tartibga solinmagan. Mazkur holat ushbu sohada kompleks va tizimli yondashuvni shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Asosiy qism

Sun’iy intellektning rivojlanishi sharoitida huquqiy tartibga solish zarurati: zamonaviy chaqiriqlar va huquqiy xavflar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli transformatsiya jarayonlarining chuqurlashuvi natijasida sun’iy intellekt zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda. Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalari nafaqat ishlab chiqarish, sog‘liqni saqlash, ta’lim, transport va moliya sohalarida, balki davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi hamda jamoat xavfsizligini ta’minlashda ham keng qo‘llanilmoqda. Ma’lumotlarni qayta ishlash hajmining ortishi,

[194] EUR-Lex - https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)
[195] China Law Translate - https://www.chinalawtranslate.com/en/generative-ai-interim/ (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

mashinaviy o‘qitish va generativ sun’iy intellekt tizimlarining rivojlanishi inson faoliyatining ko‘plab yo‘nalishlarida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirayotgan bo‘lsa-da, mazkur texnologiyalar bilan bog‘liq huquqiy masalalarning murakkablashib borishi ularni huquqiy tartibga solish zaruratini keskin kuchaytirmoqda[196].

Sun’iy intellektning keng qo‘llanilishi natijasida ilgari huquqiy jihatdan mavjud bo‘lmagan yoki yetarli darajada tartibga solinmagan yangi ijtimoiy munosabatlar shakllanmoqda. Xususan, algoritmlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning huquqiy oqibatlari, sun’iy intellekt tizimlari tomonidan yaratilgan natijalarning huquqiy maqomi, avtomatlashtirilgan qarorlar natijasida yetkazilgan zarar uchun javobgarlikni belgilash, shuningdek, inson va sun’iy intellekt o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning huquqiy chegaralarini aniqlash zamonaviy huquqshunoslik oldidagi dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, an’anaviy huquqiy institutlarning mazkur munosabatlarni tartibga solish imkoniyatlari tobora cheklanib borayotgani kuzatilmoqda[197].

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq eng muhim huquqiy xavflardan biri shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish masalasidir. Ma’lumki, zamonaviy sun’iy intellekt tizimlari ulkan hajmdagi ma’lumotlar bazasi asosida faoliyat yuritadi. Bunday ma’lumotlarning noqonuniy yig‘ilishi, qayta ishlanishi yoki uchinchi shaxslarga oshkor etilishi shaxsning daxlsizlik huquqi hamda axborot xavfsizligiga jiddiy tahdid tug‘dirishi mumkin. Ayniqsa, biometrik ma’lumotlar, yuzni aniqlash texnologiyalari hamda generativ sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bilan bog‘liq xavflar insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta’minlash nuqtai nazaridan alohida e’tibor talab etadi[198]. Bundan tashqari, sun’iy intellekt tizimlarining shaffofligi va xolisligini ta’minlash masalasi

[196] UNESCO Digital Library- https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455 (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)
[197] Scientific Research An Academic publisher - https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3352205 (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)
[198] O‘zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida"gi Qonuni, 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son. - https://chinoz14bmsm.uz/PDFlar/Qonun_547_Shaxsga_doir_malumotlar.pdf (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

ham dolzarb masaladir. Algoritmlar asosida qabul qilinadigan qarorlarning ishlash mexanizmi ko‘pincha foydalanuvchilar uchun tushunarsiz bo‘lib, bu esa “qora quti” (black box) fenomenining yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Natijada, ayrim hollarda sun’iy intellekt tizimlari ma’lumotlardagi tarixiy nomutanosibliklar yoki noto‘g‘ri dasturlash oqibatida diskriminatsion qarorlar qabul qilishi mumkin.

Sun’iy intellektdan foydalanish bilan bog‘liq yana bir murakkab masala javobgarlik institutining qo‘llanishi bilan bog‘liqdir. Sun’iy intellekt tizimi tomonidan qabul qilingan qaror yoki bajarilgan harakat natijasida zarar yetkazilgan taqdirda, javobgarlikni ishlab chiquvchi, foydalanuvchi, operator yoki boshqa manfaatdor subyektlar zimmasiga yuklash masalasi huquq nazariyasi va amaliyotida turlicha yondashuvlarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur holat sun’iy intellekt sohasida huquqiy javobgarlikning aniq mezonlarini ishlab chiqish zaruratini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi mualliflik huquqi, intellektual mulk, noto‘g‘ri axborot tarqatish hamda kiberxavfsizlik bilan bog‘liq yangi tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Bu esa sun’iy intellektni tartibga solishda faqat texnologik taraqqiyotni rag‘batlantirish bilan cheklanib qolmasdan, inson huquqlari, huquqiy aniqlik, shaffoflik va javobgarlik tamoyillari o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi nafaqat yangi iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarni yaratmoqda, balki huquq tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni ham qo‘ymoqda. Shu sababli mazkur sohani huquqiy tartibga solish masalasi alohida davlatlar doirasidan chiqib, global huquqiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. O‘zbekiston uchun ham sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ilg‘or xalqaro tajribani hisobga olgan holda milliy huquqiy mexanizmlarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Sun’iy intellektni tartibga solishning turli modellari: xalqaro tajriba

Sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ushbu sohani huquqiy tartibga solishning yagona universal modelini shakllantirish imkonini bermadi. Aksincha, turli davlatlar va mintaqalarda sun’iy intellektni tartibga solishning o‘ziga

xos huquqiy yondashuvlari vujudga keldi. Mazkur yondashuvlar, avvalo, davlatlarning iqtisodiy siyosati, texnologik taraqqiyot darajasi, huquqiy an'analari hamda inson huquqlarini himoya qilish borasidagi ustuvor maqsadlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli xalqaro tajriba tahlili sun'iy intellektni tartibga solishning uchta asosiy modeli - xavfga asoslangan, innovatsiyaga yo'naltirilgan va davlat nazoratiga asoslangan yondashuvlar doirasida ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiqdir[199].

Bugungi kunda Yevropa Ittifoqi sun'iy intellektni huquqiy tartibga solishning eng mukammal va tizimli modelini shakllantirgan mintaqalardan biri hisoblanadi. Mazkur modelning asosiy xususiyati sun'iy intellekt tizimlarini ularning inson huquqlari, xavfsizlik va jamiyat manfaatlariga ta'sir darajasidan kelib chiqib tasniflashga asoslanganligidadir. Xususan, Yevropa Ittifoqining AI Act200 hujjatida sun'iy intellekt tizimlari nomaqbul xavf, yuqori xavf, cheklangan xavf va minimal xavf toifalariga ajratilgan bo'lib, yuqori xavfli tizimlarga nisbatan alohida huquqiy talablar belgilangan. Mazkur yondashuvning afzalligi shundaki, u inson huquqlarini himoya qilish, algoritmik shaffoflikni ta'minlash hamda sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq ehtimoliy xavflarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, qat'iy huquqiy talablarning mavjudligi ayrim hollarda innovatsion jarayonlarning sekinlashishiga ham sabab bo'lishi mumkin.

AQSh esa sun'iy intellektni tartibga solishda nisbatan moslashuvchan va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan yondashuvning ustuvorligi bilan ajralib turadi. Ushbu modelda sun'iy intellektni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, xususiy sektor tashabbuslarini rag'batlantirish hamda texnologik raqobatbardoshlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli AQShda sun'iy intellekt sohasida yagona kodifikatsiyalashgan huquqiy hujjatdan ko'ra, alohida sohalar doirasida tartibga solish hamda tavsiyaviy xarakterdagi

[199] OECD- https://www.oecd.org/en/topics/ai-principles.html (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

[200] EU Artificial Intelligence Act - https://artificialintelligenceact.eu/ (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

standartlardan foydalanish amaliyoti keng tarqalgan201. Bunday yondashuv innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va texnologik taraqqiyot uchun qulay muhit yaratishga xizmat qilayotgan bo‘lsa-da, sun’iy intellekt tizimlarining xavfsizligi, algoritmik xolislik va shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish masalalarida yagona yondashuvning mavjud emasligi uning asosiy kamchiliklaridan biri sifatida ko‘rilmoqda.

Sun’iy intellektni tartibga solishning yana bir o‘ziga xos modeli Xitoy Xalq Respublikasida shakllangan bo‘lib, unda davlat nazorati va milliy xavfsizlik manfaatlari ustuvor ahamiyatga ega202. Mazkur model doirasida sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning mazmuni, qo‘llanish sohasi va jamiyatga ta’siri ustidan davlat nazoratini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratiladi. Xususan, generativ sun’iy intellekt xizmatlariga nisbatan joriy etilgan talablar axborot xavfsizligini ta’minlash, ijtimoiy barqarorlikni saqlash hamda davlat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Ushbu yondashuvning afzalligi markazlashgan nazorat mexanizmlarining mavjudligi va xavflarni tezkor boshqarish imkoniyatlarida namoyon bo‘lsa, uning asosiy kamchiligi sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda erkinlik va shaffoflikning nisbatan cheklanishi bilan izohlanadi.

Yuqoridagi modellarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishda mutlaq ustunlikka ega bo‘lgan yagona model mavjud emas. Yevropa Ittifoqi modeli inson huquqlari va xavfsizlikka ustuvor ahamiyat berishi bilan ajralib tursa, AQSh innovatsiyalarni rag‘batlantirishga, Xitoy modeli esa davlat nazoratining samaradorligini ta’minlashga yo‘naltirilgan. Shu sababli sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishda mazkur yondashuvlarning ijobiy

[201] NATIONAL ARCHIVES FEDERAL REGISTER The Daily Journal of the United States Government https://www.federalregister.gov/documents/2023/11/01/2023-24283/safe-secure-and-trustworthy-development-and-use-of-artificial-intelligence (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)
[202] China Law Translate - https://www.chinalawtranslate.com/en/generative-ai-interim/ (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

jihatlarini uyg‘unlashtirish va milliy xususiyatlardan kelib chiqqan holda muvozanatli huquqiy mexanizmni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mazkur holat O‘zbekiston Respublikasi uchun ham alohida ahamiyatga ega. Zero, mamlakatda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning samarali modelini shakllantirish jarayonida xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirib olish emas, balki uning ijobiy jihatlarini milliy huquq tizimi, iqtisodiy imkoniyatlar va davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Aynan shunday yondashuv sun’iy intellekt texnologiyalarining xavfsiz va samarali rivojlanishini ta’minlash bilan bir qatorda inson huquqlari va jamiyat manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga yordam beradi.

O‘zbekistonda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning shakllanish bosqichlari va amaldagi mexanizmlar

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini davlat boshqaruvi hamda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu jarayon sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy va institutsional asoslarini bosqichma-bosqich shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Garchi mamlakatda sun’iy intellektga bag‘ishlangan alohida qonun mavjud bo‘lmasa-da, mazkur sohani rivojlantirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar va strategik dasturlar sun’iy intellektni tartibga solishning dastlabki milliy modelini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda sun’iy intellektni rivojlantirish sohasidagi muhim huquqiy qadamlardan biri O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”[203]gi qarorining qabul qilinishi bo‘ldi. Mazkur hujjat mamlakatda sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berish bilan bir qatorda, ularni sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi, bank-moliya sektori, soliq ma’murchiligi va elektron hukumat

[203] O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi rasmiy portal: https://lex.uz/docs/-5297046 (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

tizimiga keng joriy etish vazifalarini ham nazarda tutdi. Shu bilan birga, mazkur qaror sun’iy intellekt texnologiyalari sohasida ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, mutaxassislar tayyorlash hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini ham mustahkamladi.

Sun’iy intellektni rivojlantirishning strategik asoslari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030”[204] strategiyasida ham o‘z ifodasini topgan. Mazkur strategiya iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish, davlat xizmatlarini elektron shaklga o‘tkazish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish orqali mamlakatning raqamli transformatsiyasini ta’minlashni nazarda tutadi. Shuningdek, strategiyada katta hajmdagi ma’lumotlardan samarali foydalanish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va zamonaviy axborot tizimlarini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan bo‘lib, ular sun’iy intellekt texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qilmoqda.

Sun’iy intellekt tizimlarining samarali faoliyati katta hajmdagi ma’lumotlar bilan uzviy bog‘liq ekanligi sababli, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish masalasi ham alohida masala hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”[205]gi Qonuni fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligini ta’minlash, ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash va qayta ishlash bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan. Mazkur qonun sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq barcha masalalarni to‘liq qamrab olmasa-da, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishning asosiy huquqiy kafolatlarini belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan, mavjud qonunchilik sun’iy intellektni tartibga solishning muhim elementlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Mamlakatda sun’iy intellekt texnologiyalarini davlat boshqaruvi tizimiga joriy etish jarayonlari ham izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat

[204] O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi rasmiy portal: https://lex.uz/ru/docs/-5030957 (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)
[205] O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi rasmiy portal: https://lex.uz/docs/-4396419?ONDATE=27.03.2026 (Hujjatdan 12.06.2026 da foydalanildi)

tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, soliq ma’murchiligi, sog‘liqni saqlash hamda qishloq xo‘jaligi sohalarida ma’lumotlarni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bunday yondashuv davlat boshqaruvi organlari faoliyatining samaradorligini oshirish, inson omili ta’sirini kamaytirish hamda fuqarolarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, amaldagi huquqiy asoslarning yetarlilik darajasi masalasi alohida e’tibor talab etadi. Mavjud normativ-huquqiy hujjatlar asosan sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va ularni turli sohalarga joriy etishga qaratilgan bo‘lib, mazkur sohada yuzaga keladigan murakkab huquqiy munosabatlarni kompleks tartibga solish imkoniyatiga ega emas. Xususan, amaldagi qonunchilikda sun’iy intellekt tushunchasining huquqiy mazmuni, uning subyektlari, yuqori xavfli sun’iy intellekt tizimlariga nisbatan qo‘yiladigan talablar, algoritmik shaffoflik, sun’iy intellekt sababli yetkazilgan zarar uchun javobgarlik hamda etik standartlar bilan bog‘liq masalalar o‘zining aniq normativ yechimiga ega emas. Bu esa mazkur sohada huquqiy bo‘shliqlarning mavjudligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, O‘zbekistonda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish tizimi hali shakllanish bosqichida ekanligi hech birimizga sir emas. Hozirgi kunda asosiy e’tibor texnologiyalarni joriy etish va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lsa-da, kelgusida inson huquqlarini himoya qilish, algoritmik xavfsizlikni ta’minlash, sun’iy intellekt tizimlari ustidan nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish hamda ushbu sohada maxsus qonunchilik bazasini shakllantirish masalalari ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylanishi zarur. Zero, sun’iy intellektni samarali huquqiy tartibga solish nafaqat texnologik taraqqiyotning jadallashuviga, balki fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishga ham xizmat qiladi.

Global tajriba va milliy yondashuvlar o‘rtasidagi uyg‘unlik masalalari: O‘zbekiston qonunchiligidagi mavjud bo‘shliqlar

Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish sohasida shakllangan xalqaro amaliyotlar mazkur munosabatlarni tartibga solishning turli modellarini vujudga keltirgan bo‘lsa-da, ularni to‘liq va o‘zgarmagan holda milliy huquq tizimiga tatbiq etish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Har bir davlatning huquqiy tizimi, iqtisodiy imkoniyatlari, texnologik salohiyati hamda ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari sun’iy intellektni tartibga solishda individual yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston uchun xorijiy tajribani mexanik ravishda qabul qilishdan ko‘ra, uning ijobiy jihatlarini milliy manfaatlar va mavjud huquqiy tizim bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xalqaro miqyosdagi yondashuvni tahlil qilib shuni aytish mumkinki, Yevropa Ittifoqida qo‘llanilayotgan xavfga asoslangan yondashuv O‘zbekiston uchun eng maqbul mexanizmlardan biri hisoblanadi. Chunki mazkur model sun’iy intellekt tizimlarini ularning inson huquqlari, sog‘liqni saqlash, xavfsizlik va ijtimoiy munosabatlarga ta’siri darajasiga qarab tasniflash imkonini beradi. Bu esa yuqori xavfli tizimlarga nisbatan alohida talablarni belgilash va ehtimoliy salbiy oqibatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sog‘liqni saqlash, bank-moliya sektori, sud-huquq faoliyati hamda davlat boshqaruvida qo‘llaniladigan sun’iy intellekt tizimlariga nisbatan alohida nazorat mexanizmlarining joriy etilishi O‘zbekiston sharoitida ham alohida ahamiyatga egadir.

Biroq Yevropa Ittifoqida amal qilayotgan ayrim murakkab tartib-taomillar va qat’iy majburiyatlarning to‘liq hajmda milliy qonunchilikka implementatsiya qilinishi maqsadga muvofiq emas. Sababi, mamlakatda sun’iy intellekt texnologiyalari bozorining shakllanish bosqichida ekanligi va innovatsion muhitni qo‘llab-quvvatlash zarurati ortiqcha byurokratik cheklovlardan voz kechishni talab etadi. Shu bois O‘zbekiston uchun xavfsizlik va innovatsiyalar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlovchi moslashuvchan modelni shakllantirish muhim hisoblanadi. Shuningdek, AQSh tizimida kuzatilayotgan innovatsiyalarni rag‘batlantirishga qaratilgan yondashuv ham milliy qonunchilikni takomillashtirishda alohida rol o‘ynaydi. Xususan, xususiy sektor tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ilmiy tadqiqotlarni rag‘batlantirish va yangi texnologiyalarni

sinovdan o‘tkazish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish O‘zbekiston uchun ham muhim vazifadir. Biroq sun’iy intellektni tartibga solishda faqat erkin bozor tamoyillariga tayanish inson huquqlarini himoya qilish va xavfsizlikni ta’minlash uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin.

Xitoy tajribasiga xos bo‘lgan markazlashgan nazorat mexanizmlarining ayrim jihatlari, xususan, sun’iy intellektdan foydalanish ustidan davlat monitoringini amalga oshirish va axborot xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan choralar O‘zbekiston uchun ma’lum darajada foydali bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, mazkur modeldagi qat’iy nazorat mexanizmlarining to‘liq qabul qilinishi fuqarolarning axborot erkinligi va shaxsiy hayot daxlsizligi bilan bog‘liq masalalarda salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi ehtimoldan xoli emas.

Mamlakatda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning mavjud holatini tahlil qilib shuni ta’kidlash joizki, mazkur sohada alohida kompleks normativ-huquqiy hujjatning mavjud emasligi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Hozirgi vaqtda sun’iy intellekt bilan bog‘liq munosabatlar turli normativ-huquqiy hujjatlar orqali bilvosita tartibga solinayotgan bo‘lsa-da, ular mazkur sohaning barcha jihatlarini qamrab olmaydi. Natijada sun’iy intellektning huquqiy maqomi, uning subyektlari va faoliyati bilan bog‘liq masalalarda huquqiy muammolar kelib chiqishi kuzatilmoqda. Bundan tashqari, amaldagi qonunchilikda algoritmik javobgarlik instituti ham o‘zining aniq huquqiy tizimiga ega emas. Sun’iy intellekt tizimi tomonidan qabul qilingan qaror natijasida zarar yetkazilgan hollarda javobgarlikni ishlab chiquvchi, operator yoki foydalanuvchi zimmasiga yuklash mezonlari normativ darajada belgilab qo‘yilmagan. Bu esa kelgusida fuqarolik-huquqiy nizolar sonining ortishiga hamda huquqni qo‘llash amaliyotida turli talqinlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, O‘zbekiston qonunchiligida yuqori xavfli sun’iy intellekt tizimlariga nisbatan maxsus talablar va ularni sertifikatlashtirish mexanizmlari mavjud emas. Vaholanki, sog‘liqni saqlash, transport, kreditlash, biometrik identifikatsiya va davlat boshqaruvi kabi sohalarda qo‘llaniladigan sun’iy intellekt tizimlari inson huquqlari va qonuniy manfaatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishi

mumkin. Shu sababli bunday tizimlarga nisbatan alohida nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati tobora ortib bormoqda. Demak, O‘zbekistonda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish tizimi hali shakllanish bosqichida bo‘lib, mavjud huquqiy bo‘shliqlar mazkur sohada kompleks yondashuvni talab etadi.

O‘zbekistonda sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning istiqbollari: yohud xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi davlatlar oldiga nafaqat yangi texnologik imkoniyatlarni, balki ularga mos huquqiy boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish vazifasini ham qo‘ymoqda. O‘zbekiston uchun ham mazkur yo‘nalishda izchil, moslashuvchan va uzoq muddatli huquqiy siyosatni shakllantirish masalasi oldidagi ulkan vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellektni tartibga solish jarayonida faqat normativ-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish bilangina cheklanib qolmasdan, ilmiy hamjamiyat, xususiy sektor va davlat organlari o‘rtasidagi samarali hamkorlikni rivojlantirish lozim. Bunday yondashuv texnologik taraqqiyot va huquqiy rivojlanishning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda sun’iy intellekt sohasidagi munosabatlarni tizimli ravishda tartibga solish maqsadida “Sun’iy intellekt to‘g‘risida”gi maxsus qonunni qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Mazkur qonunda sun’iy intellekt tushunchasi, uning asosiy subyektlari, foydalanish prinsiplari, yuqori xavfli tizimlarga nisbatan qo‘yiladigan talablar, algoritmik shaffoflik, inson nazorati prinsipi hamda javobgarlik masalalari o‘zining aniq normativ ifodasini topishi zarur. Bu esa mazkur sohadagi huquqiy noaniqliklarni bartaraf etish va huquqni qo‘llash amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarining inson huquqlari va axloqiy qadriyatlarga salbiy ta’sirini minimallashtirish maqsadida Milliy sun’iy intellekt etikasi konsepsiyasini ishlab chiqish zarur. Mazkur konsepsiya inson qadr-qimmati, tenglik, kamsitilmaslik, algoritmik xolislik, shaffoflik va javobgarlik tamoyillariga asoslangan bo‘lishi lozim. Yana bir muhim masala shuki, mamlakatda sun’iy intellekt tizimlarining yagona davlat reyestrini yaratish ham muhim amaliy ahamiyatga ega. Mazkur

reyestr orqali yuqori xavfli sun’iy intellekt tizimlari ustidan monitoringni amalga oshirish, ularni sertifikatlashtirish hamda xavfsizlik talablariga muvofiqligini baholash imkoniyati yaratiladi. Bunday mexanizm nafaqat sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning shaffofligini ta’minlaydi, balki mazkur sohadagi ishonchli huquqiy muhitni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt sohasida yuzaga keladigan nizolarni ko‘rib chiqish, fuqarolarning murojaatlarini himoya qilish hamda mazkur texnologiyalarni qo‘llash bilan bog‘liq huquqiy masalalar yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida maxsus vakolatli organ yoki AI Ombudsman institutini tashkil etish masalasi ham istiqbolli yo‘nalishlardan biri sifatida baholanishi mumkin. Mazkur institut sun’iy intellekt texnologiyalarining inson huquqlari va qonuniy manfaatlariga ta’siri ustidan mustaqil monitoringni amalga oshirish imkonini beradi.

Milliy tizimni rivojlantirish uchun sun’iy intellekt sohasida innovatsiyalarni rag‘batlantirish va yangi texnologiyalarni amaliyotga xavfsiz joriy etish maqsadida Regulatory Sandbox mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur mexanizm innovatsion mahsulotlarni cheklangan huquqiy muhitda sinovdan o‘tkazish imkonini berib, yangi texnologiyalarni ortiqcha ma’muriy to‘siqlarsiz rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash hamda xavfsizlik talablarini ta’minlash o‘rtasidagi muvozanatga erishish mumkin bo‘ladi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, ilg‘or tajribalarni muntazam o‘rganish hamda zamonaviy huquqiy standartlarni milliy xususiyatlardan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich joriy etish O‘zbekistonning global raqamli makondagi mavqeini mustahkamlashga imkon beradi. Shu bilan birga, mazkur sohada ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, fanlararo yondashuvni rivojlantirish hamda yangi avlod huquqshunoslarining texnologik kompetensiyalarini shakllantirish istiqboldagi ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning universal modeli mavjud emas. Shu sababli O‘zbekiston uchun xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirib olish emas, balki uning ilg‘or jihatlarini milliy

huquq tizimi, ijtimoiy ehtiyojlar va davlat manfaatlari bilan uyg‘unlashtirish eng maqbul yo‘l hisoblanadi.

Umuman olganda, sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning samarali milliy modelini shakllantirish O‘zbekistonning innovatsion taraqqiyoti, raqamli transformatsiyasi va xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim omillaridan biridir. Mazkur yo‘nalishda amalga oshiriladigan izchil va puxta o‘ylangan huquqiy siyosat kelgusida texnologik rivojlanish bilan inson manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga, shuningdek, mamlakatning barqaror va xavfsiz raqamli kelajagini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. - https://lex.uz/docs/-5297046
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. - https://lex.uz/ru/docs/-5030957
3. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ-547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. - https://lex.uz/docs/-4396419?ONDATE=27.03.2026
4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). - https://artificialintelligenceact.eu/
5. Executive Order on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence. The White House, October 30, 2023. - https://www.federalregister.gov/documents/2023/11/01/2023-24283/safe-secure-and-trustworthy-development-and-use-of-artificial-intelligence
6. Interim Measures for the Management of Generative Artificial Intelligence Services. Cyberspace Administration of China, 2023. - https://www.chinalawtranslate.com/en/generative-ai-interim/
7. UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. - https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455
8. OECD Principles on Artificial Intelligence. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2019. - - https://www.oecd.org/en/topics/ai-principles.html
9. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. Pearson Education, 2021. - https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3352205

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA YANGI JINOYATLAR VA ULARNING HUQUQIY BAHOSI

Irisa SHODIYEVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Biznes huquqi va sud himoyasi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida sodir etiladigan yangi turdagi jinoyatlarning huquqiy tabiati, global va milliy miqyosdagi tarqalishi hamda huquqiy bahosi chuqur tahlil qilinadi. Deepfake, ovoz klonlash, sintetik identifikatsiya firibgarligi va avtomatlashtirilgan phishing kabi tahdidlar xalqaro tajriba bilan qiyosiy ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida O‘zbekiston Jinoyat kodeksini takomillashtirish bo‘yicha aniq normativ va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, deepfake, ovoz klonlash, kiberjinoyatlar, firibgarlik, huquqiy tartibga solish, O‘zbekiston Jinoyat kodeksi, EU AI Act.

Аннотация. В данной статье глубоко анализируется правовая природа, глобальное и национальное распространение, а также правовая оценка новых видов преступлений, совершаемых с помощью технологий искусственного интеллекта. Такие угрозы, как Deepfake, клонирование голоса, мошенничество с синтетической идентификацией и автоматизированный фишинг, будут рассмотрены в сравнении с международным опытом. В результате исследования разработаны конкретные нормативные и практические предложения по совершенствованию Уголовного кодекса Узбекистана.

Ключевые слова: искусственный интеллект, deepfake, клонирование голоса, киберпреступления, мошенничество, правовое регулирование, Уголовный кодекс Узбекистана, EU AI Act.

Abstract. This article provides a profound analysis of the legal nature, global and national prevalence, and legal assessment of new types of crimes committed using artificial intelligence technologies. Threats such as deepfake, voice cloning, synthetic identification fraud, and automated phishing are examined in comparison with international experience. As a result of the study, specific normative and practical proposals were developed to improve the Criminal Code of Uzbekistan.

Keywords: artificial intelligence, deepfake, voice cloning, cybercrime, fraud, legal regulation, Criminal Code of Uzbekistan, EU AI Act.

Kirish

Hozir sun’iy intellekt texnologiyalari jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Biroq bu texnologiyalar nafaqat ijobiy o‘zgarishlarni, balki jinoyatchilikning butunlay yangi, an’anaviy huquqiy

mexanizmlar uchun katta qiyinchilik tug‘diradigan shakllarini ham keltirib chiqarmoqda. Generativ sun’iy intellekt modellarining rivojlanishi jinoyatchilarga realistik videolar, ovozlar va sintetik shaxsiy ma’lumotlar yaratish imkonini berib, firibgarlik, shantaj va boshqa jinoyat turlarini sodir etishni ancha osonlashtirdi.

Amerika Qo‘shma Shtatlari Federal Tergov Byurosi (FBI) Internet Jinoyatlar bo‘yicha Shikoyatlar Markazi (IC3) 2025-yil hisobotiga ko‘ra, sun’iy intellekt bilan bog‘liq firibgarliklar soni keskin oshib, umumiy zarar 893 million dollardan oshgan. O‘zbekistonda esa axborot texnologiyalari orqali sodir etiladigan jinoyatlar jami jinoyatlarning qariyb 49,6 foizini tashkil etmoqda va fuqarolarga yetkazilgan zarar trillion so‘mlarni tashkil qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining 2024–2026 yillardagi sun’iy intellektni rivojlantirish strategiyasi va tegishli qonunlari asosan texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan bo‘lib, ularni jinoyat quroli sifatida ishlatish masalalarini yetarli darajada tartibga solmagan. Shu bois ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi yangi jinoyat turlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, xalqaro tajribani o‘rganish va milliy huquq tizimini takomillashtirish yo‘llarini taklif etishdan iboratdir.

Metodlar

Tadqiqotda bir necha ilmiy usullar majmuasi qo‘llangan. Birinchidan, qiyosiy-huquqiy tahlil usuli orqali O‘zbekiston Jinoyat kodeksi va boshqa normativ hujjatlar Yevropa ittifoqining AI Act qonuni, AQSh va Xitoy tajribasi bilan solishtirildi. Ikkinchidan, statistik tahlil usuli yordamida FBI, INTERPOL va O‘zbekiston Ichki ishlar vazirligi rasmiy hisobotlari o‘rganildi. Uchinchidan, normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarning mazmuniy tahlili amalga oshirildi. Natijalarni umumlashtirish va amaliy takliflar ishlab chiqishda sintez va induksiya usullari qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy materiallarini 2024–2026 yillardagi xalqaro va milliy hisobotlar, qonunlar va ilmiy maqolalar tashkil etdi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, sun’iy intellekt yordamida sodir etiladigan jinoyatlarning eng keng tarqalgan turlari deepfake (video va audio soxtalashtirish), ovoz klonlash, avtomatlashtirilgan phishing, sintetik identifikatsiya firibgarligi va sun’iy intellekt yordamida yaratilgan zararli dasturlardir. Bu

jinoyatlarning xavfliligi shundaki, ular an’anaviy dalil yig‘ish usullarini chetlab o‘tishga qodir. Masalan, deepfake videolar orqali rahbarlar yoki yaqin qarindoshlarning nomidan pul talab qilish holatlari ko‘paymoqda.

Xalqaro miqyosda Yevropa Ittifoqining AI Act qonuni deepfake kontentni majburiy ravishda belgilashni talab qiladi, ammo O‘zbekiston qonunchiligida bunday mexanizmlar hali mavjud emas.

O‘zbekiston Jinoyat kodeksining 168-moddasi firibgarlikni axborot texnologiyalaridan foydalangan holda sodir etilgan holatda og‘irlashtiruvchi belgi sifatida qayd etgan bo‘lsa-da, sun’iy intellektning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi maxsus normalar yetishmaydi. Natijada, tergov organlari dalillarni baholashda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Muhokama

Tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish nuqtai nazaridan bir qator muhim takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, Jinoyat kodeksiga yangi 168^1-modda qo‘shish va unda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan jinoyatlarni alohida og‘irlashtiruvchi holat sifatida belgilash zarur.

Ikkinchidan, deepfake va sintetik kontentni majburiy markirovka qilish mexanizmini joriy etish lozim, chunki bu Yevropa Ittifoqi tajribasida o‘z samarasini ko‘rsatgan.

Uchinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksga sun’iy intellekt dalillarini yig‘ish, saqlash va sudda baholashning maxsus qoidalarini kiritish kerak. To‘rtinchidan, Ichki ishlar vazirligi huzurida Raqamli kriminalistika va sun’iy intellekt ekspertizasi markazini tashkil etish, mutaxassislar tayyorlash va fuqarolarni ogohlantirish bo‘yicha milliy axborot kampaniyasini o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Ushbu takliflar amalga oshirilsa, nafaqat jinoyatchilikning oldini olishga, balki mamlakatning raqamli iqtisodiyotini xavfsiz rivojlantirishga ham katta hissa qo‘shadi.

Muhokama qismida ta’kidlash joizki, xalqaro tajriba O‘zbekiston uchun muhim saboq beradi. Sun’iy intellektni faqat rivojlantirish emas, balki uni jinoyat quroli sifatida ishlatishning oldini olish bo‘yicha muvozanatli yondashuv zarur.

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalari rivojlanishi bilan birga yangi turdagi jinoyatlar ham paydo bo‘lmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston huquq tizimi zamonaviy tahdidlarga moslashishi kerak. Yuqorida bayon etilgan amaliy takliflar milliy qonunchilikni takomillashtirishga va fuqarolar huquqlarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi. Kelgusida bu yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlar davom ettirilishi va xalqaro hamkorlik kuchaytirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Goodfellow I. et al. Generative Adversarial Networks // Communications of the ACM. 2020.
2. Chesney R., Citron D. Deep Fakes: A Looming Challenge... // California Law Review. 2019.
3. FBI Internet Crime Complaint Center (IC3). 2025 Internet Crime Report. https://www.ic3.gov/
4. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlari. 2025-2026.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–358-sonli Qarori. 2024-yil 14-oktabr.
6. Regulation (EU) 2024/1689 (EU AI Act). EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu /
7. Deloitte. Generative AI Fraud Projections Report. 2025–2027.
8. Pindrop. Voice Cloning Threat Report. 2025.
9. INTERPOL. AI and Crime: Opportunities and Challenges Report. 2025.
10. O‘RQ-1115-sonli Qonun. 2026-yil 21-yanvar. Lex.uz. https://lex.uz/
11. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (o‘zgartirishlar bilan). Lex.uz